ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ТРИДЕСЕТА КЊИГА

ГОДИНА ДЕВЕТА

БЕОГРАД

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића
(Маћедонска ул. бр. 40.)
1904.

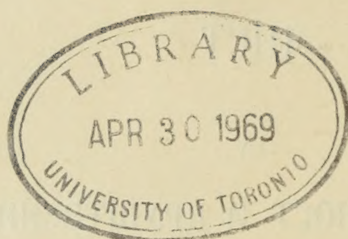

САДРЖАЈ XXX КЊИГЕ

СТРАНА

I Белетристика

II Наука

III Књижевност

IV Хроника

V Критика и библиографија

VI Некролог

VII Белешке

ДЕЛО

КЊИГА 30. Јануар, 1904. год. СВЕСКА 1.

ПОЕЗИЈА

*
* *

Ја судбину читам
К'о сибила нека,
И ја добро знадем
Шта ме најзад чека.

Скупиће се једном
И удрити слошки
На мој зелен венац
Зналци филолошки.

И к'о судба моја
Несрећна и црна,
Остаће ми само
Још венац од трна.

А зелено лишће,
Што ми краси чело,
Магарад ће ова
Да обрсти смело.

Милорад Ј. Митровић

ПРВА ЧАША

(ХАМДИ ФИКРЕТ)

Посвећена побратиму *Милораду М. Петровићу*

Ђул бејазо, ружо рајска,
Ходи, сједи покрај мене.
Ево овде двије чаше
Румеником напуњене!...

Да пијемо њих у славу
Светом Баху и истини,
И у славу оних дана,
Што су прошли у милини.

Причаћу ти, ко ми рече
Да грех није вино пити;
Само мораш прву чашу
Фанатицим' наздравити.

* * *

Знам!... Сјећам се још и сада;
То је било много прије,
На зијафет[1] позвао ме
Шејх[2] рахметли[3] из текије.[4]

Пред нама је софра сласти
Постављена тада била;
А чашица једна празна
К'о сунце се свијетлила.

По чивијам' висили су
Танки наји[5] и дефови;
По рафима низале се
Многе књиге и листови.

Сва текија као чудо
Чинила се оку моме,
Мислио сам, гробница је
Св'јетлом тјелу пјесничкоме.

Чудан тада очај неки
Душу моју морио је,
А са духом тамних мисли
Разум ми се борио је.

Док шејх скочи с земна тала
И сандуку златном приђе,
Па извади једну грану
Од винове лозе вите.

[1] зијафет — гозба, [2] шејх — настојник манастира, [3] рахметли — покојни, [4] текија — манастир, [5] нај — калуђерска фрула.

У десницу лозу стеже,
А са стола чашу узе
Док из лозе прокапаше
Крвне капи, крвне сузе!...

Напуни се биљур чаша,
А шејих је мени пружи:
„Узмидер је, па искапи,
То је мелем брижној души!

„То је крвца мѐсијева,
Вјечна љубав у њој блиста.
Искапи је, јер тад̀ ће ти
Грешна душа бити чиста.

„Ово није медно шербе,
Већ је пиће вјечног раја;
Рахмета[1] је олук лоза,
Што истину с правдом спаја..."

Кад те ријечи шејих сврши,
Ја се латих тада чаше,
На жедне је усне ставих,
А капљице прокапаше.

Тад осјетих силну радост
Где ми душу обузима;
И осјетих искру жара,
Како плану у прсима.

Кад шејиху за то казах
Усне му се насмијаше,
Он нај узе, а пјесмице
К'о таласи полетише...

„Знаш, мој синко, ти си сада
Много већи, него прије,
Јер си капљу искапио
Праве рајске појезије.

„Пјевај, брате, док год живиш,
Очају се људском не дај;
Друг ми буди, па кроз чашу
Овај красни свијет гледај.

„Друкче ће ти сунце сјати
И изгледат̀ плаво море,
Друкчије ћеш цјенит небо
И освитак рујне зоре..."

Од тог доба увјек пијем,
Срећа ме је посестрила;
С тобом хоћу њу да дјелим,
Здраво да си, душо мила!...

Алексинац

Авдо Карабеговић

---

[1] рахмет — благослов.

ИЗ ЗБИРКЕ „СЕЉАЦИ“

ПОЛАКО....

Био газда Веса црквењак, па тутор,
Док се лед не проби. —
И једнога дана гласаше га људи,
Па за кмета доби.
За кметства је лепо окречио кућу
А до прве жетве...
Око куће нове он пограде стаје,
И удари летве.
И тако, полако, што да причам вазда, —
Он постаде газда.

Елем једног дана, и ово се случи.
Председник се деси на некаквој тучи,
Па у име власти, поче спор да тиша,
Ал' на њега осу од батина киша,
Мазали га уздуж, преко, где ко стиг'о,
Он је после леж'о, и једва се диг'о.
Ми смо своју бруку којекако крили,
Ал' он кад се диже узе адвоката,
И потера судом оне што га били,
И потрпа редом за апсанска врата.
Тако се то каже. —
Ал' не лези враже;
Газда Веса поче кроз село да шије:

„Да чудне ми власти, кад је сваки бије,
И ред по ред тако, па се и то згоди:
(те године шљива као плева роди)
Извикасмо њега, и на томе оста.
Он председник поста.

К'о председник многе он погради стаје,
Куће и магазе, и све уви лепом,
Па кад се пресуши, он превуче кречом,
И удари шиндру, и препокри црепом.
И то тако довек:
Часом купи коња,
Кравицу ил' вола;
Ил' гвоздена кола, —
Да се чуди човек.

Те године опет, о Митрову дану,
Издаваше село под закуп механу,
И он као газда, људе обрлати,
И кафану купи, и готово плати.
„Зашто, — вели — људи, зар вам није дика,
Да кафана буде вашег председника,
И што да се свака ала у њој шири...
И ватрицу пири?“
Људи, као људи, крсте се и чуде,
И решише опет: „Е, па нека буде!“

Било, како било, за годину, за две,
Његово се име прочу на далеко.
Он је после тога често кандидиран,
Ко посланик... А већ увек је и биран,
И тако је доста пријатеља стеко. —
Његова се свуда слушала и јела,
И он, богме, поста понос нашег села.

Да не причам даље, али ово стоји:
Газда Веса сада на хиљаде броји,
Некако од лане, са јесени ране,
Стаде купит' свиње, и поче да гоји,
Три пута је досад чак у Пешту ишʼо,
А и сад се спрема...
Па дрма ли дрма...
А на њему чоха, и свила и срма,
Накривио капу, зализао косу,
Ушиљио брке, те пркосе носу,
У џепу му увек ситно сребро звецка
Пригрнуо шалтук, па се једва крецка.

Стојник.

Милорад М. Петровић

ЈЕСЕЊИ МОТИВИ

I

Кроз суморне, голе гране
Наш сјеверац оштро бије:
Моје срце, к'о да куца:
Јадно ми је, јадно ми је...

Из даљине црн хоризонат
Тмурни облак сунце крије,
Па сад јадно нема воље
Ни да љуби ни да грије.

И све мртво, без живота —
Само небо сузе лије;
Моје срце, к'о да јеца:
Јадно ми је, јадно ми је!

II

Дуга јесења киша сипи и опет сада
А тешке, туробне мисли, теже од оних капи
Промичу мозгом. И ја осјећам тада
Тугу, бескрајну тугу,
Која је низом досадних дана
Још повећана!

Куд ми стремите жеље? Што се журите тако?
Дани су тако спори...
Киша досадно сипи, дуго, мирно и лако.
Природа, к'о да плаче над срећом својом давном
Застрла све је сада одором мрачном и тавном...
Осјећам загушљив ваздух...
Чује се пјесма, свирка и звека
И дуги лавеж паса однекуд из далека.

Стани, о стани, срце! За што удараш ревно
У те пропале груди?... Да живим?... О стани, стани!
Са овом досадном кишом мога живота капи,
А са данима овим моји промичу дани,

III

Отрже се листак један,
Што је дотле бујан био,
А вјетар га, пун бијеса
Горе небу управио.

Лист тек дрхће. Бијесни вјетар
Све га више небу пео.
Ко зна? Можда још на грани
Лист је то и зажељео.

И све мирно и све тихо,
Голе гране тужне стоје.
Да ли слутиш исти удес
Исту судбу, срце моје?

IV

Студено и ледено. По тијесној стази
Замрзнуте леже баруштице мале.
Несигурна нога полагано гази,
А мисли се некуд, некуд раштркале.

У оваке дане о чем мислиш, питам,
Да ли о животу и о својој нади?...
Не, ја сањам онда, кад се дуго скитам
Тамо гдје су њиве, плодни виногради.

А у томе часу зажелиш ли када
Да и она буде садруг твојих сана?
О, у таком часу никада, никада
Ја не желим друштва, нити миловања!

Влад. Ћоровић

МИСЛИ — УЛОМЦИ — ИСПОВИЈЕСТИ

— *ЉУДЕВИТ ВУЛИЧЕВИЋ* —

СРЦЕМ

Познах људи у којима се срце не дружи с памећу. Такови су да бих рекао да у њима нема срца, јер их свеђ и у свачему мисао влада а осјећај нигда ни у чему. Кад се са онијем људима разговарам, и говорим о љубави и патњи, о животу, чисто видим да они тога не осјећају, и ако кад говоре о томе нема им одушевљења у ријечима.

Питам: је ли осјећај једино природан дар, или га ми можемо вјежбом стећи? Вјежба помаже, ну ако у срцу нађе наслона. Гледајући и учећи природу треба дуго мислити и дубоко размишљати. Дугијем мишљењем и дубокијем размишљањем не само представљамо себи природне предмете у точну њихову образу, ну још нам тијем срце мекша, и у њему се у осјећај претвара оно што мисао увиђа и памет садржи. Размишљањем срце гори.

Разум разлага истину; срце је прима у некој цјелоћи, ћути је, и крепко проповједа. Човјек не даје своје крви и живот за истину док му је она само идеја у памети; њој се он жртвује онда кад му сиђе у срце, и у срцу се зачме осјећај. Духовна су зачећа у срцу: у њему је вир великијех и славнијех предузећа. Уз учење природнијех појава потребито је прионути срцем а не једино памећу. Законе им и облике хватамо памећу, а суглас и доброту осјећајем, срцем.

Дању лутам горје по горама и доле по долинама: тражим окомине, траве, цвијеће и мале живинице. Води ме љубав што

ја много и јако љубим: љубављу гледам природу, и чиним добро, што љубављу све поста, што њом све живи. Ја сам у љубежљивој, слаткој савези са травом, са цвијећем, са птицом и звијездом. Због моје ћутљивости и љубави све ми је живо пред очима, све ми души говори. Птице су и цвијеће моја обитељ.

Са високијех торњева ноћу зрем небо посуто звијездама. Љубим звијезде: срце ми к њима бије. Будућност је моја онамо: онамо је рај, спасенијех постојбина. Звијезде трептећи са земљом се разговарају, и говоре нам о мудрости која их састави и ужеже. Ноћу се шапћем са духовима. Одана им је љубав моја, одано им је срце моје, јер ми они отворише очи, памет истини, и у потпуној ми јасноћи представише taштину овог свијета.

Духови ми рекоше да не тражим законе живота у повјеснијем заплетима ни у борбама земнијех народа, него у природнијем појавима и у успомени своје матере. Кад се лијепо промисли, види се да у садржају опће повијести нема доиста ништа природно, и зато је наравно да нема ни животнијех закона. Дјела о којима се повијест бави, не никну из природнијех потреба и узрока, него из друштвене пристојности и лукавштине, која се безочно умеће у сваки људски одношај. Због њена уплива нико у друштву не поступа просто и наравно, пу се свак свакому претвара. За овај исти разлог нема животнијех закона ни у борбама земнијех народа, јер, им мал' да не вавијек узрок воље и захтјеви нису ни по чему природни и потребити ништа људима. Једино су природне борбе за хлеб и за љубав.

Закони су живота у природнијем појавима, јер приказују и споvиједају васиону моћ и дјелатност, која вре у стварима, и коју зовемо живот. Природни појави точно и вјерно приказују животне законе, као цвијет и воће приказују праву нарав својега древета, јер у њихову скровиту развитку и дошашћу на свјетлост нема преваре. Ондека човјек од свога не може ништа увући.

Духови ми говоре да тражим законе својега особитог живота и свију другијех особа у материној успомени. Морам прегледавати и премишљати у својој памети одношаје и савезе сина са његовом матером. У онијем одношајима и савезама бивају многи психологични узроци и разлози нашега особитог живота. Можда су ондје први и поглавити покрети, који ће се будућном дјелатношћу за неке разгранити и претворити у славу, а за неке у срамоту. Отац, топећи се у великој путеној сладости, даје мало тренутака својега живота животу својега сина. Мати

носећи га у утроби од својега му тијела тијело тече; својијем му тијелом тијело храни. Мати радо сину жртвује читав живот жарке своје љубави. Матери је човјек више син него оцу: у њој су више него у оцу узроци наше материје, разлози наше ћуди и значајности. У матери је клица будућности њена сина и дуга покољења. Жена и природа све тумаче, јер су матере. Вјечнијем ће ловором небо овјенчати пјесника који достојно узбуде прославио двије матере: жену и природу.

ЗАЧИНА ЖИВОТА

На силу сам се увјерио да је човјеку од велике користи патња, јер без патње нема духовнога напретка; нема нити може бити без патње оне вјере која премјешта високе горе и којој је могућа свака ствар. Ја научих да се велики људи и племените душе хране болешћу и патњом. Патњом се набавља ћутљивост по којој увиђамо доброту и љубав коју Бог разли по васељени. Патња чисти дух. Чисти су кршћени ватром: ватра продира ћа до диха: пере, чисти срдачне мисли и помисли. Исус рече својијем ученицима: — „Јован је крстио водом, а ви ћете се крстити духом светијем". Овај је Дух ватра, то јест горућа, чиста, вјечна љубав, која све чини и пречиња. Па још Исус рече: — „Сваки ће се огњем посолити". Ево у чему је зачина живота. Благо онима који знају патити и патњом се уче!

Људи у опће уважавају оно што им олакшава живот и што их весели, али позвани на сјајне висине добродјетељи и крепости много више, иначе једино уважавају спасоносне строгости, које их шибају и под којима зреле небу и слави. Доброта се и крепост налазе гдје су бичеви; злоћа се крије и неваљалост каже гдје срећа негује и глади своје љубимце. Срећни људи нијесу ни оштра ума ни блага срца. Какве моралне важности може бити у људима које патња нигда не покуша? Материјално су срећни, али су у памети, у срцу, у духу кукавице. Кад им за руком послови иду, надму се; претјерано су весели док им вјетар духа у крму, ну ако кадагод срећа иначе с њима поступи упут, духом клону и изгубе се. Пошто немају у себи

сомиња, помете их зло и добро. Будале су у срећи, подли у несрећи. Кад им се чини небо без сунца, природа без осмјеха, кад их Бог куша, забораве истину, одбјегну правду, не гледају пут вјечнијех гора да им гране помоћ, му слегну доље као да их земља гута и већ није. Зло, што их бије, и што би их морало очистити, оно их суноврати у бездане горкијех невоља и грднијех опачина.

Откада сам се тврдо и дубоко у своме срцу увјерио да је зло зачина живота, од тада му се свеђ надам, и кад дође, не тужим се, јер је наравно да дође и да ми до гроба буде друг. Састављене су од зала̑ и па̑тња̑ лестве које воде свјетлости и истини. Апостол говори: „Сине мој, не пуштај у немар карања Господња, нити губи воље кад те он покара, јер кога љуби Господ онога и кара; а бије свакога сина кога прима". У овијем ће ријечима луди наћи своје лудости: ја у њима видим повијест свију изабранијех и славнијех душа. Сваки је изабраник много подно и патио. Највиши је од људи највише пропатио. Од злата је круна могућнијех у материји; од трња је круна могућнијех у духу. Онај који је хватио намјеру васионог живота схваћа да су заисто зло и патња зачина нашега особитог живота.

Док траје кушање, и звијезди шибика карања, неће човјек рећи: ово ми је мило, ово је добро. „Свако карање док бива, не чини се да је радост, него жалост; али послије даће миран род правде онима који су научени њиме". „Кад прође вријеме кушања стави се човјек да је добро оно што му се негда чињаше зло. Патња разјасни много тајана: она без варака, без комедија представља свијет у потпуној очевидности; по њој разумијемо да живот није једино добро ни смрт једино зло, јер има још и боље добро и горе зло: крепост и гријех. Мало сам уживао а много патио: оно што је у мени добро (ако у мени има добра) плод је дуге и горке патње: оно што је у мени зло род је среће и гријешна уживања.

Пошто су зло и патња природан смок живота, нико нас од њих не може опростити: како похађају колибу човјека сиромаха тако исто похађају и краљевску палачу. Зло и патња у краљевској ће палачи бити једнога облика а у колиби ће сиромаха бити другога, али су свеђ и свуд зло и патња. Богатога је суза сестра сузи сиромаха; један их отац и једна мати породи: зло и патња.

У ЧЕМУ СЕ ПОЗНАЈЕ ЧОВЕК?

Узалуд се труди који хоће да непосредно схвати човјека, да јасно и потпуно увиди шта је он у себи, јер се тајном ништа тако не загрће како се човјек човјеку крије. А гдје је виша просвјета, ондје се више људи претварају, јер се ондје уче како ће се један другоме боље сакрити и у лажној прилици указати. Просвјета је покривало истине и поквара природе. Гдје год је већа изображеност и просвјета, ондје је мања искреност и наравност. Кад се људи изображени саставе, њима је мисао и брига како ће се боље један другоме указати под лажном приликом: као хаљином крију мане својега тијела тако лажнијем утварама крије један другоме погрде своје душе. Пред свијетом је разборит и мудар који се боље претвара и више лаже, а лудак је онај који говори истину и каже се онаки каквога је Бог створио и мати родила.

Лукавије живинче до човјека нема у природи; он се претвара пречиња, облачи, што га гола нарав учини. Важност му је у обући. Да би људи ходили голи ко би знао за њихове наслове и за велика њихова достојанства?... Свуците се, људи, па причајте о вашој повијести, о краљевствима, о царствима! Ја ћу вас слушати. Ја ћу ваше приче, ваше загонетке (лажно и некорисно изумље) писати на смокову лишћу, да их вјетар понесе, затамани, издуби.

Међу толико начина, што философи предлажу да се докучи и види човјек у његовој тајности и духовној битности, много ми се допада овај Соломунов. Он говори: „Сребро у топионици и злато у пећи а човјек у устима онога који га хвали познаје се". Хвалитељ открива хваљена, и за ово кад познаш хвалитеља познајеш и хваљена, јер хвала очитује унутрашње одобрење. Хвалимо оно што је угодно нашему укусу: одобравамо оне који угађају нашој вољи. Онолико су људи добри колико нама сличе. Сличност мисли и осећаја погодба да један другому угодимо и да један другога хвалимо. Хваљен је сличан хвалитељу.

Лако је да ко помисли да се познаје човјек и по друштву са којијем опћи. Јамачно може и друштво посвједочити за нашу ћуд и за наравне наше наклоности, али не свеђ ни онако како уста онијех који нас хвале, јер смо не ријетко присиљени друговати са особама с којима се не слажемо ни у мисли ни у осјећају.

Можда ће читатељ примјетити да није свеђ истина да сличан хвали себи слична, пошто се често чује гдје и опаки хвале добре и неучени научене. Тако је, ну ваља знати да се неке врлине намећу свијету, и за то их хвале и они који их немају; али се види и чује да нема жара у њиховијем ријечима. Хвале, ну не осјећају хвалу, она им не произилази из срца, из тврде, дубоке живе савијести. Што се у себи нема, од срца се не хвали.

Пише неки философ да у опће људи немају својега особитога мнијења, и зато говорећи поговарају о многијем стварима оно што други рече. Ово ми тумачи зашто сви хвале Данта и Рафаела, и они који Данта нису читали ни ниједне Рафаелове слике нијесу видјели. Кад зликовци хвале добре, хвала им се силом намеће. Морају хвалити што свак хвали, или мучати; али им хвала не излази из срца, што у срцу немају оно што хвале. Боље ћу рећи. Они заиста не хвале, ну, попут папиге, опетују оно што други о добријем говоре. Да би им хвала била од срца, осјећали би у срцу доброту коју хвале, и да би је осјећали онда би је и имали; били би добри а не зликовци.

Кад ја вељу да се познаје човјек у устима онијех који га хвале, говорим о хвали која произлази из моралнијех каквоћа, по којима хваљен личи својијем хвалитељима. Ова је хвала истинита; наравна. Она није околишење, лаж, јер је човјек хваљен у моралнијем каквоћама по вољи својијех хвалитеља. Хвала је духовно ћућење, духовна наслада ријечју очитована.

Сви људи гладују и жедне хвалом, али они неће нигда достигнути истините, искрене хвале ако не угоде онијем од којијех жуде бити хваљени, јер људска хвала није цијена ни плата нашијех вредноћа и заслуга, него свједоџба да смо по вољи нашијех хвалитеља.

Драго ми је у души што без лажи могу рећи да нема више у мојему срцу жеље да ме људи хвале и могућни својијем игрицама одликују. Памећу и срцем независан, слободан дјелујем како ми је мило дјеловати, како морам, а људи нека говоре о мени и мојијем дјелима како им је драго. Слободан слободно живим и радим држећи упрте очи у вјечну будћност. Себи и другоме говорим: — „Све штогод чиниш, од срца чини као Господу а не као људима“.

Српска омладино, нема на свијету бољега и слађега добра од савјести која говори у прсима: много можеш, све можеш, јер што чиниш од срца чиниш као Господу а не људима. Про-

сити хлеба није поништење. Просити људску хвалу и људско одобрење, ово је поништење. Немоћан је, несрећан је који жуди да му људи свако дјело одобре, да га за сваку ријеч похвале. Он себе свеђ пита: „Шта ће други мислити?... Шта ће онај рећи?... Како ће свијет о овоме судити?..." Како једна сама ријеч подигне у високо човјека жељна хвале и одобрења, тако га исто једна сама ријеч упропасти доли у дубине. Дијете је: све га забавља и све га уцвили.

БОГ

Негда се говорило и вјеровало да Бог све ствара, а за нашијех се дана говори да Природа све ствара; али не знамо ни што је Бог ни што је Природа, јер капља не садржи Океана.

Ми немамо ни језика ни ријечи да достојно о Богу говоримо, и можда је хула најбољи наш говор о њему. Не истражујем што је он, јер знам да ми је једно потребно: њему се молити и љубити га. Љубим га у својему срцу, и почитујем у својој души. Птица му се моли пјевањем, цвијет мирисом, а ја уздахом својега срца. Свако тијело к њему долази: к њему идем: к њему ћу доћи. Син ће видјети оца. Хоће!

Бог, ради своје унутрашње потребе, љубави и мудрости, складно и суслиједно ствара; стога је створење дивота и доброта. Његова су дјела позив, побуда, постицање да будемо добри како је он добар и мудри како је он мудар.

Неки говоре да нема Бога, да он није биће у себи, него идеја у људској глави, пожуда јадна, невољна срца, која не могавши у себи и на свијету наћи себи утјехе, рече: има Бог: он ће ме избавити из тјескоћа, он ће ме спасти. Овако уопће говоре да нема Бога они који га за својега живота нијесу нигда тражили, и који сањају да им је памет свему примјерна, и да само, једино, заиста бива оно што бива у њиховој памети: изван њихове памети нема битности, све је празноћа или нетемељита магла. Нећу ја рећи да су безумни; има вјековā да је о њима пророк пјевао: — „Рече безумник у срцу својем: нема Бога".

Ко је прије? Је ли човјек прије, или онај, или оно по чему он поста човјеком?... Може ли ткогод видјети ону силу кроз коју би саздан свијет? Не може, што се силе не виде него у њиховијем дјелима. Она велика сила (сила над силама, стварајућа сила) прије је свега, и све је у њој. Можемо мислити и говорити о њој гледајући јој дјела, али не њу. У Писму нам говори: — „Нећеш моћи видјети лица мојега, јер не може човјек мене видјети и остати жив". У тијелу дух не може видјети Бога, јер он није предмет смисли док дух овдје стење под тјелеснијем јармом. „Видјећеш ме с леђа, а лице моје не можеш видјети". Овдје се све види с леђа; ништа се непосредно не види. Неки ми говоре: „Једер докажи да има Бог, и ми ћемо га вјеровати!..." Безумници, хоће да им ја укажем Бога. Моле свјетлицу да им укаже сунце. Кад им свод небески, кад земља и море не могу им својијем чудесима доказати да има Бог, и да његова Мудрост све умјерено и складно ствара, како би им ово моја слаба ријеч могла доказати? Ко не види Бога у створењу, ко га не чује у себи, неће га видјети ни по мојој, ни по ничијој ријечи.

И неки апостол хтијаше видјети Бога, и за то замоли Христа говорећи му: — „Господе, покажи нам оца, и биће нам доста". Он по дјелима вјечне љубави, која је својијем очима виђао, није се умио памећу и срцем подигнути до ње вира, него је желио, хтио њу у лице видјети. Не бјеше му доста што ошјећати топлину да се увјери да је ватра близу, него је хтио видјети ватру и ње се дотицати. Мени је доста видјети пољски цвијет, доста ми је чути врабчев жубер да се својега оца небескога опоменем и да утажим јадно своје срце.

ЖИВАНЧИЋ

Баш на крај села, скоро у самој јарузи, налази се кућерак чича-Симеуна Дрињаковића. Ко погледа тај кућерак, олепљен а неокречен, са нахереним кровом сламом и кровином покривеним, томе није требало много памети да види да ту станује убита сиротиња. Празно двориште, засађено с две-три воћке, као да је плакало што нема руке која би бар пред кућом метлом превукла: ђубре, слама, грање, иверје, опало лишће — све то цароваше пред самим прагом кућним.

А ко и да уради то кад је кућерак по ваздан мртвим коцем затворен. Преко дана никога ту не бејаше. Женског ува није било у томе дому, јер је стара домаћица Митра умрла има већ година дана, а чича — Симеун и син му Живан у најму и на надници. Суботом или уочи празника састану се отац и син, наложе мало ватрице, седну уз огњиште и ту разговарају о својој невољи.

Јад је био погледати ову седу главу и овога дечка како седе, жваћу комадић сува хлеба и разговарају, не о себи и својој кући, него о туђем добру.

— Па велиш оба коша пуна? — пита старац.

— Оба.

— И амбар?

— Као око.

— Лако је њему! — уздану старац — Бог му даје!...

И онда опет ућута. Старац је жватао полако мучећи се с она два три окрајка у вилицима, а дечко је чисто млео оно тврдо парче хлеба. Њему је могло бити око 16 година, мален и кржљав, четвртасте главе из које су некако чудно одсјаш-

вала два врло изразита плава ока. Да не беше тих очију, човек би могао рећи да је баш сасвим ружан, али овако, кад неки пут погледа чисто те нешто штрекне и застанеш пред тим погледом. Он је био најмлађе дете Симеуново, и ето и кућа и свећа оста на њему. Старија помреше и то баш онда кад које на снагу стане. Старац се већ прекалио у злу, није мислио на тековину него како ће само хлеба јести, те га од малена даде по најму. И дете се одаде туђој срећи и туђем добру.

Служио је скоро сваког имућнијег човека у селу, и зато је научио само да слуша. У сваком послу предњачила му је туђа памет. Ко је код стигао, заповедао му је, и он је слушао вољно и свесрдно. Никад није ни помишљао да и друкчије може бити.

Кад му мати умре, он се прибио уз оца колико да се уза њ нађе, али како је хлеба требало да се живи, оба су одлазила на рад а само се виђаху у очи празника и недеље.

Било му је име Живан, а због малог ра̑ста прозваше га Живанчић. Иначе је био весео, разговоран, шаљивчина, параван, пристајао је на сваку шалу и са сваким, и вазда је било онако како је други хтео. Нечим се и одликовао: умео је лепо у свиралу свирати. Младеж га је зато дозивала и призивала. И он се налазио свуда: и на прелима, и у колу, и на заветинама. Свуда му је његова свирала отварала пута. Сви су трчали око њега. Како је био послушан и веран, тако му повераваху и разне тајне: момци и девојке само су се њему могли поверити а он је односио и доносио поруке верно, искрено и чувао тајну као поп. Шта и шта нису чинили да му по неку тајну извуку — не помаже! Што се њему рекне то је као у земљу закопано...

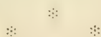

Тако живљаху Симеун и Живанчић, али не задуго. Године и туга сломише чича-Симеуна. Једнога дана, баш је било некако с пролећа, одазваше Живанчића од Гајића куће оцу. Старац је лежао крај ватре на простирци, а једна од жена из газда Милићеве куће нашла се ту око њега. Приђе он оцу, пољуби га у руку, па се заплака.

— Мани то!... Сви ћемо... Ко пре, ко после — тек: сви ћемо!... Звао сам те да се опростимо. Људи смо, грешни смо: можда сам ти кадгод што и на жао учинио. Опрости, а теби нека је Богом просто! Остајеш мученик, али тако је Бог рекао...

Плачући он пољуби оца у руку. А Станица, снаха Милићева, упути га Милићу. Научен да слуша, он послуша и за кратко време врати се носећи брашна и смока, јер ничега у кући не имађаше, а нечим је ваљало старца сахранити.

Те ноћи старац умре. Људи и комшије нађоше се у невољи те га лепо опремише, чак га и попа бесплатно опоја и одпрати.

— Ваљао нам је свима, нека му је Богом просто! — вели попа.

— А и Живанчић.

— И он. Нема кога није послушао.

Њему се нешто дало на жао. Жао му оца, а мило му што се људи тако лепо одазивају и о оцу и о њему, па га полише сузе...

Кад сахранише старца и вечераше, људи се разиђоше. Он оста сам у кућерку. Пружио се крај ватре па се загледао у жеравицу. Сан му се разбио и он премишљаше о последњим тренуцима очевим. Старац му је рекао да би требало да се жени, да не остави кућу да замре.

У раду, у послу, у служби, њему то никад не падаше на ум, он никад није мислио на женидбу, на жену, на некога ко би њега слушао.

И ко би то био ко би њега слушао? Њему и та мисао дође некако чудновата. Он се трудио да представи себи слику: као он долази кући, назва Бога, а она, жена његова диже се, дочекује га на ногама, додаје му столичицу, спотиче ватру, изува га, полива му да опере руке, приноси синију с вечером... и никако не беше кадар ту слику створити. Он не може наћи ни једне девојке која би могла његова жена бити. Ова је стојала с овим, она с оним. Свака је имала свога јарана, а његова не беше ниједна... Па је потражио таку девојку и по другим селима. Али ни тамо нема... нема...

И он се хтеде отрести тих мисли. Али оне њега не остављају. Он се диже и изиђе напоље. Ноћ облачна. Из неба прокапљиваше понека кап. Неки хладан ветрић чисто га целог прожe. Исток се руменио, али од облака изгледаше као да је нека паљевина у даљини. Петли учестали а и пси узаврели....

— Зора — рече он.

Па се врати у кућу, спотаче угарке, па узе трљати обућу и обувати се.

И обу се, и уми, и запрета ватру, али та му мисао није силазила с памети. Крену се с њом Гајића кући, и целим је путем премишљао. И што је више мислио, све га више збуњиваше, све га више заплеташе и освајаше.

— Зар ти дође? — упита га Гајић.

— Дођох.

— Па требао си остати бар дан-два код куће.

— Не знам шта ћу тамо!

— Како не знаш шта ћеш код своје куће?

— А кад сам ја имао своју кућу? Да останем сам тамо — полудео бих.

— Па бар издај оцу подушје! Врати се.

И он пожe главу, па се опет врати и отпрета ватру...

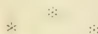

Тако је трајало до јесени. Он је скоро бегао од своје куће и самоће. Чим остане сам, спопадну га те чудне мисли па га не остављају ни часа на миру.

Једнога свечаника он пође кући. Баш се спуштао у јаругу кад стиже Кају Станичину која се упутила Милићевој кући. Он јој назва Бога.

— Ако Бог да ти?

— Идем до тетка-Станице. Послала јој наја неку пређу. А ти?

— Ја до куће.

И пођоше заједно.

— Немаш никога код куће?

— Никога.

— Па како сâм?

— Од куд сам сâм? Ја овамо код Гајића...

— Знам, али кад дођеш кући?

— Како?.. Не питај!

— Па што се не жениш?

— Ко ће поћи за ме?

— Па ти немој ни тражити онога што неће.

Он погледа Кају. И чудновато! Наједанпут му дође као да је нашао нешто што одавно тражи. Она, наприме́р, није имала јарана, сиротица је као и он, изгибе радећи туђе с матером, а није ни ружна; шта више, баш је лепа. И оно што му се чинило

најтеже, сад му се учини лако: нашао је — што веле — своју прилику. Зато без икаква устручавања запита је:

— Па хоћеш ти?

— Ено ти моје матере, па питај! — рече она и шину га погледом, али тако да он осети неку милоту од њених погледа.

Више јој не рече ништа. Ишли су тако ћутећи; и растадоше се ћутећи, али њему беше као да је скинуо неки велики терет с душе.

Од тога дана свакад, кад би год доспео, долазио је својој кућици. Ту би се затворио па је премишљао, али свака му мисао беше Кајом преткана. И освајала га је све више та мисао. Сад је о њој мислио и при раду, и на путу, и код плуга гледајући у звездано небо; чак му је друштво сметало, па је тражио осаму, само да о томе размишља. И никад доста. Могао је провести дневе и ноћи о томе мислећи па да ни глади не осети...

Каји није додијавао. Задовољно се тиме што је види. На прекрсту, на прелима где год она беше и он је. Она се шалила, он није; она је разговарала, он је ћутао. Био је задовољан ако би рекла с њим коју реч, па макар с другим целу ноћ разговарала...

Ама то се познаде. Неста његове веселости, па опазише и стадоше се питати због чега је то? И ко тражи — нађе: тајна поста јавна...

Каја се није љутила кад су је другарице дирале. Газда Гајић, коме то једном приликом рекоше, реши се да се осевапи. Дозва Живанчића.

— Је ли, море? Хоћеш ти да се жениш?

— Море, мани ме! — вели он, а сав се зајаприо.

— Хоћеш да просимо ону Станичину?

— Та шта ти је јако наспело?!

— Добро, добро! Видим ја!

— Та мани ти мене!

— Добро, дё!

И после тога разговора, купи му руво као своме рођеноме и диже се једно вече Станичиној кући с њим заједно.

Тога вечера било је и пијанке и пуцња и весеља, као и увек кад је прошевина.

* *
*

Прошла је година дана. Живанчић се уселио у своју кућу, малко је окречио и очистио двориште. Али као да није баш најбоље у његовој кући.

Његова Каја узела узде у своје руке па прави триста чуда. Дотле се село са Живанчићем шалило и волело га, али сад му се поче подсмевати. Његова Каја отера даље него што би смела. Пође богме и ћата по селу. Доста је да кажем само ово што говоре, па да видите шта је.

— Сад сваки прислања штапић уз Живанчићеву кућицу као да је општинска судница!

Па како има света безочна, почеше му то и у очи говорити.

Он спромах ни жив ни мртав. Дође кући с намером да Каји очита, али она га само пресече погледом, а не завеже.

До душе он сам још ништа није видео, он је само чуо шта говоре. Али од тих гласова беху му се напеле груди, чинило му се да би био кадар на чету ударити. Па опет кад стане пред Кају, све је то пролазило као да ништа ни било није.

Али Каји ни то није било доста. Она је хтела и да почасти онога кога воли.

Био дошао из војске Ковачевића војник. Био каплар у војсци, леп, наочит, па се натурио око Каје. У селу се већ све прочу. Живанчић само гута, а ко има уста прорезана тај му на нос избија.

Изгубио се човек сасвим. Зовеш га, не одзива се; питаш га, не одговара. Баталио и рад и посао, па само луња... Да му је да само вири да смотри, да га нађе код своје куће! Али, пусто, некако му све измакне...

Али једанпут не измаче. Каја већ изгубила сваки образ, па позвала Ковачевића и на вечеру.

Седе они крај огњишта и разговарају, кад Живанчић уђе. Он назва Бога а Каја место отпоздрава рече:

— А где си ти досад, млакоња? Цркосмо од глади! Иди тамо опери руке, па да се вечера.

Младен — то беше Ковачевићу име — удари у кикот, а Живанчићу се смрче пред очима. Не рече ништа, него опра руке. Она међутим намести синију и стави пред Младена.

— Узми ту столицу тамо! — рече заповеднички Живанчићу.

Живанчић узе столичицу и седе за синију. Прекрсти се, извади нож из цагрија, заману снажно њим па га забоде у синију.

— Кога нисам звао — напоље! — рече одсечно и погледа отворено оним изразитим плавим оком Младена.

Овај тек беше понео кашику устима, па је испусти. Не знајући како, само се диже са столичице па наже на врата не могавши погледа издржати.

И Каја скочи. Хтеде нешто рећи али само загрцну.

— Коме је жао, нека иде за њим! — заповедао је Живанчић.

Каја се скаменила. Ни речи не смеде проговорити, и њу уби онај поглед. Оста дворећи и служећи...

И како тад, тако и потад!

Јанко М. Веселиновић.

ФОЛКЛОР

ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ, ЦИЉЕВИ И МЕТОДЕ

од

ДР. РАЈМУНДА ФРИДРИХА КАЈНДЛА

ПРЕВЕО С НЕМАЧКОГ И ДОПУНИО

Др. Тих. Р. Ђорђевић

(НАСТАВАК)

Између Чесима (Чешка, Моравска и Шлезија) ради се врло ревносно. У овом реду помињемо „Český Lid“ (чешки народ), који већ од десетак година излази под уредништвом Č. Zibrt-а, једнога од најревноснијих фолклориста. Да бисмо се са осталом литературом упознали, треба само да разгледамо овај обилати лист. Zibrt је у њему средио опсежни преглед о културно-историјској и етнографској литератури, и његова „Bibliografia česke historie“ даје и за фолклор врло много. Даље помињемо „Časopis spolku přátel starožitností českých“ (часопис друштва пријатеља чешке странке, Праг) и „Časopis vlasteneckého muzeiního spolku v Olomonce“ (часопис отачаственог музејног друштва у Оломуцу). Добар преглед чешке фолклорне литературе налази се и у бечком часопису „Zeitschrift für österreichische Volkskunde“.

Ни Руси нису седели скрштених руку. Царско друштво пријатеља Природних Наука, Антропологије и Етнографије на универзитету у Москви издаје од 1889. г. „Этнографическое обозрѣніе (Етнографски преглед) у коме се узимају у изучавање особито азијски народи пространог руског царства. Идуће године поче да издаје етнографски одсек Географског Друштва у Петрограду као свој орган „Живая Старина“, која поглавито

поклања своју пажњу Словенима. Као централни орган југоисточне Русије помињемо „Кіевская Старина". Између осталога истичемо реферате у овим часописима.

Прелазимо даље на Фолкдор у Јужних Словена:

Српски Фолклор почео је још од најстаријих времена улазити у списе српских историјских писаца. Већ је давно запажено да су казивања попа Дукљанина који је писао свој летопис у Бару, код тадашње архијепископије, у 12. в., црпена из српских народних историјских традиција, те овај летопис и није ништа друго до слободна прерада српских народних песама историјско-епског садржаја. У приступу Дукљанин сам вели: „Verumtamen nullus legentium credat, alia me scripsisse ea, quae a patribus nostris et antiquis senioribus narratione referre audivi". Колико је пак народне историјске традиције ушло у казивање средњевековних историјских писаца српских (Св. Саве, Стефана Првовенчаног, Доментијана, Теодосија, Данила, Цамблака, Константина Философа и др.) још није тачно одређено. Српски летописи и родослови узимали су често народно предање као грађу.[1] Михаило Константиновић из Островице на крају 15. в., како се мисли 1490. г., писао је своју хронику, у којој је скоро све оно, што није из сопственог му памћења, узето из народног предања његовог времена, у коме се чуваху спомени прошлости народа српског.[2] Позинји писци од 16. в. на овамо, као што су: Mauro Orbini,[3] Giac. Luccari,[4] Патријарх Пајсије,[5] Ђорђе Бранковић,[6] Тронoшки Летопис[7] итд. црпли су врло много из поетских народних историјских традиција, што и чини те су им казивања, као градиво историјско, веома некритична.

Српске народне песме помињу се врло рано. Доментијан који је у средини 13. в., писао живот Стефана Немање и Св. Саве долази у своме приповедању о животу Св. Саве на

[1] Види о томе чланак С. Томића: Летописи и родослови у старој српској књижевности (Прос. Гласник за 1888. стр. 931.—933.).

[2] Ову је хронику написао Михаило на пољском језику, а преведена је и на српски и штампана у Гласнику Срп. учен. Друштва књига XVIII.

[3] Il Regno degli Slavi, historia di Don Mauro Orbini Rauseo. Pesaro 1601.

[4] Annali di Rausa, Venezia, 1605.

[5] Живот цара Уроша (Гласник Срп. Учен. Друштва, књ. XXII).

[6] Chronica Serbica Despotae Georgii Brancovič e codice serbico-latine reddita operante L. B. Francisco Xav. Pejačević. (Arkiv za povjesnicu jugosl. књ. III).

[7] Гласник Друштва Срб. Словесности књ. V.

место где треба да каже како је Св. Сава оставио очев дом и крадом отишао у калуђере. Испричавши то он наставља овако: „Кад родитељи његови (Савини) чуше шта говоре посланици (т. ј. они који су били пошли да доведу Саву кући) бризнуше у жалостан плач са свима својима, оденуше себе и све слуге своје у хаљине туговања и по свој држави њиховој настаде велика туга и страх, јер људи видеше што нико није видео и чуше што нико није чуо. Свете цркве умножише молбе а сви се испунише страхом и узбуђењем. Остали пак људи напојени Св Духом **смислише песме** па их тугујући певаху о одласку богомудрог младића.“[1] — Теодосије, хилендарски калуђер, који је крајем 13. или почетком 14. в. написао по Доментијану живот Св. Саве вели: „Не беше му мрско (Св. Сави) одстојати читаву службу у цркви; пост је заволео; избегавао је пусте разговоре и неумерен смех, и мрзео је са свим скрвнословне и штетне песме младићских жеља које душу ослабљују“.[2] — Византинац Нићифор Грегорас путовао је са грчким посланством 1326. г. у Србију, и тај свој пут описао у делу *Ρωμαϊκῆς ἱστορίας λόγοι κδ* (Historiae Byzantinae). У VIII књ.. стр. 14. (Бонско издање 1829. г. стр. 373.—383.) описује Грегорас како их је на Струмици ухватила ноћ у некаквој шуми, и како се он бојао, а „било их је у нашој пратњи који су певали трагичке песме, јер су се мало бојали садашње опасности; они су певали о славним људима, чија смо славна дела чули, а ништа нисмо видели“. — Из 15. в. имамо значајно сведочанство о српском народном песништву. Хрватски каноник Ђурађ Шишгорић у своме спису из 1469. г. „De situ Illiriae et civitate Sibenici“ говори опширно о српско хрватским пословицама, о народном колу, о жалосним песмама тужбалицама, о сватовским и другим девојачким песмама. — Још је значајније сведочанство Словинца Бенедикта Курипешића из Горњега Града у Штајерској, који у своме путовању из Беча за Цариград кроз српске земље, описаном на немачком језику 1531. год. (Itinerarium gen Constantinopel) помиње такође српске народне песме. Он помиње изриком имена јунака српске народне поезије: Малкошића, Радослава Павловића и Кобилића о коме се, вели, многе песме певају по свима српским крајевима. — Из 16. в. имамо и путопис пома-

[1] Доментијан, Живот Св. Саве, Даничићево издање 1865. стр. 27.
[2] Теодосије Живот Св. Саве, Даничићево издање 1860. стр. 5.

ђареног Шибеничанина Антонија Вранчића, који је 1553. г. путовао из Будима у Једрене. Он истина ништа не говори о песмама, али казује како су му становници села Клисуре под Балканом причали да је њу саградио Краљевић Марко или Новак Дебељак, а то су јунаци српске народне поезије. — Стеван Герлах у своме путовању кроз Турску (1573.—1576.) прича да је близу Пирота видео развалине једнога града, о коме народ каже да је Милоша Обилића, јунака српске народне поезије. Сем тога казује он како се у једном селу после службе божје јело, пило, па су после тога жене и девојке играле и у колу певале по две и две све до мркла мрака. — Наводимо најзад сведочанство познатог аустријског дипломате и путника, такође из 16. в. Бузбека (Busbeque), из његова путовања за Цариград. Дошавши у Јагодину („на Морави"), прича да је био на једном погребу, који опширно описује, и том се приликом особито зауставља на тужбалицама, које су тада и сродници и пријатељи покојникови запевали. Садржај ових тужбалица које Бузбек наводи у главном се слаже са српским народним песмама ове врсте.— У свима турским ратовима 16. и 17. в. било је по данашњој Аустрији хиљадама српских бораца, које је на сваком кораку пратила њихова јуначка народна песма. Да су српске народне песме и гусле продрле чак у Пољску имамо непосредних доказа у пољској књижевности. У једној пољској књизи из 1624. год. приповеда се како су „српски певачи са својим гуслама пролазили целу Пољску, и по дворовима пољских племића, а особито малоруских козака, певали песме о храбрим делима српских и пољских јунака". — Ђурађ Крижанић, који је живео у 17. в. и у руској се књижевности прочуо као први „панславист", ево како прича о српским народним песмама: „Код Хрвата и Срба... још за мога детињства... виђах како племићи и војводе седе за гозбама, а војници им стоје за леђима, те певају славу и јунаштво дедова", па уз то додаје: „Све те песме садрже јунаштва Марка Краљевића, Новака Дебељака, Милоша Обилића и још неких". У својој пак Словенској граматици наводи и два народна стиха, којих се сећао из свога детињства, те нам тиме у неколико показује и спољни облик тих јуначких песама. — Крајем 17. в. наводи у својој Хроници Ђорђе Бранковић, како 1485. г. кнез Павао и војвода Батори, одржавши победу над Турцима у Ердељу „седоше јести и веселити се, и

уставши почеше војничко оро играти, припевајући разне јуначке песме". — Из списа српских књижевника у Далмацији види се да им је народно песништво било познато. У песмама првих дубровачких песника Шишка Менчетића и Ђора Држића (обојица живели у другој половини 15. и у почетку 16. в.) има песама које су испеване у народном духу, или још боље, које управо и нису њихове песме, већ праве народне које су они испевали додавши им слик, да би их тако примакли уметничкима.[1] У Мавра Ветранића (1482.—1576.) могу се наћи читаве десетине стихова, који су испевани у духу српских народних лирских песама. Петар Хекторовић (1487.—1572.) из Старога Града на острву Хвару, први је који је већ забележио и две српске народне песме. Противно обичају тадашње властеле, он је, како се приповеда, радо заметао разговоре са простим рибарима. И у песми „Рибање и рибарско приговарање" (штампано 1569. г.) уплео је у разговор рибара и две народне песме (бугарштице: прва казује о свађи Краљевића Марка с братом му Андријом, а друга о Радославу Северинцу, кога уби Влатко војвода удински).[2] Осим тога из једне Хекторовићеве посланице песнику Пелегриновићу видимо да је народно песништво у то доба било прилично познато образованим људма, књижевницима и песницима у Дубровнику, Далмацији и на острвима. Из те се посланице види још и то да су се народне песме у Далмацији у то доба делиле на „пиесни" и „бугарштице". Прве су биле женске т. ј. лирске, и њих су певали, а друге јуначке или епске и њих су бугарили (рецитовали). Још је значајно што је Хекторовић уз оне две бугарштице додао и мелодије, те тиме оставио и најстарији спомен српске народне музике. — У другог далматинског књижевника Николе Барановића из Задра (1546. — 1628.), а у његовој песничкој приповетци „Вила Словинска" (штампана 1614.) налазимо такође једну бугарштицу, коју бугари један „Влах" (сељак с копна далматинског) а други слушају и плачу.[3] — Има поузданих доказа да је српска народна поезија била позната и другим дубровачким песницима, чему као потврду наводимо

[1] Антологија дубровачке лирике, приредио М. Решетар, стр. X и 9.—14.

[2] Обе ове песме наштампао је В. Богишић у своме зборнику „Народне пјесме из старијих највише приморских записа". Београд 1878., под бр. 6. и 49.

[3] В. Богишић: „Нар. пјесме из старијих највише приморских записа", бр. 82., под насловом „Мајка Маргарита".

само ово: Никола Нaљешковић (1500.—1580.) није био без утицаја народне поезије, што се јасно види у његовој петој „комедији“ у песми о Марушн и Милици; Динко Рањина (1563.—1607.) међу својим лирским песмама има четири под именом „пјесни од кола“, које се својим размером и другим знацима показују као намерно подражавање народним песмама, и ако се од њих ипак у многоме разликују. Најлепши производ дубровачког уметничког песништва, чувени еп Ивана Ф. Гундулића (1587.—1638.) „Осман“ даје нам очевидних и јасних доказа, да је творцу његову било познато народно, и то баш епско, песништво. Исто тако у његовој пастирској игри „Дубравка“ налазимо на неколико места очитих подражавања народним поскочицама. — И особито плодни и знаменити драмски песник Јон Палмотић (1606.—1657.) беше добро познат са народном поезијом, што се види не само из његовог чисто народног језика, него и из помена јунака српске народне поезије и неких места из његових песама, која као да су узета од речи до речи из српских народних песама. — Поред ових доказа познавања народне поезије Дубровчани још у 17. в. почеше скупљати и записивати праве народне песме из уста народних. Из године 1663. има записана народна песма о Свилојевићу, нађена у Дворском Архиву у Бечу, међу актима и писмима Петра Зрињског († 1671.)[1] У дубровачком рукопису који се сада налази у књижници Мале Браће у Дубровнику налази се читава збирка народних песама покупљених пре 1728. г.[2] У рукопису куће Беловића у Перасту сачуван је рукопис српских народних песама из краја 17. или поч. 18. в.[3] У рукопису Мазаровића у Перасту сачувано је такође неколико народних песама записаних око 1775. г.[4] У књижници Југословенске Академије у Загребу налазе се два рукописа српских народних песама. Први пространији рукопис (под бр. 683.) писан је око почетка 18. в.,[5] а други мањи (под бр. 641.) је писан такође око почетка истог века.[6] — После

[1] Богишић, бр. 46.

[2] Ibidem, бр. 1., 2., 3., 4., 9., 10., 13., 14., 15., 16., 20., 23., 24., 26., 30., 32., 33., 34., 35., 37., 38., 39., 40., 41., 42., 44., 45., 47., 48., 53., 54., 55., 57., 76., 78., 79., 80., 85.—130.

[3] Ibidem, бр. 59., 61., 63., 65., 67., 69., 71., 73., 75.

[4] Ibidem, бр. 60., 62., 64., 66., 68., 70., 72., 74.

[5] Ibidem, бр. 77., 29., 27., 22., 51., 43., 83., 8., 7., 50., 25., 12., 84., 17., 18. 21., 36., 56., 19., 31., 11., 81., 82., 58.

[6] Ibidem, бр. 5., 52., 83.

свега овога помињемо за српску народну поезију у 18. в. особито значајног Србина Далматинца Андрију Качића — Миошића (1690—1760), који пропутова Босну и Херцеговину, онај део српског народа који је живи извор српских народних песама и огњиште најживљег народног српског језика. Том приликом упознаде он и проучи народно песништво и покупи доста историјских извора (књига, писама, листина и др.). Намера му беше да изнесе народу у песмама историју славне му прошлости. Недостатак казивања народног предања попуњаваше сам историјском грађом. Одарен великом способношћу народног певача испева он свој знаменити народно-историјски спев „Разговор угодни народа словинског“ (штампан први пут латиницом у Млецима), и то таквом вештином да се од српских народних песама једва може разликовати. Његови су стихови од 10 слогова као год и данашњи стихови српских народних песама. Особинама својим постаде овај спев најпопуларнији у српско-хрватском народу (под именом „народна песмарица“), те је доживео врло много издања. Значајно је још и то, што су у овој књизи, у којој има 271 јуначка песма („од краља бана и словинских витезова“) забележене и две праве народне песме, онакве какве их је чуо у народних певача. Ту су песме о војводи Јанку (Сибињанину) и о Бановић Секули, за које вели да их „опћенито певају Далматинци, Бошњаци, и остали од словинског народа. Липе су слушати, и ако није могуће да су по све истините“. Из ових се речи види зашто се Качић није задовољавао само простим скупљањем народних песама, већ их је препевавао, трудећи се да у њима све што је романтично или „неистинито“ замени поле верним и историјским причањем.

Сем народне поезије и други Фолклор српскога народа познат нам је пре појаве Вука-Караџића.

Помињали смо да нам је Ђурађ Шишгорић у своме делу из 1469. г. „De situ Illiriae et civitate Sibenici“ оставио помена поред осталога и о пословицама. — Дубровчанин Никола Димитријевић (око 1510—1553.) међу својим моралним „Причицама“ има и таквих, које су са малом променом у облику, праве народне пословице, које живе још и данас у српском народу. — Пословице су употребљавали и други писци српски у својим делима, као н. пр. В. Градић († 1585.) у „Libarcu od djevstva“ (Млеци 1568. г.) и Динко Рањина (1536—1607) у својим

делима. — Прву збирку пословица имају Срби из 1679. г. у рукопису библиотеке Мале Браће у Дубровнику, под бр. 427 (стари бр. 24.), која је заједно са помињатом збирком народних песама. Овуј̌е збирку пословица издао А. Хильфердингъ (Старинный Сборникъ сербскихъ пословицъ. С. Петербургъ, 1868., у „Етнографич. Сборн." од те год., — и на по се) и Ђ. Даничић у Загребу 1871., под насловом „Poslovice". — Другу збирку пословица имају Срби из, по свој прилици, 18. в. Први ју је издао у „Danici Ilirskoj" 1864. г. бр. 50. др. Љ. Гај и назвао „Збирка Игњата Ђорђића" (1675—1737), како нам то јасно показује рукопис Игњатов (autographum). Рукопис се ових пословица налази у библиотеци др. Љ. Гаја у Загребу. И њих је издао Ђ. Даничић 1871. г. у поменутим „Poslovicama". — Пословица имају Срби и у Речнику Дела Белином (Dizionario italiano-latino-illirico, opera del. p. Ardelio Della Bella. In Venezia 1728., Ragusa 1735.). И ове је пословице издао Даничић у поменутој књизи. — Српских пословица има и у књизи: Georgii Ferrich Ragusini Fabulae ab illiricis adagiis desumptae. Racusae 1794. И њих је издао Даничић у помињаној књизи. — Збирку пословица издао је 1787. у Бечу и 1807. у Будиму Јован Мушкатировић под насловом „Причте илити по простому пословице тъжке сентенціе илити рѣченія". — Стеван Ференчевић, парох сомборски († 1800) оставио је рукопис под насловом „Пословице и Загонетке". Из тога рукописа штампао је П. Атанацковић неколике огледе у Давидовићевим „Српским Новинама" за 1818. бр. 83. — Као прилог „Српским Новинама" за 1820. г. бр. 63—66 (и посебно 8°. стр. 27.) изашле су и Пословице Сам. (Сев.) Илића.

Најстарије српске народне загонетке биће да су оне што их имамо штампане у „Kalendaru od god. 1761. izdanom u Budimu po O. Emer. Pavichu", које је И. Брлић прештампао у своме „Novouredjenom iliriskom kalendaru, iliti svetodaniku za 1842". — Помињани Јован Мушкатировић у реченом му делу издао је 1787. и 1807. г. и загонетке. Исто тако поменули смо код пословица и загонетке Стевана Ференчевића, пароха сомборског, од којих неки огледи изађоше у „С. Новинама" за 1818. бр. 83.

Па и други Фолклор српскога народа, као што су: обичаји, игре, ношња и т. д. помињу се овде онде пре 19 века. — Карактеристични српски обичај Слава помиње се први пут

1018. г.[1] — Правни обичаји српскога народа послужили су делом као грађа знаменитом Законику цара Душана, који постаде на државним саборима 1349. и 1354. г.[2] — Обичај отмице женскиња помиње се у нас врло рано.[3] Медецински обичаји налазе такође врло рано забележени у нашој литератури. Матија А. Рељковић (1732—1798.) у своме „Сатиру“ помиње народне обичаје. Сава Текелија (1761—1842) у својој Автобиографији помиње дечје игре свога детињства.[4] И т. д., и т. д.

Први који је обратио пажњу ученога света на српску народну појезију беше Италијанац, опат Алберто Фортис, (Alberto Fortis) у своме спису „Viaggio in Dalmazia“, Venezia 1774. у коме изађе и српска народна пасма „Жалосна пјесаница племените Асан-агинице“,[5] која беше довољна да својом лепотом одушеви за српско народно песништво. Ту песму преведе са италијанског Фортисова превода на немачки немачки знаменити песник Гете, и она изађе у свет у немачком руху,[6] заједно са трима „морлачким“ (управо Качићевим) песмама у великоме Хердеровом зборнику народних песама свију народа „Stimmen der Völker“ 1778. и 1799. Од тада се поче обраћати пажња на српску народну појезију. Гете који се још од младости одушевљаваше за народну поезију, беше међу првима који је славу српског народног песништва почео ширити и може се слободно рећи да га у предвечеріе живота ниједна поезија није толико одушевљавала колико српска.[7]

[1] Војвода Ивац, најстарији историјски помен о слави у Маћедонији од Божидара А. Прокића (Братство, књ. IX и X, стр. 5—20).

[2] Види о томе „Законик Стефана Душана, цара српског, наново издао и објаснио Ст. Новаковић, Београд, 1898. стр. XLII—XLIII.

[3] Види чланак др. М. К. Смиљанића „Отмице, одбеглице и трагови куповине девојака у Српског Народа“ (Гл. С. Кр. Академије LXIV, стр. 171. и даље).

[4] Летопис Матице Српске, књ. 119. стр. 6—13.

[5] Друге песме што их је записао Фортих јесу уметничке Качићеве.

[6] Под насловом: Klaggesang von der edlen Frau des Asan-aga.

[7] Колико се страни свет интересовао за српску народну појезију показује између осталога и то, што је чувени немачки историк Johanes von Müller, који се и сам радо бавио народном поезијом, те је после Хердерове смрти издао његов поменути зборник, позвао Дубровчанина Ђуру Ферића да преведе штогод из српске народне појезије на латински језик, да би је свет боље упознао. Ферић се томе одазвао, и за две године сврши посао који је изашао под натписом: Ad clarissimum virum Joannem Muller Georgii Ferrich Ragusini epistola. Huic accedunt Illiricae linguae poematia triginta septem Latinis carminibus ab eodem reddita. Ragussi excubebant Andreas Trevisan 1798.

Све ово што је довде поменуто имало је тек да нагласи оно што ће бити. У почетку 19. в. српски се Фолклор поче развијати свом снагом тек појавом генијалног Србина, оца нове српске књижевности — Вука Стефановића Караџића 1787—1864.). Под утицајем општега покрета за народношћу и његовим творевинама добише и Срби свога Вука, човека кога је срећа народа српског послала да одмах стане на здраво земљиште рада, не заносећи се никаквим алузијама, у које други, а нарочито Словени, ношени патриотским заносом, падаху. Неки су тај период називали „патриотским периодом", у коме многи из патриотског одушевљења прибегоше чак и фалсификатима да би пред свет изнели што већих и што светлијих особина и творевина свога народа. У томе патриотском раду Вук прави сјајни изузетак радом часна и ваљана радника. Сав књижевни рад Вуков може се поделиту у три групе: 1. рад на Фолклору и Етнографији, 2. рад на језику и 3. рад на историји и географији. Остављајући на страну Вуков рад на језику, историји и географији, ма да ни овде Вук не заборављаше на Фолклор, којим је и започео своју књижевну каријеру и који му беше основица и полазна тачка, проговорићемо само о Вукову раду на Фолклору. На томе пољу Вук је оригинална и јединствена појава у историји европског фолклорног покрета. Прву збирку народних песама штампао је Вук 1814. под насловом „Мала простонароднја славено-сербска песнарица издана Вуком Стефановићем у Віенни 1814". У њој беху само оне песме које је Вук у глави донео у Беч и којих се сећаше још из Србије. Једина коју он није знао већ је узео из Фортисовог дела „Viaggio in Dalmazia" била је „Жалосна песма племените Асан-агинице". У овој књизи има 100 женских (лирских) и 6 јуначких (епских) песама. — Друга му збирка песама изађе 1815. под насловом „Народна србска пъснарица издана Вуком Стефановићем у Віенни", коју посвети своме учитељу Копитару. Песме је ове Вук скупио у Срему, а има их 101 женских и 17 јуначких. Занесен другим пословима Вук је тек 1823. г. отпочео ново издање народних песама. Прво му изађоше: „Народне српске пјесме, скупио и на свијет издао Вук. Стеф. Караџић. књ. II. Лајпциг 1823" у којој књизи беху „пјесме јуначке најстарији доба". Затим исте године у Лајпцигу књ. III. „пјесме јуначке познијe", а тек 1824. г. књ. I. такође у Лајпцигу, у којој су различите јуначке песме. 1833. г. изађе и IV књ. у Бечу у

којој су различите јуначке песме. Ове четири књиге чине друго издање српских народних песама, које надмаша прво и бројем песама, и опремом, и избором, и тачним бележењем текста а и ширим предговорима. Оно је прво прокрчило пут и покренуло интерес у Европи за српском народном песмом. Умножавајући и даље своје збирке песама приступи Вук 1841. г. трећем и најбољем њиховом издању. Тада изађоше „Српске народне пјесме скупио их и на свијет издао Вук. Стеф. Караџић, књ. I, у којој су различите женске пјесме“, Беч 1841.; — „књ. II, у којој су јуначке пјесме најстарије“, Беч 1845.; — „III књ., у којој су пјесме јуначке средњих времена“, Беч, 1846.; — „књ. IV, у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу“, Беч, 1862.; — Ово је последња књига песама коју је Вук за живота издао. „Књ. V, у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању Црногораца“, изађе о трошку народних прилога у Бечу 1865. г. а за тим „књ. VI, српске народне пјесме из Херцеговине (женске) за штампу их приредио Вук. Стеф. Караџић“, такође трошком народних прилога 1866. — Четврто издање Вукових песама не припада Вуку, већ држави српској која је одредила нарочити „Одбор за издавање Вукових дела“. Овај одбор издао је девет књига Вукових песама, које су умножене песмама које су заостале у Вуковим рукописима. Књ. I, песама издао је Одбор 1891.; књ. II—1886. и 1895.; књ. III—1894.; књ. IV—1896.; књ. V—1898.; књ. VI—1899.; књ. VII—1900.; књ. VIII—1900.; књ. IX—1901.

Вуков рад на скупљању народних приповедака, и ако је до сад у Срба најбољи, ипак није ни онолико обилат ни онолико систематичан као рад на скупљању песама. Не узимајући у обзир оно што је Вук наштампао у „Српским Новинама“ за 1821. г. 6 приповедака и оно што је изашло у „Даници“ за 1828., 1829. и 1834. г. прво издање Вукових приповедака изашло је 1853. г. у Бечу под насловом „Српске народне приповјетке, скупио их и на свијет издао Вук. Стеф. Караџић“. 1870 г. изашло је друго умножено издање „Српских народних приповједака“. Треће издање издаде одбор за издавање његових дела 1897. у Београду (8°XV + 423.) где су покупљене и оне најраније штампане приповетке. Овој књизи додате су и „Српске народне загонетке“, које је Вук скупио.

Рад Вуков на скупљању загонетака је у овоме: У додатку Давидовићевих „Српских Новина“ за 1821. наштампао је

Вук на стр. 33—48. „Српске народне загонетке са одгонетљајима“. Одбор за издавање Вукових дела наштампао их је, као што поменусмо уз Приповетке, додавши им оне које су биле наштампане у Вукову „Српском Рјечнику“ (око 80) и оне из Вукових рукописа (563).

Вук је скупљао и пословице. На Цетињу 1836. г. штампао је он „Народне српске пословице и друге различите као оне у обичај узете ријечи“. Друго умножено издање наштампа у Бечу 1849. Треће издање издаде Одбор за Вукова дела у Београду 1900. које је још више умножено нешто из рукописа, а нешто из „Српског Рјечника“.

Вук је скупљао грађе и из живота и обичаја српскога народа. 1818. г. издаде Вук у Бечу свој знаменити „Српски Рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима“. Овај је Рјечник имао преко 26.000 речи, које су у народу познате. Сем других одличних страна овога Речника, које се не односе на наш посао, у њему су код многих речи ради боље илустрације додате многе народне приповетке, пословице, загонетке, стихови, узречице и т. д. а код многих речи описани су „што се краће могло“ многи народни обичаји, те тако овај Рјечник није само дотле најпотпунија збирка речи народнога говора, већ и темељ описивања живота, обичаја, предања и веровања српскога народа.[1] — Сем овога издаде Вук у Бечу 1849. г. свој „Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона“, у коме су описани српски народни обичаји свадбени и погребни и забележене су песме које се певају при свадбама и наричу приликом смрти. — Сличну грађу штампао је Вук у I књ. „Срп. нар. пјесама“. — Сем овога оставио је Вук у рукопису „Живот и обичаји народа српског, описао их и за штампу приуготовио Вук Стеф. Караџић“. Овај је рукопис наштампан после Вукове смрти у Бечу 1867. г.

На жалост после Вукових радова посао на Фолклору није настављен са оном жестином и маром са каквима је Вук то започео. После Вукове појаве покушавало се у више махова да се нарочитим покретима ојача рад на Фолклору, али све то беше без великог успеха. До душе нешто је и урађено, али то

[1] Друго поправљено и попуњено издање „Српског Рјечника“ у коме је преко 46.000 речи изашло је 1852. у Бечу; а треће исправљено и умножено додацима самога Вука у његовом личном примерку Рјечника издаде Одбор за издавање Вукових дела у Београду 1898. г.

није онолико колико би требало. — Од 1842.—1853. г. уређивао „Летопис Матице Српске“ (књ. 81.—88.) у Будиму др. Јован Суботић, човек веома вредан, енергичан и великих планова. Између осталога он је позвао свештенике и учитеље сеоске да скупљају фолклорно градиво из народа. Но од овога беше мало користи. „Летопис“ је стао доносити само нешто грађе и то му беше све. — 1847. г. поче „Друштво Србске Словесности“ у Београду издавати свој орган „Гласникъ Друштва Србске Словесности“. Да би ово Друштво известило како своје чланове, тако и оне који би што за „Гласник“ радили, оно испред прве књиге „Гласника“ наштампа, преглед предмета за Гласник. Ту се вели да ће се између осталога у Гласнику обраћати пажња на српски језик, старе српске обичаје при разним приликама, старе песме и предања народна, описе путовања по предмету историје и народности српске, статистику и т. д. И у 75 књ. Гласника I одељења и 15 књ. II одељења и у посебним издањима пружило је Друштво (које је после преображено у Српско Учено Друштво и најзад престало спојивши се са Академијом Наука) лепих прилога српскоме Фолклору.[1] — 1866. г. издаде др. В. Богишић у Загребу делце „Pravni običaji u Slovena“ (друго издање 1867.), којим му беше главна намера „доказати фактима саопћеним савременим писцима да у нас још не мало правних обичаја живе, те тиме побудити на скупљање“. Том приликом уверивши се о великој вредности живих извора за прикупљање и упознавање српских правних обичаја, Богишић се одмах постара да састави систематски план за сабирање још живих правних обичаја у Срба. И тај план изађе под насловом „Naputak za opisivanje pravnih običaja koje živu u narodu“ већ као прилог самој књизи „Pravni običaji u Slovena“. Сем тога Југословенска Академија у Загребу издаде још и друго и треће издање овог „Naputka“ и ћирилицом и латиницом у 4000 примерака и разасла их нешто она, нешто сам писац по свима југословенским земљама, да се по њему скупља грађа из народа у којој се народни правни обичаји чувају. Успеси тога рада изложени су у четири књиге „Rada“ Југосл. Акад. (св. I, V, X и XIX), а сва грађа која је била сабрана на основу реченог

[1] Види „Преглед садржине 90-орих књига Гласника Српског Ученог Друштва“ од Ј. Бошковића. (Гласник, књ. 75. стр. 1.—126.).

„Харпка“ изаће у знаменитом Богишићевом делу „Zbornik sadašnjih pravnih običaja Južnih Slovena“, књ. I, који издаде Југослов. Академија у Загребу 1874. У приступу овога дела казује Богишић да сем грађе која изаће у њему, он сам има још грађе, коју је сам покупио и која ће можда изаћи у II књ. на коју се већ давно чека. — У „Вили“, листу за забаву, књижевност и науку, коју уређиваше у Београду Ст. Новаковић, у бр. 51. и 52. за 1867. г. изаће „Научно патриотски позив“, потписан од деветорице књижевника, којим се позива на оснивање „Дружине за археологију и етнографију на Балканском Полуострву,“ са задатком „да у народу куда год доспе буди свест за старине и народне особине: да развија и уздиже појимање, како су те ствари за нас светиња па треба да их поштујемо...“ „да испитује старинске цркве и грађевине, да тумачи уметност у њима употребљену било у зидању, било у живопису и т. д. да прибира и на видик износи у верноме снимању различито посуђе из минулих времена; да сабира и свету показује различите наките и уресе из прошлости; да проучава и показује различито одело из мирног и војног живота; да прикупља народне скаске веровања и обичаје; да издаје пословице, загонетке и песме; да показује начин живљења у различитим крајевима; да снима и саопштава ношњу из различитих места, како мушку тако и женску; да карактерише различите типове из појединих крајева и у опште испитује, прибира и проучава и на видело износи све оно што ће моћи народ у сваком погледу као самосвојну индивидуу да обележи“. Колико је нама познато овај покрет са овако лепим смером није ништа учинио! — 1871. г. поднео је А. Чумић „Предлог одсеку историјском и државничком Српског Ученог Друштва за изучавање живота народа српског“ (Београд, 8°, стр. 54.) обративши пажњу на две институције српског народа: задругу и општину. После пуно лепих разлога предложи: „да Учено Друштво умоли владу да одобри извесну суму новаца за ову цел, па да оно избере два лица која би у разним крајевима српским промотрила и проучила у свему пространству поменуте две установе. Даље да умоли владу за отпуст од дужности ових лица за време које би довољно било“. Овај предлог „саслушао је одсек са

великом пажњом и одобравањем, па је одлучио да се у целини одмах наштампа преко реда у „Гласнику" и оштампа у особитој брошури од 1500 примерака, ради разашиљања у разне српске крајеве, како би се друштву што пре јавила лица која би била компетентна за овакав посао". Ни од овога предлога није ништа било! — 1872. г. (22. авг.) на састанку историјског и државничког одсека Српског Ученог Друштва прочитао је Ст. Новаковић предлог и нацрт за оснивање „Српског историјско-етнографског музеја", у коме би се поред осталога „представио очигледним начином живот народни у свему у чему се он спољно показује у прошлости и садашњости својој".[1] 1872. г. наштампа др. Владан Ђорђевић у „Летопису Матице Српске", књ. 114. (и засебно 8⁰, стр. 77) чланак „Народна медицина у Срба". Да би у овоме правцу побудио још кога на рад, додаде он чланку и „Питања за скупљање народне медицине". Но овај посао остаде скоро без последника.[2] — 1875. г. изађе „Упуство за изучавање народа, ђацима Велике Школе и осталој омладини од „Побратимства"". Београд, штампарија Пере Тодоровића, 8⁰, стр. 8., којим се хтело да се ђаци и омладина покрену на рад око проучавања народа и скупљања фолклорног градива. Напомињемо да су ова упуства и врло слаба и врло оскудна. По њима колико нам је познато није ништа урађено. — 1885. г. изнесе Д. Ђурић Српском Учен. Друштву мотивисани предлог под насловом: Научно истраживање и утврђивање граница између Срба, Бугара и Грка, који је гласио: „1. Да Српско Учено Друштво покрене питање и рад о научном истраживању и одређењу границе између Срба, Бугара и Грка; 2. Да позове на овај рад и призната научна друштва бугарско и грчко, те да рад као заједнички буде савршенији, правичнији и у важности трајан; 3. Да истраживање и одређивање граница буде што свестраније, а нарочито са гледишта: етнографског, историјског, географског,

[1] Гласник Срп. Уч. Друштва, књ. XXXIV, стр. 336.—356.

[2] Важан је прилог у том погледу: Грађа за медицинску терминологију, сабрао др. Милан Јовановић — Батут (Прештампано из Летописа Матице Српске, св. 146, 147, 148, за г. 1886. и 149, за 1887). у Н. Саду, 1887. 8⁰ стр. VIII+154. Овим је прилогом скупљач покушао да непотпуност српске медецинске терминологије попуни терминима народним, а и да заинтересује ширн круг српских стручњака, и да их постакне на здружен рад у овом погледу

статистичког, археолошког, филолошког и државничког".[1] Ни од овога није ничега било. — 1886. г. поче у Сарајеву излазити „Босанска Вила", лист за забаву, поуку и књижевност. Она још од почетка, поред осталога поче доносити и фолклорног градива, а нарочито из Босне и Херцеговине. 1887. г. донесе „Б. Вила" у српскоме преводу „Питања за проучавање народа" од др. Фридриха С. Крауса, са наменом да послуже што тачнијем упознавању српскога народа. — У августу исте године основа се „Друштво Св. Саве" са задатком „да шири просвету и негује национално осећање и врлине у народу српском". Између осталог друштво је мислило да ће најлакше свој задатак вршити „издавањем ваљаних књига". У том циљу је покренуто „Братство" (књ. I, 1887.), које је према одлуци од 24. септ. 1886. г. ваљало да доноси између осталога и народне умотворине: песме, приповетке, пословице, загонетке, а исто тако популарно израђене чланке о народним умотворинама, о језику, обичајима и другим особинама српскога народа. Од „Браства" је до сад изашло 10 књига са доста фолклорних прилога. — 1888. год. покрете Земаљска Влада за Босну и Херцеговину „Гласник Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини", у коме је до сад изашло силно фолклорно градиво српскога народа, а поглавито из Босне и Херцеговине. — 1892. г. 9. марта на скупу Српске Краљевске Академије у Београду, академик Ст. Новаковић, предложи „да би била дужност Српске Кр. Академије да оснује зборник или Архив" за скупљање фолклорне грађе „у највишем правцу што се тиче опсега, а што већом критиком што се тиче садржаја".[2] После овога предлога Академија заснова „Српски Етнографски Зборник", од кога до сад изађоше четири књиге.[3] Сем овога Срп. Кр. Академија прикупила је још доста градива које ће се постепено обелодањивати". — 1892. г. Пољак Stanslav Ciševski написао је „Молбу за сабирање грађе због систематике народних песама о Краљевићу Марку" 12°, без насл. листа, стр. 7., латиницом),

[1] Гласник Срп. Уч. Друштва, књ. 75, стр. 313—334.

[2] Годишњак Срп. Кр. Академије Наука, књ. VII, стр. 74.

[3] К. I Живот Срба сељака написао М. Ђ. Милићевић, друго прерађено и попуњено издање, 1894; књ. II Старинска српска јела и пића од Симе Тројановића, 1896.; књ. III Српске народне песме и игре с мелодијама из Левча прикупио Тодор М. Бушетић, 1902.; књ. IV Насеља српских земаља, расправе и грађе уредио др. J. Цвијић.

у којој се обраћа да се бележи фолклорна грађа, која се односи на Краљевића Марка, најомиљенијег јунака српске народне поезије. Колико је на овоме урађено, није нам познато. — 1892 г. отпоче др. J. Цвијић, професор Велике Школе уређивати „Преглед географске литературе о Балканском Полуострву“, у коме се приказују све важније публикације о Балканском Полуострву. Овај је преглед (до сад четири књиге) до сад учинио знатних услуга и српској науци о народу, јер су у његов оквир улазиле и ствари из Етнологије, Антропологије, Етнографије, Антропогеографије и Фолклора. — 1896. г. издаде др. J. Цвијић „Упуства за проучавање села у Србији и осталим Српским Земљама“ (12⁰, стр. 24), која су „израђена поглавито с циљем да се прибере материјал за она питања о селима на која у литератури немамо довољно или немамо прецизних проматрања из којих би се могли изводити закључци“. Друго издање ових „Упустава“ (12⁰, стр. 28) изађе 1898. г. са тежњом да се сем онога што се у првом издању тражило „сазна живот села“. Помоћу ових „Упустава“ добио је Географски Завод Велике Школе у Београду силнога материјала за упознавање српских села, њихових становника, станова итд., што се се сад разрађује у Географском Заводу. Од ове грађе изашла је већ једна књига „Насеља Српских Земаља“ (Српски Етнографски Зборник, књ. IV стр. CCXXXVI+497.). — 1898. г. (изађоше (од непознатог писца) „Упуства за прибирање археолошког и етнографског градива“ (12⁰, стр. 16,), којим се хтела обратити пажња на ове ствари у народу. Али канда од тога није ничега било. — Исте године (ако се не варамо јер година није означена) изађе и „Кратко упуство за прикупљање биљака и других података о биљкама“ (12⁰, стр. 18.) у коме се налазе и питања за скупљање Фолклора, који се на биљке односи. Колико је по овоме било успеха није нам познато. — 1899. г. поче у Алексинцу излазити под уредништвом Тих. Р. Ђорђевића „Караџић“, лист за српски народни живот, обичаје и предање са задатком „да пробуди интерес за српски народни живот, обичаје и предање и да прикупља и проучава градиво из српског народног живота, обичаја и предања и свега што се на то односи, а по могућству да прати и оно што се у других народа на томе ради“. После треће године „Караџић“ је због слабог мара публике паузирао једну годину па је поново започео излазити. Да би учинио пострека за прикупљање

грађе „Караџић“ је отворио многе рубрике у које се уноси градиво. Сем тога нарочитим питањима тежио је да покрене живље купљење грађе, те је наштампао и посебно штампао: „Питања за прикупљање грађе о ловачким обичајима у Срба“ од Т. Р. Ђ. 1899. г.;[1] „Питања за прикупљање музичких обичаја у Срба“ од Божидара Јоксимовића и Влад Р. Ђорђевића. 1899.; „Питања за прикупљање технолошких обичаја у Срба“ од Петра М. Илића, 1900. — 1899. год. изађе „Позив и упуство за скупљање речи по народу за речник Српске Кр. Академије“ (12⁰, стр 30), на основу чега је Академија до сад скупила масу речи и још их скупља. — 1900. год. изађоше у Београду „Упуства за прикупљање правних обичаја српскога народа“ издање правничког Друштва на Великој школи, која нису ништа друго до незнатно измењена питања из Богишићева „Naputka“ из 1866. г. Шта је било од овог посла не знамо. — 1900. г. превео с бугарског и наштампао у „Народном Здрављу“ и посебно Тих. Р. Ђорђевић „Упуство за прикупљање грађе из народне медицине“ од др. С. Ватева, по којима још ништа није урађено.

Сем свега овога са Хрватима индентичност и са Бугарима сродност језика и претензије њихове на извесне српске покрајине учинило је да су и Хрвати и Бугари прикупљали чисто српско фолклорно градиво из земаља на које претендују, чинећи тиме очите неправде народу српском, присвајајући много што шта, оглашавајући га за своје. 1889. г. основаше Бугари „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, који издаваше њихово Министарство Просвете, и у који уђе силна српска фолклорна грађа, нарочито из Маћедоније. — 1896. г. поче „Матица Хрватска“ издавати српске народне песме под именом „Hrvatske narodne pjesme“ (књ. I — 1896.; књ. II — 1897, књ. III — 1898, књ. IV — 1900.). — 1896. г. Југословенска Академија у Загребу видећи „да у новије доба пропада народно благо страшном брзином, као да га односи вихор модерне културе“ одлучи да издаје „Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena“, у који се унесоше већином народни живот и обичаји српскога народа из разних српских покрајина. Од овог „Zbornika“ изашло је до сад осам књига.[2]

[1] Нешто од грађе која је добивена на ова питања саопштено је у „Ловцу“ за 1901. годину.

[2] Сем овога помињемо непотпуне библиографске податке о фолклорним

Први који се у фолклорном погледу забављао Бугарима био је Вук С. Караџић, који у својој „Народној србској пѣснарици“ 1815. г. изнесе на јавност и бугарске песме, а исто тако и у Додатку санкпетербурским сравнитељним рјечницима свију језика и нарјечија с особитим огледима бугарског језика 1822. год. Павле Шафарик је у Narodop. Slovn. Бугаре окарактерисао народним песмама. После њега је Венелин уз новчану помоћ руске владе пропутовао кроз Бугарску и описао њене старине и народносне односе 1829. г. а њене песме 1835. г. 1842. г. издао је Вогоевъ „Българскы народни пѣсни и пословици I“, више их је скупио Григоровић и издао у хрватскоме „Kolu“ и у „Казанскія губер. вѣдомости“, а исто тако и у „Памятники и и образцы нар. языка и словесности рускихъ и западнихъ Славянъ“. 1852—1856. г. налазимо их заједно са пословицама од Мутева и Безсонова и у „Московитянинъ“ од 1845., а доцније и у „Извѣстия“ петроградске академије налазимо неке штампане. 1855. год. издао је Славејков „Болгарския пјесни“. 1851. г. издао је Најдан Јовановић „Нови български народни пѣсни“. Много је бугарских песама изашло и у часописима. 1860. г. издао је Стефан И. Верковић „Народне песме македонских Бугара“, које су у ствари српске песме. 1861. год. изађоше „Бѫлгарски народни пѣсни“, што их скупише браћа Миладиновци, о којима вреди то исто. Даље песама налазимо и у списима Раковског, Каравелова (Памятники народнаго быта Болгар, 1861.), Чолакова (Български народенъ сборник 1872. где су у главноме скупљене пословице), Дринова и Каравелова) у периодич. списание 1876.) Качановскога (Сборникъ западно-болгарскихъ пясенъ съ словаремъ 1882. са добрим описом обичаја западних Бугара). Новији прилози објављени су у „Сборникъ за народни умотворения наука и книжнина“, који је у опште од своје појаве 1889. г. учинио великих услуга бугарском Фолклору. — Сем овога налазимо фолклорне грађе још у Раковскога (Показалецъ им рѫководство какъ да се изисквѫтъ и издирвѫтъ најстари чърти нашего быта и языка народопоколѣния, стараго ни правлѣния, славнаго на прошествия и проч. 1859.), Каравелова (у споменутим Памятникима),

делима која су се међу Србима јавила: Folklorystyka chorvacko-serbska израдио Stanislav Ciszewski (Wisla за 1901 г.) и у књизи Тих. Р. Ђорђевића „Zur Einführung in die serbische Folklor“ (Беч. 1902.) стр. 30.—35.

Качановскога Илиева, С. Н. Шишкова (Родопски старини 1887. Он је лепо описао и Устово највеће село у Родопским горама 1886. и живот у Родопима 1886.), Славејкова (Българския притчи и пословици и карактерни думи, 1890.), Љубенова (Баба Ега или сборникъ отъ различни вѣрвания, народни лѣкувания, магии, баяния, и обичаи въ Кюстендилско 1887.), Ђучева о народној медицини у Сборн. за народ. умотвор. III, 1890.), Тихова (Материяли для истор. развития слав. жилища, Казан 1891. где је описан бугарски дом и т. д.

У Словинаца је почетком 19. века пробудио Водник интерес за народним песништвом и сам је у том духу певао. Народне је песме збиљски прикупљао, и издао до сад најбољу збирку Станко Враз „Narodne pjesni ilirske" 1839. Много је песама објављено у „Kranjska čbelica (1830.—1835.). Песме, загонетке и пословице скупљао је и издао А. Јанежић (Cvetje slov. naroda, 1852.). Вальавац је штампао приповетке у часопису „Kres". Тек у осамдесетим годинама опажа се и у Словинаца живљи покрет за Фолклором. Резултати тога покрета објављени су у часописима „Ljubljanski Zvon" „Kres" (престао излазити 1886.), „Letopis Mat. Slovin"., а и најновије доба у љубљанском немачком часопису „Argo". Засебних књига издали су: Б. Крек (Slovenske nar. pravljice in pripovedke, 1885.), Кобек (Pregovori prilike in reki, 1887.), Шајниг (Narod. pesmi Koroških Slovencev, 1889.). Напоменути ваља још и пословице Praemologie, из године 1592. које је објавио Радић у „Kresu". Свадбу су описивали Стјепишник (Ženitne ali svatbine navade in napitnice итд. 1884.). Ремец и Обаловић (у Kresu и Letop. Mat. Slov.) итд. У руском часопису „Живая старина" 12, стр. 1.—32) писао је Ал. Харузина о кући и дворишту у Крањској (Крестьянинъ Австрiйской Краины и его постройки). Напомињемо најзад да је зборник „Slovanske narodni pesmi" што га издаје Slovenska Matica у Љубљани, а уређује градачки униерзитетски професор др. К. Штрекељ један од најбоље систематски уређених зборника песама међу словенским народима. Овај је зборник до сад дошао до шесте свеске, и састоји се из великог броја старих и нових штампаних и рукописних збирака, које су сачуване у архиви Словенске Матице, и из нових збирака које су издавачу слате. —

У Угарској се Фолклором баве „Етнографско Друштво" и „Друштво за Етнографију". О свему што се тиче Фолклора

у Угарској ваља пре свега поменути „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn“, које од 1887. г. издаје у Пешти др. Антон Херман, у коме се налазе и подаци о садржају угарских часописа као што су: „Ethnographia“ (орган друштва за Етнологију Угарске и угарског народног музеја) „Erdély“ (часопис за туристику и етнографију Ердеља) „Erdély Múzeum“, „Armenia“ и т. д. Види још L. Katona. Allgemeine Charakteristik der magyarischen Folklore (Ethnologische Mitteilungen I, 7. и даље, 125., 169.).

О Фолклору Грчке, Финландије и ваневропских земаља не можемо овде говорити. Кога ово интересује може наћи потребних података у литератури, која је у овој глави помињата. За еврејски Фолклор постоји једно друштво чији часопис уређује рабинер др. Max Grünwald у Хамбургу.

(Наставиће се)

СТОЈАН МУТИКАША

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ

(НАСТАВАК)

XV

И ако се Стојан радовао Росиноме поклону, два дана носао га у њедрима, непрестано љубио, загледао га и тепао му као живому чељадету, ипак није заборавио ни газда Ђорђијеву понуду, нити се могао уздржати, а да се у Бисмаркову дућану не похвали јаранима, питајући их тобоже за савјет. И заиста их је изненадио! Бакал Марко скочио је с мјеста од чуда и три пута уздахнуо, да се чак на чаршију чуло; Јегуља се искривио, превио се као гудало и непрестано вртио дугом шијом, као невјерујући; а Кривошија три цигар папира подерао замотавајући један цигар, и половицу духана просуо по тлима. Једини Бошко није хтио да се чуди. Он је подмукло гунђао нешто у себи и мрко, готово крвнички премјеравао Стојана од главе до пета. И, у први мах, нико није знао ријечи проговорити. Чак се и Марку завезао језик, па не зна ништа паметније да избаци, него оно своје обично: „мајка му стара, мајка му стара“. Тек након дугога ћутања, Јегуља се први прибра и, више као за се, рече да је то лијепа понуда. Кривошија одмах потврди. А тада осуше на Стојана прекорима и грдњама. Почеше га частити свима животињским именима, почевши од магарца па завршивши јазавцем. Јегуља му замало те не пљуну у лице. Сваки поче приповиједати шта би он од-

говорио, да се десио на Стојанову мјесту, како би једва дочекао тако господску понуду и како би се кашње, са газда Ђорђијином сермијом обогатио и зидао велике куће све по главним улицама шехерским. Почеше се готово пјеснички заносити, усхићавати! И што су они више говорили, Стојан се осјећао све то неугодније. Било му је као да му излевају читаве канте студене воде на главу. Макар што се старао, да се одбрани и оправда, ипак је сам у себи признавао да је магарац и гризао се толико, да су му сузе налетиле на очи.

Љутит, готово бијесан, дошао је кући. Авлијска врата снажно је залупио за собом, надајући се, да ће му газда или газдиница преговорити за то, па да се одмах свади, поинади с њима. Кад му се нико јавио није, он још бјешње одгурну ону газдиничину троножницу и, ступивши на авлију, поче се камењем бацати за пијевцем и кокошима, чије га је раколењење дражило. Газдиница је све то опазила, а није му хтјела ријечи проговорити. Стала, умотала руке у бошчу, па га само гледа. Тек кад је престао са бацањем камења, приступи му и дохвати га за раме.

— Ти си љут? — запита меко.

— Нека сам љут, — осијече он, одмакнувши се од ње. — Хоћу да се љутим, па ко ће ми шта? Зар се ја не смијем љутити?

— Па љути се, љути, — отежући прошапта она, — то ти нико не брани. Ама смије ли се знати рашта си љут?

— Јер нећу више остат' у овој кући, — одговори Стојан и окрену јој леђа.

Газдиница се уједе за доњу усну, а руке још више умота у бошчу, Приступи му још ближе, старајући се, да му загледа у лице.

— А шта ти је ко урадио? — запита.

— Није ми нико ништа урадио, ама ја иђем. На другом ми је мјесту боље, — одговори он не освр'ћући се.

— А ђе ти је боље?

Газдиничин поглед збуни га и он умекша глас.

— Боље ми је у газда Ђорђије, — рече смућено. — Он ме зове у ортаклук, на трећу. Дош'о чојек собом и зове ме.

— Па јеси ли прист'о? — запита она, а глас јој задрхта.

— Јок, ама ћу пристат' — прогунђа он, кушајући да се ослободи од ње и да се опет окрене — Боље бит' ортак, него калфа.

Газдиница се осмјехну.

— А зар не би волео бит' наш ортак него његов — запита тихо.

Он је дохвати за руку и стиште јаче.

— Ко ми је то нудио?

— Ево ти нудим ја и не дам ти да одеш другоме, — одговори она благо. — Ја ти не дам. А ти знаш шта ја могу у овој кући.

Читаву ноћ борила се газдиница са газдом Симом ради тога. Најпошље је изишла као побједитељка! Газда Симо био је дотјеран до дувара, пити је могао друкчије него пристати. Нарочито се поплашио онда, кад му је газдиница напоменула, да Стојан зна све његове послове и, ако оде другоме газди, да му може све муштерије премамити. Заболи човјека у срцу кад чу за то.

— Нек' носи ђаво, — рече одмах, — нек' ми баш буде ортак. Барем ће боље радити!

Кад се свануло и магаза се отворила, газда Симо свечано је изјавио Стојану, да му није више калфа. Најпре му је понудио столицу и допустио да смије сјести пред њим; затим му је понудио духанкутију, напоменувши да смије и пушити пред њим.

— Од данас си ми ортак на трећу, — рече му тада. — Од данас си готово к'о и ја...

Стојану заигра срце од радости, али се не хтје одати. Стисну зубе и направи лице тако, као да је саслушао једну обичну вијест, којој се одавно надао. Тиме је хтио газди показати да то он не прима као нешто из милости, него оно што је својом вјештином зарадио. Он одби два дима, растјера их руком и погледа газду.

— Фала ти, газда, — дочека мирно, без узбуђења. — А ако мени Бог даде здравља, нêт се покајати.

— Ја хоћу да ти кажем, — рече газда поносито, — да нисам грђи од газде Ђорђије.

— А ни ја теби нећу бит' грђи од другога, — одговори Стојан опет мирно, тек се мало испрсивши.

Газда Симо изу кундуре, подави ноге пода се и зазвекета бројаницама. Гладећи поткресане бркове, гледаше на чаршију. Осјећао је да још што год треба Стојану казати, премда није знао шта ће и о чеме ће. Све, што је знао, давно му је казао и казао по неколико пута.

Из мисли га тргне газда Радован. Лагано, као лопов кад се прикрада, ступи он у магазу и поче разгледати око себе. Погледа и газду Симу и, назвавши добро јутро, полако се спусти на једну столицу. Газда Симо прену се, брзо опружи ноге и увуче их у кондуре, звечећи јако бројаницама. Поче се и смијешити и вртети главом.

— Чудо, чудо што си ми сврати0! — рече у колико је могао љубазније. — Заборавио ме к'о да нијесмо пријатељи и ахбаби, веґо душмани душмански. Откада ми ниси дош'о? Мислио сам, Боже сачувај, да си слаб, јáли ти се каква несрећа десила.

— А остарило се, — одговори Радован лагано растежући усне. — Стар, па слаб. Нијесам ти више ни за рађе, ни за посла, а ноге ме издају и леђа ме боле. Костобоља пуста!

— Свȇдно, свȇдно, опет ти добро радиш, — брзо осијече газда Симо. — Пос'о ти иђе лијепо и муштерија доста.

Газда Радован слегну раменима.

— Тхе, могло би бит' и боље, — одговори. — Није к'о у старе, сретне земане... Данас зле године, зла времена, а свијет све поганији...

Разгледајући по магази, газда Радован као да тек сада опази Стојана. Погледа како сједи на столици и безбрижно, попут газде, одбија димове.

— А приличи ли теби, момче, да пред газдом и пред старијим човјеком сједиш и пушиш? — запита, мрштећи се.

Газда Сими заиграше бркови од некакве потајне радости. Зелене очи засвијетлише се.

— Хе, хе, није то више момче ни калфа, — дочека кáо из пушке. — То ми је, да кажемо, сад ортак. Он ће сад прифатит' за рађу, па да ме одмијени, е ја нијесам више стари Симо...

— А-а, — зачуђено отегну газда Радован, а широко лице још му се више растегну и по њему се разли чудан осмјех, какав обично избија на лицу људи, које неко добро изгрди, па не могу да се бране, а у прсима им тешко, мучно. Он одмах упознаде у Стојану једнога опасна конкурента, — који му је и као калфа доста муке задао, — и нека језа прође га свега, а кости као да га још јаче заболеше.

— Па то је лијепо, лијепо. — рече пригушено, прибирајући се и старајући се, да му не познаду забуну. — То је богоугодно и ришћански... То је и пóштено...

Газда Симо звецкао је бројаницама све то јаче, а очима му упиљио у лице, као да је хтио и у душу му продрети. И губице су му се мигале као у зеца, а у прсима нешто као да му игра, па га гони да се гласно насмије.

— Е, сретно ти, синко, — рече газда Радован, са пуно достојанства, и пружи руку Стојану. — Сад пази како ћеш! Заборави и оца и матер, а прилијепи се уз газду. Они су те родили, а он те изв'о на пут. А род ми није ко ме родио, него ко ми је помог'о да се пробијем међу људе... Јеси ли чуо?

— Чуо сам, — шапатом одговори Стојан, гледајући преда се.

Газда Радован издиже кажипрст и накашља се.

— И што гођ радиш, поштено ради, — настави. — Брини се за се, јер ко се за се не брине, не зна се бринут' ни за другога. Ама само поштено! Не мјери криво, не куни се криво, не варај никога, него ради све по божјим заповиједима. Не жели зла никоме! Свијет је море једно, па пливај и мучи се да изађеш на сухо; ама немој другога утопит' да ти лакше исливаш, него ако можеш помоћи и извуци га... И то си чуо?

Чуо, — опет шапну Стојан, тише него прије.

Газда Радован застаде мало да одахне и да још што смисли.

— И немој мрзит' људе, који се муче, да стекну кору хљеба к'о и ти, — опет поче. — Не отимај њихова залогаја из уста, јер је намијењен њима, а није теби. Тада не би био бољи од осталих хајдука и разбојника, само што њима суде људи, а теби ће судит' Бог... Боље је да десет залогаја твојих дадеш другоме, него да освојиш један туђ...

Стојан је црвенео, па, у забуни, почео грицкати цигар и ждерати духан, а поглед не смије да сврне на другу страну са газда Симиних кундура. А газда Радован говорио је лагано, развлачећи, застајући код сваке речи и као подвлачећи их.

— О чеме сваки човјек највише мисли? — настављао је даље. — О парама. Свак на свијету жели да их има и да их има пуно. Уз здравље, у њима је данас срећа људска! А ти си млад, па и ти хоћеш да их стечеш и просто ти било. Ама немој поред њих заборавит' на све друго и скапават' над њима, јер тад нијеси човек него шврака, која краде злато и сакрива га, а ни она сама ни нико нема фајде од њега. То упамти ако хоћеш да живиш к'о човјек...

Газда Радован као да осјети, да је сувише говорио. Уједанпут престаде са савјетима. Опет разгледа све ствари у магази, опет

се потужи на костобољу и најпошље се диже, да и другим ахбабима исприча, како је газда Симо узео момка за ортака.

— Еј, види га ти, — осијече газда Симо, чим је Радован изишао, па скочи са шилте и пљуну за њим. Погледа и куд ће отићи и у чију ће магазу свратити. Затим се врати и опет сједе, а бројанице спусти поред себе.

— Ништа ти њега не слушај! — опет рече Стојану. — Све оно што говори, он лаже и на зло те наговара. Оно он говори само да ти мање радиш. А ако хоћеш да си сретан, ти ради к'о што сам те ја научио. Тако ваља!

— И радићу, — тихо одговори Стојан, па устаде и поче прегледавати тефтере.

XVI

Вијест о Стојанову унапређењу брзо се разнијела по читавоме шехеру. Газде су се међусобно сашаптавале, гунђале, назирући у њему млада, вјешта и окретна такмаца. Здоговарали су се, како би га у почетку могли побундати и утући, али се никако нијесу могли споразумјети и три предлога тројице, иначе паметних и угледних, газда, били су одбијени. Све се завршило, по српскоме обичају, псовкама и грдњом против газде Симе, који је поново проглашен, — наравно не у јавности, — као лукав, препреден и непоштен човјек... Жене су такођер о томе разговорале и, као створења која даље виде, шаптале су, да је Стојан са газдом ортак чак и у кући и причале о таквим стварима, какве се у књиге не пишу. Друге су опет пронашле, како је Стојан један од најчеститијих и најпаметнијих момака у шехеру, те су препоручивале својим кћерима, да га чешће извирују и да га какогод домаме на своја врата. Неке почеше изјављивати, да су у некаквом роду с њиме, по женској крви, и да је на примјер, баба Спасенија, која је давно сишла из његова села у шехер, блиска родица његове покојне бабе, материне матере. Због тога је и самој баби Спасенији и њезиним кћерима прилично поскочио углед, те су их радије примали у многим домовима, частили их кафом и ракијом и старали се, да извуку обећање, како ће баба Спасенија, — која се Стојану никада прије није ни јавила, — похвалити ову или ону дјевојку и старати се, да га чим прије ожени. Неке дје-

војке снијевали су га неколико пута, а једна се клела, како он на њу погледа више од по године дана и како му само за то није одговарала, што се бојала матере.

Стојан је по мало наслухивао о овоме и поносио се необично. Облачио се љепше и радним даном и гладио се свако јутро по пола сахата, желећи наравно, да се још више допане. Ипак није заборављао на Росу. Иза онога првога, опремио јој је још три писма и дугачка и широка, а кад јој је јављао „о својој најновијој срећи“, писмо је било толико, да у магази није било писаће хартије на којој би га могао довршити, него га је довршио на парчету бијела камбрика, у коме мало те није било половица аршина.

Једне вечери пошао јој је. Пошто је вечерао и прекрстио се, казао је и газди и газдиници да је санан, те се искрао из куће и упутио се њезином сокаку. Смислио је и шта ће јој казати и како ће се напалити, „да она сад није за њега, јер има газдинских ђевојака“, па кад се сневесели и заплаче, да јој се насмије и да је утјеши. И тада ће јој још пуно, пуно причати и напуниће јој главу толико, да за три ноћи узастопце не успава.

Изненада га нешто удари у прса и пут му препријечише три полупијана момка. Перо газда Ђорђијев, Нико газда Јованов и Васо газда Бошков опколише га са свију страна. Три момка из најбогатијих породица! Први ситан, слабуњав, блијед, са болесним, крмељивим очима, због чега је увијек морао жмирити; други осредњег стаса, упалих образа, пљоснатога носа, испод кога су избијали дугачки, а ријетки плави бркови; трећи повисок, осничав, мрка лица и мало као гутав, јер му је десно раме изгледало уздигнутије од лијевога. Сви обучени богато, газдински! Скупоцјена чоха црни се на њима, а преко ње одсјајују и спуштају се низ прса дугачки, златни ланци сахатни, о врату објешени, па куцкају по свиленим, шареним траболозима, којима су опасани. Стојан се зачуди кад их угледа око себе и застаде као укопан.

— Сретно! Сретно! — заграјаше сва тројица пружајући му руке и стискајући га. — Сад си и ти к'о газда! Сад си га наш!

Стојан захвали више шапћући, а зарумени се као обично и збуни се, незнајући на коју страну да се окрене.

— А куд си пош'о? — запиташе га,

— Па пош'о да шетам, — промуца он снебивајући се. — Лијепа вече… па тако…

Васо га зграби за руку.

— Па хајде с нама! — викну, теглећи га. — Нек те није стид ни мало, ми смо своји. Хајде да попијемо коју!

— Нека... немојте... не иђем ја у механе, — затезаше се Стојан, старајући се, да ослободи руку из Васине.

— Ако не иђеш, треба да научиш! — дочека Нико и зграби га за другу руку. — На свашта се ваља научити! А први пут вучемо те у наше друштво, па треба да те частимо.

— Частићемо те! — заграјаше сви.

И силом гурајући, повукоше га чаршијом и свратише у Јургунски сокак, који се највише славио са својих многобројних механа. Увукоше га у прву механу у високу, видну, господску механу, најфинију и најчувенију у читавоме шехеру. То је била и једина обојадисана механа, — бојио је некакав талијанац, који је случајно кроз шехер пролазио, — те су јој се стари зидови црвенили као подови у касапницама, а три велике слике раширеле се на њему као разапети чаршафи. На слици, што је била у врх механе, разрогачио је очи према гостима страшан један човјек, са петоroструко већом главом од најглаватијега шехерлије Максима Прерада, а бркови дужи од аршина, ширили су му се, као двије огољеле гране на какву дрвету. На глави тога човјека била је грдна шубара, мало мања од механџијскога бурета, а о плећима му је висила кабаница од некакве коже, ваљда од јагњетине, и спуштала се до тала, те му се нијесу виђеле ни остале хаљине, чак ни ноге. Тај страшни човјек, због кога шехерска дјеца никад нијесу смјела ни приступити механи, био је главом силни Страхињићу бане, што је по двадесет Турака у Ситницу нагонио. Становници Јургунског сокака поносили су се њиме. Поштовали су ту слику више него икону какву, и причали су како је Талијанац, пошто је њу насликао, убрзо умр̂о, те више ништа није могао насликати, и то је остало као једна ријеткост у свијету. Кажу да је и некакав беспослењак Швабо, што је чамио у шехеру, ништа друго не радећи него купујући старе паре, оружје, хаљине (због чега се и сада смију и хвале се да су га преварили, наплаћујући му по два и три гроша за те беспослице) давао за њу читаву стотину гроша и да је механџиница није смјела продати, јер су јој они запријетили убијством, ако то учини. Друге двије слике биле су мање значајне и недостојне да стоје према Страхињићу бану. На њима су биле насликане двије

женске прилике, без икаквих хаљина, и држале су некакво нигдје невиђено цвијеће у рукама. Старији људи предлагали су да се прекрију чаршафима, или бар да их какав мајстор одјене, али је младићима то било неправо, а пошто је њих много више долазило у механу, то су они и побиједили. Столови у механи били су прости, древни, расклимани и прекривени старим, прљавим потрпежњацима, а столице тврде, неугодне. Неколике лампе приковане на зидовима, и прљаве и чађаве, жмиркале су, цмиљиле и само једна велика, она што виси на средини механе, свијетлила је добро и била добро очишћена.

Кад су наши газдићи са Стојаном дошли, у механи је било мало гостију. Два остарија бега сједили су за најкрајњим столом и, да свијет не позна, испијали су ракију из кахвеног ибрика, а три финије кундурџије сједили су у другоме крају и играли карата. На средини механе стајала је механџиница, Латинка, здрава, једра удовица, пуних, румених образа, развијеног подваљка, великих прсију и гојазних мишица и брисала је чаше, што су јој се још од јуче ваљале по столовима.

— Като, злато донеси нам вина! — викну Перо, ударајући из све снаге руком у сто.

— Лакше, момче, лакше: пробићеш ми сто! — кас напали се механџиница, намигнувши на њега, и лијено, лагано, крену се да их послужи.

— Дођи с нама овће, па да видиш, што је живот! — подвикну Нико Стојану, сједајући. — Немој живјети к'о у врећи, него живи док имаш и док можеш! Не живи нико данас по сто година!

— А мени необично. — рече Стојан узнемирен. — Чини ми се, да ће свак сјутра знати да сам био у механи и ругаће ми се...

— Ха, ха, ха, — на глас се засмија Нико. — Зар ти је стало до тога, шта ће ти ко рећи? Само се празноглавица боји свијетске новике. Ко је прави човјек, тај слуша само себе!

— Да сам ја слушао свијет, скап'о би до сад радећи и мучећи се! — хитно упаде Перо. — Ама не слушам ја ни рођеног бабу! И он се љути на ме и 'сује, ама џаба. Ја радим све што хоћу.

— Вама је лахко, — уздахну Стојан гледајући их. — Ви сте газдински синови, па вам се може. Ама кад би ја тако пофер'о, не би им'о никад ништа!

Нико удари столицом и тле и изврну је.

— И не треба ти ништа! — викну. — Ни мени не треба ништа! Док имам трошиħу, кад нестане проспиħу, а кад умрем неħу зажалити да нисам живео људски.

Механџиница донесе вино, спустивши боцу и неколике чаше на сто. Перу ухвати за браду и протресе њоме, а Васу загрли, сједнувши поред њега на столицу.

— Пи, Като злато! — узвикну Перо, па наточи чашу и њој и друговима.

— Хоħемо ли се куцнути? — запита она.

— Да се куцнемо!

И испише до капи.

— А ово вам је новајлија? — запита Ката, штипнувши Стојана за образ.

— Новајлија! — потврдише сви.

— Кршан је и да није стидан пољубила би га... Млада момка севап је пољубити!

Перо се наже према њој и пружи јој образ.

— Пољуби мене, — рече.

— Ружан си, — осијече она.

— Ама сам млад!

И прије, него што је могла одговорити, обмота јој руке око врата и пољуби је у подвољак.

— Пјевој ми! — викну затим. — Пјевај, нека се разлијеже по свеме шехеру!... У тебе је грло ко у виле... Пјевај!

Ката испи и другу чашу, забаци косу на челу и узвали се на столици. Десну руку забаци изнад главе, а лијевом се удари по прсима и запјева!

У Омера више Сарајева,
Зелена је гора око двора
А у двору зелена ливада...

Глас је био звучан, пријатан, пун неке неодољиве сјете и пригушене страсти, па је звонио, дрхтао, треперио и растапао се, заносеħи слушаоца, мамеħи га, дражеħи. Нико врисну и пуном боцом удари о зид. Прште боца у комаде, а вино се просу по зиду и поштрца све унаоколо, Перо се приближи Кати и, ухвативши је око паса, унесе јој се у лице.

— Пјевај!... Још, још! — пола плачуħи а пола стењуħи изговараше.

Васо натуче капу на чело и искриви се.

— Још вина дај! — викну. — Дај локву да попијем!

Ката се диже да послужи, а Нико се опет окрену Стојану.

— Шта си се смрз'о? — запита га. — Човјека од леда растопиће њезин аваз, а ти мрачан! Зар ти се не свиђа њезина пјесма?

— Ах, лијепо пјева! — одговори Стојан.

— Немањића благо да имам донио би га њојзи и дао за њезину пјесму. Она да ми пјева, а ја да слушам, да пијем, да уздишем и да умирем!..

— А ја да је љубим! — упаде Перо. — Да знаш како јој је механ подваљак! На грло, па прси њезине! Стојане болан, још је ти не знаш! Окани се и радње и свега и долази јој, да видиш што је благо... А бегенисала те! Ено каже и сама, да те бегенисала!

Ката донесе нову боцу и спусти је на сто.

— Хајде, Като, пољуби Стојана, нека и он зна, како је то слатко! — довикну Нико, хватајући је за руку.

— Јок, јок! Мене неће нико љубити! — осијече Стојан руменећи, па скочи са столице.

— Хоће! — заграјаше сви.

— Неће!

— Хоће!

Па га ухватише за руке и прибише уза зид.

— Като, пољуби га!

Ката, смијешећи се, приступи Стојану, који се једнако отимао, снажним рукама ухвати га за главу и пољуби га право у уста.

— Ето ти! — рече.

Газдићи га пустише. Он се одмаку од њих, збуњен, стидан; зграби капу и потрча вратима. Грохотан смијех захори се за њим, а није изишао ни на врх сокака, кад опет зачу пјесму:

У Омера око Сарајева
Зелена је гора око двора...

Те вечери није отишао Роси.

XVII

Роса га је чекала на вратима, чекала га дуго. Стари Митар кундурџија, отац јој, одавно је спавао, уморан од велика посла,

а она се гурила за канатом и вјечито извиривала. Небо је било облачно и мрак се ухватио густ, — ни један фењер у Пекзиној махали није горио, — а она се плашила, стрепила, дрхтала, али није хтјела бјежати. Надала се једнако, да ће јој се јавити. Сваки пут, кад би зачула бахат људски, повиривала је, лице би јој се засјало од радости, и сваки пут се преварила.

— Боже мој, што га нема? — шаптала је а сузе јој се купиле у очима и брада подрхтавала. Бојала се, да му се није каква несрећа догодила. Да није болестан? Или, — а ово је најгоре мучило, — да није, дочепавши се ортаклука са газдом, поред свих писама што јој их писао, почео мислити на друге а њу заборављати?

Касно у ноћ вратила се у своју собицу блиједа, невесела. Собица јој бала мала, тијесна, сиротињска, али чиста, уређена, миришљава. Цвијеће, што га је гајила на пенџерима, испуњавало је мирисом, а осјећао се и мирис измирне, којом је сваку вече окађивала собицу, запаливши најпре мало, зарђало кандилоце пред испуцаном иконом светога Николе, крсног славјеника ове куће. Она лагано затвори врата, да је отац, из друге собе, не би чуо, и спусти се на пенџер, па поднимљена, замишљена, гледаше напоље, у мрак. Сузе, које је до сад задржавала, и преко њезине воље почеше гмилити низ образе и падале су јој по бијелим, голим прсима, које је обнажила. За дуго времена ништа се друго није чуло, до њезина јецања и праштања кандилоцета, које се гасило, те је слаба светлост умирућега, модрог пламена задњи пут заливала и њезино лице правила га још блеђим.

— А шта сам му учинила? — питала се кашње, наслањајући чело на студено стакло прозорско, а и не помишљајући на спавање. — Чиме сам га увриједила? Казала сам му, да ми је драг, послала му јаглук и цвијеће и шта ће више? Можебит' се љути што му се нијесам дала ниједном пољубити, кад ме молио? А каква би ђевојка била, да се дам момку пољубит'?... Волим да ме остави, не дај Боже, него невјенчану пољуби...

Читаву ноћ говорила је сама са собом, уздисала, плакала. Кад је ујутру отац сагледао, застаде, задрхта, а и онако слабе ноге поклецнуше му.

— Да нијеси болесна? — премукло је запита.

— Нијесам.

— А блиједа си к'о смрт!

— Нијесам добро спавала..,

Отац јој приступи, попипа јој руком чело и пољуби је.

— Озебла си, — рече, — Немој данас нигђе из собе излазити... Боље би било да легнеш... ако хоћеш да и ја останем с тобом.

— Немој, немој, бабо, — брзо дочека она, наслонивши му главу на прси и мазећи се. — Проће ово...

Он јој заглади косу на челу, загрли је и опет пољуби.

— Чувај се, чувај, голубице бабина! — протепа јој. — Немој само да ти буде горе... Бог ми те дао, благо мени, па треба да те чувам...

Чим је отишао, она зовну шегрта и посла га Стојану. Ништа му није рекла, него му само пружила стручак жутога невена, да га преда. А жута боја значи — невјерност.

— Ако ми вечерас не дође, онда сам га изгубила, — рече. — Онда је моја срећа и била и прошла...

И Стојан је дошао! Није могао ни акшама дочекати, него раније затворио магазу и одмах се упутио Пексиној Махали. Струк невена носио је у руци и, опазивши га да чека, још из даљега почео је махати њиме и пријетити прстом.

— Зар мени ово? — запита пријекорно, дошавши до врата.

— А што ниси синоћ дош'о? — запита она.

— Им'о сам посла, — поче се измотавати он, некако несигурним гласом, да се готово могло познати, е не говори истину. — Пуно је посла било!

— А зар ти радиш и по поноћи? — упита Роса, потсмјехнувши се.

— По ноћи не радим, ама ми газда све слабији, па га нисам могао оставити...

Па растрга невен и баци јој га пред ноге.

— А тај ти пешкеш не примам, — додаде.

— Не примам га ни ја — одговори она и поче га газити. — Заборавићемо на њ.

Стојан се прислони уз канат и поче лупкати кундуром о праг.

— А био ми данас Бошко, — рече. — Дош'о ми у магазу, и има толико земана, да ми није стио ни Бога назвати.

— Па шта ти каже?

— Његов махнитлук! Пита ме, јесам ли се збиљски заашиков'о с тобом.

— Па?

— Па ја му каз'о да јесам. Казао сам му да си ми дража од живота.

— А он?

— Нагомрди се и стиште обје шаке. Вели: „Је ли то поштено, кад те ја одведем на њезина врата к'о јарана и кажем ти да сам је бегенисао, да ми је преотмеш?“... „А јели она замиловала тебе?“ питам га ја.,. „Није, ама би замиловала“ отповрну, „пошла би за ме, да се ти нијеси умијеш'о“...

— Лаже, — упаде Роса брзо.

— Ја му то нисам рек'о него велим: „Њезина воља, па кога изабере“...

— И није ти ништа рек'о на то?

Стојан се осмјехну подругљиво.

— Поч'о ми пријетити. Каже: „Остави ти њу, да не буде бруке.“ Ја се насмијем и окренем се од њега, а он ме уфати за рукав и готово поче плакати. „Остави је молим ти се к'о Богу“ поче. „Остави је тако ти свега на свијету. Ја сам махнит за њом...“

— Тако. А ја му кажем: „Никад је нећу оставити...“ Он шкрипну зубима, изиђе из магазе и, са чаршије поче ми пријетити. „Тешко теби, ако те ја зграбим у руке“ викну „а нêт се главе наносити!“

Роса се трже, уплашена.

— Како је махнит може све урадити!

— Не бојим се ја, — мирно одговори Стојан. — Имам и ја добре шаке, па ко буде јачи.

Роса обори главу и замишљено гледаше преда се. Чинило јој се, као да већ гледа Бошка, како наваљује на Стојана, како га гњави, убија. Потајан страх поче је све више обузимати.

— Молим те немој ми више по ноћи долазити, — шапатом изговори. — Ја се опет бојим зла.

Стојан се засмија и користећи се њезиним страхом, примаче јој се сасвим близу. И прије него што се одбранити могла, обави је руком око паса и пољуби је у оба образа.

— Стојане! Шта ти је? — пригушено цикну она и из све снаге поче се отимати. — Пушћи ме!.. Ђевојка сам ја!..

Али је он не пусти. Притезао је све више и љубио по коси, челу, очима, љубио бијесно, махнито. А она се једнако бранила, отимала трзала. Најпошље изморена, опијена ватром пољубаца и дахом његовим, клону и наслони му главу на прси.

(Наставиће се)

ИНТЕРВЕНЦИЈА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

С ОБЗИРОМ НА ТУРСКУ

Интервенција је део међународнога права. Карактерна црта овога права је та: што оно за основ свога испитивања узима државу, односе њене према другим. Другим речима држава је у међународном праву то исто што и појединац у приватноме праву. Правна наука, да би одговорила потреби, на основу фикције види у држави правни подмет, т. ј. личност у којој су обухваћени сви појединци, који на успову извесних веза сачињавају државну страну колективног, моралног или правног овога бића, које је познато под именом: држава. Она самим тим што носи карактер организоване целине, правне заједнице, мораће бити носилац и извесних права. Држава ће, по овоме имати и дужности, које ће стајати у корелацији са њеним правима. Нека од ових права тесно су везана с појмом о држави, и одмах с њеном појавом њој неизбежно припадају, без обзира на начин којим је она постала и облик владавине Права ова, без којих се држава не може замислити, позната су под именом: основна, апсолутна или примитивна права, за разлику од друге једне врсте права, која имају ту особину да према приликама, специјалним односима, који постоје између две или више држава, према политичким или економним њиховим интересима буду модификована. Ова служе као допуна првим и као така могу се отуђити, изменити, или се њих држава може одрећи у корист друге.

Фјоре назива основна или првобитна државна права, услед њихове важности, божјим даром (Nouveau droit internat. I стр. 77). Она су природна, вечита, неотуђива. Њихов основ лежи у природи ствари. Она су нужна последица факта егзистенције.

Према томе састављају животни услов правне заједнице подмета међународног права. Стога свака политички организована заједница појединаца, настањена на извесној територији, у толико мање претендује на назив државе у колико притежава та права. За све време свога постојања држава једна не сме оскудевати у тим правима јер, у моменту кад их се буде лишила, она престаје бити правни подмет у смислу међународног права и као природна последица тога наступа распад, њена политичка смрт.

Кад је говор о апсолутним правима, која припадају држави, постоји привидна несугласица међу појединим писцима односно броја њиховог. Тако Клибер (Droit des Gens moderns, 1861), у апсолутна права убраја: право на самоодржање, право на опстанак с обласном слободом и независношћу, право узајамног поштовања и право трговине; — Хефлер: право на опстанак с обласном слободом и независношћу, право узајамног поштовања и право трговине; — Фјоре: право автономије и независности, право једнакости, право на област, правосуђе, и право представљања; — Најман: право политичке автономије, право личног поштовања, трговине и обласног суверенитета; — Травер Твис: право личног одржања, право на имаовину, на правосуђе, представљање и закључивање уговора. Али, и поред свега тога привидног размимоилажења, може се рећи да постоји једно непобитно право: право на егзистенцију. Од овога после, као непосредне последице, избијају право на самоодржање — са својим огранцима, право на усавршавање, одбрану и сигурност, и право слободе, које обухвата право суверенитета и независности. Суверенство се опет простире на државну област, на законодавство и на правосуђе; а независност обухвата право једнакости, право узајамног поштовања, заступништва, уговарања, рата и слободне трговине.

Према овоме два главна основна права, која по важности својој сасвим подједнака, јесу: право на самоодржање и право на слободу. Но ипак право на самоодржање сачињава *κατ᾽ ἐξοχήν* апсолутно право и прву дужност оних којима је поверена судбина једне државе. Услед овога најглавнија брига римских консула, кад ступе на дужност, бејаше: salus reipublicae, и препоручивано им је са стране сената на најсвечанији начин: caveant consules ne quid detrimentum reipublicae. То је морало овако бити, јер држава, као и појединац, у толико може бити

правни подмет, носилац права и дужности, у колико је у животу. То се опет може постићи само правом које даје држави могућности да се послужи свим могућним средствима, потребним да се отклоне опасности, које прете да униште њену егзистенцију, да је упропасте. Једна од првих погодаба, које воде том циљу је та околност да држава припада самој себи, да може свршавати своје послове на начин који ће јој бити најзгоднији, према њеном ступњу цивилизације, величини, богатству и другим приликама, да одређује сама своју сопствену судбину, искључујући сарадњу ма кога било, кад од тога има штете; кратко речено: то је слобода.

Већина писаца ставља слободу на друго место, дајући првенство праву самоодржања, али, у ствари, слобода је толико важна да може с правом спорити то првенство и самом праву самоодржања, пошто је она неизбежно потребна за опстанак државе. Држава са губитком слободе губи право индивидуалности, право на живот и тиме се губи у колективности која ју је прогутала, или нестаје, распадајући се у мање заједнице, различите од прве.

Ово апсолутно право, које је тесно везано са опстанком државе и које је тако исто старо као и појам о држави, код разних писаца различито је означено. Тако читалац, без икакве разлике, наилази на називе: слобода, независност, автономија, суверенитет; или да су поједине државе: слободне, независне, суверене, автономне. Сви ови термини у суштини означавају једно исто и служе да представе различите нинансе једног истог атрибута.

Рекосмо мало час да независне државе имају ту одлику да једино себи припадају и да су ковачи своје сопствене среће. Право независности није ништа друго до право које даје могућности да се стане на пут сваком туђем мешању. Но овим нам се намеће питање: је ли ово право неограничено? Може ли држава радећи на свом благостању, да поступи начином потпуно слободним, без обзира на последице, које ће отуда произићи по остале државе, њене суседе, или ће и ова слобода имати своје разложне границе.

Постоји опште мишљење да и слобода једне државе — премда је она већа од слободе појединаца, пошто нема над њом ни судске ни извршне власти, којој ће давати рачуна — има своје границе, као што и индивидуална слобода, у корист истога

права осталих држава. И, кад се рекне да су апсолутна права једне државе природна, неотуђива, не треба да се претерује с тим. У данашње доба нема те државе која би могла опстати усамљена. Шта више видимо да и државе, које су некад биле ограђене кинеским зидовима, руше оно што се некад сматрало као спасоносно средство за њихово одржање, и упуштају се у најразноврсније односе чак и са државама најудаљенијим. Реке, мора и брда, која су некад била сматрана за благодет по државу која их имала, као одбрандбена средства, данас, при измењеним приликама, сачувала су ипак свој значај, али су добили дијаментрално супротну улогу. Данас она више и не слуте да спрече упадања пљачкашких народа, но доприносе зближавању и појачавању пријатељских односа. Саобраћајна су средства, у данашње доба, заузела таке размере и с дана у дан иду тако далеко да теже да створе од земаљског шара светску пијацу. Силом овог непрестаног додира поједине државе, да би могле живети у хармонији са осталима, морале су се одрећи свог егоизма. Свако основно право једне државе представља данас и основну дужност од друге. Право и дужност долазе наизменце једно за другим. С правом које једна држава присваја, тесно је скопчана и дужност с њене стране; и све што држи да је у праву да захтева од других, мора и она са своје стране њима признати то исто. „Граница — каже: Калво (Droit internat. I. p. 265) — индивидуалнога права зауставља се пред заједничким или општим правом узајамне независности, и свака држава, која би се усудила да пређе ову препону, биће с правом изложена да буде сматрана као нарушилац јавнога мира.“

На основу права независности или слободе, држава има могућности да може намирити своје потребе по свом нахођењу на начин најпробитачнији по њу. Она има право да сама регулисава све што се односи на њен живот: да дâ себи устав или закон, који нађе за сходно, према својим приликама; да уреди своју унутрашњу управу или да изабере свога владаоца по својој слободној вољи; и да одбије сваки страни утицај, који би хтео да јој се меша у њене домаће послове. Овако је правило, у теорији бар, али се у пракси, кад се стане примењивати долази до тога, да се оно не може извести доследно до краја и настаје потреба да се оно понекад мимоиђе. Отуда питање: хоће ли се и може допустити ово што се дешава у пракси? Има ли каква основа у самом праву, или га треба, као противно тео-

рији, искључити из правне области. На ово питање тешко је одмах дати позитиван или негативан одговор. Већина писаца, који су за теоријско правило, принуђени су да одступе од свога начела и, под видом изузетака, да признају извесне случајеве у којима правило губи своју вредност. Тако ћемо видети да многи писци, премда у облику изузетака, допуштају мешање у послове једне државе; другим речима признају интервенцију, о којој је овде говор.

ТЕОРИЈСКИ ДЕО

I

Кратак историјски преглед

Да видимо на првом месту шта је интервенција. Интервенција је нарушавање апсолутнога или основнога права независности државе, права да држава сама одређује своју судбину, мешањем друге у њене унутрашње послове или спољне односе против њене воље.

Питање о интервенцији претпоставља суверене државе, оне које не зависе ни од кога, пошто само овима припада право независности које интервенција има на оку.

Разни писци и публицисте, који су ово питање расправљали, а има их — рекосмо раније — много, нису се могли сложити односно његове природе. Према особинама које му приписују, они су према њему различито расположени, мање или више непријатељски. Нема скоро ни два писца, који су се при расправи тога могли сложити. Различитост ова тера дотле, да понекад они, премда им је полазна тачка иста, долазе до закључака тако разноврсних да је апсолутно немогућно по њима означити да им је и предмет био исти. Али и ако постоји велика противречност међу разним писцима и државницима у овом питању, ипак се они могу поделити у две групе противположене: на оне који допуштају и оне који не допуштају интервенцију, подељени су, тако рећи, у два непријатељска логора, који воде заоштрену борбу, чији је исход, према приликама, повољан час једним час другим. Стога је изучавање питања о интервенцији

скопчано са питањем о неинтервенцији, и, говорећи о једној, неизбежна је потреба да се једновремено напоредо изнесе и друга. И једна и друга до сада су имале своје присталице и браниоце. У питању је само која ће од њих однети победу. Наше је мишљење да треба, пре но што будемо изрекли свој суд у корист једне или друге, у неколико речи утврдити шта би требало да буде од њих, прецизирати оно што се њима хоће и тиме припремити земљиште за њихово решење.

А. Интервенција. — Питање интервенције нашло је међу старим писцима, публицистима и државницима доста ватрених бранилаца. Новији су, напротив, за неинтервенцију.

Интервенција, која је и данас једно од најинтересантнијих питања, није нова појава. Она прати државе од времена кад су се оне политички конституисале и приближиле међу собом. Погрешно схваћено право самоодржања толико је било утицало на старе државнике, да су они задуго сматрали интервенцију као његову најнужнију легитимну последицу. О томе није била никака сумња. Упадати у послове једне државе, кад су сопствени интереси друге налагали, било је тако исто природна ствар као и расправљати спорна питања међу својим поданицима. Са даљим тек развитком друштвених и државних односа увидело се да то стање не може остати за навек, пошто је нарушивало независност државну и пошто је слабијим, мањим државама, претила непрестана опасност за њихов опстанак.

Но ипак од свих времена прва половина прошлога века може се назвати добом најчешћих и најпроизвољнијих интервенција. То је доба, кад је она била у моди, ако се тим изразом можемо послужити. Владаоци моћних монархија терали су њоме спорт. Буд зашто ми их виђамо груписане и на челу њихове војске да упадају час у једну час у другу државу. По себи се разуме да је интервенција морала неизоставно наступити, кад су били у питању интереси ма кога од њих.

Француска револуција, од 1789 године, прокламацијом слободе, једнакости и братства народа, послужила је тадањим суверенима као довољан основ да се непрестано мешају у послове републике, тако пилничком конвенцијом од 1792 год., видимо два европска суверена, цара аустријског и краља пруског, да ступају у савез, како би интервенисали у унутрашњим пословима Француске у корист пропалога краља и како би стали на пут злу, које је, по њиховом мишљењу, претило целој Европи.

„Да би предупредили — говораху савезници — неизбројна зла, која су могла наступити у Француској, Европи и целом човечанству, од кобног духа опште непослушности, преврата свих власти, разузданости и анархије.“ „Угушити анархију у Француској, повратити у тој цељи закониту владу на основима монархијскога облика, и осигурати преко ње остале државе од напада и покушаја за распаљивање пожара од једне френетичне групе,“ требало је да буде задатак савезника (Holtzendorf, Handbuch des Völkerrechts).

Од тога момента па све до 1815 године Француска је била поприште дугачке серије интервенција од стране савезних дворова. То је стање престало тек протеривањем Наполеоновим и у удаљењем Бонапартове породице за навек од царског престола Француске.

Најзад савезници, уморни од дуге борбе, састају се да утврде, једном за навек, своје држање према народима који би следовали француском примеру. То је фамозни савез четири суверена познат под именом „Свете Алијанције, којој се доцније придружила и Француска. Али кулминативну је тачку постигао овај принцип у конгресу Љубљанском и Веронском, који су били сазвани поводом револуција у Шпанији и Напуљу. Тада је тек интервенција подигнута на степен међународнога правила, које је имало циљ да потчини јогунасте народе власти њихових легитимних суверена. Али сви напори европских династа, да зауздају свет, остали су без резултата: и видимо да су се владаоци, који су били прогласили над Бонопарата са француског престола за навек, при доласку Луја Филипа на француски краљевски престо, задовољили покушајем да сачувају само своја стечена права. Шестога августа 1830 године, приликом пада par excellence легитимнога краља, Карла X, кнез Метерних и гроф Неселрод потписали су карлсбадски аганжман, по коме су усвајали, као опште начело њиховог држања према Француској: „да се никако не мешају у унутрашње француске распре, али такође да не допусте, с друге стране, француској влади да нанесе ма какву повреду материјалним интересима општих трансакција, нити унутрашњем миру разних европских држава.“ Исти кнез, који је сачињавао душу алијанције, убеђен да се узалудно напрезао да стане на пут природном напретку, писао је Неселроду: „Моје је најтајније уверење у осталом то: да се стара Европа налази на почетку свога краја. Решен да

погинем с њом умећу да извршим своју дужност.“ Али, на жалост, кад су бурни таласи принципа националитета толико нарасли, да су запљускивали праг његове куће; кад су се 1848 године Мађари побунили противу хабзбуршке династије, кнез ветеран, изневерио је своју дужност и поднео је оставку на министарско звање, 13 марта исте године. Он је последњи шампион принципа усвојених у конгресима у Тропави, Љубљани и Верони. С правом му је 4 априла 1848 год. писао Цар Никола: „Видимо да ишчезавају заједно с Вама читав један систем односа̑, идеја̑, интереса̑ и заједничких акција̑. У новој фази у коју улази аустријска морархија, биће веома тешко да се пронађе други који модус, ма у ком облику, који би био истога ступња, уз пркос добрим намерама обеју влада.“ И заиста то је крај низа интервенција, које су почивале на разлозима усвојеним од Свете Алијанције. Може се тврдити с поуздањем да је руска интервенција у Аустрији била печат свима које су имале сврхуда сачувају крупние повластице.

Интервенције, које су се збиле доцније у Европи, нарочито у Турској, носе сасвим други карактер. Оне више одговарају принципима међународнога права, те су их и њихови најнепомирљивији противници морали признати као правичне.

В. Неинтервенција. — Пошто је већина интервенција, извршених до половине прошлога века, имала циљ да послужи искључиво интересима онога који је интервенисао, а то је обично био јачи, државе у којима се интервенисало морале су претрпети много што шта, те су зарана биле принуђене потражити лека против тога. После дугих неуспешних ратова, помислише државници и управници земаља, које су понајвише патиле од интервенције, да су нашле правни основ којим ће моћи одржати своје отаџбине, а то је био принцип неинтервенције. Овај су после принцип, заинтересоване државе истицале увек, кад им је каква опасност претила од интервенције и њених присталица. Тако је Француска, у више прилика, за време европских метежа, истакла неинтервенцију. У изјави међународног права од 1795 год. бејаше речено: „Сваки народ (држава) има право да уређује и да мења облик владавине по свом нахођењу.“ „Један народ нема права да се меша у владавину другога“. Влада која је дошла после јулске револуције, говораше европским силама: „Представљам независну државу, која не подлежи вашој контроли. Да ли вам се допадају принципи по којима се владамо или не, мало се нас тиче. Ви немате никако право да ме нападате“.

Енглеска је позната као бранилац неинтервенције, али то је имало свој разлог више у њеним сопственим интересима но у правичности. Она је умела да се користи еластичношћу принципа. У сличним случајевима она се различито послужила њиме, дајући му, према приликама, обим, који се понајвише слагао са њеним интересима. Она је из егоистичких обзира одбила 1821 год. интервенцију Аустрије у Италији и 1823 Француску интервенцију у Шпанији; такође се изјаснила против система мешања, који су били усвојили кнез Метерних и Неселрод, али ипак зато она се није ни мало устезала да изјави 1821 год. преко свога министра председника: „Да није иједна влада више од енглеске расположена да одржи право интервенције, кад су непосредно сигурност једне државе, или битни њени интереси у озбиљној опасности услед домаћих поравнања друге". Тако је она интервенисала 1826 и 1834 у пословима Португалске и 1856 у Напуљу, и ако је пре тога Велингтон осуђивао интервенцију. „Британска влада — говораше он 1822 године — сматра као противну међународним начелима сваку цензуру унутрашњих послова независних држава, сем кад су у питању битни интереси поданика Н. Величанства". Такође Кенинг, који је 1821 год. писао енглеском посланику у Бечу: „Да особена обвеза да се у Француској, у случају покушаја кога од чланова Бонапартине породице да заузме краљевски престо, сачињава једини изузетни случај интервенције, који ја познајем," није се устручавао 1823 године, да склони аранжман са Француском и Северно-америчким државама по коме би острво Куба имало остати навек под Шпанском управом. Није само то, но је она интервенисала и интервенише још и данас у пословима Турске. Она је уопште била у овом питању веома неискрена, јер није никад хтела признати другим оно што сама за себе сматра као допуштено.

Али држава, која је понајвише страдала од интервенције то је Италија. Из тога узрока италијански државници и писци су најжешћи браниоци неинтервенције; док његова непогрешима светост, папа римски, у syllabus errorum, posizio 62 (encyllica од 8 новембра 1864 год.), осуђује неинтервенцију и сматра је за заблуду: „Error proclamandum est et observandum principium quod vacant de non interventur".

Либерална странка уноси неинтервенцију у свој програм и назива интервенцију „ђавольим" проналаском.

C. Монроева доктрина. — Као модел неинтервенције сматрају још и данас многи писци тако звану Монроеву докторину. Али кад се дубље загледа у говор, којим је председник северно-америчких држава, Монрое отворио конгреске седнице, 2 децембра 1823 године, долази се до резултата да она не заслужује ту похвалу, пошто говором тим не само да се не искључује интервенција, но се она шта више и допушта, само се по њему прави разлика између интереса европских и америчких држава. Ова је доктрина постала приликом ослобођења јужноамеричких шпанских колонија. За време грађанског рата од 1823 год. у Шпанији, поводом питања о наслеђу престола, њене јужно-америчке колоније, улучише прилику те покушају да се отресу њенога јарма и прогласише себе за независне. Европски владари, који су тек били санкционисали принцип интервенције, у конгресима у Љубљани и Верони, помислише да су позвани да се умешају и у послове јужне Америке, у корист Шпаније. Сједињене државе, које су с друге стране у том чину гледале повреду својих интереса, одлучише се да отклоне интервенцију европских сила, узимајући питање колониста у своје руке. „Влада Сједињених држава — говораше њихов председник — није интервенисала и неће интервенисати у унутрашњим пословима колониjа европских држава. Што се тиче влада, које су прогласиле своју независност и чију смо ми слободу признали на основу принципа правичности, сматраћемо интервенцију ма које европске државе, у циљи да се утиче којим му драго начином, или да му се успротиви, као манифестацију непријатељског расположења према Северно-америчким државама. Политика коју смо ми усвојили према Европи, још од почетка ратова, који су разоравали тај континенат, остаје и данас увек иста; она се састоји у томе, да се не мешамо у унутрашње послове ниједне државе старога света; да сматрамо фактичну владу као закониту за нас, да утврдимо са њом пријатељске односе и да их одржимо искреном, сталном и куражном политиком, признајући праведне захтеве свих држава без разлике, и не трпећи неправду ниједне од њих. Али кад је у питању наш континенат, онда ствари добивају друкчији изглед, јер савезне европске силе, кад би хтеле да примене свој политички систем у једном или другом делу Америке, не би могле то учинити, а да не наступи и еминентна опасност по нашу срећу и мир... Било би нам такође немогућно да останемо индиферен-

тни посматрачи ове интервенције, ма у ком облику она била извршена. Из овога излази: Ви европљани немате никака посла овамо, за вас је довољна Европа. Тамо можете чинити што год хоћете, али Америку не дајемо, она нама припада и ми ћемо у њој чинити што мислимо да треба чинити. Дакле ако сте жељни да и у будуће останемо пријатељи, пустите нас да учинимо своје, како ми разумемо. За тим није ни реч о незаконитости интервенције у опште, она је у основу допуштена, само је расправа око тога ко ће је извршити. Наравно, пошто Северноамеричке државе праве поделу у интересима новога и старога континента, оне као највећма заинтересоване, хоће да сачувају себи тај посао, и да сходно њиховим локалним интересима реше ствар. Само признање несависности шпанских колонија с њихове стране сачињава већ интервенцију у пословима Шпаније.

II

Проблем. — интервенција или неинтервенција. Обе теорије, и интервенције и неинтервенције, биле су продукат владајућих идеја времена у ком су оне постале. Према томе њихов је задатак био да одговоре потреби која их је изазвала, стога су се оне мање обзирале на то да ли имају правна основа или не. Оне су имале ту заједничку ману да су у својим начелима апсолутне, те и ако су им тенденције биле привидно дијаметрално супротне, у основи оне су се опет додиривале. За то је, с правом у неку руку, Таљеран, као француски посланик у Лондону, одговорио госпођи која га је питала: што значи неинтервенција: „Госпођо, неинтервенција је једна дипломатска и загонетна реч, која значи скоро то исто, што и интервенција“. И зашта крајњи резултат и једне и друге бејаше исти: петрификација друштва у стању у ком се оно налазило; другим речима остварење онога што се није могло створити. Разлика се њихова састојала у средствима којима су се оне послужиле. Противречност израза интервенције и неинтервенције је — каже Прадије — Фодере — у извесном погледу, само привидна. Треба гледати у првом директну интервенцију и у другом прикривену. Сваки начин схватања дао је повода Шатобријану да се изрази: „да је принцип интервенције или неинтервенције једна апсолутистична или либерална детињарија због које ниједан паметан

човек неће разбијати главу“. У политици — говораше он — нема искључивог принципа, интервенише се или не како потребе сопствене земље налазе за најбоље. Мора се признати да је ова индиферентност француског писца много опаснија од најапсолутније теорије о интервенцији или неинтервенцији: пошто и једна и друга се старају бар по могућству да нам даду извесна правила, која ће имати ту добру страну да буду подједнака за све; док он оставља широм отворена врата прводошавшем да пресуди допуштају ли му или не његови интереси, те према томе са свим по својој ћуди, mutatis mutandis, да се користи њом или не.

Кад је све то тако, кад и један и други принцип нису тачни, намеће нам се питање што треба радити, ког се правила треба држати у случајевима, у којима изгледа да је потребно да се интервенише? Треба ли се изјаснити отворено за интервенцију и искључити неинтервенцију или примити ову другу и истиснути прву из области међународнога права?

Као што смо видели било је који су били за једну или за другу, а други опет ни за једну. Наше је мишљење да и једна и друга имају свој raison d'être: да могу једна поред друге постојати, само им треба одредити праву област, свести их у њихове праве границе. Тако ми допуштамо интервенцију, али из тога не следује да пристајемо уз оно што је Кампц и његове колеге учио о интервенцији; ми не можемо ни у ком случају допустити да: „Sämmtiiche Regierungen müssen wie ein Mann zusammenwircken und überall die Volksbewegungen durch schleunige Interventionen wiederzuhalten (Bluntschli, Staatslexicon св. V, стр. 342).

Ми нећемо ићи тако далеко да дозволимо интервенцију која би имала намеру да примора једнога владаоца да прими ову или ону личност за своју супругу, као што је био случај у Шпанији са краљицом Изабелом.

Премда смо свесни поштовања које заслужује независност држава — које поштоване прсталице принципа легитимитета и свршених чинова нису најтачније биле схватиле — према томе признајемо неинтервенцију која стоји с тим у вези, ми смо ипак принуђени после дубљег проучавања догађаја да дамо право грађанства и интервенцији,

Један од оних који су писали о овој ствари каже: „Чудновата је ствар што, у колико су писци старији, у толико су они присталице интервенције, верују у потребу која ће се од ње

учинити и сигурни су за будућност међународног права: другим речима они нам изгледају више филозофи но правници. У колико су опет новији у толико мање верују у добре намере сила; постали су неповерљивији и тим више правници и практични (Bechirovski, L'intervention et la Peninsule balcanique стр. 44).

Тај се исти господин, по примеру Карнаца-Амари, чијег се мишљења чврсто држао при својој расправи, изражава за најапсолутнију интервенцију.

Мора се признати да у речима његовим има нешто истине. Писци ове категорије јасно су утицале на државнике, али ипак нису успели потпуно да искорене интервенцију, пошто и поред њиховог настојања она ипак продужава, те смо принуђени заједно са г. Арпцом рећи: „Стари принцип неинтервенције, који је наизменице био брањен или побијан, према парничним потребама, не одговара више стању савремених идеја о међународном праву; треба потражити једну формулу, која ће оправдати интервенцију у унутрашњим пословима стаће у исто време на пут злоупотребама.

У осталом и сами противници интервенције нису слободни од прекора које они чине присталицама њеним. Што више по нашем убеђењу они их више заслужују но њихови противници, јер порећи интервенцију, уз пркос догађајима који је изазивају, и пристати уз неинтервенцију, једино стога што су учињене велике злоупотребе под фирмом интервенције, не значи решити питање. Истиснути потпуно интервенцију, значи порећи државн њену људску природу и ставити се на терен идеалан, по ком сви људи па и велике личности, које су од њих састављене, државе јесу не само свесни и својих права и дужности но их и својевољно испуњавају тако да не може постојати никакви узрок незадовољства и жалбе међу њима. Али на жалост практика и историја говоре сасвим противно. Поред свих напора филантропа, човек није још достигао анђеоски степен. Мора се признати да је у име интервенције извршено доста злоупотреба и љутих неправда према слабијим, али то није довољан разлог да верујемо против њеног живота. Који је тај принцип, који је у рукама једног вештог шпекуланта могао да сачува свој прави карактер и да не послужи његовим интересима? Колико је бесправних ратова било, који су проузроковали најжешће злоупотребе? Је ли то довољан разлог да не допустимо да се ратује кад је рат правичан? Чак и најневинија права, на пр. право

својине, колико пута није послужило као основ најразноврснијим злоупотребама? Хоћемо ли за то порећи сопственику све што је с тим правом скопчано? То би значило као и збрисати правду што се бојимо шиканирања. Противници интервенције, војујући против ње, греше се о правичност; они хоће да излече зло тиме што побијају последице а није им ни мало стало до правих узрока. Они на пр. виде оружје које је произвело смрт, али не виде онога који је њим руковао. Они виде зло, које је то оружје учинило, али не могу нипошто да појме да нам то исто оружје може и корисно послужити, да њим спасимо свој живот. За злоупотребе, које су учињене интервенцијом, није она одговорна, јер је прави кривац сасвим други. То је што губе из вида присталице неинтервенције. Прави узрок разних злоупотреба јесу идеја, начин схватања права. Пребацује се светој Алијанцији да је била узрок што се разним интервенцијама стало на пут природном развитку народа; али зато немају право што осуђују интервенцију. Интервенција је била само сретство које је у случају потребе, могло бити замењено другим каким. Прави узрок бејаше сасвим други: то беше идеја суверена о самима себи и погрешно схватање улоге коју је народ требао имати при томе. Обратимо се само принцу Метерниху, па ћемо се лако уверити да је тако. Ево што каже он у својој циркуларној ноти од 12 маја 1821 из Љубљане: „Корисне и нужне измене у законодавству и администрацији појединих држава треба да произлазе из слободне воље, из промишљеног и расветљеног импулса оних које је Бог учинио одговорнима за власт. Све што излази изван ове линије води управо нереду, преврату, злу много већем и несноснијем од онога које намеравају да излече."

Прожмани том вечитом истином они се нису нимало двоумили да је отворено и снажно прокламују: они су изјавили да, пошто поштују право независности сваке законите владе, сматрају као ништавну и противну принципима који сачињавају јавно право Европе, сваку назови реформу, извршену побуном и отвореном силом. Према томе доследно својој изјави они поступише у догађајима у Напуљу и у Пијемонту (Bluntschli, Droit imternational codifié, стр. 26). Треба бацити један поглед на акт Свете Алијанције, па ће се из стилизације његове видети шта је био узрок интервенцији. „Владаоци — стоји тамо — образујући ову узвишену унију, имали су као свој главни основ своју

сталну намеру да се никад не удаље ни у међусобним ни у својим односима са појединим државама и да се стриктно држе међународног права, т. ј. оних принципа који својом применом у стању непрекидног лица, могу сами с успехом гарантовати независност сваке владе и сталност општег удружења." Оваком солидарношћу они простираху своју високу заштиту на све крунисане главе европске и обећаваху им у напред своју помоћ у случају потребе против њихових сопствених поданика. Ето у томе је лежао чвор злоупотреба. Државни поглавари помешали су били своје личне интересе са интересима народним. Своје поданике сматраху они као своју личну својину, која им је била поверена да преко њих изврше своје дреске планове. Све што се није слагало са њиховим гледиштем требало је да се сруши, да нестане, без обзира на цену по којој се оно имало извршити. Законито је могло бити само оно што су они одобравали. Тежње и аспирације народне у толико су само биле узете у рачун у колико се њима задовољавала сујета владаочева и постизавали његови планови. Они су у међусобним односима сматрали себе као чланове једне фамилије и према томе, били су готови да се помогну против народа. Њихови поданици ако су што имали против кога од њих, требало је своју тужбу да поднесу владаоцима, члановима Свете Алијанције. Жалиоци дакле могли су унапред знати исход своје тужбе, т. ј. да ће правда бити на страни њихових владара. По овоме друштво је требало да остане скамењено у стању у ком је било, јер то је налагао принцип легитимитета. За несрећу владаоци су били начинили каланбур од морала, права и политике. Све то опет зависило је од нахођења дотичног владаоца. Односи између држава, који се најзад свођаху на личне односе између владалаца, решаваху се по захтевима политичким. Правда, кад је била у сукобу са користношћу, требала је увек да подлегне. Према томе право, које и иначе није било добро схваћено, у толико је имало вредности у колико није било у опреци с интересима онога кога се тицало.

Боље и лакше ћемо све ово објаснити, кад будеме знали какву је улогу играла политика: „Политика — каже Del Bon — била је скоро увек више вештина или боље рећи смицалица, но наука; њен се делокруг простирао само на споредне интересе и на пролазне прилике, на привремене случајеве; импулс који је њу одушевљавао у њеној међународној мисији, био је

често неморалан. Она је била збир велике злобе ситних порока и злоупотреба, које су биле санктификоване већим злоупотребама. Она се покорила поносу народном, али више династичном. Била је слушкиња војних инстиката; понудила се да одржи све теорије које су постале од порока и све пороке који су излазили из злостављене врлине. Правом је се послужила, злоупотребљујући га или негирајући га. Својим претеривањима и смицалицама спречила је правну науку и није јој допустила да она влада над интересима народним; сматрала је народе за оруђе своје теорије и ситних интереса; омаловажила је студију стварног и моралног живота народног и учинила је од народа велике мученике своје бесциљне ћуди, своје несистематичне вештине правних теорија, које нису биле основане на праву и својих моралних принципа који су били добри само да маскирају велики њен неморал, који је довео један велики део Европе до пустоши мизерије и варварства (Antonio Del Bon, Instituzion del diritto publico internazionale, страна 31). Свему овоме, кад се дода још и карактер људи, који су послужили као посредници у међународним односима појединих држава, имаћемо поступну слику онога што хоћемо себи да представимо. Ево каку идеју садржи у обичном говору реч дипломата: „Ако хоћемо да створимо себи појам дипломате — каже Фјоре — ми замишљамо човека фина, обазрива, препредена, који ретко говори истину, који уме да да̑ своме говору таки обрт, да својим закључцима ништи оно што је изгледао да хоће да каже у својим премисама, који се прави да зна нешто кад у ствари не зна, и да не зна кад у истини зна, који је готов да изненади остале и да се не да сам изненадити, који корисност сматра као основ правде, који је у стању да жртвује своме интересу, ако је потреба, невина и онога који му лако верује, само ако је форма сачувана. Једном речи, за све се друштвене позиве тражи да појединац неизбежно буде обдарен извесним моралним особинама; за дипломату не само да није никаква морална каквоћа потребна, но на против, треба да има једно срце без трунке искрености, без великодушности и да се реши да постане глув према гласу правичности и хуманости. (Fiore o. c. св. I, стр. 96).

(Наставиће се)

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

Био сам скоро пропао, али ме тај посао подиже на ноге само зато што сам га се примио. Одавно ми тако што није дошло. Ту су у питању милијуни. Плошовски је сам по себи био богатији него и тетка му — и пре него што ће се убити препише све имање матери г-ђе Кромицке, а кад се ова није хтела примити наслества, онда све остане г-ђи Плошовској. Можеш сад замислити колико је то бапче могло оставити.

— Бигјел рече: око неких седам стотина тисућа рубаља.

— Е, онда реци твојему Бигјелу, кад већ толико воли да рачуна, да је два пут и нешто више од тога. Еле, могу сад рећи и себи да се умем наћи, и да ми је лакше скочити у воду него утопити се. А знам шта је још ту нарочито за казивање: кому да захвалим за то? Твоме тасту. Он ми је некада о том спомињао, али сам ја само махнуо руком. После ти западнем у ону невољу о којој сам ти писао. Нож ми је већ био под грлом. Еле, три недеље после тога нађем се случајно с твојим, који ми између осталога стане говорити и о госпођи Плошовској и тужи се до Бога како га заборавила. Наједаред се лупим по челу. Па шта ја ту губим? Ништа. Потражим од стараоца Вишинскога

да ми покаже тестамент и видим да има неких неформалности. Малих, али их тек има. За седам дана сам већ имао пуномоћије од наследника и отпочнем спор. И шта би рекао? На саму вест колики ће бити хонорар ако добијем парницу, врати се људима поуздање, моји повереници задобише стрпљивости, врати се кредит... и сад се држи. Сећаш ли се да је било време кад сам мало попустио у тону, кад сам био смишљао да ограничим своје расходе? Глупост! То би било тешко, драги мој! Приговарао си ми што се правим оно што нисам, али то код нас мора да буде. Ја сад морам да се показујем као човек који је поуздан у своје имање и у своју парницу!

— Реци ми отворено је ли ту каква чиста работа?

— Како то: чиста работа?

— Па тако, да ли има ту колико толико поштена основа, или ти то мораш вазда извијати и затезати?

— Ваља ти знати: да у свакој парници има по што шта да се рече у корист једнога клијента и адвокатска је дужност баш да то изнађе и рече. У овом случају је питање у том: ко је прави наследник и, да ли је тестаменат тако написан да може остати по правним појмовима, а ја нисам измислио право.

— Па да ли ти изгледа да ћеш добити?

— Док је у питању обарање тестамента без мало па да има изгледа и сувише, јер је напад на мене сто пута јачи него што је одбрана му. Па ко ће ту против мене да се бори? Поједине установе, које су саме по себи тела трома, а којих представници немају у том никаквога нарочитога интереса? Узеће адвоката. Па оно! Али шта ће му они дати, и шта му могу дати? Толико, колико му буде по закону припадало. И сам тај адвокат имаће више изгледа на што масније парче, ако ја добијем, а то може да зависи од нарочите моје погодбе с њим. Уопште да ти кажем: у судским пословима, као и иначе у животу добија онај, који хоће пошто по то да добије.

— Али ћете јавно мнење у прах смлети ако обориш такав тестаменат. Видиш, моја жена је такође тамо некакав наследник...

— Како то некакав? прекиде га Машко. — Та ја ћу вам бити прави добротвор.

— Добро, добро. Али се моја жена љутила, и још се једнако љути на целу ту ствар.

— Твоја је жена неки изузетак.

— Није потпуни изузетак. И мени се то не свиђа.

— Како то? Дакле и тебе преобратила у романтичара?

— Драги мој, ми се одавна знамо. Тим језиком говори ти с другим ким.

— Добро. Онда ћу говорити само о том имању. Напред ћу ти рећи: да је на једног човека comme il faut непопуларност пре од помоћи но од штете. А друго те ствари ваља разумети. Мене би у прах смлели кад бих ја парницу ту изгубио, али ако је добијем сматраће ме само за умна човека — и ја ћу је добити!

Мало после он настави опет:

— А шта је ту у питању с економске тачке гледишта? Новци ће остати у нашој земљи и, Бога ми, неће бити горе употребљени. Онако би се за те новце могло подићи неколико слабуњаве деце, који ће порасти и само помоћи да се раса наша упазади, или би десетак до двадесет шваља добило махине за шивење, или би тридесет до четрдесет стараца или старица могле о том трошку поживети коју годину више. Све су то циљеви непродуктивни. Ваља нам се једном приучити газдинству... Еле, укратко да ти речем: нож ми је био под грлом. Прва је моја обавеза да себи обезбедим опстанак, па својој жени и свом будућем породу. Ако кадгод будеш у положају, у ком сам ја био — разумећеш. Волео сам више да испливам, него да потонем, а сваки човек има права на то. Моја жена, као што сам ти писао, има знатну ренту, али имање скоро никакво, или тек једва нешто. А сем тога од оне ренте плаћа нешто и своме оцу. Ту сам му пенсију повећао, јер ми је попретио да ће доћи амо, а тога ни мало не желим.

— Сада се дакле сигуран да је г. Краславски у животу? Сећам се да си ми о том помињао.

— Баш због тога што сам ти некад помињао, не правим тајне од тога ни данас. У осталом знам да свет ту товари триста чуда на моју ташту и жену, те ћу ти као пријатељу казати у чем је ствар. Господин Краславски живи у Бордоу; био је агенат у трговини са сардинама и зарађивао добро, али изгуби тај посао јер се љуто опијао апсинтом, а сем тога стекао је себи и незакониту породицу. Ташта и жена ми шаљу му три тисуће франака годишње, али му то не достиже, те се тешко злопати од једне рате до друге, са чега се и одаје пићу и тада дави ове две кукавице писмима, у којима прети: да ће изнети не јавност како с њим поступају. А оне поступају с њим

боље него што он заслужује. Писао је и мени после мојега венчања и молио да му повисим пенсију за тисућу франака. Он ми вели да су га њих две „појеле“, да није имао ни трунке среће у животу, да га је упропастила њихова саможивост, па чак и мене опомиње да их се чувам...

Ту се Машко стаде смејати:

— А има, лола, племићску фантазију. У оскудици једном примили су га да лепи позоришне објаве, али, кукавац, није хтео метути качкет какав су му они наредили, те је морао оставити тај посао. Па ми у писму вели: „Све би, господине, красно било, или качкет! Чим ми дадоше качкет, е нисам могао...“ И више је волео скапавати од глади него носити тај качкет! Допада ми се мој таст! Био сам у Бордоу, али сам заборавио: какав качкет носе они што продају и лепе објаве, а волео бих да видим такав качкет!.. У осталом разумећеш: да ми је милије било додати тисућу франака да је само подаље од мене заједно и са његовима апетитом и качкетом... Боли ме само то што свет говори: да је он и овде био некакав ћирица или писар, а то је подло потварање, јер је доста да човек отвори први племићски шематизам, који му до руку дође, па да види: ко су били Краславски. Ту се виде сродства, и Краславски их имају у изобиљу. Пао је само он, као човек, али фамилија је била и остаје знатна. Ове моје имају овде на туце свакојаких сродника, и ја ти све ово причам само да знаш ти у чему је ствар.

Али се Полањецкога слабо тицало шта је и како је у ствари са породицом Краславског, те се оба вратише госпођама, у толико пре што беше дошао Завиловски, којега је Полањецки позвао на чај после ручка, да му покаже слике што су донели из Италије. Све су те слике биле изложене на столу, али је Завиловски држао у рукама рам са Литкином главицом и тако га она заинтересовала да је окупио гледати ту слику опет, пошто би престављен г. Машку, и рече:

— Пре бих рекао да је ово каква артистична замисао, него слика жива детета. Како чудновата главица! Какав израз лица! Је ли вам то сестрица?

— Није — одговори г-ђа Полањецког; — није више у животу.

У очима Завиловскога, као песника, ова трагична страна подиже још јаче ово одиста анђелско лице. Још је неко време гледао ћутећи, час приносећи ближе час измичући ту слику, па рече:

— Ја сам за то питао да вам није сестра, јер има ипак нечега… у цртама, боље рећи у очима… има нечега!

Изгледало је да Завиловски искрено говори, али је Полањецки имао према Литки неко чисто религиозно поштовање, да му се и поред свега признавања према Марининој лепоти, ово упоређење учинило као неко обесвећење; те узе фотографију из Завиловскових руку, мету је на њено место и поче живо и одсечно говорити:

— Баш ни најмање, ни најмање! Једне једине црте заједничке немају. Та ту није ни могуће упоређивање! Једне једине заједничке црте нема!

Марину дирну та његова живост.

— И ја сам тог мишљења — прихвати она.

Али њему није било довољно њено мњење.

— Јесте ли познавали Литку — обрну се госпођи Машковој и упита је.

— Да!

— Та да, виђали сте је у Бигјеловних.

— Јест.

— Је л' те да нема ни мрве сличности?

— Нема.

Завиловски је обожавао г-ђу Полањецку, те му дође мало чудновата она његова живост; тек сад загледа он у дугачку особу г-ђе Машкове, што се испољавала у пепељастој хаљини, па помисли:

— Како је ова витка!

Мало после Машкови се почеше праштати. Кад Машко пољуби руку г-ђе Полањецке, рече јој:

— Може бити да ћу ускоро морати да одем до Петрограда, сетите се тада мало и моје жене.

За време чаја г-ђа Полањецка напомену Завиловском његово обећање, које је учинио кад је био први пут у њих: да ће донети да прочита варијанат песме: „На прагу". Он се пак тако одмах некако освојио са Полањецкима, да им је прочитао не само тај варијанат, него и другу једну песму, коју је раније био написао. По њему се самом могло познати да се диви сам својој смелости и вољи, те кад је прочитао и примио силне похвале, које су биле у истини искрене, рече:

— И ја вама искрено кажем — с вама сам после трећег виђења, као да се познајемо од бог те пита када. То ми је заиста чудно.

Полањецки се сети да је некад тако нешто рекао Марини у Кремјењу, те прими то сад као да се и њега тицало.

Међутим је Завиловски имао на уму само Марину: она га просто освојила и својом простодушношћу и добротом и лицем.

Кад он оде, Полањецки рече:

— Има талента овај обешењак. Јеси ли видела да се нешто и у лицу променио.

— Ошишао косу.

— Аха! Па и брада му сад напредује.

Говорећи то, Полањецки устаде и поче слагати своје фотографије по полици над столом, узе Литкину слику и рече:

— Ову ћу носити у мој кабинет.

— Па тамо имаш ону с брезама, у боји.

— Да, али нећу ни та да је ту, тако на очима свију. Сваки ти по што примети, а то ме љути. Хоћу ли?

— Носи, Сташо — одговори Марина.

XIX

Бигјел је јако наваљивао на Полањецког да не затварају ову своју радњу и да не улазе у предузећа друге врсте, те му је говорио:

— Створили смо ваљану трговачку кућу, каквих је у нас мало, и отуда смо се занмали.

Тврдио је даље да би ваљало из саме захвалности наставити опет исту радњу, која му је скоро удвостручила имовину, а уз то је исказивао убеђење: да ће показати ипак онда праву памет ако баш од сада буду много пажљивији у својим пословима, и да прва смелија спекулација, ма како срећно испала, не само да их неће наводити и даље на тај пут, него да ће им бити и последња. Полањецки се слагао с тим: да се ваља умеравати. али је говорио да му је у овој радњи нешто тесно, да би желео да што продукује. У њега је било толико практичности, да још није могао ни мислити о фабрици, која би била само његова, те је говорио:

— Малу фабрику не бих хтео, јер ми је жеља да радим штогод en gros: за велику немам новаца; а у фабрици на акције радио бих за другога.

Појмно је и то: да је тешко било скупити акционаре из градског становништва, а за стране није хтео ни да чује, јер не би могао у њих пробудити наде на успех, и да ће му у том сметати и само његово презиме.

Бигјелу је било много стало до одржања заједничке радње, те су му мили били тако трезвени погледи.

У Полањецком се сад будила друга једна воља, воља стара колико и људство, воља да има својега имања. После оне срећне спекулације и после оног што му је оставио Букацки, он је био обезбеђен човек, али поред све своје трезвености осећао је ипак некако да је поред свега својега богаства у хартијама, затвореним у каси која је поуздана од пожара, ипак то имање остаје све дотле „на хартији" док му не стече чега реалнога, о чему би могао рећи: „То је моје!" Та га је чудна жеђ све више спопадала. Није му стало било ни до чега огромнога. Хтело му се да има један кутић, само да је његов, где би се осећао у својој кући. Покушао је да о том философира и тумачио је Бигјелу да та воља: да човек нешто своје има мора бити да је нешто урођено, што човек може за неко време да угуши, али што се доцније јавља још силније.

Бигјел је осећао да може бити нешто тако, те му је говорио:

— Истина је. Ожењен си, хоћеш да имаш нешто своје, а не најмљено огњиште, а кад имаш сад чим, онда свиј своје гнездо

Неко време Полањецки је мислио да направи себи повећу кућу у граду, која ће му још давати и доходака. Али једнога дана опази да та ствар има и једну своју злу страну: није то некако захвално. Оно што ти хоћеш да назовеш „моје", ваља волети, и како ћеш волети зид, у коме може седети ма ко, који седи у најмљену стану? У почетку се застидео од таквог мишљења јер му је изгледало романтично, али је после сам себи рекао: „Но, кад већ имам чиме, па хоћу то да уживам тако да ми буде потпуно пријатно, то не само да није романтизам, него баш доказ о памети." Јако га копкало да дође до какве згодне кућице у граду, или ван њега, у којем би живео са својом женом. Али је желео уз то ма и најмање парче земље, на коме би му што расло. Осетио је да би му врло пријатно било да види, на пример, известан број дрвета, која расту на његовом

земљишту. Самому је њему било чудно откуда то, али је било тако. Најзад је дошао до уверења: да би му најмилије било кад би могао добити какву вилу иза града, онаку као што је у Бигјела, али да уз то буде и комадић земље, нешто шуме, нешто мало градине за поврће, градина за цвеће, са родиним гнездом на каквој старој липи.

— Имам хвала Богу за то, и онда велим да буде тако, а не друкчије, дакле боље лепо него ружно — говорио је у себи.

Поче ствар разгледати са свих страна. Знао је да ваља пажљиво разгледати кад је потребно да се узме кутић, у којем ће се век провести, те се није ни журио. Међутим мисао о том заузимала му је све време слободно, слободно од контоара и то му је причињавало праву пријатност. Већ се свуда прочуло да Полањецки тражи да купи штогод за готове паре, те му са разних страна навале предлози, често врло чудни, али каткад и доста примамљиви. Ваљало је сваки час ићи и разгледати виле у граду и за градом. Често пута, кад би се вратио из контоара, затворио би се с плановима и мислима и не би излазио до вечери. Марина је имала и сувише слободна времена. Опазила је да њега нешто и сувише занима па је покушала и да се распита о том, али јој је он одговорио:

— Дете моје, кад буде свршено, све ћу ти казати, али док и сам још ништа не знам, мени је веома тешко да говорим ни о чем. То је противно мојој нарави.

Али је она дознала од г-ђе Бигјелове у чему је ствар, а ова је знала од својега мужа, чијој нарави није било противно да разговара са женом о свакојаким предузећима и плановима за будућност. За г-ђу Полањецку би такође било веома пријатно да разговара са својим мужем о таквим стварима, а нарочито о избору огњишта. Њој би срце заиграло и на саму помисао о том, али кад „Сташина нарав“ не може то да подноси, она је волела више да не запиткује, из обзира деликатности.

У њега пак није било никакве зле воље, него му просто није ни на крај памети било да упознаје њу с каквим било пословима, који се тичу новаца. Можда би било друкчије да је она носила какав знатан мираз, и кад би морао да располаже њеном имовином; у том случају он је бивао веома скрупулозан. Али како је овде располагао само са својим, није ни сада, као ни момком, осећао никакве потребе да се исповеда, док исто

не би било урађено. Разговарао се само са Бигјелом, јер је навикао да такве ствари расправља с њим.

Са женом је разговарао о таквим стварима, које су се, по његову мњењу, „ње тицало“, а између осталога и о некима с којима је ваљало направити познанства. При крају својега момаштва Полањецки није ишао никому, али је знао да то сад тако више не иде. Већ су били код Машка, па почели размишљати: да ли им ваља ићи и Основскима, који су се у то време вратили из иностранства, па ће бити у Варшави до половине јунија. Марина је тврдила да је ред да иду, јер ће се виђати с њим код Машкових, а баш је имала и вољу, јер је волела г. Основскога, који је увек тронуо. Полањецки је показивао мање воље, и у почетку остаде на том како је он хтео, али после неколико дана Основски сретну Марину, поздрави се с њом не може бити срдачније, г-ђа Основски неколико пута је рекла „ми Римљанке“, а обоје исказали да се толико надају да ће се видети и посећивати, да би било неупутно не посетити их.

Кад су Полањецки отишли к њима Марина, је била предмет нарочите пажње. Не зна се ко је био љубазнији према њој: да ли господин или г-ђа Основска. Према Полањецкому су били као и сви добро васпитани људи беспрекорно учтиви, али хладнији. Опазио је да му Марина игра прву а он пак другу улогу, и то га малоједило. У осталом господину Основскому није било потребно да се усиљава у љубазности према госпођи Полањецкој, јер је он опазио да она има према њему искрених симпатија те је то исплаћивао и са интересом.

Марини се учинило да је он сад још више заљубљен у своју жену, него што је пре био. Могло се просто опазити: да му срце живље куца, кад гледа у њу. Кад би говорио с њом опазило се да просто бирка изразе само да је чим било не увреди. Полањецки га је гледао с неким сажаљењем, али је био и дирнут. У борби с дебљином господин Основски је однесио тако сјајне победе да је одело његово изгледало и сувише широко за њега. Није било оног црвенила на његову белушаву лицу, и у опште је изгледао много лепши, него пре.

А госпођине косе и граорасте очи биле су исто тако косе и граорасте као и пре, а мисли њене као рајске птице непрестано су блудиле по зраку као и пре.

Полањецки направише код Основских ново познанство; познали су се с г-ђом Броничовом и њеном сестричином г-цом

Кастели, које су дошле на „летњи карнавал" у Варшаву и одселе у истој вили, коју је покојни Бронич продао Основскима с уговором да г-ђа Броничова има стана у њему. Г-ђа Броничова била је удова поч. Бронича, за кога је често говорила да је последњи изданак из фамилије кнежева Острогских, и потом последњи од Рурковића. Причала су се чуда о њеним лагаријама. Госпођа Кастели била је кћи њене сестре, која је опет за велику жалост фамилије и родбине пошла за Талијана, учитеља музике, и при порођају умрла, оставивши ту једину кћер. Кад се после годину дана и сам г. Кастели утопио на Лицу у Млецима, узела је г-ђа Броничова то дете и подигла га.

Г-ца Линета била је одиста права лепотица, врло правилних црта, црних очију, риђе косе, и коже тако дивне, као да је од порцелана. Очни су јој капци при том били нешто потежи, што јој је све давало неки сањив изглед, али је и та сананост могла изгледати привлачна. Могао би човек помислити да је то створење живело врло бурним унутарњим животом, те стога остаје нешто равнодушна према свему што њу окружује. У осталом ако ком то самом не би пало у очи ту је г-ђа Броничова да му помогне. Г-ђа Основска чија је љубав према рођаци прелазила границе, говорила је да су „њене очи као два дубока језера"; питање је било само шта се крије на дну тих језера, али та тајанственост баш је и давала дражи Линетиној лепоти.

Основски су дошли у намери да проведу што дуже у Варшави, али г-ђа Анета није била узалуд у Риму. „Вештина па вештина!" говорила је г-ђи Полањецкој — „ни о чем другом нећу да знам". Њена је јавна намера била да отвори „атински" са њом, а тајна пак да постане Беатричом каквога Данта, Лауром каквог Петрарке, или бар нешто онако као што је била Викторија Колона Михл Анђелу.

— До виле имамо дивну градину — говорила је; — ту ће се проводити дивне вечери, где ћемо се састајати да проћаскамо, као у Риму и Флоренцији. Знате, госпођо, (ту подиже длапове у висину рамена и стаде махати њима): мало сутона, мало вечерњег и зорног руменила, мало месечине, неколико лампиона, нешто сенака од дрва; ту се седи и разговара о свачем: о животу, о осећајима, о вештини. То је много боље од оговарања! Теби ће, драги мој мужићу, бити можда мало досадно али учини то мене ради, и веруј ми да ће бити дивно.

— Али, мила Анета, зар може мени бити досадно оно што је за тебе забавно? — одговори г. Основски.

— А сад нарочито, кад је Линета с нама, она је вештак од пете до перчина.

Ту се обрну Линети:

— А шта се у тој главици кува? Шта велиш о тим римским вечерима.

Г-ца Линета се само осмехну, и „последња од Руриковића“ поче говорити Полањецкоме неописано слаткоречиво:

— Ви не знате да је њу благословио Виктор Иго, кад је била мала.

— А зар сте ви познавали Виктора Ига? — запита Марина.

— Ми? Не. Не бих била хтела да се знам с њим ни за што на свету, али смо једаред пролазили кроз Паси, где је он био на балкону, и не знам да ли услед каквог предосећања или услед каквог надахнућа, чим је видео Линету, одмах је подигао руке и благословио је.

— Тетко! — рече г-ца Кастели.

— Па кад је истина, дете моје, што је истина, истина је! Одмах сам јој повикала: „Пази! Пази! подигни руку!“ И г. Кардини, конзул, који је седео напред, нешто је тако видео како је онај подигао руке, па те после благословио. Баш ја на против свуда то причам, јер може бити да му је за то благосиљање Господ Бог опростио који грех којих је он био тако пун. Он, такав револуционар, па опет кад је видео Линету, благогословио је!

У том је била истина само то: да су те госпође пролазиле кроз Паси, и да су виделе на балкону Виктора Ига. А што се тиче благослова, који је он као дао Линети, то су зли језици у Варшави тврдили: да је он тада подигао руку зато што је зехнуо.

У том је наставила г-ђа Основска:

— Створимо ту себи малу Италију, а ако нам не пође за руком, догодине ћемо у праву Италију. Још ми је у Риму пало било на памет да тамо отворим дом. Јозјо је био већ донео неколико лепих копија од слика и статуа. Али то је тако учтиво с његова стране, јер њега то баш не занима, него је то све урадио мене ради. Има тамо дивних ствари, јер Јозјо није хтео да се ослони на своје разумевање, већ је питао за савет г. Швирског. Штета што он ту није. Штета је такође и што је Букацки као за пакост умро, јер би и он пришао к нама.

Он је каткад бивао тако пријатан. У њега је понекад било толико гипкости, као у змије, а то даје живости разговору. Али (ту се обрати Марини) знате ли да је он просто опијен вама? Кад сте ви отишли, није више ни о ком другом говорио, чак је почео да ради Богородицу с вашим цртама. Ви ћете постати Форнарином! Види се да ви имате среће међ вештацима, и ако се отпочну моје флорентинске вечери морамо се држати Линете, иначе одосмо под корито.

А г-ђа Броничева погледа злурадо на Марину, па рече:

— Ах, господин Швирски! Сећаш се, Линета?... Али кад су у питању лица, која чине утисак на вештаке, онда да вам кажем шта је било једном у Ници...

— Тетка — прекиде је г-ца Кастели.

— Па кад је било истина, Лино, што да не кажем... Пре годину дана... Не, бога ми пуне две... Како то време лети...

Али је г-ђа Основска вероватно више пута слушала ту причу о Ници, те стаде питати г-ђу Полањецку:

— А имате ли ви доста познаника у свету вештакâ?

— Вероватно да мој муж има, али ја немам; познајем само господина Завиловскога.

На ту вест г-ђа Основска дође просто у екстазу. Она је непрестано жудила да се позна с г. Завиловским, ето Јоје жива, па нека каже да ли није тако? Ту пре неки дан читали су с Линетом његову песму „Ex imo“, и Линета, која у тренутку и једном речи може да оцрта утиске, као мало ко, говорила је... Шта она оно нађе у том карактеристичнога?...

— Рекла је да у том има нечега као од бронзе, — додаде г-ђа Броничева.

— Ах да, да у том има нечега од бронзе. Ја њега тако не замишљам, као да је изливен. Како управо изгледа он?

— Омален, груб, има педесет година, а ниједне длаке на глави — одговори Полањецки.

На то лица г-ђе Основске и госпођице Линете добише такав израз разочарења, да се Марина стаде смејати и рече:

— Немојте му веровати, пакосан је он и воли да једи човека. Господин Завиловски је младић мало чудноват и налик нешто на Вагнера.

— То значи да има браду као у јарца — додаде Полањецки.

Али г-ђа Основска није више обраћала пажње на оно што говори г. Полањецки, него је наваљивала много на Марину да

јој помогне да се упозна с господином Завиловским, и то што пре „што је могуће пре, јер лето одмиче!“

— Постараћемо се да му међ нама буде добро и да не буде диваљ, ма да ништа не смета ако помало и јесте диваљ, јер и треба да је такав, и да се мало накострешн, кад му се људи приближују — као орао у кавезу! У осталом он ће се споразумети и са Линетом, јер је и она повучена у се и тајанствена као каква Сфинга.

— Мени се чини да свака необучена душа... — отпоче тетка Броничова.

У том Полањецки устадоше и отпоче праштање. У предсобљу се сукобише са лепим Коповским, којему је слуга чистио обућу, и који је дотле чешљао своју статујску и као мрамор тврду главу. Кад изађоше рече Полањецки:

— И овај ће им бити на тим „флорентинским вечерима“. И овај ти је нека Сфинга!

— Кад би га метули у удубљење од дувара! — одговори Марина. — Како су ипак ове све лепе.

— Чудновато — одговори Полањецки. — И ако је госпођа Осиповска лепа, мени се више допада, по стасу, г-ђа Машкова. Што се тиче госпођице Кастели, она је одиста лепа, и ако је повисока. Јеси ли запазила да тамо само о њој говоре, а она ама ни да бекне!

— Врло је интелигентна — одговори Марина — али ваљда мало стидљива, као и Завиловски. Ваља нам размислити о њихову упознавању.

Али међутим једна случајност омете те се не направи план за упознавање. Други дан после ове походе г-ђа Полањецка некако склизне на степеницама и тако јако ушине ногу у колену, да је неколико дана морала лежати у постељи. Кад се Полањецки вратио из бироа и чуо шта се догодило, прво се уплаши жестоко, и кад га доктор после умири, да није ништа, он доста жустро покара жену:

— Ваљало је да размислиш да ниси само ти ту у питању!

Она је претрнула и од бола и од његових речи, које су јој изгледале и сувише неправичне, јер је мислила: да је њему ваљало најпре да је до ње стало, јер друго није имало ни у чем основа. Ипак се после показао према њој веома пажљивим те ни сутра дан, ни прекосутра није ишао у канцеларију, само да би њу неговао. Пре ручка би јој штогод читао, а по ручку

сам што радио у побочној соби, при отвореним вратима, да би га она могла позвати, кад усхте. Она му много захвалила на тој пажњи, која је све поравњала, али јој је зато пољубио обе руке и рекао:

— Па то је просто дужност. Видиш да се и туђини распитују о теби сваки дан.

А ти су туђини одиста распитивали. Завиловски је питао у дућану „како је госпођи!“ Бигјелова је долазила после подне, а Бигјел у вече, и не улазећи у собу болесничину, свирао у побочној соби на клавиру да је разоноди. Машко са женом и г-ђа Броничова већ су два пута остављали своје посетнице, а г-ђа Осиповска, оставила мужа доле у колима, а сама се попела, ушла код болеснице и преседела читава два часа разговарајући о стотину којекаквих најразличитијих ствари, прелећући са ствари на ствар, те о Риму, те о својим вечерима, које планира, о Швирском, о својем мужу, о Завиловском, који јој није давао да заспи. При крају посете изјавила је г-ђи Полањецкој да би ваљало једна другој да говоре „ти“, и да је позива да јој ова помогне у једном плану, „управо не у плану, него у списку“, или тако нечем, што кад јој једном уђе у главу онда то толико нарасте, да јој глава чисто хоће да прсне!

— Тако ми се увртео у главу Завиловски да је Јозјо почео бивати срдит, али он кукавац не уме то да појми! Ја сам убеђена да су он и Линета као наручени једно за друго, т. ј. не Јозјо за Линету, него Завиловски. И оно је поезија и ово поезија! Немој се смејати, Марино, немој мислити да сам ја мало ударена. Ти не знаш Линету. Њој треба какав необичан човек. Она за онога Коповскога не би пошла ни за што на свету, и ако Коповски изгледа леп као уписан. Таког лица као што је у њега ја још нисам нигде видела... Можда у Италији на каквој слици, али ни то не. А знаш шта вели Линета за њега: „c'est un imbecile!“ Може бити, али и она на њега гледа милим оком! Замисли само како би то било лепо кад би се познали, заволели и узели, т. ј. не Коповски и Линета, него Завиловски! А Линета са својим инспирацајама, кога она може да нађе? Камо за њу муж? Али би се нагледали чуда! Замишљам само како би се они волели. Но свету је тако досадно да би човек за тако што у изгледу могао комотно да поради. У осталом знам да то неће бити тешко, јер и тетка Броничова лупа главу где да нађе мужа Линети. Бојим се да ти нисам досадила, али

је тако пријатно прозборити реч две, нарочито кад се удешава што тако.

И одиста кад оде г-ђа Осповска, Марина осети да јој се нешто мути у глави.

Кад уђе Полањецки, исприча му она о плановима госпође Осповске, смејући се мало жару, с којим је она говорила на рече:

— У ње је зацело добро срце и допада ми се, али како је егзалтирана! Шта ти њој не сине у глави.

— Пре је она мало ударена него егзалтирана — одговори Полањецки — и у том је разлика, јер егзалтација иде понајвише с добрим срцем, и обично излази да се глава запали а срце остаје ледено.

— Ти не миришеш г-ђу Осповску — рече Марина.

Полањецки је одиста није марио, али уместо да то потврди или одриче, поче погледати у жену потпуно радознало. Пало му у очи у том трепутку колико је лепа. По перини јој се просуле косе у нереду и њено ситно лице вирило је из те сенке као цвет. Очи су јој изгледале светлије него обично, између усана показивао се низ ситних белих зуба. Он јој приђе и полугласно рече:

— Како си дивна!

Он се наже над њом с промењеним лицем и окупи љубити јој очи и уста.

Али је њу сваки целив потресао, а сваки потрес производио бол. Сем тога тешко јој је било што је он тако готово случајно запазио како је она лепа, тешко јој је било од његовог израза на лицу и његова нежности, те поче окретати главу.

— Сташо! не љуби ме тако јако, знаш да сам бона.

Он се одмах усправи и рече загушеним гласом:

— Истина је, опрости!

Он оде у своју собу да разгледа план неке летње куће с вртом, који му беше дошао рано јутрос.

XX

Али болест г-ђе Полањецке није дуго трајала и већ после седам дана могли су обоје отићи до Бигјелових, који су се међу тим преселили у летњи стан. И ако је било још рано, време је било лепо, а у граду је већ била врелина. Завиловски се већ

био припитомио, донао им и донео грдно великог змаја од хартије који ће пуштати заједно са децом и Полањецким. И Бигјелови су заволели Завиловског, јер је био искрен и, поред све своје страшљивости, весео а понекад и детињаст. Госпођа Бигјелова тврдила је при том да он има интересантну главу, што је било у толико истина што је имао младеж на очном капку и што му је истурена брада изазивала енергију, а овој била сушта супротност горњи део лица, који је био нежан као у девојке. У почетку је г-ђа Бигјелова држала да је он какав чудњак, али је он брзо уверио све па и самога себе да би могао бити принципалом. Толико је био неједнак услед несмелости, толико велики ентузиаста и човек, који није био без потајног славољубља.

При ручку причаше му о Осниевским, о намераваним већерима атинско-римско-флорентинским, о г-ђици Кастели и о радозналости коју она буди код госпођа.

Чувши све то он рече:

— Врло добро кад знам; нећу тамо отићи ни зашта на свету.

— Ви ћете се с њима прво код нас упознати — рече Марина.

А он склопи руке па рече:

— Госпођо, утећи ћу из предсобља!

— Зашто — упита Полањецки. Ваља имати смелости не само у својем убеђењу него и у стиховима.

— Истина је — рече г-ђа Бигјелова. — На што се ту стидети! Ви треба да гледата људима право у очи и да им речете: пишем песме, што ми се пише!

— Пишем, што ми се пише! — понови одлучно Завиловски, подиже главу и засмеја се.

А Марина прихвати:

— Ви се познајте с њима код нас, после им оставите своју карту, а после ћемо отићи неко вече заједно к њима.

Он одговори:

— Не могу да ћушнем главу у снег, јер га нема, али ћу ипак наћи штогод где ћу се скрити.

— А, ако вас замолим истински?

— Мораћу! — одговори Завиловски и мало се зацрвене.

Погледа у њу. Од дужег лежања у постељи њено лице беше дошло нешто блеђе и мање, као у девојчета од шеснаест година. Завиловскому се учинило тако дивном, да јој није могао ништа одбити.

Пред вече је ваљало да се он врати с Полањецкима, али му пре тога Марина рекла:

— Ваља се сад мало борити с вашим упорством да тамо идете, јер нисте видели Линету Кастели, а кад је видите одмах ће те се заљубити у њу.

— Ја, госпођо!? — повика Завиловски, а мету руке на прса; али се сад исто тако мало збуни и г-ђа Полањецка.

Дотле Полањецки бејаше свршио с Бигјелом разговор о несигурности кад се капитал уложи у земљу, те пођоше. Марини дође на ум како се она пре оно враћала од Бигјеловних са оцем, госпођом Емилијом, Литком и Полањецким, а ноћ је била тако исто јасна од месечине; како се онда „господин Станислав" заљубио у њу и био несрећан, како је она према њему била сурова, и дође јој нешто жао онога „господина Станислава", који је тада толико пропатио. Дошло јој било да се сад прншије уз њега и да га моли да јој опрости за оне лоше некадање часове, и да није било ту Завиловскога, она би то и учинила.

Али је онај некадањи господин Станислав седео сад мирно и спокојно и пушио своју цигару. Она је сад била ту, он је њу узео и све је свршено.

— О чем, размишљаш тако, Сташо? — Упита га Марина.

— О пословима, о којима сам говорио са Бигјелом.

Он отресе пепео од цигаре, мету цигару у уста и повуче тако да му црвена светлост осветли бркове и лице.

Гледећи на њено лице помисли Завиловски у својој младалачкој души: кад би она била његовом женом, он онда не би распалио цигару, нити размишљао о пословима, о којима би говорио с Бигјелом него би само клечао пред њом и обожавао је

Под утицајем те благе ноћи и тога милога лица женскога њега стаде полако обузимати одушевљење. После нешто времена, он отпоче декламовати, испочетка полако, као за се, а после све гласније, своју песму „Снези на планини". У тој је песми било нешто налик на чежњу за нечим недоступним и неискврњеним. Завиловски није ни осетио кад су се пре нашли у граду, и кад су фењери почели светлуцати и с једне и с друге стране.

— А сутра на „fine o' clock"

— Да — одговори љубећи Марини руку.

Госпођа Полањецка била је нешто усхићена ноћном вожњом, а можда и стиховима. Али од повратка из Рима и она и

муж читали су заједно вечерњу молитву. После молитве на њу наиђе нека разнеженост као прилив од осећаја, који је био покривен за часак другим утиском. Она му приђе, обисну му око врата и стаде шаптати:

— Сташо мој, како нам је само овако добро! Је ли?

Он је привуче к себи и одговори сасвим равнодушно:

— А зар ја велим да није?

Њему није било ни на крај памети да је у том питању било нешто бола и сумње, које она није хтела пустити у своју душу, те је желела да је он утеши и умири.

Сутра дан Завиловски предаде Полањецком исечак из неких новина, где је штампано његово „Снези у планини“. Полањецки прочита то за ручком, али при звеку виљушака учини му се мање лепа ова песма, него у ноћној тишини, при светлости месечевој.

А Марина рече:

— Није требало овде да се чита; ваљало је да то чувате за Линету.

— Ах, сутра ћу се први пут видети. Да ли хоћете одмах одредите судбу Завиловскому?

— Хоћемо — одговори потпуно поуздано Марина. — Анета ми испочетка била мало чудна — али зашто не би!

(Наставиће се)

О БЕСКРАЈНОСТИ СВЕТА

од

ДР. БРАНИСЛАВА ПЕТРОНИЈЕВИЋА

Од великих проблема Метафизике проблем бескрајности је, поред проблема бесмртности душе, најпопуларнији проблем њен. Док о осталим проблемима Метафизике маса образованих (да о простој маси и не говоримо) нема никаквог интереса, дотле ова два проблема изазивају живо интересовање, само с том разликом, што сваки више мање мисли да сам може решити проблем бескрајности или бар одбацити нетачно решење његово, дотле се проблем бесмртности сматра за проблем, који може само филозофија да реши, и ако и ту више мање сваки мисли да може отприлике казати своје мишљење. Проблем бесмртности има интереса са практичне стране своје, он се тиче самог живота нашег бића и наше свести. Проблем бескрајности има интереса као први проблем који пада у очи, кад се почне мислити о свету. Простор и време општи су услови свега што егзестира, ми не можемо замислити егзистенцију какве ствари, која се не би замислила у простору и времену, и отуда је сасвим природно питање, да ли је број ствари које се налазе у простору и времену бесконачан или ограничен, да ли свет у простору има граница и да ли има границе, т. ј. почетка и свршетка у времену.

Али проблем бескрајности света не само што је проблем Метафизике, него је то у исто доба проблем Математике и Астрономије. Из саме дефиниције проблема бескрајности излази, да се ту имају да разликују управо два проблема: проблем бескрај-

ности самог простора и времена, у којима се ствари налазе, и проблем бескрајности самих ствари, које се налазе у простору и времену. Обично искуство а тако исто и Наука претпостављају на име да су простор и време, као општи услов егзистенције ствари, нешто што је одвојено својим бићем од самих материјалних ствари, које се у њима налазе; простор и време сматрају се као празна бића, која одређују место материјалним стварима. Тим празним бићима као таковим бави се у првом реду Математика, материјалним стварима у њиховим првим и највећим комплексима (небесна тела) Астрономија, тако да је проблем бескрајности простора и времена у првом реду проблем Математике, док је проблем бескрајности материјалних ствари (материјалног универзума) у првом реду проблем Астрономије. Метафизика, као највиша наука, има у првом реду да испита, да ли је овај претпостављени дуалитет простора и материје тачан, затим да узме да са свога највишег гледишта решава сам проблем. Разуме се да она при томе мора водити рачуна о основним резултатима и претпоставкама Математике и Астрономије, али ипак она се има на њих на крај крајева да обзире само као критичар, а не да буде њихова слепа слушкиња.

У овом чланку ми ћемо се ограничити само на проблем бескрајности света у простору и тај ћемо проблем најпре посматрати са гледишта Метафизике и Математике, па затим са гледишта Астрономије.

I.

Ради лакшег решавања проблема ми ћемо прво претпоставити да бескрајност простора, у коме се свет материјалних ствари налази повлачи за собом у исто доба и бескрајност самог тог света; доктрину дакле, по којој је сам простор бескрајан а материја у њему крајна, не ћемо дискутовати, пошто је сама подлога на којој она почива, као што ћемо видети, лажна. Када, дакле, говоримо о бескрајности света у простору, онда тиме мислимо у исто доба и на бескрајност простора и обратно (ако је свет бесконачан, онда је и простор бесконачан; ако је простор коначан, онда и свет у њему мора бити коначан).

Први и најпопуларнији доказ да је свет бесконачан састоји се у томе што се тврди, да ми свет не можемо замислити

као коначан и крајан, јер чим бисмо замислили да свет има краја одмах настаје питање шта је иза тога краја. Одговори ли се да иза тог краја нема ничега, онда се, изгледа, намах увиђа да ништа не може постојати, дакле да иза тога краја мора бити нешто а не ништа, дакле да свет не може да има краја, дакле — да мора бити бескрајан. Овај аргуменат, ма колико изгледао свакоме обичном човеку јасан (а у обичне људе спадају и врло многи образовани људи), показује само, како је слаба дијалектичка моћ обичних људи, и како они у једном чистом софизму виде кључ за решење једног таког фундаменталног светског проблема. Место да одмах покажемо у чему се састоји тај (несвесни) софизам, ми ћемо најпре показати како се исти тај аргуменат мора јавити баш да претпоставимо и да је свет бескрајан. Покажемо ли то, онда ће се много лакше и брже увидети да је овај аргуменат доиста чист софизам.

Горња тешкоћа, која настаје кад се претпостави да је свет крајан, изгледа доиста, и то не само на први поглед, да ишчезава кад се претпостави његова бескрајност. Ако је свет у простору бескрајан, онда изгледа, да ми идући све даље и даље у нашим мислима у томе простору, нећемо доиста никада наћи на његов крај, те нам се стога никада неће јавити оно питање што је иза тога и одговор да је иза тога ништа. И доиста то изгледа тако све дотле докле се не зађе дубље у сам проблем бесконачности. У чему је тај проблем, најбоље ћемо моћи видети из Fg. 1. у којој су претстављене две тачке A, B, које полазе од тачке C и удаљују се једна од друге у сасвим супротним правцима, тако да ће линија, по којој се оне крећу, бити права линија. Замислимо ли да су се тачке A и B при томе своме кретању зауставиле на местима A и B, онда одмах настаје питање: зашто се оне не би могле и даље кретати, кад ми можемо праву линију да замислимо да се протегне и ван граница A и B? А да је ми тако морамо замислити долази отуда, што кад бисмо претпоставили да се права линија завршује код A и B, онда би одмах настало питање, шта је иза тих тачака, и морали бисмо добити одговор, да је иза њих ништа, из чега опет закључујемо да она мора бити бесконачна.

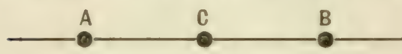

(Fg. 1.)

Међутим друго једно посматрање, које је лако учинити, доводи данас до чудног резултата, који цео овај закључак

чини илузорним. У Fg. 2. преставлен је један читав низ кругова. који имају заједничку дирку. Лако је увидети, да што-год је полупречник једног круга већи, да је тим мања његова кривина, т. ј. да је круг све ближи правој линији. У бесконачности кривина круга постаће очевидно бесконачно мала т. ј. нула,[1] тако да

(Fg. 2.)

ће у тој крајњој бесконачности доиста круг постати правом линијом, управо обратно: права линија кругом. Не може се, наиме, узети да круг бесконачног полупречника постаје правом линијом у томе смислу, да престаје бити затворена линија, мора се дакле обрнуто претпоставити да права линија постаје у бесконачности затворена, т. ј. круг.

Чим увидимо да права линија АВ мора постати у бесконачности круг, одмах нам се јавља поново, само у нешто промењеном облику, исто оно питање, које смо мислили избећи претпоставком њене бесконачности. Да је права АВ бесконачна, ми смо само зато претпоставили, што се при претпоставци њене коначности одмах јавља питање, шта је иза њених крајева. Ово питање ишчезава, ако претпоставимо да је права бесконачна и то тако бесконачна, да се њени крајеви нигде не приближују једно другоме. Међутим, као што видимо, права на овај начин не може бити бесконачна, јер се њени крајеви А и В у бесконачности састају: права се затвара прелазећи у круг. При овоме затварању истина да престаје оно питање у толико, у колико круг уопште нема више никаквих раздвојених крајева, у колико у кругу уопште нема почетка и свршетка, већ су ови произвољна. Међутим ово важи не само за круг са бесконачним него и за круг са коначним пречником, тако да ако неби никакве тешкоће при томе било код бесконачног круга ње не би било ни код коначног круга, ми бисмо дакле према томе могли сасма лепо претпоставити, да је округли свет како бескрајан тако и крајан. Међутим чим претпоставимо крајни круг, нама

[1] Строго узевши, кривина круга тек ће у апсолутној безконачности постати апсолутно бесконачно мала, т. ј. нула. Апсолутна бесконачност обухвата у себи апсолутно бескрајни низ бесконачности првог, другог и т. д. реда: на више та се апсолутна бесконачност завршује са бесконачно великим које се више не може повећавати; на ниже она се завршује са бесконачно малим, које се више не може умањавати, а то је нула.

се намах поново јавља оно горње питање, само сада оно се више не тиче саме кружне линије већ кружне површине. Као што смо за праву линију (простор од једне димензије) АВ морали претпоставити да је бесконачна само да би избегли претпоставку ничега ван светског простора, исто тако морамо за равну површину (простор од две димензије) претпоставити да се простире у свима својим бесконачно многим правцима у бесконачност. Према томе ми морамо и за равну површину крајњег круга претпоставити да се простире у бесконачност. Код крајњег круга ишчезава питање шта је иза краја у толико у колико се оно поставља у погледу саме кружне линије (периферије) као такове; међутим оно се јавља поново у свој сили својој у колико се ствар тиче саме равне површине, коју свака кружна линија затвара. И као што смо за праву линију морали претпоставити да је бесконачна, само да бисмо избегли питање шта је иза њених крајева, исто тако, као што видимо, морамо за равну површину крајњег круга претпоставити да је бесконачна; и као што је права линија у бесконачности постала затворена т. ј. круг, из истог разлога мора и равна површина у бесконачности постати затворена, т. ј. постати кугла. С једне се стране, дакле, претвара кружна линија крајњег круга у бесконачности у праву линију (односно обратно), с друге стране претвара се његова равна површина у куглу или управо у кугласту површину. Али сад и овде настаје исти процес. Кугласта површина захвата у себи раван простор од три димензије, и очевидно је да, као што се равни простор од две димензије (равна површина) мора да претвори у бесконачности у криви простор од две димензије т. ј. у кугласту површину равног простора од три димензије, да се исто тако и равни простор од три димензије мора у бесконачност и претворити у криви простор од три димензије, који је према томе крива површина која са свију страна затвара равни простор од четири димензије и т. д. in infinitum.

Из овог извођења излази као несумњив резултат да, ако је простор бесконачан, он не може имати један ограничен број димензија, на пример три, већ да број његових димензија мора бити бесконачан и то апсолутно бесконачан, пошто се онај процес претварања равних простора у бесконачности у криве просторе не може да заустави већ иде до у бесконачност. Овај резултат противречи прво и прво искуству, по ком наш реални светски простор има само три димензије. Али ма како ова про-

тиворечност била велика и фатална за теорију бесконачности света, ипак ништа не смета преставнику бесконачности претпоставити да је овај наш реални свет од три димензије само један део бесконачног света, односно бесконачног простора са бескрајним бројем димензија. Да видимо, дакле, да ли се овом претпоставком простора са бесконачно много димензија доиста нешто добија: да ли се оно примарно питање њоме уништава?

Очевидно је, да би се оно примарно питање овом претпоставком само онда уништавало, ако га не би било могуће више постављати. Ми смо најпре претпоставили да права линија мора бити бесконачна само зато, што нам је изгледало да тиме престаје важност питања: шта је иза тога? Али уверили смо се даље, да питање тиме не престаје, већ се само помера даље. Права линија постаје у бесконачности круг и сада се исто питање јавља за равну површину, коју тај круг затвара. Али како равна површина у бесконачности постаје површином кугле, и то се питање преноси даље на равни простор од три димензије, од овога на равни простор од четири димензије и т. д. Изгледа, дакле, да, ако претпоставимо бесконачан број пространих димензија, онда и питање престаје важити. Међутим, кад дубље погледамо то не стоји. Ако је број димензија пространих бесконачан, онда тај број мора бити апсолутно бесконачан: мора претстављати бесконачност која се више не може повећавати. Међутим, као што сваки појединни простор одређеног броја димензија мора у својој унутрашњости преставлати раван простор, то ће исто важити и за овај бесконачни простор апсолутно бесконачног броја димензија, и он мора у својој унутрашњости преставлати раван простор од апсолутно бесконачног броја димензија; и, као што сваки раван простор од n димензија мора у бесконачности постати крив простор, који ограничава нов раван простор од n + 1 димензија, тако ће исто и овај равни простор од апсолутно бесконачног броја димензија морати у бесконачности постати крив простор, чији је број димензија за 1 већи од апсолутно бесконачног броја димензија. Ово је с једне стране противречност, пошто нема ничега што би било веће од апсолутно бесконачнога; с друге стране тиме се не избегава опет оно питање, јер за овај нови простор важи исто и т. д.

Као што се из овог излагања види, питање, шта је иза тога, остаје баш и под претпоставком да простор има бесконачно много димензија: да претпоставка бескрајности света никако не

уништава важност његову. И кад је то тако, кад то питање остаје у важности било да претпоставимо да је свет бескрајан или крајан, онда се из тога може само једно закључити: да само питање нема никаквог смисла и да преставља један прост и ако природан паралогизам „здравог људског разума". Тај здрав разум закључује да свет мора бити бесконачан, јер чим се замисли да је коначан, одмах се мора претпоставити да иза његовог краја нема ничега, а ништа се не може замислити. Цео овај аргуменат своди се на рђаво тумачење појма ничега. Шта је то ништа које здрав разум не може да замисли иза краја света? Ништа не значи ништа друго до осуство нечега, и кад се каже да изван краја света нема ничега, онда се тиме просто каже, да ван крајева нечега нема више нечега, али тиме се никако не каже да сада настаје ништа. Здрав људски разум, који није навикнут да мисли апстрактно, замишља под ничим некакво нешто које егзистира као и право нешто, само што је његов начин егзистенције друкчији од начина егзистенције нечега. Али здрави људски разум не задржава се на томе, већ у истом моменту у коме ништа замишља као неку врсту негативне егзистенције одриче му у исто доба егзистенцију, из чега потом закључује, да само нешто може егзистирати, и да онде где би ништа егзистирало мора нешто егзистирати, пошто ништа не може егзистирати. Софизам је јасан. Ми само зато закључујемо да нешто (одн. свет) не може имати граница, што нам изгледа да ништа ван тих граница не може егзистирати, али ништа у ствари само онда не може егзистирати, ако је замишљено као нешто што би требало да егзистира, кад нечега не би било, док се оно просто мора замислити као осуство нечега. Ништа је оно што не егзистира, и кад кажем да ван граница света нема ничега више, то просто значи, да нема више бића, а никако не значи да ван бића постоји некакво ништа: ништа је просто осуство нечега, и ништа више, и ко замишља да се такво ништа не да замислити, тај придаје ничему неку врсту егзистенције, коју му после одриче. Здравом људском разуму доиста је тешко да продре у ову дијалектичну мрежу појмова нечега и ничега, те од туда није чудо, што он однос тих појмова тако рећи двоструко изврће, и тиме долази до једног сасма погрешног закључка.

Пошто смо основну популарну тешкоћу теорије крајности света уклонили, показавши како та тешкоћа с једне стране важи и за теорију бескрајности света и с друге стране како она баш

стога, што се налази у обе супротне теорије и није у ствари никаква тешкоћа, изнећемо позитивне доказе противу могућности претпоставке безкрајности света. Далеко би нас одвело кад би те доказе хтели у појединостима износити[1]; ми ћемо се ограничити само на неколике тачке од фундаметалне важности. Две су основне замерке које се имају управити противу претпоставке бескрајног простора. Те две замерке леже у овим двема основним противречностима бескрајнога: 1) противречност бескрајног броја или противречност тоталитета бесконачне множине крајних делова и 2) противречност изненадног скока крајнога у бескрајно у тоталитету бескрајне целине. Обе ове противречности најлепше се дају илустровати на самоме природноме низу бројева.

У природном низу бројева 1, 2, 3, 4, 5 ... n, n + 1 ... сваки идући број постаје из пређашњег простим додавањем јединице. Као што ово додавање јединице нема краја тако изгледа да ни сам низ бројева не може нигде имати краја, дакле да је тај сам низ бескрајан. Међутим шта значи управо тај бесконачни тоталитет свих бројева? Из самог постанка тог бесконачног низа излази, да сваки члан његов мора бити крајан, значи, дакле, да бескрајан број бројева значи бескрајни број крајних бројева — и ту лежи противречност. Као што сваки крајни број већ самим својим местом у низу бројева садржи у исто доба и број свих чланова до њега заједно са њим (н. пр. број 5 је и сума пет јединица и у исто доба пети члан низа бројева), тако исто мора и претпостављени бескрајни број ∞, који садржи тоталитет свих крајних бројева, бити у исто доба и члан низа ових бројева дакле у исто доба и сам крајан — а то је противречност. А што важи за ред бројева, то исто важи и за сваку другу бескрајну целину, н. пр. за једну праву линију. Бескрајна права линија садржи у себи све могуће крајне праве линије, пошто њена бескрајност не лежи ни у чему другоме до у немању краја крајних делова њених — и чим се ово има на уму одмах се увиђа, да и бескрајна права линија садржи исту против-

[1] Детаљне доказе против бескрајности простора (и времена) ја сам изнео у своме немачкоме делу „Principien der Metaphysik. 1 Band, 1-te Abth. Mit einem Anhang. Elemente der neuen Geomerie", које ће ускоро изићи. У томе делу изведена је теорија крајности света до крајних својих математичких и метафизичких конзеквенција, а у додатку та је теорија систематски примењена и на саму Геометрију.

речност коју и бескрајни број, да је она у ствари као бескрајна сума крајних линија у исто доба и сама крајна.

Још је много већа и очевиднија друга противречност бесконачнога, противречност скока крајњега у бескрајно. Ја ћу ову противречност илустровати на правој линији А В (фиг. 3). Нека права линија АВ преставља праву чије су крајне тачке А и В бесконачно удаљене једна од друге, т. ј. нека је број крајних делова што леже између тачака А и В бескрајан. Ако пођемо од тачке А која нека нам је дата у коначности, док је

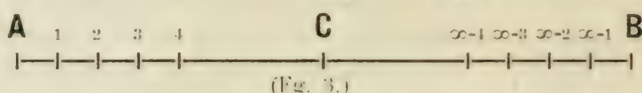

(Fig. 3.)

В у бесконачности, онда ће број крајних делова означених са 1, 2, 3, 4 и т. д. бити исто тако бескрајан као и број крајних бројева у низу природних бројева што је бескрајан. Код тачке В која је у бесконачности биће бескрајни број делова, који се налазе између А и В, завршен, т. ј. та ће тачка преставлјати последњи бескрајни број крајних бројева. Ако од те тачке пођемо и будемо бројали број њених делове у супротном правцу оном пређашњем бројању, онда ћемо очевидно при томе бројању имати пред собом бескрајне бројеве ∞, ∞-1, ∞-2, ∞-3 и т. д. који постају све мањи, док су бројеви у оном првом низу постајали све већи. Како та два низа бројева иду једно другом у супротном правцу на једној истој правој АВ, то ће се они очевидно морати негде састати, и то ће бити, рецимо, у тачци С. Тачка С биће очевидно бесконачно удаљена од тачке В, док ће њена удаљеност од тачке А бити крајна; у тачци С престаће крајни низ бројева па ће отпочети бескрајни низ и то просто на тај начин, што ће се додавањем јединице последњем највећем крајњем броју произвести најмањи бескрајњи број. А ово је несумњиво противречност. Да ће из једног крајњег броја моћи простим додавањем јединице постати бескрајан број, то је таква противречност, од које се већа замислити не може; то је прави скок крајнега у бескрајно, па ипак се такав скок мора замислити, ако постоје бескрајне целине крајних делова.

Ове две противречности бескрајнога сасма су довољне да једном за свагда униште теорију бескрајности[1]. Али да се и

[1] Да поменемо још једну врло интересантну противречност која постаје кад се претпостави бескрајни низ бројева. У низу природних бројева 1, 2, 3, 4....

директно утврдити да је свет крајан. Обично се мисли да се крајност света у простору не може у опште замислити, док баш обратно ми бескрајност света у простору, т. ј. сам бескрајни простор као такав никако не можемо преставити. Свака наша престава простора крајна је, и бескрајност њена не састоји се ни у чему другом до у томе, што је увек у мислима можемо увећати. Наша престава бескрајнога није никад престава самог бескрајног као таквог већ само негација преставе дефинитивне крајности. Простор који у једном моменту престављамо увек је крајан а никада не бескрајан: крајњи простор једнога момента ми истина можемо у идућем моменту да увећамо, али он остаје и у новом моменту крајан, тако да никада ни у једном моменту није и не може бити бескрајан. Само кад би смо ми могли преставити простор као бескрајну целину у једном моменту, онда би простор био несумњиво бескрајан: овако из неодређене крајности престављеног простора ми бисмо само онда могли закључити на његову бескрајност, кад идеја бесконачнога не би садржавала никакве противречности. Дубља анализа преставе бескрајности простора уверила би нас, да ми у ствари, увећавајући простор једнога момента у идућем моменту, тиме не увећавамо сам простор као такав већ увећавамо само време. Време се не може доиста замислити као дефинитивна ограничена крајност, већ само као крајност која се може у неодређеност (in indefinitum не in infinitum) продужавати, док се простор може и мора замислити као дефинитивна т. ј. ограничена крајност. Ову анализу ми овде не можемо изводити, јер би нас то сувише далеко одвело, у поменутом мом делу она је изведена детаљно и до крајњих конзеквенција. На послетку, да је свет крајан у простору говори још један важан факт, који смо раније споменули а то је тродимензионалитет реалног простора. Кад би простор био бесконачан, онда би и број његових димензија морао бити бесконачан. Међутим ма колико да се тежило доказати

сваки појединп крајни број има свој квадрат, тако да очевидно број квадратних бројева 1, 4, 9, 16 и т. д. мора, ако се претпостави да је број крајних бројева бесконачан т. ј. завршен у бесконачној целини, бити раван броју самих основних бројева као таквих. Како пак бескрајна целина бројева садржи поред квадратних и друге бројеве (3, 5, 7 и т. д. нису квадратни бројеви), из тога излази да у бескрајној целини има њених (бескрајних) делова који су у исто доба и једнаки и неједнаки са њом — а то је противречност.

да реални простор има више од три димензије, сви су ти покушаји пропали, шта више није се могла утврдити ни једна само димензија више. Сва факта и сви основни закони природе тврде да реални простор има три димензије (тако на пр. универзални закон гравитације, по коме је привлачна сила међу телима управно сразмерна масама а обрнуто сразмерна квадрату даљина, да се разумети само под претпоставком тродимензионалитета реалног простора), и овај несумњиви факт да се образложити само теоријом крајности света. Ако је свет у простору ограничен, т. ј. ако је величина реалног простора ограничена, ако је број његових делова ограничен, онда мора и број димензија његових бити ограничен и сав се проблем даље своди на то: зашто је тај број баш три а не неки већи или мањи број? Зашто је тај број баш три, то је специјално питање, од чијег решења не зависи више у принципу сама теорија крајности света, главно је да се само под претпоставком истинитости те теорије да објаснити откуд простор има ограничен број димензија.

II

Пошто смо у првом одељку утврдили метафизичким и математичким разлозима да свет може бити само крајан, у овом ћемо другом одељку изнети неколике резултате најновијих астрономских испитивања, који несумњиво говоре за претпоставку да је свет у простору ограничен.

Од почетка људског мишљења па све до Новог Века држало се да је свет у простору ограничен. Аристотело и Птоломеј, чија је Физика и Астрономија владала све до Новог Века, држали су да небесне сфере, за које су везане некретнице, чине крај света у чијем се центруму налази земља, око које се цео универзум окреће. Па и реформатор Астрономије, Коперник, држао је да је свет у простору ограничен, само што је он центар света ставио у сунце а не у земљу. Ђордано Бруно први је мислилац који, држећи да су некретнице сунца као и наше и да су према томе центри планетарних система, изрекао је са свим ентузијазмом своје велике душе да је свет у простору бесконачан, да је број сунаца и планетарних система светских апсолутно бесконачан. Али тек у осамнаестом веку учињен је први велики корак, да се у овај, по изгледу бесконачан свет

сунаца унесе извесан ред и систем. Ламберт и Хершел старији утврдили су, да тако звана млечна путања на небу, за коју су тек дурбини утврдили да је само један велики сноп неизмерно великог броја звезда, преставља собом један велики систем звезданп, који исто тако мора имати један исти заједнички центар својих кретања, као што планете у сунчаном систему имају свој заједнички центар кретања у сунцу. Као што, на име, планете сунчаног система по својим путањама леже готово потпуно у равнини сунчевог екватора, тако исто морају звезде млечне путање лежати у једној истој равни, јер се само тако да објаснити оптички феномен млечне путање, разуме се ако се уз то још претпостави да се и ми сами као гледаоци налазимо у истој равнини. Ако је свет безграничан у простору, онда је несумњиво да у њему мора бити бесконачно много таквих звезданих система какав је наш систем млечне путање, и Хершел је мислио да су маглине, које је он први на небу опазио, и тако зване звездане гомиле такви звездани системи засебних млечних путања, који нам само због своје неизмерно велике даљине изгледају или као маглине, које се ни најјачим оптичким инструментима не могу више растворити у звездане гомиле, или као звездане гомиле. Хершел је држао да су све маглине само гомиле звезда и да би јачи оптички инструменти доиста све маглине растворили у такве звездане гомиле.

Докле год Астрономија није имала срестава да се увери о тачности ових Хершелових претпоставки о природи маглина, дотле се могло с правом мислити да су маглине доиста неизмерно удаљени звездани системи нових млечних путања. Али се проналаском спектралне анализе утврдило да међу маглинама има несумњиво и таквих, које се не могу раставити у звездане гомиле, јер нису ништа друго до гасовите масе, које се још нису формирале у небесна тела. Од осам хиљада маглина, које су до сада познате на небу, истина да је само за од прилике четрдесет утврђено да су несумњиво гасовите масе, многе су од њих и звездане гомиле, али није невероватна претпоставка да су већина од њих праве маглине т. ј. гасовите масе. Међутим главно је, што је Хершелово мишљење, да су маглине звездани системи нових млечних путања, тиме јако уздрмано. Али други су разлози, који, може се рећи, то мишљење Хершелово а тиме и саму претпоставку бескрајности света у принципу уништавају.

Детаљнијом студијом размештаја маглина и тако званих звезданих гомила на небу дошло се до врло интересантних закључака. Док се, на име, звездане гомиле у ужем смислу (т. ј. оне које су већ и за голо око или за обичне инструменте такве) налазе у близини самог појаса млечне путање тако да њихов број постаје све мањи што се иде даље од тога појаса ка тако званим половима млечне путање где их нимало нема, дотле су маглине најмалобројније у самом појасу млечне путање а све многобројније што су даље од њега, тако да око њених полова достижу свој максимум. Из овога факта могло би се на први поглед извести да маглине не стоје ни у каквој узрочној вези са млечном путањом, пошто су независне од ње, док је узрочна веза међу звезданим гомилама и млечном путањом природна, те би по томе излазило да Хершел са својом претпоставком има право. Међутим овакав би закључак био погрешан. Кад би маглине биле засебни звездани системи, онда би требало да њихов распоред на небу буде равномеран, њих би морало бити у појасу млечне путање исто тако много као и ван ове. Баш тај факат што маглине тако рећи бегају од млечне путање показује да оне стоје у узрочној вези са овом последњом, иначе би немогућ био тај њихов однос. Као год што је несумњиво да распоред звезданих гомила говори за физичку везу њихову са млечном путањом, тако исто и распоред маглина говори за физичку везу њихову са овом последњом, само што та физичка веза у оба случаја није иста. Да постоји доиста физичка веза звезданих гомила са млечном путањом и да су оне доиста чланови нашег звезданог система, то је несумњиво утврђено најновијим испитивањима. Не само да је утврђено њихово заједничко кретање са звездама млечне путање, него се фотографским путем утврдило да и звезде млечне путање чине собом звездане гомиле, да ове звездане гомиле стоје у вези са гасовитим маглинама, које се налазе у близини млечне путање, и да опет ове гасовите маглине стоје у вези са оним звезданим гомилама које се налазе у близини млечне путање. Да тако исто постоји физичка веза између маглина ван млечне путање и саме млечне путање утврђено је тако исто фотографским путем, јер се нашло да су те маглине много веће него што се оптичким инструментима преставључу да су. Осим тога утврђена је и спектралном анализом физичка веза између млечних маглина и звезданих гомила, што се у близини њиховој налазе, тако да

је тиме сама Кант-Лапласова небуларна хипотеза о постанку планетарних и звезданих система тако рећи емпириски доказана.

Ова последња чињеница у стању је да нам донекле осветли непознату физичку везу која постоји међу маглинама које су ван млечне путање и ове последње. Ако се претпостави да је већина маглина гасовите природе — а ова претпоставка није невероватна и ако није директно потврђена — онда се наш цео звездани систем има да схвати првобитно као једна једина велика маглина из које се он развио и формирао. Маглине које почињу од млечне путање на постају све многобројније што се даље иде, остатак су од те првобитне велике маглине, чији се центар већ формирао у велики звездани систем млечне путање. Овом хипотезом објашњава се с једне стране факат зашто маглине тако рећи бегају од млечне путање, с друге стране факат њиховог распореда на небу, с треће стране и сам факат распореда тако званих звезданих гомила у односу на млечну путању. Разуме се да је ово само једна хипотеза да се објасни непозната физичка веза међу маглинама и млечном путањом, сама пак та физичка веза као таква несумњива је, и у сваком случају маглине а тако исто и звездане гомиле не могу се никако више сматрати као засебни звездани системи већ само и једино као чланови нашег звезданог система млечне путање.

На послетку постоји још један врло важан разлог противу Хершелове хипотезе. Под претпоставком да су маглине даљни системи нових млечних путања, Хершел је нашао да би светлост, док би стигла од једне између њих до нас потребовала пуних пола милиона година. Међутим доцнија испитивања (Струве) утврдила су, да до нас у опште може допрети светлост само оних небесних објеката који су удаљени за 12.000 светлосних година, пошто Хершел није узео у обзир, да се светлост при пролазу своме кроз светски простор у коме се налази етар апсорбира. Ова цифра од 12.000 светлосних година дивно се слаже са најновијим испитивањима чувеног астронома Селигера о димензијама нашег звезданог система млечне путање. Док је Хершел налазио да су димензије нашег звезданог система такве, да треба светлости 3500 г. да допре од крајње тачке његове до нас, дотле Селигер налази, да је зато потребно око 12.000 година, дакле цифра која потпуно одговара оној горњој, што ни више ни мање не значи, до да су сви објекти, који се дају опазити на небу, чланови нашег звезданог система млечне путање.

Као што се из наведених факата види, сва новија испитивања астрономска говоре зато да наша видљива васиона чини један једини космички звездани систем и да, према томе, претпоставка других космичких звезданих система нема никакве емпириско-научне подлоге, као што се то раније мислило. Тиме истина није још емпирички доказана немогућност других космичких система, одн. бескрајности света, јер и кад нашем наоружаном оку не би никако било могуће да их констатује, ипак то не би био још никакав доказ да их и уствари нема. Али је ипак новијим астрономским испитивањима утврђено много, врло много, пошто та испитивања доказују, да директних емпиричких доказа за безграничност васионе нема. Бескрајност света у простору није на крај крајева проблем емпириске науке, већ рационалне метафизике, али емпириска наука може врло много учинити за једну одређену доктрину рационалне метафизике тиме што ће показати да ниједан факт емпирички њој не противречи. А то је случај са доктрином крајности света с гледишта Астрономије. Сва емпириска факта Астрономије говоре за ту претпоставку а ниједан противу ње, тако да се на основу оних математичко-метафизичких разлога који несумњиво говоре у њену корист може с правом закључити да је једино та теорија истинита.

БРАТ Г. ВИПЛА

од

ПОЛА БУРЖЕА

с француског

БОР. П.

Једна од најјачих успомена из мога детињства било је боравлење аустриских војника у ономе граду у унутрашњости, у коме сам као дете био. Беху то заробљеници у току војне из године 1859. Нас баш нису много размазили путници свраћањем у овај наш мрачни град Клермон, у Оверњу, у који је, једва пре неку годину, допрла железница. Тек ако наврне по који путник, разболевши се на путу за Роаја, који је тада још пуст био, или когод са пута у Мон-Дор или Бурбул, до којих је тешко било доћи. Долазак ових заробљених непријатеља, у белим униформама, упрљаним од изношености, са лицима стране народности, био је знатан догађај за све становништво, а нарочито за дечаке мога доба — било ми је тада седам година. Са каквом смо се радозналошћу, невино свирепом, приближавали новим дошљацима за време њихове шетње по Потернској узвишици, оној узвишици коју је прославио Шатобријан, и са које се види дивна планинска коса од Комског заравња до горовитога Грав-Ноара. Не знам какве се нејасне слике стварају о овоме ратничком животу у главама садашње деце, у години 1889, која јуре за својим обручима по том истом месту, данас толико измењеном. — Где су сада они ланци, утврђени за велике камените међе? Где ли она зарасла низбрдица, која се спуштала са његова подножја? Она је служила дечурлији

као нека тврђава и увек је била предметом моје тајне жеље. — Ови су садашњи дечаци синови народа, на коме лежи сенка великога пораза, а ми, ми смо били деца блиска царској епопеји. Они старци, који су спуштали своје седамдесетогодишње руке на наше кудраве главе, видели су како редом пролазе победни орлови, враћајући се из Европе. Легенда о слави Наполеоновој била је тако јака, да се преносила у наше уобразиље у најдирљивијам и најсмешнијим сликама. Тврдо смо, на пример, веровали, четири моја добра друга, Емил С***, Артур Б***, Јозеф С*** и Клод Д*** и ја сам, да је сваки француски дечко јачи по два друга дечка из које било земље. Јако смо се били изненадили кад смо поређивали ове храбре и снажне аустриске војнике са нашима, који су пили истим млочаницима и испод истих древета. Запрепастили смо се кад смо се уверили да су и они истог таког стаса и исто тако снажни. Ето толико смо ми дечаци били убеђени у надмоћност нашега племена. А после једанаест година морали смо и сувише скупо платити и друге обмане, озбиљније, али готово исто тако простосрдачно засноване на истоме веровању.

То бављење ових заробљеника у нашем месту које у је уосталом доста мало трајало, запамтио сам нарочито због тога, што је за њега везана нека успомена, догађај, који је за дуго остао тајанственим у моме памћењу и кога се увек сећам са истом страсном пажњом, кадгод чујем да се говори о дечјем карактеру. Треба ми додати, да је личност која ми је то испричала остала у моме сећању као један од најособенијих примерака у овоме месту у унутрашњости. Још тамо сам запазио и испитивао све особености на лицу и најмање необичности у понашању. Беше то давнашњи пријатељ наше породице, стари универзитетлија, умировљен као школски надзорник. Имао је готово фантастично име, г. Опта Вилл, а и сам је био такав исти као и име му. Прошло је од тога доба тридесет година, и ја га замишљам као да је сад из гроба изашао, те шета, за сунца, својом омиљеном шетњом преко Кур Саблона. Беше врло висок, одвећ мршав, са шеширом у руци, шиљате и ћелаве дубање, са наочарима на бесконачно дугом носу. Његов висок струк био је увек утегнут у дугачак црни капут, лети као и зими, и у зиму као и у лето. На ногама је носио обућу са двоструком потплатом, и није ју чак ни у соби скидао, бојећи се да не озебе. Својски се је трудио да ме поучи првим основима

латинскога и грчкога језика, задовољан што ту примењује једну своју методу. Ишао сам му у собу за рад сваког дана, око девет часова, да радим до његова ручка. А он је увек ручавао у десет часова, да после вечера — као што се то у унутрашњости каже — у пет и по.

Од како му је умрла жена, умировљени надзорник није пропустио правило, да увек у то доба једе. Он је сам то тако одредио, по хигијенском савету неког свог пријатеља лекара, који му је задао страх од алкохола, дувана и каве. Једно стакло вина — правог Шампињског вина, из његовог сопственог винограда — довољно му је било за недељу дана. А десет књижница не би било доста његовој незаситности за читањем. Никога никада нисам познавао да је имао толику страст према печатаним стварима. Све је њему било добро од обласних објава до новина, од најлепших латинских дела до најгорих савремених романа. Све је то пак прекидао, читајући поново, сваког дана, Волтера, из издања Келова, који му је испуњавао две огромне преграде у књижници. Г. Опта Випл био је — једва је потребно то рећи, после ове напомене — јакобинац и безбожник преко сваке мере, готово исто онолико као и његов пријатељ, стари г. Гаспар Ларше. Ова два честита безбожника нису ни прилазили један другом, а да не рекну:

— „Одакле идете, црни човече?...“ на шта су се обадвојица смејали, увек са истим младићким расположењем. Што се тиче г. Випла, само је по себи јасно: један од најближих рођака његових, ујак му, заседавао је у Конвенту и гласао за смрт краљеву. Како је он помирио републиканизам и ужас што му је улевало ново уређење са мамелучким уживањем првога Бонапарте? То је била тајна овога човека, са невином страшћу да слави Природу, по начину Русовљевом, а због оног дивљег и милог Оверња, који је он скроз пропешачио. Кад је изговарао име Жан-Жака, глас му је некако подрхтавао. Кад се само сада тога сетим, видим да није баш паметно било, што сам се поверио био овоме Волтеровцу, ма да он није допуштао себи ни у чему противуречити верској настави, којој су ме тада учили. Али ми је о енциклопедистама и револуционарима говорио са одушевљењем, и ако сам ја тада још и сувише млад био. Кад је свршио више школе постао је професор у Лангру, те се тамо позна са неким Дидровим рођаком. Кад је долазио да ме зове у шетњу, у нашим бескрајњим разговорима редом

су се низала сва имена писаца из XVIII века. Јер кад су били лепи дани, он је долазио нашој кући по мене, пошто су му допуштали да ме води дужином путева, свуда насутих згуром старих вулкана. Ту смо проводили по читаве часе: ја сам се распитивао о тисућу и детињастих и озбиљних ствари, а он ми је одговарао са добротом, која га никако није напуштала. А у даљини се помаљаху кубета у виду целих или зарубљених купа; око нас су се зеленили виногради, са гроздовима још сасвим ситним и зеленим или потпуно крупним и црним, према времену. Између врба протицали су потоци а скривене птице певаху. — О, сето негдашњих пролећа!

Као да је то јуче било, тако се сећам онога дана, кад ми је стари пријатељ испричао догађај, о коме сам наговестио мало час. Како је било сумњиво време, то ми изађемо да одамо до Бига, неку врсту пошумљеног раскршћа, одмах до града, камо се долазило кроз Сент-Алирско предграђе. Кад смо били на Потерну, пошли смо у сусрет гомили тих аустриских заробљеника, у белим униформама. Да би избегао сусрет с њима, г. Випл ме брзо уведе у неку забачену улицу, која се спуштала на Нотр-Дам-ди-Порт, старинску романску саборну цркву, са мрачном гробницом. Ћутао је дуже времена. Гледао сам у оно његово сасвим набрано лице, које је клао заокругљени врх од јаке од кошуље. На мах га упитам:

— „Господине Випле, Ви као да кажете ваља видети из близа ове Аустријанце?“

— „Не, дете моје“, рече он, са погледом, који ми је дотле био непознат: у њему је била сенка неког црног сећања, „врло је жалосно било, кад сам последњи пут видео њихову униформу...“

— „А кад је то било?“ окупих ја.

— За време најезде“ одговори. Па, као да је рачунао у глави: „од тога доба има четрдесет и пет година..“

— „Они су продрли били до Исоара?“ упитах ја, знајући да је он отуда.

— „До Исоара“, одговори он, па како смо силазили баш тада на пут који води станици, он додаде, показујући ми на други паралелан пут, који се и звао Исоарским путем: — „Прво су били дошли у Клермон, па одмах право нама. О, за мало нам није тада кућа изгорела... Тако је. Ми их нисмо ни очекивали. Добро смо знали да је цар потучен, али нисмо могли веровати да је то баш сасвим свршено, тај је враг од човека

дуго битке задобијао. А после и волели смо га, отац га је мој волео! Он га је једном видео, кад је овај, после Аустерличке битке, вршио преглед на Карусељу. Колико ли нам је пута говорио о ономе плавом оку Наполеоновом, које вас је просто, чим га угледате, гонило да повичете: „Живео цар!“ А, после, видиш ли, он није био као овај садашњи цар. Био је то човек из доба Револуције, јакобинац у основи, који није зазирао од црних људи. Но, доста о томе! Доста!..“

— „А што су Вам Аустријанци хтели запалити кућу?“, упитах га даље са упорношћу дечка, кога мучи каква историја и не да да му се измакне.

— „Ови нам освајачи дођоше, дакле, у вече“, продужи старац. Изгледало је да више и не мисли на мене, но да се занео за маштама, које навалише у његовом сећању. — „Није их толико ни било: обичан одред коњице, под предвођењем високог официра, са дрским лицем, врло младог, с плавим, врло дугим брцима, који су се готово таласали по ветру... Провели смо цео дан у највећем страху. Знали смо да су у Клермону. Али, хоће ли доћи? Неће ли доћи? Како ли ћемо их примити? Држали су савет код мога оца, који је тада био општински председник. Тако ми Бога, да не беше он тада само болестан, такав је то човек био, да би се ставио на чело какве одлучне трупе и барикадирао улице. Ко зна, да је тако свако место учинило, савезници би можда прошли, као што је прошла наша гарда Наполеона I у Шпанији! За какав покорен народ има само једна политика, устаничке борбе или чарке, гоњење непријатеља једног по једног. Јесте, могли бисмо се ми одбранити. Хране смо имали, а сваки сељак у селу чува своју пушку о клину иза пећи... Но јадни човек беше у постељи, тресући се од грознице, коју је навукао чекајући на птице по Курвијерским барама. У кратко речено, победише они који су предлагали да будемо на миру... Одјекнуше трубе: долази непријатељ! Ах, мали, кад би могао да никада не дознаш шта значи то чути јеку труба, које на овакав начин свирају неки туђ марш... Било је у томе звуку толико гордости, толико презирања на спрам нас и толико мржње! Памтим, баш сам тада, кад сам га чуо, био у очевој соби. Челом сам се наслонио био на прозор и посматрао официра, како јаше на челу својих војника. Кад сам се окренуо, приметио сам старца да плаче...“

— „Онда треба да Вам је мило, господине Виље, што их видите сада како су побеђени...“

— „Мило? Мило?.. Не верујем много овом садањем цару... Но доста, доста! — Тако је обично прекидао овај стари јакобинац, кад није хтео да ми каже нешто, што се не би мојима допало, ако би чули. Он одмах продужи причу:

— „Није прошло ни четврт часа од њиховог уласка у град, а зачу се лупа на нашим вратима. Леп, дугобрки официр са двојицом својих, дошао је да се код нас настане. Мени нареде да се из своје собе иселим. Чисто видим себе како их проклињем, кријући пиштољ, који сам напунио ради одбране, у неку врсту долапа, који ми је служио као орман. Страшно сам се љутио што остављам ову собу, најлепшу у кући — гледала је на лепу малу терасу, на којој сам се тако лепо играо — а са ње се силазило у градину, преко малених камених степеница, зараслих у траву. Испод ове собе била је билијардска соба, а изнад ње нека врста таванске собе, где су ме склонили за време док официри буду у кући. Они одмах нареде за вечеру. Били су уморни од пута, па смо се сви на врат на нос пожурили да јело буде на време готово. Њих тројица и још шесторица са њима, свега девет, било је много. Најзад смо скоро готови били са јелом, које је моја мати желела да буде што укусније. — „Треба их умекшати“, говорила је јадна жена; натера ме да одем у рибник и нахватам пастрмака, од оних лепих и свежих пастрмака, које сам волео да осетим како ми дркте између стегнутих прстију. Морао сам и у подрум ићи за шампањац, оне четири боце, које је пређе отац отварао кад чује за какву нареву победу. Готово смо потрошили све што смо имали за јело и пиће. Не могу ти рећи колико ми је тешко било што морам од наших ствари спремати им част, и то у нашој кући, која се поче пунити грајом од њиховог прекомерног расположења. У колико се одмицало са вечером, та ја граја постајала све већом и већом смехом и куцањем чашама. Било је ту и здравица на језику, који нисам разумевао. Јер ја сам могао све чути, седећи у кујни, где су у крају високог огњишта склонили јела и за нас. У шта ли пију? Свакојако у нашу пропаст а за смрт нашег јадног цара? Тада нисам имао више од дванаест година, али ти се кунем да не може човек поднети већег презирања и љутње, него што сам то ја. Седео сам на својој столичици баш према матери, која се, као добра домаћица,

нарочито бринула да не лупају чаше и не штетe тањире. — „Треба ли им још што год?“, питала је слугу забринуто. — „Траже то и то“, одговарао је добри Мишел, те им даваху те ово, те оно. Тако је трајало до по ноћи, кад уђе Мишел, сав погружен у лицу и просто рече: — „Траже каву!“

— „Па бар је то било лако спремити им“, прекидох га ја.

— „Мислиш?“ продужи г. Випл, „ти и не знаш, јадно дете моје, какве су реткости биле тада кава и шећер. Говорили су ти, је ли, о томе како је тада цар имао намеру да заведе континентални блокус[1], да спречи сваку трговину Европе и Енглеске?... Јест, била је то замисао, велика замисао, премда се није могла и извести. Најзад је она ипак била од непосредне последице за нас, осредњи сталеж, те смо смањили, и готово сузбили известан број намирница, које смо добијали са стране. Мати ми је била као громом поражена, кад је чула шта траже. — „Каве!“ повика она, „та ни зрица је немамо у кући. Иди им то кажи!“ — Прођоше два минута, а ето ти слуге још блеђег. — „Они су пијани, госпођо“ рече он, „и траже каву по што по то, иначе ће све полупати.“ — „Ах, Боже“, рече ми мати, кршећи руке, „а ја сам оставила на орману Севранске судове!“ — Вика је, међутим све више расла у трпезарији. Кад се вратио, официри су ударали сабљама по поду и драли се тако да су се тресли прозори. Три пута је ишао овај добри Мишел да их убеди и три пута се враћао најурен претераним увредама. Они су само урлали: каве!... каве!...“ А ове обичне речи, немачки изговаране, одјекивали су као сурови гласоудар свирепости. Кад је, најзад гужва, постала тако јака, да се чуло чак и у соби мога оца, ми га угледасмо на кујнским вратима. Висок, ужагрених очију, стезао је око себе собњу одећу мрке боје, главе везане у свилену повезачу: — „Шта је то било?..“ Приметих како му при овом питању дршћу усне. Да ли је то услед грознице? Или због љутине? Рекоше му шта је у ствари. Тада сам видео оно, што никада заборавити нећу: аустријске официре у униформи, са зајапуреним лицем од пића, делове полупаног посуђа, тамо амо разбацане по земљи боце, исполиван постољњак и читав облак од дуванског дима око ових бестидних победилаца. Јесте, добро ћу запамтити шта им је отац тада ре-

[1] Забрана сваке трговине Континента са Енглеском, декретом Наполеона I од 1806 г. Пр.

као: — „Дајем вам часну реч, господо, да немам онога, што ми тражите, и ја сам се дигао са своје болесничке постеље да вас молим да поштујете ово огњиште, на које сам вас као госте примио...“ — Он још није ни довршио, док се подиже онај човек са дугим брцима, са очима које су накошћу сијале, и узевши чашу шампањца, што је пред њим била, упути се нама. — „Е добро!“ рече он, са доста чистим гласоударом, што је сведочило да је боље образован но његови другови, „вероваћемо Вам, господине, ако нам учините задовољство да пијете у здравље нашег господара, који долази да вам спасе земљу... Господине, у здравље нашег цара!“ Погледах забринуто у оца, и ја који сам га добро познавао, видео сам га како је био страшно љут. Он узе чашу и подижући је према Наполеоновој слици, коју нису спазили ови варвари, рече гласом који је одјекивао: — „Јест, господо, да живи цар!...“ Официр са дугим брцима погледа у правцу, камо је гледао мој отац. Он опази слику, обично израђену, и једним ударцем сабљом разне јој оквир у делове. Па поново пунећи очеву чашу, рече грубо: — „Деде викни: живео аустриски цар, и нека то иде живље!“ — Отац ми поново узе чашу, подиже је и рече: — „Живео цар!...“ — „А, псето француско“, заурла официр, и шчепавши столицу, крај себе, удари у прса болеснога човека, да се овај стрмоглави у угао од врата. Ми тек силно прискукасмо, мати, слуга и ја.

— „Па, је ли га убио?“ упитах ја.

— „Ми смо онда мислили“, одговори г. Випл, у оном тренутку кад смо угледали крв на његовој белој повезачи. Али није... Морао је само одлежати шест месеца“.

— „А шта сте ви онда радили, господине Випле?“ продужим ја.

— „Ја?“ рече он, устежући се, „ништа, баш ништа... али је мој брат...“

— „Ви сте, дакле, имали брата? Нисте ми о њему никада говорили?“

— „Да, изгубио сам га сасвим младог, а био је готово мога доба, једва годину дана старији... Кад је отишао у таванску собу да легне — био је у истој соби са мном, и заједно су нас и изгнали — даде се у мисли, у мисли... Дечаци су из тог доба, видиш ли, сви хтели да буду војници, толико су слушали да се говори о борбама, опасностима, топовској рици, пуцању пушака, да се нису више ни бојали каквих већих до-

гађаја. Тај дечко поче, дакле, размишљати о оном ужасном дану, о доласку непријатеља, о њиховом улазу у кућу, о припреми вечере, о оцу, кога су ударили, о цару, кога су вређали. Он је видео страног официра, како спава у његовој постељи, у постељи сина тога старца, кога су кукавички ранили, те мисао о освети поче да бује у његовој маленој глави... Он је скроз познавао стару кућу, као што ти знаш своју, знао јој је сваки кутак. Она је била више пута дозиђавана, те се кроз прозор са крова из ове собе, где је дете спавало, спуштало на благо нагнут кров, који се је ивично пеnод два метра. Идући дуж ове ивице долазило се до зида, обраслог у бршљан. За тај зид беху утврђене гвоздене полуге, које су служиле као лествице. Оне су узводиле до врха димњака, а у исто су доба везивале и другу ивицу крова, којом се, у два корака, могло доћи на терасу, о којој сам ти причао. Њом се приспевало у ону собу, у којој је спавао официр... Мој се брат диже, брзо се обуче, као мачка се спусти нагибом низ кров, за тим ивицом, па сиђе преко гвоздених лествица, скочи на терасу и приђе прозору... Беше врло топла летња ноћ. Официр није био затворио прозор, но само капке. Брат ми се одмах о томе уверио, пруживши руку кроз једну рупу на дрвеном капку. Није напипао стакло. Близу те рупе беше танка узица, којом се отварало крило од капака. Он се одважи да повуче... — „Најгоре што ми се може десити“, мислио је „да ме ненадно ухвате... Па лепо рећи ћу да сам заборавио нешто у соби...“ — Тако правдање није имало смисла, али дете што је наумило, наумило... Крило се отвори са шкрипом. Нико се не маче. Официр је спавао тврдим сном, без сумње занет услед вина и ликера. Његово је ркање испуњавало собу неком врстом равномерног крчања. Опрезно као какав лопов, брат ми се допужа по паркету до орманчета, где је видео да сам склонио пиштољ. Он га узе. Можеш мислити како му је срце при сваком покрету било. Оста таковаљда четврт часа, чучећи на земљи и стежући оружје, у двоумици, шта ће да ради. Месечина је косо кроз прозор улазила и собу мало осветљавала; али је то било довољно да се брзо могу неразговетно разазнати ствари. Официр је и даље спавао и његово једнолико ркање чуло се тако мирно, тако потпуно... Слика очева искрсну детету пред очима. Поново угледа појаву, како странац подиже чашу шампањца према слици, за тим тако полете столица, како се тело сруши и лину крв. Дете се усправи

допуза до постеље и сад је већ могао разликовати црте у спавача. Он одапе пиштољ... — Ови лагани шумови како се у том тренутку учинише огромни. — Он напери пиштољ ка увету, тамо где се коса завршује и повуче..."

— „Па?", рекох, кад он застаде.

— „Онда", продужи старац, „као луд отрча прозору, ослободи ограду на тераси, поново се успуза на кров, пређе преко лествица, па на други кров. Уђе у своју собу, затвори прозор, сакри пиштољ у постељу и поново леже, правећи се да спава, а изненадна гужва испуни целу кућу, знак да их је пуцањ све узбунио и да, без сумње, траже убицу."

— „Па, јесу ли га нашли?"

— „Никада... Тражили су свуда, тражили, али ништа није помогло... Хтели су нам запалити кућу, затварати слуге, једног по једног. Али, срећом, за све је било доказано, где су у то доба били, — па и за мога брата. Ко је, у осталом, могао и посумњати на дете? А после па срећу нашу, тог су погинулог официра подједнако мрзели и војници његови и старешине..."

— „А, дакле је погинуо?.. А право је и било!" повиках.

— „Је ли, и ти, дакле мислиш да је то право било?" упита стари надзорник. Очи су му сјале грозничавим сјајем, сећајући се ове удаљене, па обновљене успомене...

— „А ваш брат?" окупих ја... „Шта је било с овим?"

— „Већ сам ти казао да сам га рано изгубио."

...Пролазећи, пре неку годину, кроз Псоар, нађем се, код једне моје даље рођаке, са неком госпођом од осамдесет година. Она је била неки род моме старом пријатељу надзорнику. Дуго смо разговарали о њему, и ја је од једном упитах:

— „Јесте ли му познавали и брата?"

— „Каквог брата?" рече она.

— „Па онога што је још млад умро."

— „Ви се варате", рече она. „Опта је био јединац, то ја добро знам. Ми смо заједно васпитани".

Сад ми је јасно зашто г. Випл није хтео проћи онуда, где су били аустриски заробљеници. Он је то, као дете, осветио свога осрамоћеног оца, он, стари универзитетлија, који, можда, од тога доба није ни једном испалио пушке. Како су чудновате тајне, кад што, скривају и најмирнијим и најскромнијим природама!

ОСЕЋАЊЕ ПРИРОДЕ

Под осећањем природе подразумева се осећање које, за разлику од производа човекове културе, сама природа буди у нама. Пријатности које каткада изазива жубор потоков, зелена ливада, птичије певање, мирис покошене траве и тишина мрачних шума, јесу неколико примера таквог осећања. Исто тако живот ловаца, пастира и земљорадника буди код посматрача пријатности које се такође уврштују у „осећање природе". Питање је које психолог има да реши: откуда то да природа и живот у њој могу да изазову ова пријатна осећања? Зашто те исте појединости у природи не произведу, при истим околностима, осећање бола? Или, зашто оне не произведу какво индиферентно осећање?

Да бисмо на ово могли јасно одговорити, потребно је да поменемо нека факта која се тичу осећања уопште, наиме да поменемо погодбе под којима се јавља ма које задовољство и ма који бол; ово још и због тога што се мишљење, које ћемо о томе изнети, разликује од досад изнешених.

У Психологији поодавно преовлађује мишљење да душевне појаве стоје у вези са физиолошким процесима у нервном систему, и да је та веза тако тесна да се обе врсте појава̑ могу сматрати као две стране, два изгледа једних истих процеса Сензације, на пример, које неки спољни објекат изазове преко чула, и нервни процеси које он изазове такође преко чула, јесу, с овог гледишта, једна иста појава, само различито опажена: субјекивно или објективно, изнутра или споља, од прилике онако као што се једно исто друштвено стање друкчије представља ономе који живи у њему, и који је тако рећи део тога стања,

а друкчије ономе који то стање посматра из друге епохе и друге друштвене средине. Мноштво факата упућује нас да такво гледиште заузмемо; ми ћемо само нека моћи поменути. Доказано је на пр. опширно и поуздано да су погодбе за функцију нервног система уједно и погодбе душевног живота, и да све оно што потпомаже и појачава акцију нервног система, у исто време потпомаже и стања наше свести. Као год акција нервног система, тако се и душевни живот угаси оног истог тренутка кад срце престане куцати. И као год што у дубокој старости атрофија постигне нерве као и остале органе телесне, тако и душевни живот покаже тада знаке опадања: памћење и моћ суђења ослабе, а осећања се стишају и умире. Удар по глави кадар је да прекине свест за неко време, а болести и повреде мозга ремете душевни живот. Ми смо посматрали лобању код мале деце (а зна се да је код њих горњи део лубање веома мекан) и приметили смо да кад год њиховом свешћу овлада какво год јаче осећање (гнев, радост или друго које), онда се и овај горњи део лубање почне јаче надимати, што очевидно показује да је у том тренутку и у мозгу јача активност.

Схватимо ли овако однос између психичких и физиолошких појава, онда нам ваља најпре одредити који физиолошки процеси одговарају осећањима? Нервни систем састављен је из две врсте нерава и нервних центара -- сензитивних и моторних. Први су седиште интелекта, други — воље. Осећања немају својих засебних органа, њихов постанак зависи од стања у којима се налазе ове две врсте центара. Ако дакле акцији сензитивних центара одговарају, опажаји, представе и мишљење, а акцији моторних центара наше вољне радње, онда модусу њихове акција и количини њихове енергије одговарају наша осећања. Читаоцу ће бити одмах јасно кад то ближе и прецизније одредимо.

Почећемо с оним стањем нервног органа (једног или више, сензитивног или моторног) када се исцрпљен после какве јаче акције, налази у покоју. Орган је дакле у миру, а његова се енергија, сама од себе, обнавља и расте, приближујући се својој средњој и обичној мери. Овоме процесу одговара у свести пријатност (одмор, лакнулост). Пођимо напред. Орган и даље остаје у миру, његова се енергија обнавља и налази се у средњој, обичној количини, сразмерној величини и развијености самог органа: он онда нема удела у нашој свести, ми смо о

њему несвесни. Даље, орган опет у миру, а његова се енергија нагомилала преко обичне мере, и тежи да се утроши: у свести је тада непријатност (нестрпљење, чежња). Напослетку орган ступа у акцију, и троши енергију која се пре тога била накупила: у свести је тада задовољство (задовољење жеља и нагона). Даље, орган наставља акцију, а сувишак енергије је утрошен, и ова се налази у својој обичној осредњој количини: у свести су осећања више или мање индиферетна, ни бол ни задовољство. Најпосле, орган и даље остаје у акцији, енергија се његова исцрпла, и стоји много ниже но обично: тада имамо бол (умо̀р). — Овоме треба додати још и то да извесни физички и психофизички узроци, својим утицањем на скупљање и ширење крвних судова, у нервним органима, могу убрзати или спречити оно обнављање и гомилање енергије које иначе бива само по себи, и на тај начин нагло изазвати у њима она стања која су, по овом закону, праћена болом или задовољством (страх, гнев, стање опијености ит.д.).

Краће бисмо могли овај закон и овако исказати: Кад је енергија исцрпљена, онда је мир праћен пријатношћу, а акција болом; кад је енергија у обичној количини, онда мир не утиче на свест, а акција производи индиферентна осећања: а кад је енергија нагомилана, онда мир изазива непријатност, а акција задовољство.[1]

[1] Кад се пак нагомилана енергија само по мало троши, остајући и даље високо изнад своје обичне количине, онда се добија мешавина бола и задовољства, која садржи задовољство у толико у колико је енергија утрошена, а бол у толико у колико је ова још нагомилана. — Ради оних читалаца којима досадашње теорије о осећањима нису познате, изнећемо овде неколико најглавнијих заједно с најкраћим примедбама које им се могу учинити. Ал. Бен у своме делу The emotions and the will ch. I, 9. износи као закон да задовољство потиче из повећања, а бол из умањења виталне енергије. С мало друкчијим изразима тврдио је то и Хемилтон (Lectures of Metafisics) и Леон Димон (Théorie scientifique de la sensibilité p. 67) и Фере (La sensation et le mouvement, p. 67.) и Кант (Antropologie § 58.) Против ове теорије, по нашем мишљењу, довољно јасно говори мноштво факата: доста ће бити да наведемо само један, који ће потсетити на остале. Осећање гнева, које спада у непријатна осећања, праћено је очевидно повећањем енергије у нервним центрима: наше мисли и представе теку тада брзо и лако, а наше вољне радње пуне су одлучности и жестине; нарочито се енергија моторних центара јасно опажа по напрегнутости мишића, стезању песница, шкрипању зуба, и жестини гласа. И докле тако са̂м гнев побија једну половину оног става, дотле пријатност која прати задовољење гнева и смањење

Колико је ово у потпуном складу са природом и одржањем организма, то је лако увидети. Кад би овде било место да ову идеју ма и укратко доказујемо, ми бисмо лако показали колико она баца светлости на проблеме Психологије Осећања. Међутим, то је овде немогућно. Ни ово оволико не бисмо на овом месту износили кад то не би било неопходно за објашњење осећања

ове обилне енергије, побија другу половину његову — Друга важна теорија сматра да бол потиче из претеране или недовољне акције појединих органа, а задовољство из умерене акције њихове. Њу су у главном заступали Х. Спенсер (Principles of Psycholqy I § 123.), Леман (Hauptgesetze des Gefühlslebens), Фр. Јодл (Lehrbuch der Psychologie II p. 3.), Grant Allen (Physiologie aestetics). Против ове теорије могу се навести сви индиферентни феномени наше душе, јер код свију тих феномена имамо умерену акцију нервних органа (ни претерану ни сувише оскудну), а међутим немамо осећање задовољства. Даље, кад су нам нпр. моторни нервни органи јако исцрпљени, онда и најмања и најумеренија акција доноси непријатност, а кад су свежи и пуни енергије, онда је баш интензивна акција праћена задовољством. Осим тога постоји једна важна група задовољства која се оснива баш на неакцији и одмарању нервних органа, и не може се објаснити овом теоријом. Међући пак задовољство онде где би дошла индиферентна стања, ова теорија не може да објасни ова последња. — Има једна теорија (v. W. James: The Pronciples of Psychology ch. XXV, Mind 1884, и Lange: Les emotions, Alcan, 1902) која као суштину емоције сматра њено физичко манифестовање, а осећања само као одјек свести на оне органске промене у којима се то манифестовање састоји (при чему је Lange нарочито нагласио вазо-моторне појаве). По тој теорији, „ми не плачемо за то што смо тужни, него смо тужни за то што плачемо." Приметићемо само да се овом теоријом ни за једно осећање не може показати зашто је оно пријатно или непријатно. — Вунт износи овакву теорију. Осећања су израз односа наших представа према свести. Па како представе, које сачињавају њен садржај, непрекидно долазе и одлазе, то се одношај представе према свести, вели он, састоји у томе што ће или присутне опажаје и представе потискивати или раније уздизати у свести. У првом случају имамо бол, у другом задовољство. И ова теорија противречи маси факата. Код гнева нпр. видимо да непријатно осећање врло јако подстиче представе, и обратно: при извесним врло интезивним задовољствима, наше представе стају, и ми ништа не мислимо. Дакле, сасвим супротно Вунтовој теорији. Даље, непријатно осећање мржње с нарочитим успехом подстиче и уздиже представе о неповољним особинама омрзнутог објекта, а пријатно осећање љубави потискује представе о неповољним особинама вољеног објекта, и то потискивање неповољних представа у толико је силније у колико је љубав према оном објекту бујнија. — Волфова пак теорија везује задовољство за опажање ма каквог савршенства, а бол супротно томе. — На послетку, треба да поменемо да свака од ових теорија везује осећање или за представе и суђење, или за функцију ма ког телесног органа, — различно дакле од гледишта које смо ми горе изнели.

природе. Једино да би ствар била јаснија навешћемо овде један пример, који, и ако не у свему најзгоднији, добар је што може илустровати цео закон. За пример узимамо оне нервне органе који управљају кретањем ногу, а почињемо и овде са фазом када се они после дуже акције (дугога хода) почну одмарати. За време одмора осећамо пријатност (обнављање енергије). Кад су органи потпуно одморни, а не крећу се, ми их не осећамо (енергија у обичној мери). Ако и даље остану непрекидно у миру, осетићемо нестрпљење (енергија се нагомила). Устанемо ли тада да проходамо, то ће бити лако и с пријатношћу (трошење нагомилане енергије).[1] Продужимо ли и даље кретање, оно ће убрзо постати обично и индиферентно (енергија опет у обичној мери). Напослетку, ако акција органа устраје још дуго, они ће се уморити, и почећемо осећати бол (енергија исцрпљена).

Ми се више на овоме не можемо задржавати. Читаоца остављамо да се овде задовољи с оноликo вероватности колико је ова идеја улива својом јасношћу, прецизношћу, и симетријом, својом релативном простотом и својим потпуним складом са законом самоодржања. Потребно је већ да пређемо на објашњавање самог осећања природе.

Ако ми у неком месту или некој улици будемо живели дуго, — неколико година, онда ће се извесни опажаји који се односе на појединости из тог места (или улице) у току тог времена врло много понављати. Перцепција улице, куће, дворишта и собе где смо становали као и људи с којима смо живели, биће без сумње хиљадама пута обновљена. Нервни органи који у овом случају функционишу, мораће се јако развити и оспособити за ове функције. Отидемо ли сад из тог места, па се за дуже време не вратимо, шта ће бити са органима ових функција? Опажаји се више неће обнављати, — органи више неће вршити ове функције. Енергија ће се у њима гомилати и почеће тежити да се утроши, — осетићемо неку чежњу за оним местом, за оним животом и за оним људима. Обичне радње и послови који су нам онда били индифрентни, прелазе сад у апотеозу, и ми се чудимо како онда нисмо умели живети. Ето тако се сада и човечанство, управо цивилизовани, варошки део

[1] Али ни ова пријатност ни оно нестрпљење нису никад много велики, пошто ови органи, било да седимо било да лежимо, нису никад у потпуном миру, већ честим ситним покретима спречавају сувишно гомилање енергије.

човечанства зажелео свога негдашњег номадског и ловачког живота, и свога старог обиталишта, горе и дубраве. То осећање зове се сада осећање природе.

Пре него што се развио културни живот којим се живи по мањим и већим градовима, човечанство је хиљаде и хиљаде година живело ловачким и пастирским животом. То време морало је оставити дубоке трагове у природи човечјој. Најобичнији опажаји и преставе из тог живота обнављани су код сваке генерације стотинама хиљада пута. Шума и ливада по којој су тадашња племена лов ловила и стада пасла, извори и потоци на којима су стоку појили и одмарали је, трава по којој су непрекидно ходили, стадо од којег се никад нису одвајали, огњиште и колиба у којој су живот проводили, — све су то објекти које је човек целога дана и свакога дана опажао, и о којима је највише мислио. Нервни органи морали су се и овде, као и у случају који смо мало пре описали, развијати и прилагођавати за ове честе функције. Треба још само додати да је овде дејство прилагођавања било удружено са дејством наслеђа, и да су ти удружени фактори деловали кроз огроман низ сукцесивних генерација. — Доцније, овај се једнолики живот у много чему изменио. Развили су се велики градови, и у њима се отпочео начин живљења сасвим друкчији него што је то било код ловаца и пастира. Промена је очевидна и врло велика, и ми ћемо само подсетити да је место старог обиталишта, шуме и дубраве, дошла радионица и канцеларија, да је траву заменила калдрма, потоке — водовод, а стадо, — оно се готово само још на сликама виђало.

Међутим, ако су културни људи живели овако измењеним животом, њихов нервни систем остао је у главном онакав како су га наследили од својих предака, — развијен и прилагођен за своје пређашње обичне функције. И у колико су сада односни нервни органи мање функционисали, у толико се њихова енергија за ове функције више гомилала, а тежња да се она утроши бивала тим већа. Отуда нам је сада пријатно кад год ови органи, ступајући у акцију, троше ту своју обилну енергију. Отуда ми сада тако волимо потоке и ливаде, стада и пастире, шуме и брегове: то је околина у којој је човечанство проживело много хиљада година, и сад, кад смо се од ње одвојили, неизбежно је да је се поново зажелимо. Ми никад не треба да заборавимо да је човечји род кроз огроман низ векова живео по бреговима и долинама ловећи и стада чувајући.

и да су му из тог живота остале неке „успомене". Без тога не бисмо никад могли објаснити зашто још и сад волимо — лов, и танке кривудаве стазе по густим и мрачним шума, зашто по каткад чезнемо за планинским и сеоским животом, и зашто баш зеленило одмара и весели наш поглед а не која друга боја. И не само то, него би нам без тога били нејасни и пријатност гледања у даљину, и наклоност к усамљеном пољском становању, и чежња за сеоском и идилском љубављу, и многе од наших садашњих склоности.[1]

Потврду за овакво објашњење осећања природе налазимо у самом историском развићу његову. Ми смо изнели да ово осећање потиче из чежње за некадашњим животом у природи, који је уласком у цивилизацију напуштен, и самим тим обухваћено је већ тврђење да се осећање природе јавља тек у доба цивилизације. Сад ћемо видети како то факта потврђују. У Грчкој и Риму, поред све осетљивости и интелигенције, дражи природине нису се осећале дуго времена; и тек у доба Еурипида и александријске књижевности, а у Риму од времена Августова и Адријанова, када се варошки живот био јако развио, и кад се од примитивног начина живљења највише одступило, јављају се сликари и песници који износе „лепоте природине", и описују дражи земљорадничког живота. На западу пак, где се трговина и индустрија, са великим градовима и културним животом, почела јаче развијати тек у Новом Веку, осећање природе јавља се у 16. столећу. Тада се у Италији (центру тадашњег саобраћаја и трговине) јављају „пасторалије", и постижу огроман успех. Одатле се после распростиру по Француској, Шпанији, Енглеској, Швајцарској, Дубровнику и другим земљама. У исто време у нидерландском сликарству почиње преовлађивати природа и пејзаж (а Нидерланди су онда такође били врло важна трговачка чињеница), па се одатле ова промена распростире по Италији, Немачкој, Швајцарској, Енглеској и Француској. И тек од овога доба почиње осећање природе бивати важан елеменат у уметничким делима.

[1] Кроз огроман низ векова љубав је вођена само у природи; али с развићем великих вароши, она се јавља и у тим новим пребивалиштима човековим. И као год што parvenu осећа задовољство да руча на начин којем се био привикао пре свог уласка у отмено друштво, тако и ми волимо сада да се са својом љубављу вратимо у ону околину за коју је ово осећање било везано много хиљаде година.

Ово позно јављање осећања природе, које смо ми употребили само као нов аргуменат за наше објашњење, било је од стране психолога врло различито и врло чудновато тумачено. Тако G. Sergi у својој Физиолошкој Психологији (стр. 387) вели да се ово осећање јавља тек у модерно доба због тога што се тад распрострло знање Физике, које је отклонило сујеверице и страх од природе. Рибо износи мишљење (Psychologie des sentiments, стр. 348) да је цивилизација омогућила појаву овог осећања тиме што је подстакла проширење симпатије, те се ова распрострла и на животињски и биљни свет, и на неорганску природу; Grant Allen пак мисли овако: У доба цивилизације развијен је саобраћај, а овај отклања путне тегобе и препреке, и тиме даје маха осећању природе. —

Нову једну потврду за овакво објашњавање пружају нам домаће животиње. Њихов живот претрпео је сличне мене, и ове су дале сличне резултате. Тривијалан пример имамо код домаћег свињчета. Познато је да оно воли ваљање по блату више но у чистој води, а то му је очевидно остатак из доба када су његови дивљи преци живели по баровитим шумама, лежећи по цео дан у блату, а ноћу тражећи храну. Може бити из истих узрока потиче и тај факат да говече више воли да пије на бари него на чистој води. Слично нешто имамо и код петлова и кокошака. Њима је задовољство да с времена на време лупну крилима, и на тај начин утроше обилну енергију оних моторних нервних органа који су у дивљем стању ове феле били много употребљавани и, дакле, много развијени, а који су данас готово лишени те своје функције. Херберт Спенсер наводи случај са псом који оставља друм и радије трчи по трави, налазећи задовољства у самим оним сензацијама које прима гледањем зеленила и трењем ногу и њушке о траву. Док је пас био пратилац човекова стада, и док је заједно с човеком живео непрекидно у природи, он је ове сензације непрекидно примао. Данас пак, одкако се заједно са човеком преселио у варош, он их више не прима и стога их се зажелео.[1] Сви ови факти јасно

[1] Овај и сличне случајеве Спенсер објашњава овако: „...Извесна серија нервних апарата стављена је у корелацију са серијом спољних погодаба. Присутност спољних погодаба потребна је да апарати ступе у акцију. У осуству ових погодаба јавља се нелагодност, а кад су погодбе присутне, постаје кореспондирајуће задовољство“. Principles of Psychology II, § 504.

потврђују поставку коју смо напред изнели, а на име да је човек, пошто се био раставио од својих вајкадашњих навика и обичаја, почео поново за њима чезнути, и да је у делимичном задовољењу ове чежње сва пријатност осећања природе; (у колико је пак ова чежња преко извесних граница неиспуњива, у толико осећање природе садржи елеменат туге) — или, друкчије речено, да се у извесним нервним органима, кад су ови престали вршити своје вајкадашње функције, почела гомилати енергија и подобност за те функције, и да се у делимичном трошењу те нагомилане енергије састоји пријатност осећања природе.

Ово је најглавнији узрок овом осећању; али има и други један, који ћемо само укратко изнети. То су саме периодичне промене природне. Околна природа а с њоме и наш живот друкчији су према томе да ли је зима или лето. И активне, дакле, и рецептивне душевне моћи различитим су послом заузете и зими и лети. Због тога, докле су једне функције у акцији, дотле се енергија и подобност за друге функције скупља и гомила. Чим пак настане промена, те ове друге функције ступе поново у живот, онда се и ова нагомилана енергија почне трошити, а томе у свести одговара пријатност. Кад ми нпр. после паузе која је трајала целу зиму, опазимо да се природа поново облачи у зеленило, да ласте опет долазе, а лептири поново пролећу, једном речи да се све оне појединости на које смо се пре били навикли, поново јављају, и још нарочито кад све то први пут опазимо и осетимо, онда је немогућно да се не јави макар најмања пријатност. Исто тако кад после паузе која је трајала цело лето, први пут опазимо снег („први снег"), кад опет настане грудвање и санкање, кад поново угледамо оголеле шуме и залеђене потоке, онда се обично осећа пријатност.

На реду је сад да изнесемо друкчија тумачења осећања природе. — У једном свом знаменитом делу (The emotions and the will) Бен доказује да је осећање природе скуп ефеката које природни објекти чине својом лепотом, и са великим трудом и духовитошћу показао је све лепоте које се могу наћи у трима природним царствима. Исто такво мишљење опажа се и у Рибовљевој Psychologie des sentiments. Други пак неки мислиоци, посматрајући како у уметности имитација природе (у ширем смислу ове речи) производи естетички ефекат, дошли су чак до закључка да једино природа и јесте лепа, и да лепоте у уметности има тек у толико у колико се ова у свом представљању

приближује природи. Остављајући за сада на страну објашњавање естетичког ефекта имитације, изнећемо овда неке напомене о овом свођењу осећања природе на осећање лепога. Да је овакво објашњење врло недовољно, а у многим случајевима и сасвим нетачно, може се на први поглед опазити. Да ли би се на пр. могло веровати да је мирис сена пријатан због своје нежности и финоће, да нам се жубор потоков свиди зато што су му тонови лепо компоновани, и да је маховином покривена стена примамљива због својих лепих сложених боја? Шта би толико имао по себи лепога, вели Шилер, какав безначајан цвет, какав извор, цвркутање птица, зујање пчела и монотоно зеленило ливада? Најбоље се пак види нетачност ове хипотезе по томе што се код старих Грка, и покрај све њихове тако чувене осетљивости за лепоту, лепоте природне нису осећале све донде док није било наступило јаче удаљавање од примитивног начина живљења. — Наша љубав према природи налик је на љубав према месту свога рођења: ми га заволимо тек пошто из њега отиднемо, и волимо га независно од лепоте његове.

Спенсер износи друкчије објашњење овог осећања. Наводећи примере пријатности које постиче какав пејсаж, мирис сена, грактање гавраново или гледање у даљину, он вели да саме по себи ове групе сензација немају готово ничега естетичког, и да се њихов утисак може објаснити једино пријатним асоцијацијама с којима су скопчане (Pr. of Psychology II § 519, § 536. § 537). Исто такво објашњење дао је и Фехнер у своме делу Vorschule der Ästetik, и Вунт Grundüze der Physiol. Psychologie, I, 450) и Dugald Stewart. Нама се чини да би се оваквом тумачењу, у којем се слажу тако уважени мислиоци, имало много шта приговорити. Пре свега, кад би се пријатности изазване оним опажањима, свеле на случајну асоцијацију са осећањима која смо проживели, онда би се могло запитати: па зашто ти објекти опажања не изазивљу и непријатна осећања, пошто смо ми проживели и бол, бар исто толико колико и задовољство? И како се то десило да цео културни свет има тако лепе асоцијације са потоковим жуборењем (ми опет наводимо овај пример), са мирисом сена, са шумском тишином, са колибама пастирским? И то не само да се сад десило, него се ево непрекидно дешава кроз све генерације још од почетка Новога века. И на послетку, ако је то тако, онда откуда то да се те пријатне асоцијације са опажањима природе почињу дешавати (и код Старих и код Нових Народа) баш онда кад се природа и вајкадашње живљење у њој, почело напуштати? — Тешкоће дакле са којима се сусреће ово објашњење, нису мале, и оне саме собом упућују на гледиште које смо напред изнели.

Вић. Р.

ХРОНИКА

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Историјске истине уче се из живота често пута лакше но из теорија, из књига. Аргументи из живота су јачи и убедљивији но из књига, и истине су, које живот покаже, много јасније. Многоме од читалаца правило, које је велики немачки историк Ранке поставио: о узајамном утицају и повезаности догађаја и доживљаја у историјском животу модерних народа, не би било тако јасно, као што су га документовали догађаји наших дана. Да је судбина какога народа тесно везана не само за судбину најближих суседа но и за судбину народа, који су веома далеко и по географском положају и по животним интересима, — не би ни јасно ни убедљиво било толико колико су догађаји из живота могли то тврђење демонстровати. Колико су од образованих читалаца тако из ближе познати били са прошлошћу, географским и социјалним приликама Бура, докле није букнуо енглеско-бурски рат? Не само пука радозналост, ни интересантни гласови и пикантерије с бојнога поља, већ баш животни интереси су заинтересовали шири круг читалаца, више и ниже образоване, за Буре, њихову прошлост и судбину. И у трговачким и политичким односима осетило се да је једна од великих сила заузета и сувише ратом, да је онемогућена да свом снагом легне на решење каквог крупног питања европског, да су могућне комбинације које иначе не би биле могућне.

И данас кад се на далеком Истоку води тешка борба између Руса и Јапанаца заинтересовао се цео образовани свет.

Електричном брзином прохујао је, некима мио а некима немио глас, да се на Истоку заподео рат између Русије и Јапана, — и с грозничавом нестрпљивошћу очекују се вести с бојнога поља. Интересовање тако живо, тако опште, као да се догађаји не збивају 10.000 километара далеко од нас но баш код нас самих. Откуда то? Сувише би непотпуно објашњење било кад би се то нервозно очекивање гласова тумачило апетитом за сензационим новостима. Интересовање и нервозност ова имају дубљи, чистији извор — у сопственим интересима. На бојиштима Руса и Јапанаца неће се решити само велика спорна питања далекога Истока но и које, управо много, европско питање. Узајамна веза између тока догађаја на далеком Истоку, и тока живота у европским земљама и сувише је јасан свакоме образованоме читаоцу, да би могао равнодушно слушати гласове пријатне или непријатне с бојнога поља азијскога Истока. Код овако развијених комуникационих средстава и експанзивности и продуктивности нарочито материјалне културе народи су много и много ближи једни другима но што је то некада било. А и узајамност утицаја стога је већа и има је и онде и на толикој даљини где их у прошлим вековима ни најбујнија машта не би замислила. Отуда то живо и сасвим природно интересовање свакога образованога човека и отуда она питања забринутих политичара: да ли неће тај рат и на судбину европских, на првом месту балканских, народа имати пресудног утицаја у садашњим моментима?

На „далеком Истоку" — како је то опште примљен термин — одиста се води велика борба, борба о крупне интересе светско-историјског значаја. Ширење Русије на Исток хоће своју природну солуцију. Најдужој железници на свету потребан је излаз на море — без тога, велика Сибирија нема онакве вредности, какву по просторности својој треба да има. Без комуникација, без излаза на море, Сибирија је само географски појам — немогућно је ни популисати је ни економски развити и експлоатисати. А шта ће опет Русија само на море, чија су пристаништа преко зиме залеђена, где је комуникација са богатим крајевима света близу пола године немогућна? Отуда је њена тежња да овлада Манџуријом и да осигура — како се то дипломатским језиком каже — свој утицај у Кореји. Добивши од Кине концесију да сагради један крак своје велике сибирске железнице, Русија је 1900 г., под изговором да очува пругу

од побуњеника — за време познатог устанка боксера у Кини — ушла у Манџурију и окупирала је, правдајући то као привремену окупацију. Али она није више изашла из ње, и не ће ни изаћи из ње. Јасно је дакле за што су велики интереси Русије у Манџурији и Кореји.

Али исто су тако крупни интереси и Јапана у истим крајевима на које Русија аспирира. Јапан је земља густо насељена — на квадратни километар долазе по 105 становника. Једна петина земљишта обрађена је, а остало је под шумом и неплодно, кршевито, од кога треба вештином и необичним радом освајати за обрађивање. Близу 150.000 Јапанаца сваке године траже себи зараде ван отаџбине. 1866—67 срушен је феодални режим у Јапану и победила је европска култура. Од то доба Јапан улази у ред цивилизованих држава — почиње у њему модерни живот. Природно је да је новом политичком систему задавало бриге питање економско и да се стога одмах помишљало на прву суседну земљу, згодну за експлоатисање, на — Кореју. Од 1873. почиње та агресивна политика јапанска у Кореји, имајући као јединог такмаца Кину. Спорећи се са Кином Јапан је 1885 са њом закључио споразум, по коме су постали обоје протектори Кореје. 1894 настаде између Кине и Јапана сукоб због протекторства и заврши се 1895 познатим ратом. Успеси Јапана били су без великих жртава а брзи и сразмерно велики. Ну Русија, бојећи се експанзије јапанске, са Француском и Немачком принуди Јапан да се одрече завојевања, да се задовољи оштетом од 150 милијуна таела и да задржи једино острво Формозу. Али од то доба самосвест и национални понос Јапанаца развише се до мегаломаније — да су они позвани да буду Енглези Источне Азије, да на том крају света треба да је њихов утицај пресудан. Стога је мир у Симоносекију за Јапанце био оно што је санстефански уговор за Русију. Јапан није могао заборавити да је миром у Симоносекију закљученим између њега и Кине добио много више а да му је то све отео источни тројни савез — Француска, Русија и Немачка и да је принуђен задовољити се онако малим скромним накнадама.

Ну нису само народно частољубље и сујета били једини фактори који су Јапан све више отуђивали од Русије и учинили га непријатељем њеним. Не. На првом месту страх за Кореју — да она сада не подлегне са свим утицају Русије. Нер-

возност Јапана била је у толико већа што је сада место Кине Русија била тај такмац — а агитације јапанске у Кореји посташе све живље. Изгледало је да ће се поновити оно што је раније било са Кином. Али за тај мах је уклоњен сукоб између Јапана и Русије двема конвенцијама 1896. коју су закључили Лобанов и Јамагата и 1898 коју су закључили барон Розен, руски посланик у Токију и Ниши јапански мин. спољ. послова. По њима су и Русија и Јапан признали самосталност Кореје и обвезивали се да ни једна од њих неће држати своју војску у Кореји и да неће сметати једно другом у предузећима економским. И Јапан се користио одлично овим одредбама. Трећина трговине корeанске била је искључиво са Јапаном. Интереси економски Јапана одиста су дакле огромни у Кореји Када је Русија довршивала своју огромну сибирску железницу и када се увалила у Манџурију — Јапанци су осетили индиректну опасност за своје интересе. Докле се Русија не учврсти у Манџурији Кореји не прети опасност од ње. Чим се Русија буде учврстила у Манџурији долази на ред Кореја — и одатле ће Јапанци бити потпуно истиснути. То је уверење владало у јавном мњењу Јапана и оно је гурало Јапан да не сачека тај моменат када ће све бити доцкан — кад Русија стално и сигурно заседне у Манџурији. Бојећи се тога момента, те опасности, Јапан је тражио заштите и ослонца и нашао га је у старом противнику Русије — у Енглеској, с којом би закључен савез 1902 год. (јануара). Тај савез и појава једног новог фактора, нове силе, пријатељски расположене према интересима Јапана у Кореји, појава Север. Америке, — окуражили су га, а бојећи се да не буде касно за сузбијање Русије и верујући да је сада још моћнији од свога противника, Јапан је похитао да покрене питање о Манџурији и Кореји. Дипломатски преговори (чије појединости још нису познате, јер нису публиковане све ноте јапанске и руске — те се не знају тачно дефинитивни захтеви Јапана ни концесије Русије), свршили су се, као што је познато прекидом свију односа између Русије и Јапана. И ненадно, без објаве рата, намало азијатски начин — крај свега доказивања аустријско-немачке штампе да није противно међународном праву и обичајима — Јапанци су мучки напали руску флоту код Порт-Артура и отпочели рат.

Велики економско-политички интереси и Русије и Јапана у Манџурији и Кореји довели су дакле до неизбежног сукоба. Он се могао само одложити на штету једног или другог, али

никако се није могао избећи. И осећајући светско — историјски значај овога рата европски свет с подељеним симпатијама, али скоро подједнаком живом пажњом, прати догађаје нервозно ишчекујући гласове с бојнога поља. Један народ, тако рећи јуче примио модерну културу и ушао у културни свет, још азијатски по духу и образовању, и ако је свргао азијатску политичку систему и примио модерне државне институције, излази из оквира своје локалне историје тек 1895 и већ сада необичном смелошћу и самопоуздањем диже се противу најмоћније европске државе, која располаже најбољом војском и неисцрпним материјалним средствима. Одиста је јединствен пример, до сада невиђен. Је ли онда чудо што се за овај светско-историјски догађај надовезују најпроизвољније и најчудноватије комбинације од позваних и непозваних политичких прогностичара? Хоће ли то бити — крај свег свог широког значаја — ипак локалан догађај хоће ли се ограничити само на Источну Азију или може дотле букнути општи пожар — општи рат, до сада још невиђен?

Разуме се да ниједна од ових комбинација — ма како се произвољно чинила — ипак није без основа. Узајамност живота модерних народа и сплет њихових интереса дају могућности таквим комбинацијама. Зар се противници Русије — којих она има много — не би користили њеним поразом или неуспесима, или зар би допустили да она Јапан победама својим толико ослаби, да га учини неурачунљивом количином за дужи низ година? Не би ли у томе случају Енглеска и Америка наметнуле своју интервенцију и спасле Јапан, а успехе руске учинити илузорним? А како би онда Француска па и Немачка могле гледата да се понови догађај са миром у Симоносекију, — где би њихова савезница била та којој би све победе отели Енглеска и Америка?.. Али — за сада су преране све комбинације. Ово мало епизода на бојном пољу и сувише су слаб материјал за прогнозу догађаја на Азијском Истоку. Ипак има једноме питању места — хоће ли ти догађаји азијскога истока одјекнути на европскоме Истоку, на Балкану?

— Љ.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Поручник Тод. Љ. Павловић. — **О војној дисциплини.** Београд. Штампарија „Доситеја Обрадовића" 1903. Цена 1·50 дин.

Пред нама је нов оргиналан књижевни рад, војничко дело, млада писца. Свакојако ретка појава у нашој војној литератури. Већ тим самим заслужује нашу пажњу а тим пре што говори о тако важној ствари, као што је војна дисциплина, том камену темељцу војничкога заната.

Са пуно радозналости прилазимо да видимо шта нам је писац у својој књизи изнео.

Први поглед на књигу пријатно нас изненађује, спољашност њезина чини всома леп утисак, писцу се мора признати добар укус. Збиља, још не видох ниједну војну књигу у тако лепом издању а факт је, да књига, која је пред нама, примамљује и отвара вољу за читањем: привлачи да завиримо и унутра.

На првим странама писац нас у кратким, лепим цртама упознаје са значењем дисциплине и шта у опште под њом ваља разумети. При често рђавом разумевању и тумачењу тога појма, добро нам је дошло здраво, јасно и убедљиво расуђивање пишчево, те са задовољством читамо оно, што је истина давно знано, али не увек лепо исказано. Да се зауставимо само на важнијим местима:

Лепо писац дефинише шта значи дисциплиновати: „сасредити вољу и радну снагу појединаца, с обзиром на хармоничан и заједнички рад њихов; преобразити разбацану подвојеност без везе и без воље у снажно јединство, које има само једну вољу, једну тежњу: постићи заједнички циљ по цену пожртвовања свију".

Такође је врло лепо и јасно исказан задатак дисциплине (стр. 10. став. 3.)

Ну поред лепих, свежих мисли и тачних дефиниција има по нешто, што не бих рекао да је сасвим тачно. Тако на стр. 5. писац вели да је дисциплина: „душевна и физичка оспособљеност за корисну и истрајну радљивост, у извесном, тачно и јасно одређеном правцу, и за известан, тачно и јасно одређен, циљ“. Не замишљам да дисциплина мора да има физичку успособљеност, она је свакојако само душевна особина, душевна снага. Зар какав стари изнемогли ветеран не може да буде узор дисциплинованости и ако га је физичка снага издала. Даље, не мора дисциплина неоспорно бити управљена корисној радљивости; може се и супротно замислити па и пак да буде добра дисциплина (дисциплина разбојничке чете и т. д.). Такође је, по мом мишљењу, непотребан услов, да циљ буде у напред одређен. Према томе тачније би било казати: оспособљеност да појединци у маси и маса укупно вољно и истрајно ради у једном и истом правцу, подвргавајући се свесно и безусловно заповестима једнога човека, закона или начела.

Замерам једну малу нескладност. На стр. 10. став 2. писац вели: „Губитак свесне личности, преовлађивање бесвесне личности“ и т. д.... — „то су главни карактери индивидуе у гомили. Она није више — она, она је постала аутомат, који не води више своја воља“. Карактеришући овaку индивидуу у гомили, писац се није ограничио на прилике, које морају да постоје па да горње важи, јер заиста није увек личност у гомили бесвесна. Бесвесност може да наступи више мање моментано код гомиле одушевљене или застрашене било речју или делом, а да ли та бесвесност има шта год заједничког са дисциплином, требало је казати и расправити. Да ли је сад дисциплина позвата да ту бесвесност ствара и одржава или да бесвесност и нагнуће ка истој претвара у свесност и вазда трезвено држање, било би питање вредно пажљивог расматрања. И зато, што то није изведено, мало је неразумљив и нелогичан прелаз од горње карактеристике гомилске индивидуе на даље писчево излагање где већ на стр. 11 стоји: „Воља вође не обраћа се телу, већ вољи и разуму потчињених“ и „Не састоји се, дакле, дисциплина у простој, слепој послушности већ уз послушност још долази разум и оданост“. На сваки начин је ово последње тврђење потпуно исправно, јер слушање и подвргавање своје воље једној не треба да буде бесвесно, већ свесно, вољно, с пуно уверења да тако мора бити, да друкчије не може бити.

Не разумем што је писац назначио одакле долази реч дисциплина кад већ није хтео да покаже постепено мењање њенога значења. Ну ове ситне замерке губе се према оно много врло лепих места, којима овај део обилује. Како је лепо речено: „Она (дисциплина) захтева поверење потчињених према претпостављенима: искључује лична (ма била и) јуначка дела и старање о сопственој слави; тражи: тесну везу између разних командних органа, слогу у сваком погледу, заједничко преговарање појединаца за општу ствар и мисао главног команданта". Треба ли бољег савета, поуке, опомене, како год хоћете, за старешину, од ове просте реченице: „Потребно је (за дисциплину разуме се) да војник буде уверен да је старешина предани роб општој ствари".

Необично много ми се допадају цитиране речи ђенерала Дерекаге-а: „Војник је готов за борбу и стварно дисциплинован онда, кад за њега постоји само једна светиња — заповест претпостављенога; једна страст — дужност; један сан — оданост; један идеал — храброст".

Разложно је доказана и лепим примерима поткрепљена важност дисциплине чиме се и завршује I део.

У II делу износи писац историјске белешке о војној дисциплини. Прегледно и занимљиво излаже он каква је била дисциплина код војсака старих народа: Мисираца, Спартанаца и Римљана, каква под Густавом Адолфом, Фридрихом Великим и за време Француске револуције. Дајући дисциплини заслужени значај правде и објашњује разна средства, која су у разна времена употребљавана за њено развијање и одржавање. Пренев историјско искуство на садашњост, кад војске нису ништа друго но наоружани народи, писац изводи закључак „да се дисциплина мора данас оснивати на народним особинама", и да је „само идеја у стању да дисциплинише огромне масе какве ће се у савременим ратовима подизати". И заиста само ће јединство идеје моћи учинити да маса савесно слуша, свесно потчињава своју вољу вољи једнога: зато и јесу од највећег значаја пишчеве речи да „ће правилна и вешта спрема јавнога мњења служити као моћно средство у овом погледу".

У овом делу имало би се замерити писцу неподесан мото Густава ле Бона на челу и што није бар најкраћим цртама додирнуо дисциплину код старе српске војске и оне из устанка, а мислим да је се имало подоста о томе казати.

III део говора о средствима за укорењивање, подизање и одржавање дисциплине. Према самом садржају види се да је то важан.

готово најважнији део целе књиге. И овај је део брижљиво израђен, ма да, рекао бих, изостаје иза осталих. Излагано је просто и јасно, мисли су тачне и здраве само је потребно неке важније одељке мало опширније разрадити а неке, због слабе везе изоставити.

У првом одељку јасно је показана потреба за васпитањем омладине у војничком духу још пре ступања у војску, и набрајано је неколико средстава, која би служила за тај циљ.

Други одељак о животу у касарни о војничким вежбањима садржи лепе ствари али је, према својој важности, могао и требао да буде разрађенији. Молим писца да не мисли да је ово замерка, не, ми смо и на овом веома благодарни, више тражити само је лепа жеља.

Необично јаки, убедљиви и једри су одељци о узајамном поверењу и солидарности и о спреми, способности и такту старешина. Нису ни дугачки ни широки, али је у њима много више казано. Што се мене тиче, делим уверење да су та два одељка обухватила поглавиту сву вештину добијања дисциплинованих војника, и писац је погодио пут, који је једино правилан.

Четврти одељак, који говори о особинама војсковође је такође леп, али, мислим, нема места у овој књизи, јер се заиста, по свему ономе што се у њему говори, не односи на дисциплину. У њему се много више говори о вештини завести, одушевити, омађијати масу, користећи се тренутним жаром, тренутном силином осећаја или ванредним великим личним престижом, а никако о свесној, хладној, трајној, укорењеној дисциплини, која ће да побеђује и онда, када даровита вођа нема. Да одељак нема везе са целином, види се и по томе, што се у целом том одељку, који захвата 14 страна, ни један пут не помиње реч дисциплина, нити нешто што би се на њу односило.

Остали одељци говоре о награђивању, кажњавању и т. д. и исказују оно, што мора да лежи на срцу сваком честитом официру, позватом да васпитава своје потчињене. Лепи ставови нижу се један за другим и сведоче да писац има неоспорно правилан, темељан и свестрано добро проучен суд.

Док се писац у досадањим деловима држао више мање мисли и података прибраних из туђих дела, дотле се у IV делу пушта готово сасвим својим личним оригиналним резонима и баш ми се тај део највише допада. Говор је о војној дисциплини и нашем народу.

Потврђујући неоспорни факт да је српски народ по самој природи пун војничких врлина, писац прелази на тврдњу да наш народ има и јаку основу за добру дисциплину. Са неколико очитих примера он доказује ту тврдњу и успева. У исто време из тих примера он

изводи и закључак о начину, на који у нашем народу треба стварати и одржавати дисциплину. Остављајући компетентнијим да цене да ли је правилно пишчево објашњавање узрока што се под Немањићима није дошло до жељене дисциплине, ја се заустављам само на оном што писац вели за садање стање, а ту се његовим ведрим тачним идејама мора одати свако признање. Да, непобитна је истина „да нашем карактеру годи строга (чак врло строга, неумољива) али праведна дисциплина, а да му је противна надувена, драконска и сувопарна дисциплина". Са моје стране додао бих да ваља бити отац али дизгине не испуштати, и стога и не можемо друкчије, но да се сагласимо са главним идејама писца, а то је, да гајење дисциплине треба подешавати према духу и карактеру народном, који налазе да народ и војска буду што ближе, што усрдније један другом и увек имамо на уму да наш народ воли да слуша, али да се то не зове слушање. Лепо писац вели: „дисциплина у нашој војсци биће мање опора а већа, ако старешине ближе и дуже времена живе заједнички боље се упознају и однегују међусобно поверење".

Прочитав целу књигу можемо се тек усрдно радовати њеној појави, она је један корак напред оном васпитању наше војске које једино може донети стварне користи и ми је стога топло препоручујемо нашим друговима.

М. Ротовић

Tetzner Dr. F., **Die Kroaten.** Globus, 1904, Bd. LXXXV, № 2 и 3.

Као што обично Немац не може говорити о Словенима без свога подлог германског шовинизма, тако је и Тецнер морао да се одужи овој обавези. У првим, уводним, ступцима свога чланка намерно изврће и навија на своју воду неке појаве, гледајући да при том нарочито оцени Србе, који су „православни и служе се руским писменима". Веома се радује напредовању Немаца у тројединој краљевини, па шта више вели: „Цела је источна и јужна Славонија (Срем, „Витровиц"!) немачка", јер тамо, каже, има 100.000 Немаца и 400.000 Хрвата и Маџара! Србе је овде и заборавио, али се ипак мало даље присетио да каже, како су раније били сопственици „српски сточари" граничари, који „од овог земљишта нису умели ништа да створе осим пашњака". Тек су његови Немци, вели, од пре 100 година донели овамо културу. Према томе су Срби јамачно још у својој закарнат-

ској прадомовини научили од Немаца обрађивати земљу, па после ваљда опет заборавили! Биће да су и чувени фрушкогорски виногради чекали на Немце, да их подигну!

Тако се и даље у почетку овог чланка ређају једна за другом пакосне лажи, којима се хоће вешто да набаци прљавштина на све што је израз словенске културе у овим крајевима. А све је ово још у толико одвратније, што је испреплетан ласкавим речима и тобожњим похвалама хрватском напредовању и родољубљу.

После настаје опис сеоског д в о р а и зграда на њему, народне н о ш њ е, о б и ч а ј а и п е с н и ш т в а. Описује се у општим потезима, површно. Дворове и зграде разгледао је Тецнер само у неколико села око Загреба и Славонска Брода и представио их у целини у хоризонталним пресецима а понеке зграде још и у попречном пресеку. Понеки двор са својим распоредом зграда подсећа га на дворове Лужичких Срба: четвртасто унаокруг распоређено зграде, само што четврту страну чине једино врата. Са литавском „свирном“ упоређује „летње кућице“ (вајате?), које стоје наспрам куће и служе за оставу и становање. Задржава се мало и на оригиналном дрвеном посуђу хрватских кућа. Разликује 14 врсти ограда око имања.

Шаренило народне ношње особито га изненађује, у толико више, што су боје сложене укусно и природно, те не дрече. Неколико прилично лепих слика јасно представљају главне делове народног ношива. Чини ми се пак, да Тецнер нема права, што мисли да су хрватски сељаци своју нераздвојну кожну торбу примили заједно са штитом од немачких досељеника. Познато је, да се у целој западној половини српског народа редовно носе такве или сличне торбе, па тај исти обичај може и у Хрвата бити сасвим самосталан или примљен од досељених Срба.

У „обичајима“ Тецнер нам описује с р п с к е свадбене обичаје под именом хрватских. Није пропустио а да и по које име не запише накардно („Djevel, Gusl“).

Да би дао опширнију карактеристику хрватског народа, Тецнер се обраћа извору, који ниједан паметан испитивач не сме озбиљно узимати: он исписује најгоре црте из некаквих „Славонских сеоских приповедака“ од Виктора ф о н Р о с н е р а и тако товари целу гомилу рђавштина на врат наивном и потлаченом хрватском сељаку. Јамачно је Тецнер већ у самом имену тога приповедача нашао довољно јемства за његово добро познавање и верно цртање „славонског“ народа.

Још ћемо се у једној прилици имати да позабавимо Тецнером, јер је објавио, да ће писати и о Србима. Шта ли тек нама спрема?

Јован Ердељановић

Wateff S. Dr. **Antropologische Beobahtungen an den Schülern und Soldaten in Bulgarien. — Anthropol. Beobachtungen der Farbe der Augen, der Haare unb der Haut bei den bulgarischen Schulkindern in der europäischen Türkei. — Anthropol. Beob. der Farbe der Augen, der Haare u. der Haut bei den Schulkindern von den Türken, Pomaken, Tataren, Armeniern, Griechen u. Judens in Bulgarien.** (Corespondenz-Blatt der deutschen anthropologischen Gesellschaft 1901, № 4; 1902, № 3! 1902, № 7 и 8).

Д-р С. Ватев је помоћу учињених олакшица од стране бугарског Министарства Просвете и бугарског егзархата у Цариграду успео да прибере антрополошка посматрања са великог броја деце у Бугарској и у бугарским деловима европске Турске. Ове су податке прикупили сами наставници појединих школа на основу упутства, које је Ватев према Вирховљеву обрасцу израдио и свима разаслао. Проматрања су извршена на 265.407 бугарске деце у годинама од 6 до 20-те, и то у Бугарској на 236.884 и у Турској на 28.523. Од школске деце осталих народности у Бугарској проучено је 15.418 турске 1.694 помачке, 474 татарске, 737 јерменске, 2828 јеврејске и 4589 грчке — и то све у годинама од 6—15-те. Осим тога је проучено и 31.469 војника Бугара између 20 и 25 године.

Општи је резултат ових проматрања, да има:

на сто	плавих	црномањастих	мешовитих (смеђих)
Турака	12,96	41,65	45,39
Помака	12,38	32,47	55,15
Бугара	9,65	46,86	43,49
Грка	9,36	51,74	38,90
Татара	8,84	58,05	32,21
Јевреја	8,71	49,57	41,72
Јермена	2,32	78,69	18,99

У плаве се рачунају типови са плавим очима, плавом косом и белом кожом; у црномањасте они са мрким очима, мрком и црном косом и делимице белом кожом; мешовити или смеђи тип има врло разне комбинације од ових основних особина, а још се код њега јавља и сива боја очне дужице.

Од бугарске деце између 6 и 15-те године има у Бугарској: 9,65% плавих, 46,86% црномањастих и 43,49% смеђих, а у Турској:

11,77% плавих, 41,96% црномањастих и 46,27% смеђих. На основу тога Ватев закључује, да је цео бугарски народ поглавито црномањастог типа (45%) а сами мали део плавог (10%).

И ако се на деци тип једног народа не може довољно и поуздано одређивати, ипак је релативна вредност ових података прилично велика, јер имамо и за друге земље, нарочито за целу средњу Европу иста овака посматрања (прибрао и обрадио велики немачки антрополог Р. Вирхов). Зато је Ватев овим својим трудом учинио несумњиво трајну услугу науци.

Јован Ердељановић

N. Vulić. **Miscellanea sugli „Scriptores Historiae Augustae"**. Estratto dalla „Rivista di Storia Antica" VIII, 1. Padova 1904.

У првој мисцели показује се да један пасус у Vita Marci има смисао који му досад није даван, даље да тај пасус стоји у лакој противуречности с једним другим у истом извору, и да речи Диона Касија о истој ствари данашњи историци криво тумаче. Друга мисцела посвећена је двема раније незабележеним контрадикцијама у Scriptores historiae Augustae. На послетку писац доказује да израз vita eius у Vita Severi не значи, како мисли универзитетски професор Tropea, „аутобиографија Северова" него „Северова биографија од Спарцијана".

Р.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

Кнез Милош о Вукову правопису и Његош о Доситију. — Трећа свеска VIII. књиге „Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ“ донела је три писма која је П. Лавров преписао у нашем државном архиву. Два су владике Петра II Петровића Његоша, кнезу Милошу, а једно је кнеза Милоша владици Петру. Кнез Милош пише владици Његошу из Крагујевца 1 октобра 1836 године како су му дошли неки Црногорци („нѣки ваши отечественици“) са црногорским путним листом („Црногорско проводно писмо“), који је штампан на Цетињу. Поводом тога листа каже кнез: „....не могу пропустити, да вамъ не примѣтимъ, да колико ми є драго о успѣху литерарномъ Црногорца увѣрити се, толико ми є жао, примѣтити, да у печатанію вашемъ писмо ъ изоставля се“. Па онда додаје: „Ваше высокопреосвященство! све црковне словенске књиге нашег вероисповѣданія, списане су кирилловымъ писменама, съ ъ, православни Русси пишу ъ, Сербљи и у Сербіи и у Аустріи пишу га такође, не иначе и Бугари, и сви се держе основанія Славенскогъ тежећи къ єдиной цѣли, т. є. єдиному Славенскому єзыку, и обдержанію єдине вере, т. є. восточно православне. Има єдна рђава секта, вуковска названа, коя ъ изоставля и іошт' гдѣкоя измѣненія захтѣва, и све се боимъ, да не буде отровъ ученія ове секте и до у Црну Гору, до садъ свагда чисту и невредиму пребывшу приспѣо, а ако би то было, то бы ми заиста врло тежко и жао пало, єрбо є достовѣрно познато, да та секта изоставлянѣмъ ъ, и увођеніємъ некаквогъ ј, одводи од православія и приводи къ Римокатоличеству“. Као напомена уз ово стоји: „Приписка: Познатъ ће вамъ быти кустосъ Ц. К. Библіотеке, Копитарь, Римокатоликъ, овай є та ученія развратна дао Вуку, а вукъ вуче туђу будалаштину, не знајући ни шта вуче, ни на што. Но ово, молимъ, сами за за себе задержите, да не дође до нечастивы ушію“. Затим кнез му јавља како је он тако учење предупредио са митрополитом Стратимировићем, „многе такове књиге у ватру бацывши, а многіе читавымъ сандуцыма побацавши“, па моли владику да и он на то обрати пажњу.

На ово му писмо одговара владика Његош из Беча 15 јануара 1837 године, и, између осталога, каже како би њему највећа радост била кад би

сви „Славено Срби учинили међу собомъ едно правило књигопечатаня а особито Срби и Црногорци“, али то оставља да се, кад се згодном приликом састану, са кнезом поразговори, како о томе тако и о многим другим стварима „кое би се тицале среће подвластнихъ нама народахъ“.

Потом му владика опет пише из Трста 3 августа 1837 године, и каже како су му дошла до руку дела Доситија Обрадовића штампана у београдској државној штампарији. И он се зачудио како је кнез Милош могао допустити да се тако што штампа у његовој штампарији „изъ кое су дужни источници сладки и питателни у народъ православни истѣцати, а не горки и отровни“. То је — по мишљењу владичину — ругање побожности која је корен словенске садашње и будуће среће. „Я знамъ иститно да Ваша Свѣтлость, како се у друге ствари умно владате, тако би сте и тай развратъ од своега народа удаљили, да Вамъ нiесу ту стварь наопако представили Вашн служитељи, коизи то зло сѣме нiесу намѣравали и посiяли на штету благочестiя ни иза шта другога до изъ собственога интереса“. И онда моли кнеза да забрани штампање таких списа и да забрани читање у својој кнежевини „као што и друга сва правитељства зла и развратна сочиненiя запрећую“. И најзад вели: Я быхъ Доситея почитова да є умiо свой даръ душевный обратити у корисѣть нашега народа, али га обратити нiе умiо, и зато га презирем, како човѣка, кои нiе видiо у што се содржи срећа народа, што ли му може причинити срећу, и како човѣка, кои є быо некоме подло орудiе подсмѣянiя над благочестiемъ“.

Као што се из наведених места из поменутих писама може видети, ова су писма врло интересна за историју рада Доситијева и Вукова. Позната је већ ствар да су ово писмо кнезу Милошу диктовали Вукови противници, који су онда били у милости код кнеза, и који у својој борби са Вуком нису бирали средства. Али је интересније ово писмо владичино о Доситију, тим више што је владика иначе био човек који је својим умом далеко био изнад својих савременика. По овоме владичину мишљењу може се унеколико добити јаснија слика оног ужаса и презирања са којим је дочекан Доситије педесет година раније, када је српски свет био више одан вери а много мање образован. — П. Лавров нас је задужио публиковањем ових писама, али било би много лепше да се нашао ко од наших да та писма где код нас објави како би била приступачнија ширем кругу наших читалаца. Овако изгледа да се Руси више интересују нашом прошлошћу него ми.

Почетак руске школе у Србији. — Трећа свеска VIII књиге „Извѣстія отдѣленія рускаго языка и словесности императорской академіи наукъ“, поред других врло интересних чланака из области филологије и књижевности, донела је врло интересну студију П. А. Кулаковскога под натписом: „Почетак руске школе у Срба. Прилог историји руског утицаја на југословенске књижевности“. У овој студији говори писац прво о појави међу Србима руских рукописа и књига, које су српски калуђери, путујући у Русију ради милостиње, почели доносити отуда већ у другој половини 16. века. Нарочито су се у овоме одликовали калуђери манастира Хиландара и још неких других манастира по Србији и Босни, за што Кулаковски наводи доста примера. После овога писац говори о положају Срба у Угарској после сеобе тамо под патријархом Арсенијем Црнојевићем, истичући нарочито како је српски парод, чим је ступио на аустриско земљиште преко Саве и Дунава, имао да издржи мучну

борбу са језуитама и унијатима ради своје вере. У овој борби и уопште у историји српскога народа овога времена истакао се веома београдски митрополит Мојсије Петровић (рођен у Београду 1677 и умро ту као митрополит 27 јула 1730 године). Кулаковски детаљно излаже рад овога енергичнога човека око вере и образовања српскога народа. Особито се истичу две наснове митрополита Мојсија Петровића: да се сви Срби, који су после пожаревачкога мира 1718 год. потпали под аустриску власт, уједине и у црквеном погледу, и то под власт митрополита београдскога. За ту идеју био је Мојсије Петровић придобио и Вићентија Поповића, карловачкога митрополита (1713—1727), и њих двојица учинили су све што су могли да се ова мисао оствари, јер би тада Срби са више снаге одбијали силно нападање католичкога свештенства и католичких агитатора на српско православље. Али аустриска влада, која је све чинила у корист католичке пропаганде, није хтела нипошто одобрити овако јединство српске цркве: шта више она као да је посејала онај раздор међу српским владикама с ону страну Саве и Дунава који је особито пламтео при крају живота митрополита Мојсија Петровића и за митрополитовања Вићентија Јовановића. Друга је наснова Мојсија Петровића у томе што је хтео да свој народ учини умно снажнијим да би могао издржати нападе образованих језуита. Писменост тада у Срба стојаше веома ниско, управо ње и не беше, а не беше је ни међу свештеницима. Како је српско свештенство било неучено и неписмено, види се лепо из извештаја Максима Ратковића, који је по жељи митрополита Вићентија Јовановића 1733 год. обишао Србију и прегледао српске цркве и манастире. — Ради овога Мојсије Петровић обрати се рускоме цару Петру Великом с молбом да му пошље учитеља, који ће моћи Србе научити читати и писати и упутити их у православној вери. После много савладаних препрека, којих је вазда много у оваким приликама, Мојсије успе у овоме, и 1726 године дође у Србију Максим Суваров који је овде имао да оснује школу и да започне ширење писмености и образованости међу српски народ. И доиста (октобра 1726 године) М. Суваров отвори прву школу у Карловцима у своме стану, у којој тада дођу свега седам ученика. После их је истина било све више, али Суворов није успео оно што је желео он, и што је желео особито митрополит Мојсије Петровић. Не можемо ни укратко изнети све препреке које су се истављале пред Суварова у његову раду. О томе нам детаљно прича Кулаковски у овој својој студији и даје живу слику рада Суварова на пољу просвећивања српскога народа. Али тих препрека ипак не беше тако много за живота Мојсија Петровића: али пошто овај умре, настаје очајна борба Суварова са разним незгодама. Свему томе дође и неповерење од стране Срба, а особито од стране наследника Мојсијева Вићентија Јовановића. У овој је борби Суваров подлегао, те се најзад морао вратити у Русију. Но и поред свега овога рад Максима Суварова није остао без икаква значаја, напротив Срби су од онога знања, што га је Суваров преко својих ученика посејао у народ, живели још читаву стотину година. Он је донео рускословенско читање црквених књига и дао је основ познатом „словенско-српском“ правцу у српској књижевности. Граматика руско-словенска коју је собом донео Суваров, прерађивала се на разне начине у Срба све до треће десетине 19 века. — О свему томе даје нам опширно обавештење

ова студија П. А. Кулаковскога. Она је уопште драгоцен прилог историји српске књижевности као и духовнога живота српскога народа у првој половини 18 века, и ми је топло препоручујемо онима који се интересују више оваким питањима.

Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. — Изишла је 19 књига („Нова редица књига прва“) „Сборникъ-а за народни умотворения, наука и книжнина“, „који издава българското книжовно дружество“, София, държавна печатница, 1903. (Цена 5 лева). Ова је свеска штампарски израђена одлично, и садржи веома интересну грађу за познавање бугарске земље и бугарскога народа. На првоме је месту веома опширна радња Др. Љ. Милетића „Нашитѣ павликяни“. „Павлићанима“ се зову у Бугарској нека бугарска племена која живе око Свиштова, Никопоља и Пловдива, који су некада били богумили, па су сада католици. Милетић износи силан материјал за познавање живота и језика ових племена, и такође покушао је да их помоћу тога материјала и сам проучи и изнесе њихове карактерне црте. Ова Милетићева радња несумњиво је велика добит за бугарску науку (износи 369 стр., готово половину целе свеске). После Милетићеве радње штампана је студија Дра Б. Цонева „О историји бугарскога језика. Преглед бугарских говора“, затим П. К. Гбјова „О говору у граду Видину“, па Д-ра Г. Бончева „Прилог петрографији Средње горе“, Н. Пушкарова „Прилог петрографији Високог Балкана“ и Т. Карајовова, „Грађа за проучавање једренскога вилајета“. Од научне грађе штампано је: В. Дечева, „Средњеродопско овчарство“ са једанаест веома лепих фотографских снимака, и Спира Иванова и Е. Спространова, Народне приче из села Црско у битољском крају. Ова дакле књига има ствари које и наше научнике може интересовати.

Закони. — До сад су штампани ови закони који су донесени овога сазива Народне Скупштине: I. Закони о изменама и допунама: 1. у казненом законику, 2. у кривичном поступку и 3. полицијској уредби (у 8⁰, стр. 12. цена 0,20 пара); II. Закон о штампи (у 8⁰, стр. 25 + 3 листа, цена 40 пара); III. Закон о општинама од 5 јуна 1903 са изменама и допунама од 12 децембра исте године (издање министарства унутрашњих дела. у 8⁰, стр. 59 + 2 листа, цена 0,80 динара); IV. Закон о накнади штете учињене злонамерном паљевином и намерном противзаконим поништајем ствари; измењен и допуњен одредбама о крађи (издање министарства унутрашњих дела, у 8⁰, стр. 10 + 1 лист, цена 0.20 дин.).

Зборник закона и уредаба. — Изишла је и 56 књ. „Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији издатих од 1 јануара 1901 до краја исте године“. Књига је штампана у државној штампарији, има 805 стр. + 1 лист, у 8⁰, и цена јој је 6 динара.

Годишњица Николе Чупића. — Наштампана је и може се добити у свима књижарама књ. XXIII „Годишњице Николе Чупића“. У њој су ови чланци: 1. Кратак преглед имовинских облика у старој српској држави, од проф. Миленка Вукићевића; — 2. О историји Црне Горе црногорскога митрополита Василија Петровића, од проф. Јована Н. Томића; — 3. Најмлађи круг народних песама, од професора Андре Гавриловића; — 4. Географско-историске слике из Краљевине Србије (VI Каменички бој с једним крокијем и пет слика; VII Соко-бања и околина с једним крокијем и четири слике:

VIII Малајнички бој с крокијем и IX Неготин и Хајаук-Вељко с крокијем и једном сликом), од ђенерала Јована Мишковића; — 5. Доситије у Трсту 1802—1806., од проф. Андре Гавриловића; — 6. Једно љето четовања, од Ристе Т. Пророковића-Невесињца. Књига износи 370 страна у 8⁰. Цена јој је два динара. Књижарима рабат 30% за готов новац.

О појединим расправама и чланцима који су изишли у овој књизи „Годишњице“ говорићемо у засебним белешкама у идућој свесци „Дела“.

О исхрани. — „Дело“ је у једној од прошлих свезака приказало својим читаоцима књигу, управо писмо, пожешкога лекара д-ра М. Живковића, и изразивши се о њој повољно, изјавило је жељу да се и други, нарочито срески лекари, који су ближе нашем народу, потруде и на свет изнесу оно што они уоче да је потребно изнети из здравствених прилика нашега народа. Пример д-ра Живковића нашао је следбеника, и ми већ имамо пред собом књижицу д-ра Доб. Гер. Поповића, среског лекара, „О исхрани“, у којој се, као што се и по наслову може видети, говори о храни којом се наш народ храни и којом би требало да се храни. Пријатеље народа могу само радовати овакви радови наших среских лекара. Књижица ова, оштампана из „Народног здравља“ за 1904 год., има 16 стр. у 8⁰, и цена јој је 0,20 дин.

Списак семења. — „Јевремовац“ српска краљевска ботаничка башта Велике школе штампала је у држав. штампарији „Списак семења прибраног 1903 год. које се нуди у замену ботаничким баштама“, књига има 36. стр. у 8⁰.

Говор госпође Савке Суботић. — Коло српских сестара установило је низ јавних предавања у корист својих циљева. Прво тако јавно предавање било је 5 октобра 1903 године и започела га је г-ђа Савка д-ра Ј. Суботића, предавањем о женским радовима. То своје предавање штампала је у „Новој Искри“, па отуда оштампала у засебну књигу. Књига има 19 стр. у 8⁰, и ми је препоручујемо нашем женском свету да је прочита. Можда ће се чему и поучити.

Пчеларски речник. — Г. Добросав М. Ружић прикупио је и објаснио речи које се употребљују у пчеларству и то му је као „Пчеларски речник“ издала Чупићева задужбина као 54-то своје издање. Књига је ова од несумњиве велике и практичне користи, јер је уз опште тумачење речи г. Ружић додавао и друга тумачења, која могу бити пчелару од знатне користи. Стога је ми најтоплије препоручујемо нашим пчеларима. Књига је штампана на лепој хартији и лепим словима, има 78 стр. у 8⁰, а цена јој је 60 п. д.

Стара српска трговина и индустрија. — Коста Н. Костић, суплент гимназије св. Саве у Пироту штампао је као 102 издање задужбине Илије М. Коларца свој домаћи састав за професорски испит под натписом: „Стара српска, трговина и индустрија. Студија из културне историје српскога народа у средњем веку“ (Београд, штампарија Светозара Николића, Обилићев Венац бр. 2. 1904: стр. VI и 282, са регистром. Цена 2 дин или 2 круне). Нисмо стигли да књигу целу прочитамо, али смо прочитали предговор и у њему нашли што се доиста веома ретко налази у озбиљним књигама: писац себе и свој рад и сувише цени, и хвали, док радове својих другова, који су некад са њим исти посао радили, и чије су радове компетентни људи оценили као боље него што су његови, чисто презире. Писцу, дакле, ове студије недостаје скромност, нај-

лепши украс раднику на науци. Што се пак саме студије тиче, рећи ћемо о њој више у којој од идућих свезака „Дела“, ако доспимо да је прочитамо, јер — право да кажемо — тешко нам се читају књиге чији писац на првом месту сам себи хоће да метне на главу научнички венац, па заслужио га или не заслужио.

Говор Ђорђа Генчића. — Ђорђе Генчић народни посланик прештампао је из „Трговинског Гласника“ свој говор држан у народној скупштини, приликом дебате законског пројекта о штампи. Говор је прилично дуг, износи 46 стр. 8⁰, и у њему је писац заступао из све снаге слободну штампу. Ко верује речима, имаће у овој књизи доста поуке. У сваком случају вреди овај говор читати, јер је врло поучан, тим пре што је из уста Ђ. Генчића.

Мала Библиотека. — Добили смо 64, 65 и 66 свеску „Мале Библиотеке“, коју у Мостару издаје књижарница Пахера и Кисића. У 64 и 65 свесци је штампана Грилпарцијева „Јеврејка Толеђанка. Историска жалосна игра у пет чинова“, коју је у стиховима превео с немачког Јован Грчић. У 66 је свесци „Чича-Јордан“, једна слика од Стевана Сремца. Ово су последње свеске књига које је ова књижара у овој серији издала за 1903 годину. Она ће наставити издавање и у овој, 1904 години, и већ имамо у рукама прву књигу за ову годину, и то „Сиромах Марко“ приповетку Чеде Мијатовића.

„Мала Библиотека“ излази у Мостару, у свескама са извесним бројем штампаних табака. Излази по могућству сваких 15 дана једна свеска. Радови, који не могу изаћи у једној, излазе у две или више свезака. — Уз сваку свеску „Мале Библиотеке“ излази њен „Пријеглед“, као прилог. На свршетку године добива се садржај за „Пријеглед“, а за исти и лепе тврде корице. Уз сваку свеску „Мале Библиотеке“ добива сваки њен претплатник, бесплатно, осим „Пријегледа“ и по једну илустровану дописну карту. Најзад се добива при свршетку године леп џепни календар. — Цена је „Малој Библиотеци“ са њеним „Прijегледом“ и осталим прилозима, за претплатнике: у Босни, Херцеговини и Аустро-Угарској 6 круна; за претплатнике у Краљевини Србији и осталим земљама 8 круна (франака).

Ван претплате, а без прилога продају се поједине свеске (број) 30 пот. или 40 пара дин. – Претплата се прима и на четврт године, а ваља је слати непосредно администрацији „Мале Библиотеке“ у Мостар (Херцеговина). Претплатницима из Краљевине Србије најзгодније је да претплату шаљу преко г-ђе Зорке Н. Милојевић, Београд, Ломина ул, бр. 40. — Претплату примају и све књижарнице, као и растурачи „Мале Библиотеке“. — Растурачи (скупљачи) добивају на сваких пет претплатника (са уплаћеном претплатом) један примерак бесплатно, или вредност истога у новцу. Књижарима се уступа 20%. — Корице „Мале Библиотеке“ са садржајем за сваку књигу од пет свезака, израђене су од енглеског платна, са натписом: а цена им је заједно са садржајем по 50 потура или 65 п. д. Повез се рачуна по 40 потура или 55 п. д. Све што се тиче „Мале Библиотеке“ треба слати на адресу: „Мала Библиотека“, Mostar (Herzegovine).

Власник и уредник **Др. Драгољуб М. Павловић**
(Дубровачка ул. бр. 17.).
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Маћедонска улица бр. 40)

У администрацији Дела могу се добити:

У часовима одмора, цртице, приповетке Свет. Ћоровића. Цена 2.50 дин.

Спектроскопија, од Ј. Михаиловића: цена 1 дин.

Београдске приче, од С. Матавуља. Цена 1.20 дин.

Фотометрија, од Ј. Михаиловића; цена 0,50 дин.

Пучина, драма од Бр. Нушића. Цена 1 дин.

О кометама, од Јеленка Михаиловића; цена 0,50 дин.

Маћедонија и турски проблем, од Ника Жупанића (К. Герсина). Цена 0.50 дин.

Фалбови критични дани, од Јеленка Михаиловића; цена 0,50 дин.

Босна и Ерцеговина за време окупације, од Ј. Холечека. Цена 1.20 дин.

ЧИТАОЦИМА „ДЕЛА“

Једно због непредвиђених штампарских тешкоћа, а друго због тога, што је наша редакција поручила из иностранства за свој лист велику количину хартије, која је стигла тек око половине овога месеца, јануарска свеска „Дела“ морала је задоцнити. Предајући је тек данас у руке читалаца, ми се надамо да нам они неће замерити због тога, тим пре, што је њена садржина доиста одабрана.

Идућа свеска „Дела“ чије је излажење потпуно осигурано, изићиће најдаље до 5. марта, тек. год., а уредништво се већ постарало да своме листу осигура сарадњу наших најбољих књижевника, те ће „Дело“ и по своме обиму и по својој садржини до краја задовољити захтеве својих читалаца.

Ову свеску „Дела“ шаљемо свима старим претплатницима и онима још за које мислимо да ће се претплатити. Ако пак ко од оних којима је ова прва свеска послана не би хтео примати „Дело“, молимо их да нам ову прву свеску изволе вратити.

Администрација.

Д Е Л О

КЊИГА 30. Фебруар, 1904. год. СВЕСКА 2.

1804—1904

Помени, Господи!

Данас је стање српскога народа у целини његовој и по многим деловима такво, да нам се често чини као да је над нама „небо затворено“; студена зебња обузима срце данашњег Србина кад посматра шта све прети српском животу са разних страна. Кад се погледа величина погибли које око нас расту, неизбежност огромних сукоба који нас очекују, поколебала би се душа и у нараштаја који је мање поднео, мање искушаван био, него што је наш; црна слутња и очај могли би, као тешко осетно бреме, пасти на она крила која треба да нас, лака, понесу у борбу. И баш у ове дане проговара силно глас прошлости народне, будећи успомене које нас морају соколити казујући како је одлучно прегнуће много мањега броја Срба пре сто година разагнало још теже облачине које се беху наднеле над будућношћу српском. Велики пример који ће помоћи данашњем нараштају да се испуни вером и поуздањем, да срчано дочека које му драго догађаје што га могу снаћи, задужиће нас и с те стране, као год што нас је бескрајно задужио својим ударањем основа садашњој краљевини.

Поимајући изузетни значај који у целокупној прошлости српској има време великога српскога устанка, „Дело“ је и до сад, у току осмогодишњег излажења, у више прилика доприносило бољем познању ондашњих знаменитих личности и догађаја и ширило у својих читалаца знање о њима. Оно ће се и од сад старати на том путу, а сада, испуњено захвалним осећањем, хоће да се са својим сарадницима, пријатељима и читаоцима сети и да помене пред народом оне којима Србија дугује своје државно биће и слободу.

Поменимо и оне из Шумадије, колевке која је одњихала покрет и покрету најнеуморније служитеље, и оне између Колубаре и Дрине и из Браничева који беху као два силовита крила Шумадији, и оне са Тимока и Мораве и из крајева старе Рашке на југозападном делу садање земље, који се сви прилубише уз прве прегаоце и створише једномању целину коју ни сила непријатељског ратника, ни његова препреденост дипломатска не могаше никад више раскомадати. Поменимо оне који прискочише из других српских земаља: из Босне, из Херцеговине, из јужне, неослобођене Србије, из Маћедоније, из јужне Угарске, из Приморја. Поменимо и оне који дочекиваху устанике кад огледаху да разнесу устанак преко граница ослобођене земље: у Босни преко Дрине, у Старој Србији по новопазарском пашалуку, по Васојевићима, по Топлици, иза Ниша. Поменимо Црногорце савезнике устаничке и њиховог владику Петра I, и Бокеље црногорске савезнике у њиховој борби са султановим пријатељем, царем од Француске. Поменимо трговце, занатлије и друге прилошнике из Трста, Ријеке, Пеште, Новог Сада, Земуна и других градова који притицаху храном, прахом, другим ратним потребама и новцем у помоћ устаницима. Поменимо и оне који им се нађоше на руци, као митрополит Стратимировић и толики други Срби по Угарској, здравим саветом и свакојаком другом помоћу.

Не заборавимо ни оне појединце који долетеше из Бугарске и других земаља балканских као залога доцнијих веза између народа̂ који су толико дуго једну исту невољу трпели.

Нећемо заборавити Русе, који и овом приликом посведочише да смо браћа. Они измешаше своје кости са српскима на Штубику и Малајници, Варварину, Гургусовцу и другим местима, а њихови крвави бојеви по Влашкој и Бугарској задржаваху и ломљаху снагу нашега бојнога противника. Они се, како најбоље знађаху, стараху о нашем уређењу и напретку; помагаху нам од сваке руке; заузимаху се за нас у преговорима са својим пријатељима и непријатељима и напослетку, ако и не израдише онолико колико смо имали права очекивати, они баш онда кад се радило о њиховој глави, успеше те се букурешким миром ударише признати међународни основи државном васкрсу српском. И нека захвално сећање рекне: Помени, господе, благословенога цара Александра I, његова ђенерала.

официра, козака и свакога војника, чија је сабља секла а пушка пуцала кад и српски танки џевердари.

Поменимо и ми са свим срцем јунаке прегаоце, који весело гледаху смрти у очи: браћу Недиће, Узун-Мирка, Конду, Зеку, Ћурчију, Курсулу; војводе, природом дивно обдарене, који сакупљени око генијалнога Ђорђа, начинише најлепше сазвежђе међу војничким звездама сјајнога српског неба: Петра Добрњца, Миленка Стојковића, Хајдук-Вељка, Синђелића, Чарапића, Катића, два Обреновића, Милоша од Поцерја, Чупића, Симу Ненадовића и толике друге незаборављене борце; знаоце и вештаке који српску војску опремаху и утврђиваху: делиградског творца капетана Жику, тобџије и ливце Тому Морињанина, Милосава Таузендкинстлера, Јована Ковача; народне управнике Младена Миловановића, Јакова Ненадовића и њихове другове у Савету; оне који изнађоше законик силнога цара Степана, да по њему суде, и оне који стадоше писати и учити да је „закон — воља вилајетска“; мудре старешине који, као прота Матија и Петар Ичко, знадоше и с царевима и царским доглавницима разговарати; калуђере и попове који богу бескрвне жртве приношаху и сабљу пасаху: војводе архимандрита Хаџи-Мелентија, попа Луку, проту Смиљанића; „ђаке“ и писаре Вука Тришћанина, Симу Сарајлију, Стеву „Телемаха“, њихове вршњаке и оне старије: оба Грујовића, Луговића, Доситија, који у крш створен устанком простих и неуких људи унесоше знање и племените тежње својих просвећених умова; певаче народне гусларе Вишњића, Милутиновића, Подруговића, који ону епску борбу зачињаваху песмом вековне славе и јунаштва српског; поменимо мајке, жене, сестре, ћерке које достојно стојаху уз мушкиње оног необичног нараштаја.

Слава нека је свима чијом су заслугом стечене победе на Иванковцу, Делиграду, Мишару, Ужицу, Дубљу; нека је вечна хвала свима који изгибоше на Јагодини, Јасици, Бањи, Лозници, Неготину, Каменици, који својим костима подигоше толике силне и ако невидљиве бедеме по српској земљи, као што је до сад увек била силна дејством и она видљива Ћеле-кула, подигнута од глава јуначких Ресаваца.

Сетимо се и благословимо жртве које падоше на олтару слободе: Бирчанина, Хаџи-Рувима и осталих кнезова, свештенике и поглавице народне, који својим мучеништвом покренуше и срчане и несмеле, прегаоце и неодлучне, те не хтеше

више трпети у ропским оковима душманска насиља. Сетимо се и оних који покрет, започет с намером да се брани голи живот и чува глава на рамену, окренуше у покрет за тековину државне слободе, и оних других који у земљи још необезбеђеној од повратка пашинске владавине сањаху и рађаху да се обнавља немањићска царевина.

Сетимо се и свих оних чији огањ тињаше у грудима свих тих истрајних и непомирљивих витезова пре стотину година: Коче капетана, старога Новака, Марка, Милоша и његова два побратима, Лазара, Душана, Милутина, Саве, Немање и свих других „бољих и старијих“, јер је спомен њихов чинио да Србин никад није био и душом роб. Памтимо да смо и ми потомци и наследници једних и других, да ће се у страшном часу отаџбини наћи на невољи свете искре њихова витештва које тињају затрпане али неугашене, тако да ће ипак севнути из крила данашњег замореног, измученог, рањеног али још несломљеног и несавладаног српскога колена.

ПОЕЗИЈА

ПРОЛОГ

ПРОСЛАВЕ СТОГОДИШЊИЦЕ СРПСКОГ УСТАНКА

СЦЕНА

Лица: Деда,
Унук,
Вила.

Место: Мрачна планина. Стрмен и гудуре. У висини кликћу орлови.

Долазе деда и унук. Обадвојица у народном оделу. Деда води унука за руку. Унук се обзире.

Унук

Деда, мене је страх!
Куд ме водиш у гудуре ове,
Нисам ор'о да по њима лећем?
Ја волијем питоме равнице,
И брежульке окићене цвећем.
Овде вију вуци и бауци,
И страшива спустила се тама;
А онамо у равници доле,
Ту је живот, ту је радост сама!

Тамо тице пролетају шарне,
И оре се слатке песме њине,
Тамо јањци играју се бели, —
Хајд'мо тамо!

Деда

Стан', почекај, сине!
Видиш, сине, ту планину мрачну,
И гудуре, што те тол'ко плаше,
Да њих само некад било није
Не би било ни слободе наше:
У равници где сад птице поје,
И несташни играју се јањци,
Плач и јаук и сада би вио,
И на нама звектали би ланци,
Нит' би цвеће тамо процветало
Да не беше овај свети камен, —
Овај камен то је олтар Српства,
Ту је плам'о од слободе пламен...

(Почивка)

Час је свечан. Упамти то добро,
Нек' ти, сине, увек на ум слета,
Час је свечан: ова земља лепа
Роб је била пре стотину лета.
У сваког се срце скаменило,
А бела је проплакала вила,
Што орлова беше са Косова
У свакога поломљена крила...

(Гледа у грмове)

Шуми, шуми, висока планино,
Па му причај јаде од окова;
Шуми, шуми, висока планино,
Па му причај славу прадедова...

(Почивка)

Ал' је мајка родила јунака,
И мач оштри наменила сину;
А кад дете мало ојачало

Он се јунак у планину вину,
И планини ово говорио:
„Мајко моја, потоње је доба,
„Ил' нам подај срећу и слободу,
„Ил' ми чувај у слободи гроба!“
И закликта као крсташ ор'о,
То се чуло где су срца била,
Запёвала вила Косовкиња,
У орлова зашушташе крила;
И грунуше пушке низ планину:
„Хазурала, настало је доба!“
И ланци се тешки покидаше,
И слобода целивала роба...

(Почивка)

Час је свечан. Упамти га добро
Нек' ти, сине, увек на ум слета!
Час је свечан: ова земља лепа
Роб је била пре стотину лета,
Роб је била, ал' и срца беше
Што се дивно одужише роду, —
Закуни се да ћеш и ти, сине,
Као јунак бранити слободу.

(С деспа на степама појављује се вила).

Унук

(Диже руку на заклетву. Потмула грмљавина, која све више јача).

Заклињем се Ђорђем Кара-Ђорђем,
Каквог Српка још не роди сина;
Заклињем се Војводом Милошем
Сурим орлом с Рудничких Планина;
Заклињем се славним Синђелићем,
Што нас славе увенчао гласом;
Заклињем се Змајем од Ноћаја,
И соколом Чарапићем Васом;
Заклињем се Танаском Рајићем,
И са Вељком с Неготине града;
Заклињем се Кондом и Катићем,
Заклињем се с два Недића млада;

Заклињем се Лазаром Мутапом,
Увек нам је осветлао лице;
Заклињем се Зеком Буљубашом,
Мрким вуком с бојне Парашнице;
Заклињем се у све прадедове,
Што се своме одужише роду, —
Заклињем се, деда, заклињем се
Борићу се увек за слободу.

(Деда га благосиља).

(Огромна грмљавина. Вила му прилази и код последњих речи спушта венац на главу).

Милорад Ј. Митровић

Примедба. Представљано 14. фебруара 1904. год. у Краљевско-Српском Народном Позоришту у Београду, приликом свечане представе у славу стогодишњице Српског Устанка. Лица: Деда, г. М. Гавриловић, унук, г. Б. Димитријевић, вила, г-ца М. Петковићева.

СУЗЕ

Свакога јутра, у зору рану
На сусрет идем беломе дану.
Преда мном трава зелена и чиста,
Сребрна роса по њојзи се блиста,
Бисерне капље трепере и сјају
И свежем дану нову крепост дају.
Ја их гледам, гледам, а мис'о ми тоне:
Ако су то сузе што их бедни роне,
Онда нек' их туга и невоља мине
И утехе зрачак нек' им брзо сине!
А ако су сузе што их љубав крије,
Па их у потаји и самоћи лије,
Онда нек' их сунце никад и не брише —
И нек' их је сутра много, много више!

Сокољанин

ПОГЛЕД

I

Идеали, чежње, амбиције, страсти,
Нада, осмех, радост и њени извори,
И све што човека поткупљује, мити
Да корача, иде, креће се и бори. —

Одвугло од влаге мутних, мокрих дана...
Нек' престане живот и сви моји дани!
Ил' не, нека трају док их смрт не склони —
Док се мрак не спусти и дух ми сарани.

Све што је у мени — самог мене гони...
Ах, радо бих плак'о — али нисам жена!
А и на што сузе кад болова нема
За пропале часе — минула времена.

II

Нов се живот јавља и ја њега здравим!
Ено га на гробљу мојих успомена!
Пуне су му руке и сласти и миља —
Смеје се и прича да је и он пена,

Коју ветар носи к'о лишће са биља...
Жељан сам осмејка ма и лажан био!
Само нек' се младост пробуди и крене,
И остави места што их јад покрио.

Тражих негда људе — волео сам жене.
Сад блудницу волим — заноси ме јако,
Јер пољупци њени са уста румених
Упијају небо — позлаћују пакô.

III

Уживања трају док крв ври и тече,
Мисао је болест заразна и стара;
Жена ничег нема сем тела и груди,
И моћ да привуче, заведе, очара,

И пелену скрије под девичне жуди...
Развалину доба снова и полета
Обавила пустош, заклонила тама —
Каткад уздах прође — празнином прошета...

Подижем будућност са својих осама!
У њој ће све бити мило и весело!
И топло и љупко к'о узглавље њено —
Као коса, уста, врат, груди и тело.

Dis.

ПЕСМА МЕСЕЧЕВУ ЗРАКУ

— ГИ ДЕ МОПАСАН —

Ти питаш ко сам? Месечев зрак!
Од'кле долазим? Тамо од горе!
Рађам се у ноћи, кад буде мрак
Кроз грање верем, прелећем море.
У лугове ходим, па цвећу почивам
На звоник се пењем, и у понор слазим,
Нити сам врућ, нити студен бивам;
Исто к'о и лопов на плен свој пазим.

Ја се свуд лако завлачим,
Продирем у сваки кут,
Кроз кључаницу с' увлачим,
Дознајем тајне успут.
Љубав ме зове другом,
И она љуби мој зрак,
Срце с' обвија тугом
Кад с' скријем у облак.

У росној трави цврчак,
Славуј са својим другом
Здраве мој први зрак
Са песмом и са тугом.
Ја се са зраком моћи
Крадем к лежишту зеца,
А он престрављен скочи
Од зрака сјај-месеца.

Зрак се мој увлачи
Кроз шуму густу, црну,
И буди иза сна дивљачи:
Кошуту и лаку срну.
Оне гледе кроз ваздух
У страху да ловци не лове,
И уши чуле свој оштрећ слух
Да одкуд јелен не зове.

Кад ноћца савије крила мрачна
И у низине почне да слази,
Тада је време да светлост зрачна
Са ове земље даље одлази.
А када провирим кроза облак
И кроз мирни крај пролети мрак.
Тада душе ноћне назире свак
И спопада га језа и страх.
Ја сам пратилац веселих људи,
Ал' и утеха потиштених груди.

Ти питаш ко сам? Месечев зрак!
Од'кле долазим? Тамо од горе?
А када буде још већи мрак
Ја ћу осветлит' брда и море.
Кад лутам кроз гору тражећи свој кут,
Тад, се не плаши судбе несрећне,
Ја ћу ти указат' увек прави пут,
Јер зрак мој доходи од светлости вечне.

С француског

И-ги

ЗАШТО?

Што се душа мучи и пати због људи?
Равнодушност њихна зашто је заболи?
И што их се чува, а тежи и жуди
Да је когод мари, и да она воли?

Што је тешко души када се осами
И скрива ту жалост што у њојзи јечи?
Што је јадан човек који тако чами
Без искрена друга и без лепе речи?

И што у весељу, к'о у час нехајни,
Утоне се треном у досаду неку,
А искрсне мис'о: шта је живот вајни?
Каквог има смисла? Шта ће он човеку?

К. Цветк.

ПОПА ЈАКА ГРИЈЕХ

ИЗ ЖИВОТА ЗЕТСКИХ ГРАНИЧАРА

— САВО П. ВУЛЕТИЋ —

На уранку једног јунског дана скупило се нас неколико редовних добровољних читача и појача голубовачке цркве и засјели под гранатим бријестом, што је до саме црквене порте. Јутарња хладовина залијева нас свјежином, а врапци, што цвркају над нама, роне на нас росу са брестова лишћа. Марко и Илија се препиру око тога, који ће од њих двојице тога јутра читати „Апостол“, а ми: неко помаже једном, неко другом, а неки се опет забавили посматрајући Симове нове хаљине и прегонећи се око тога колико су стале. Понека бака прође кроз капију црквеног дворишта и кад, хитајући к цркви, буде према нама, назове нам „добро јутро“, а ми одговори или не одговори, јер као да се надметасмо с врапцима у ларми.

Без нас ђака и старих чељади не рани сад нико у цркву, јер радини спавају нећељом и празником до позно.

Марко и Илија се погодише, а оцјењивачи Симовог одјела као да стадоше на неки рачун, те се препирка прекиде и тада пријеђосмо на друго. Петар, најречитији међу нама, још једном исприча причу, која се тих дана у нашем селу толико причала, а ми смо га пажљиво саслушали, као да дотле нијесмо о томе ништа знали.

— Био је јадник дошао из Пипера — почиње Петар на наше наваљивање — и стао у најам код неког Подгоричанина, да му чува овце. Газда га упутио са стадом у Ћемовско поље, а сиромах Андрија — тако се звао — невјешт мјесту, те не знао

докле може овце ка граници припустити, па им оставио на вољу и оне измакле до на границу. Андрија је пшао за овцама, а Арбанаси опазивши га, да је дошао до границе, привуку му се кроз нећине ријеке Цијевне и опколе га. Као ђечак Андрија није носио оружја, те га Арбанаси испрва не хтјеше убити, но га ухватише и — одрежу му нос и уши!!..

Згрозисмо се као кад смо први пут дознали за Андријину судбину, а неки уздигли стиснуте песнице и пријете.

— Сиромах Андрија, — наставља Петар — када га Арбанаси опакажена пусте, одбије се мало од њих, па се почне тући камењем у главу, да себе умртви. Једном старом Арбанасу дожали се на то и на силу осталима привуче се Андрији иза леђа, и опали му пушку међу двије плећке, те се јадник смири!!...

И тада поново би нам лакше, кад Петар доврши причу, као да су јадном Андрији повраћене уши и нос, а не е је са животом свршио!...

Сунце већ промаљаше млазове зракова кроз брестово грање, а попа још нема!

— Да није што ново, те поп не долази? — рече један и отвори се нови разговор.

— Никад се није овако опознио, иако кад је у чети бивао,

— Да није и ноћас био у чети?

— Да није избиља... Може бити... Биће сигурно... Нигђе друго... задевељасмо.

— Да није с Андрије?

— Зар да га наши свете?!

— Да, наши, и ако није Зећанин, он је на нашој сеитини погинуо — вели Живан, који бјеше од свих нас најодраслији, те се и могаше ђекад привући старијима и чути шта говоре.

— Ето попа! — повика неки и сви се тргосмо и похиташмо к цркви.

Поп Јако уђе кроз споредна врата на црквеном дворишту и полако ступаше к нама. Сунчеви зраци, што промичу између грана на дрвећу, испод којег поп пролази, час му озаре натмурено лице, а час га пусти сјенци, те се онда чини страшно као бурна ноћ. Руке је пребацио преко пушке, а ову затурио иза леђа; капа му завезана црном пошом, џамадан раскопчан, те му летови висе мимо тек олевореног паса, за којим је револвер без колана; гологињат је — без докољеница, а греботине и чизије крви ишарале му гњатове, чарапе му откопчане, те му

огрље лапара око чланака, а рошљиви опанци растракулани, да се једва држе око ногу!...

Поп Јако је више пута, да ми знамо, овакав к цркви долазио, а који пут умрљан и људском крви, па и тад би он прислонио вељу пушку при црквеној вратници, ушао у цркву, револвер оставио на прозор, што је до олтара; очитао би тад по једну молитву пред свакојом иконом, што су у најнижем реду на иконостасу и пред свакојом метанисао, ушао потом у олтар, умио се и отпочео службу Божју! Мислили смо, да ће и сад тако. Један од нас отвори црквена врата, а двојица се дохваташе конопа, што се лелујаху пред вратима и звона забрујаше. Поп у толико приступи к нама и од звука звонâ не чусмо, да ли нас поздрави или не. У лицу бјеше сад још страшнији, но што нам се мало час чињаше; очи му наливене крвљу! Махну руком на оне те звоњаху и они прекидоше. Прислони пушку уз вратницу као обично, скиде капу с пошом и уђе у цркву, а ми за њим. Приђе к олтару и стаде пред Спаситељеву икону. Револвера не вади из паса и ми очекујемо да то учини и да уђе у олтар: али он остаде ко стијена, ђе се нађе. Ја бјех ближе олтару и могах виђати попа с лица. Дигне очи горе па их опет спусти, а усне му се једва примјетно крећу.... Никад му дотле сузâ не виђех, а сада му капаху као стрехе!... И ми се сви скаменили, па не знамо ђе смо!...

Поп Јако се врати и полако изиђе из цркве; узе пушку, па је немарно претури преко десног рамена. Промрмља нешто кроз зубе и неки разумјеше, да је наредио да затворимо цркву и да одлазимо, како се људство не би купило, јер неће бити службе. Као на туђим ногама отпути потом и оде. Ми смо га са чудом посматрали, док нам се заметну кроз једну криву сеоску улицу.

Требало је причекати док се сеоске бабе добро искрсте и изметанишу испред сваке иконе, па тек онда затворити цркву, а нестрпљење нас је ужасно гризло, да отидемо у село и да дознамо, што је то с попом ново било.

По нашем се селу још тога дана све знало и причало.

Поп Јако је с неколико својих четника отишао да освети Андрију. Уходе, Срби из Турске, навели су га на српског кр-

воицу Таф Аса, који је са својим јединцем сином радио своју њиву у Говеђем Броду и ту ноћивао.

Безмјесечна је ноћ пропустила четнике кроз своју помрчину и они дођоше куда су пошли. Поп Јако је ишао пред четом и први опази двије прилике, гдје на једном широком складу, на два корака једна од друге, мирно дишу у дубоком сну. Четовођа се обрну на чету и једно „п-с-с-т“ пропусти кроз зубе, а четници стадоше и узеше спремне пушке преко руку. Поп се на прстима примаче спавaћивим. Страшна људина, већ средовијечна лежала је на узнак. „Таф Асо“ — прошапта поп и појури му крв у лице. „Крвник браће Ратковића, крвник.... многих.... Андрија онакажен“ — сину му у глави и зину му срце за осветом!.. Друга прилика бјеше увијена у талагану. — Поп Јако се повуче неколико корака назад ка дружини и распореди их како ће пуцати. Крок-два учине опет напријед и зовну Арбанаса по имену, а громки глас му се разлеже по тихој ноћи. Таф Асо скочи и хтједе дохватити пушку, што бјеше поред њега, али га плотун уграби и он јекну, а рука му полеће на прси, на којима се појавише извори крви, и из њих одјекну последње „Ћуће-е-е!“ [1] И други човјек врисну, покуша да устане, па се попи на десну страну, куда га олово занесе и паде са узвиком: „Јеле мене, мајко!“ — Четнике убоде у срце овај глас. Поп похита убијеном младићу:

— Што је?! Нијесмо погодили?! — упита престрављен једнога од другова, што се бјеше надвио над убијеним младим човјеком.

— Не: То је мој зет Марко из Врања — одговори онај — ја сам пуцао... помогао сам да се мојој сестри дом угаси!...

Четници се повукоше као без главе, а оставише своје жртве да их кроз мало први сунчеви зраци последњи пут пољубе!...

У очи оне ноћи, кад је Таф Асо хтио погинути, његов је син био отишао кући, а замијенио га сусјед му Србин!...

Попа Јака нијесмо задуго виђали. У цркву није долазио и само би „отправљао“ кад је била велика потреба: да дијете не умре без крста или велико чељаде без причешћа. — Послије

[1] Куку!

је излазио. Никад онај, што је прије био; не би се пошалио или провеселио, а некако омекшао и као да се од своје сјенке стиђаше, и бојаше да га не прекори *што је невину српску крв пролио.* Поче и цркву отварати и служити. Када бих му држао свијећу на проскомидији видио бих вазда, како једну честицу просфоре извади и стави на тас за Марка и помене му име. Држао му је и неколике „заупокојене“ литургије. По сад је поп Јако више ишао у чету но дотле. „Светим Марка“, — зборио је и Арбанаси су уз границу гинули видом и невидом. Видио је комаде браћи и сину; али их никад јавно не зажали. „Осветио сам их и преосветио“, — рекао би, кад би се ко пред њим за њих зађенуо, па се тек нешто као присјети и уздахне.

Нашао сам се код попа Јака кад умираше. Стари лав не могаше примјетити ни да смо код њега. Снага му се потпуно скрхала и тек дах му свједочи да га душа није још оставила. Промиголи се мало, погледа и јекну као боденик. „Велики гријеху мој… Марко… јесам ли те покајао… јесам ли те освет..“ — изговори с прекидима а једва чујно, па умукну — за вазда!…

Цетиње, Јануара 1904.

ИНТЕРВЕНЦИЈА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

С ОБЗИРОМ НА ТУРСКУ

(НАСТАВАК)

Ако је дакле међународно право заиста овако како смо га мало час оцртали и ако оно није нимало коракнуло, онда смо потпуно, као и противници интервенције, за најапсолутнију неинтервенцију; али ипак држимо да је оно окренуло фронт и да се од њега има нешто више очекивати.

Ђјерантони побија интервенцију стога што држи да она спречава сваку тежњу напретку и да је напаст на народну независност. Ево у осталом како је дефинише: „L' intervento è l' impiego di forza morale o materiale per obligare popolo o governo a mutare la condotta, a cambiare le proprie instituzione, a desistere di una revoluzione infine a vincolare ogni naturali tendenza al progresso; è l' agressione nazionale; (Revue de droit international, св. II стр. 103.). Чувени професор римског университета Ђјерантони није у праву кад потчињава интервенцију извесној идеји, извесном циљу. Правни карактер једнога поступка никад не зависи од побуде или циља његова. Истина је да му та околност, у моралном погледу може у извесним приликама да послужи за олакшавну околност, према томе да му да обележје легитимитета; али ипак зато она не мења свој првобитни карактер. Интервенција, било да помаже тиранију или револуцију, она ће ипак остати интервенција; такође није истина да она стаје или, бар по схватању г. Ђјерантонија, треба да стаје на пут природном напретку или да служи тиранији; јер би Ђјерантони нашао кад би, да би остао доследан свом учењу о

интервенцији, хтео да се поврати у старо стање, све оно што је непосредан резултат интервенције, у великој противречности са самим собом, пошто би у таком случају требало прогласити за неправедну интервенцију Русије, Француске и Енглеске у пословима Турске 1827, ради ослобођења Грчке. Требало би повратити целу данашњу Бугарску, знатан део Србије и Црне Горе под непосредну власт Турске. Другим речима требало би реконструисати данас у XX веку једну турску империју из XVIII столећа, пошто су сва ова оцепљивања била резултат интервенције. Он сам међутим у својој историји међународнога права у XIX веку каже: „држим да није далеко дан кад ћу, додавајући једну нову главу овој историји, бити кадар да испричам правице достојне нових времена, а не празне експедијенте једне дипломатске, емпиричне и немоћне вештине!“ (стр. 654), пошто је већ био рекао пре тога (стр. 267). да су погодбе Хришћана у Босни и Херцеговини преко сваке мере жалосне... „Уговори, који дају турској власт над народима хришћанским у Јевропи, припадају варварском добу а не времену цивилизације и садашњега права“, и пошто, нешто даље затим, додаје: „Злочиначке су оне владе, које за неколико векова трпе да гледају у погодбама зликовачке послушности народе које вера, језик, историја, култура и обичаји натерују да се непрестано буне и крваве“. Основна погрешка бранилаца неинтервенције је та што они приписују произвољно интервенцији особине које јој нису својствене и које им служе као полазна тачка у њиховим нападима.

„Порекло је интервенције у тежњи коју имају јачи да владају над слабијим и да им намећу своју вољу“ — каже Амари (R. d. dr. int. II. 354). Ми признајемо да је интервенција у старијим временима послужила јачима у њиховим намерама, али из тога не излази да она мора увек имати тај задатак.

Противници неинтервенције најзад кажу да право независности искључује сваку интервенцију, пошто не постоји право које би могло војевати против самога права, и пошто судбину једнога народа треба да решава сам тај народ. Све је то тако, али кад противници интервенције говоре о независности државној, претерују, чини нам се, са домашајем тога права у корист државе у којој се интервенише а не воде ни мало рачуна о истом праву државе која интервенише. Исти Амари каже: „Аутономија народна, како унутрашња тако и спољашња, није неограничена; она налази своје границе у праву, јер свака

правна личност, изолована или колективна, може поступати како јој то најбоље доликује, али не може повредити правни закон (Revue du droit internat., св. II. стр. 367.).

Кад је тако, ми питамо: којим ћемо начином наморати једном државу да се поново врати у границе свога права, које је прекорачила, и која тиме прети егзистенцији наше државе? Непобитна је истина да један народ има право и мора сам да решава своју судбину; али кад тај народ у својим поступцима да би дошао до благостања, вређа наша права која су тако исто света, питање је: шта треба ми да радимо, како држање да заузмемо према том народу? Хоћемо ли скрстити руке и потпуно равнодушно посматрати тај народ који радећи на својој срећи и благостању прети нама смрћу? Хоће ли бити правичније да допустимо нападачу да у извршењу своје намере иде до краја? — Јер, по Богу, он решава своју судбину. И ми ћемо признати нападнутом право да га одбије? Присталице неинтервенције, само да би остали доследни својој теорији, верујем рећи ће да се не треба мешати. Али и ако се порекне свако право, које даје могућност нападнутом народу да се брани, он ће се одупрети из своје иницијативе, уз пркос хиљади правних забрана, гоњен осећајима који истичу из његове људске природе.

Одговор да су државе равноправне и међу собом и према томе да не могу судити своме комшији за оно што он ради код своје куће, има такође своје границе. Да је тако признају обилазним начином и сами противници интервенције. И они су у више прилика, принуђени да допусте интервенцију у виду, разуме се, изузетака од принципа неинтервенције, али који ће бити тако исто опасни као и интервенција коју нападају ако она збиља нема други задатак.

Сам Амари, који је присталица најапсолутније неинтервенције, у поменутом случају допушта интервенцију, само да би остао доследан себи, он је подноси под другом етикетом. „Кад би се многобројне војске нагомилале на суседној граници, и претиле да упадну у државно земљиште — држите ли да не би смели интервенисати да би отклонили опасност у њеном зачетку, и да би напротив требало чекати да она постане неизбежна кад би већ разуздана војска прешла границу и напала наш народ? Каких би сте убедљивих разлога у том смислу могли навести да би поткрепили неинтервенцију?“ Спас отаџбине је највиши закон;

али право одбране је сасвим нешто друго од факта интервенвенције. За потврду свога навода позива се на Палму који узвикује „Интервенисати се каже за факт кад се ко меша у интересе и расправе другога; али онај који брани своју сопствену државу, своје интересе, тај никако не интервенише“ (св. II, 544). Уз пркос свему овоме ми тврдимо да постоји интервенција коју оправдава случај нужне одбране.

Другим речима интервенција је овде последица чији је узрок у нужној одбрани, али ипак за то она остаје интервенција. Броше, професор философије права на женевском универзитету, такође се подухвата да докаже да принцип неинтервенције није ни мање ни више но апсолутан. „Воља људи — каже он — према томе и држава, да владају а да им се не влада, изазвала би рат свију против свих, који би се свршио светском пропашћу. Неинтервенција је брана против тога зла. Државе да би му доскочиле поделиле су свет, поставиле границе, у чијој унутрашњости мора да се поштује њихов узајамни суверенитет“. „Принцип неинтервенције треба сматрати као основ не само међународног но и сваког другог права: својина, породица, то су домени резервисани извесним личностима и гарантовани против интервенције других“ (R. d. dr. int. XXVI, стр. 420). Намера г. Броше-а, нема спора, достојна је похвале, јер је жељан да сачува мир, али није, чини нам се, успео доказати оно што је управо хтео. Дакле он тврди да су државе ради одржања мира поделиле свет и поставиле границе; то је лепо, али сам тај чин није тако лака ствар. Кад је реч о подели, нек нам се допусти, да учинимо само ову напомену: ко има право да изврши ту поделу? Хоће ли то учинити народ сам или поједини владаоци? Треба ли при томе имати у виду народне интересе или владалачке? Је ли та подела правична и, као таква, да ли заслужује да се бескрајно одржи онаква како је једном извршена? Треба ли она, пошто је једном извршена, да остане таква довека? Ово држимо да је изгубио из вида поштовани професор, кад је поделу навео као основ неинтервенције, пошто иначе овај аргуменат иде више интервенцији у прилог. Нека ми каже сваки поштен са руком на срцу: има ли каквог правила и какве мере у овоме чину што је при подели тој један део једнога народа уступљен једној држави; друга опет покрајина тог истог народа, настањена људима истог порекла, истога језика, истих обичаја

и народних предања, који припадају истоме народу и тиме стоје у природној вези са делом који је тек уступљен једном моћном владаоцу? И кад је то већ једном било, хоћемо ли допустити актуелном сопственику да се непрестано служи грубом силом, да би одржао под својом влашћу народ кога наведене околности терају да се буни? Је ли то норма којој тежи човечанство, због које би требало забранити сваком другом да се меша, па чак и његовој браћи по крви, која су, само за то што су се случајно затекла за неколико миља даље од њих, имала срећу да припадају сами себи? Али, неко ће нам одговорити, да суверенитет, независност, аутономија нашег суседа, угњетача, не допушта нам де помогнемо нашем брату. Али, ако тај суверенитет, независност, аутономија има циљ да угњетава, ми одговарамо: да то право није право које би требало да управља судбином цивилизованог света, то је право које би имало своје место у дивљачком ком крају а не у Јевропи. Право независности, ако се овако појми, личи на размажено дериште, које руши све да би задовољило своју неоспорну ћуд. Право слободе је тако исто потребно за индивидуу као и за државу. Појам слободе је пречи и од појма о Богу. „Бог је тако исто потребан — узвикује Мирабо — као и слобода!“ Сва права, која један народ може бранити за себе може и за друге, кад је позван да интервенише — каже Витон (Wheaton, Histoire des progrès св. II. стр. 244).

Право, премда га не треба мешати с моралом, не треба да стоји у противности са њим. Морал као и право, које је виши израз морала, тесно су везани са природом људском. Порећи човеку ове особине, које су му урeђене, значи спустити га до нивоа неразумних створења. Пошто је опет држава збир разумних створења, која ми називамо људима, излази да и за државу не могу постојати друга каква права сем оних која истичу из природе људске. Према томе, и у међусобним односима држава̂, треба да владају, ако не иста правила, оно бар веома слична онима којих се појединци држе у својим односима.

Даље тврдимо са г. Брошеом да је принцип неинтервенције правило, али оно за то није у стању да искључи интервенцију. И у самом приватном праву неинтервенција не би била у стању да заштити сопственику потпуно све последице права својине од арбитрарних повреда његова суседа самим тим што забрањује његово мешање у то право. Право својине остало

би илузорно, кад се не би допустило сопственику да одбије ма чије неправедне нападе на његова права, кад тај из својих личних рачуна не би био вољан да поштује право другога. Људи, рекосмо, нису анђели. Идеја правичности неће никад бити толико развијена код човека, да га може сама по себи задржати да не изврши неправду, кад је унапред обезбеђен да његов противник није у стању да му стане на пут.

Судија, по нашем, вршећи своју дужност, врши интервенцију у корист повређеног. Исто се збива и у међународном праву, са разликом само што овде интервенцију врши сам оштећени, а не судска или извршна каква власт, која би била предвиђена и уређена унапред. Мора се признати да је то један недостатак међународнога права и у овом погледу оно стоји испод приватнога, али због тога не би требало да му се порекне и егзистенција његова, пошто и ако не постоје у међународном праву писани закони, који га у приватном праву формулишу у даним моментима, ипак право постоји, јер оно је раније од свакога писанога закона, који га санкционише само али није у стању да га створи. Уосталом, кад би овај разлог био довољан да се одбаци право интервенције, и међународно право из истога разлога, пошто и за њ не постоји никакви законик у смислу приватнога права, требало би да искуси исту судбину. Стога ми признајемо два права место једнога: право неинтервенције, које треба да послужи као правило и право интервенције које је изузетно право, намењено да осигура прво. Г. Броше тврди даље да „појединци, као и народи потчињени, губе половину своје душе. Ако је за појединце потребна извесна слобода кретања, треба такође да и државе живе... Неко има право да употреби своју снагу само у свом интересу, али не и у интересу другога, јер нико није за то судија, нарочито у међународном праву. Без сумње суверенитет допушта и злоупотребе са стране суверена, али лек интервенције био би гори од зла“. У ово неколико речи има доста што не може да издржи критику. Но зауставимо се прво на првом ставу да: „потчињени појединци као и народи губе половину своје душе“. Ако бисмо се, да би смо угодили г. Броше-у, сагласили с њим да је то тако, мораћемо у исто време признати да то стање није природно; то је неправилно, анормално према томе и пролазно јер нико још, мислим, није видео човека са пола душе. Подјармљени народ мора најзад или да изгуби и остатак своје

душе, дакле да угине, претапајући се с победиоцем или да оживи, повраћајући и ону половину, која му је силом однесена. Али допустити негдањем победиоцу, садањем притежаоцу тога народа, да се послужи и недопуштеним средствима, да би сасвим угушио народ који почиње да оживљава, не слаже се више са културним ступњем нашега доба. Јер, ако кривични закони свих држава цивилизоване Јевропе бране и кажњавају убиство једног јединог човека, како смемо да помислимо да закон човечности треба равнодушно да посматра убиство целога једнога народа, да одобри злочин који би извршио суверенитет, чија је иначе дужност да кажњава зликовца? Суверенитет, независност једне државе треба, да се поштује, али само у толико у колико она то заслужује, у колико је она свесна својих дужности; али допустити јој да се служи најодвратнијим свирепствима, и схватити је као независност монарха према њиховим народима, у цињу да их они газе, није више допуштено. Ако свака држава има своје сопствено право, цивилизована Јевропа такође има своје право. „Кад држање једне државе — каже Блунчли — изгледа несносно и недостојно цивилизоване Јевропе, мора се допустити да се оно што се дешава код ње, не тиче ње саме; остале су јевропске државе овлашћене да предузму кораке да се у њој изврше реформе" (Droit internat. codifié).

То мора бити овако и никако друкче, „пошто је човек највише и најсветије право пред којим свако друго право треба да се клања". Допустити једној држави да се послужи свакојаким средствима, да би одржала у послушности подјармљени народ, значи вратити се на доктрину Свете Алијанције, сматрати народе као непокретну масу, намењену да послужи циљевима владалачким у постизавању њихових интереса. Интервенција, која би имала ту намеру да помогне оваком народу, истина је једно зло, али једно зло које је потребно да излечи друго једно опасније, то је отрован лек, који ће се употребити да излечи зло. Пропаст једнога народа је свакојако веће зло, од пропасти једне државе, пошто државе постоје ради народа, а не народ ради њих. Вател, у свом делу, премда, партизан неинтервенције и као таки пребацује Грцију да је отворио врата злоупотребама, каже: „Кад се један народ с разлогом лаћа оружја против свог угњетача, правично и великодушно је да се по-

могне тим храбрим људима, који бране своју слободу" (Droit des gens II § 56).

Такође Амари у таком случају допушта интервенцију. Он је, по свом обичају назива потпором, помоћу, али која је ипак за то случај интервенције. Тиме он меша помоћ са интервенцијом, што се не слаже са гледиштем г. Броше-а, пошто се разлика састоји у средствима употребљеним а не у циљу који је она имала. Г. Бешировски, инспириран од Амари-а, упада у исту погрешку, заборављајући да је већ био цитирао Жакменса: да правни карактер једног поступка не зависи ни од побуда ни од циља који је он имао у виду.

Брену, галском главару, може се дати за право, кад улазећи у капитол, подвикује: Vae victis! али једном владаоцу савремене Јевропе, који би хтео да се угледа на њега, ми поричемо то право. Размак времена, који нас раздваја, и стечено искуство за толико векова јасно нам кажу да овакви поступци не одговарају вишие мети којој се човечанство упутило. Идеје, које су сила покретачица у друштвеном развитку, јесу тако исто променљиве као и сам човек.

Сваки човек посебице и свака генерација уопште доноси у себи клице нових идеја. Ове, понекад, место да изумру са човеком, код кога су зачеле, оне га преживљују и брзо се развијају, прилагођујући се са средином у којој живе.

Ток догађаја у животу државе и народа налаже нам не само да не одбацимо интервенцију, но да је још примимо понекад као врсту дужности, као што каже Жакменс, у животу држава. Сви су народи браћа међу собом и све су револуције космополитске, стога смо принуђени понекад да помогнемо нашем суседу, ако нисмо ради да ропство његово буде почетак нашег подјармљивања.

Принцип неинтервенције има још и ту ману: да обухвата у себи велику дозу егоизма. Присталице овога принципа изгледа да се задовољавају оним што се дешава код њих, не водећи нимало рачуна о општем прогресу. Затим се противници интервенције варају ако мисле да је њихов принцип индиниферентношћу својом у стању да умири грозничаву агитацију у ком се налази друштво. Поједини народи, с дана у дан, постају свеснији својих права; стога они неће задоцнити да покушају да их отму од својих узурпатора. Дужност је цивилизоване Јевропе да их помогне у томе, како би се избегла

крвопролића, која прете човечанству. Садање је стање само пролазно. Мислити да су се све државе консолидовале и зато их хтети скристализовати, учинити их сталним, то је горка обмана. Бој бијен од толико векова није још при свом крају „Схватити ток ствари у свету као један драмат, који је подељен у чинове, и мислити да се, за време одмора између чинова можемо без бојазни да ћемо бити узнемирени, одати свом уживању, и својим приватним пословима, то значи варати самога себе. Међувремена у којима поједини догађаји изгледају да су прекинути, сачињавају најинтересније моменат драмата. За време ових привидних тишина спремају се узроци догађаја који се доцније појављују. Идеје чине везу у временима. Они, који виде само крупне ствари, који чују само грмљавине, не разумеју нимало историју". (Fiquelmont, Pensées et réflexions morales et politiques.) Принцип интервенције, и ако је у његово име учињено толико злоупотреба, може бити једно од најспасоноснијих средстава. То ће му бити једини задатак, кад они у чијим се рукама налази судбина народа, буду пошли са другог гледишта за извршење своје тегобне дужности. Једино правда може спасти свет. Сва остала средства, којима се послужила до сада политика, само су привремени компромиси, намењени да у моменту отклоне опасност, која је претила, али нису у стању ниједан од њих да је из корена извлече. Кад државе буду усвојиле за правило у својим међусобним односима правичности: suum cuique tribuere, онда ће принцип интервенције постати најспасоносније средство, тада ће се тек многи ратови, који данас изгледају неизбежни, свести на свој минимум. Противници интервенције, и ако су против ње, имају један случај где се слажу и у ком је сви допуштају, а то је Турска. Нама се чини да они нису консеквентни, кад је према њој допуштају. Кад је тако, треба је или у принципу допустити према свакој државн, или је сасвим искључити. Јер који су они специјални разлози који је могу легитимирати према Турској? Ако их има, зашто је не допустити и у другим државама, кад се ти исти разлози буду појавили?

Истина је да је тешко, чак и немогућно, одредити и прецизирати случајеве у којима би њој било места, али то није довољно да се она искључи. Идеја Лавлејева, која признаје да интервенција понекад може бити оправдана, али само зато што се не може извести правило кад је треба допустити, да се она

зато прогна из области међународнога права, мислимо да није правична. Никад, држимо, лекар један неће избацити из своје фармакологије известан лек, чија је лековита моћ доказана у извесним болестима, али сумњива у другим случајевима. Послужиће се, мислимо, с поуздањем тамо где је поуздан, поступајући са више обазривости тамо где му поузданост недостаје.

Ми најзад тврдимо да је интервенција потребна. То је рат — као што каже Мартенс — и све околности које дају једној држави један узрок којим се оправдава рат, дају му у исто време довољан разлог за интервенцију (G. T. Martens, Précis du droit des gens modernes, стр. 213 note). И заиста је тако, јер сваком рату обично претходи интервенција. Противници интервенције, тиме што је искључују, враћају се у варварска времена, кад за ратне стране није постојала никаква обвеза да прибегну прво другим мирољубивим срествима за измирење. Тиме, у намери да излече зло, они га погоршавају, јер овим је отклоњена свака могућност да се несугласица мирним начином загладн.

Премда су државе неприкосновене и независне, каже del Bon, оне не треба да сматрају да се налазе у стању изолованости и егоизма, него у стању коегзистенције моралних и социјалних бића. Ако принцип неинтервенције произлази из егзистенције државне, сама егзистенција у многим случајевима допушта извесне изузетке, кад се тај принцип у злој намери брани или хоће да примени да би се њиме уништила егзистенција државе коју би оно требало да чува. Овај свети принцип међународног права, неинтервенција, није израз егоизма и индиферентности, оно је једно опште право и једна општа дужност која може да се мимоиђе, кад егзистенција и коегзистенција налажу изузетке. Државе, сем тога што су велике правне личности, још су и велике моралне личности, оне имају велике осећаје, којима се одликује човечанство. Сажаљење је једно племенито и узвишено осећаја; и стога, кад је принцип неинтервенције у борби са околностима, које налажу интервенцију, кад унутрашњи догађај једнога народа заслужује опште сажаљење, ми држимо да правни принцип треба да уступи моралном осећају. Дужности братимства, милосрђа, осећаји потпоре и пожртвовања за опстанак других имају један закон много знатнији од једног правног принципа, који губи сваку силу где би требало да потпомогне да се одржи оно што је неправично, нечовечно, и противно егзистенцији и одржању једнога народа. Ми, према томе, мо-

жемо допустити да један народ може интервенисати у корист другог народа угњетеног, кад га његови заступници буду позвали, или из осећаја народног сажаљења. Признајемо у опште корист принципа неинтервенције, али му не можемо дати апсолутну моћ, која би била противна и штетна по државни опстанак, противна оним узвишеним осећајима, на основу којих је организовано човечанство господар своје сопствене судбине.

Принцип неинтервенције не може ићи дотле да фаталном његовом помоћу хтедне да одржи деспотизам који би био противан сваком праву (Del Bon o. c. pp. 126. 127).

Принцип националитета, који ће у многом допринети да се смањи број интервенција, држимо да неће бити у стању као, што држи Амари, да их са свим искорени. Правичност такође неће успети да изврши тај посао, пошто се око ње могу изродити спорови, у којима ће свака од заинтересованих држава, мислећи да је у праву, покушати и делом да извојује то своје уверење. Пошто се из досада реченог види јасно да смо за интервенцију, да видимо у чему се она састоји и кака је по природи.

III

Интервенција и њена дефиниција

Писци међународнога права о многом чему, па и о дефиницији интервенције нису се могли сложити. Између свих Родеревљева, се малим додатком, чини нам се да ће бити најбоља. Према томе интервенција би била званично мешање једне државе у унутрашње послове друге независне или у њене спољне односе против њене воље. (Pradier-Fodéré, Traité de droit internat. св. I, стр. 551).

Да би мешање имало карактер интервенције требаће да држава, у којој се интервенише, буде самостална, независна. Само је у послове таке државе, на основу њеног суверенитета забрањено мешање. Према независним државама ниједна друга не сме тврдити да има какво право којим би се крњила независност те државе, и ако где тога буде, онда она држава, над којом постоји то право, испада из реда независних и улази у ред полусуверених или протежираних, које по уговору, на основу кога су постале, признају својој сувереној или заштитници унапред тако право. Затим мешање у послове једне др-

жаве треба да је наметнуто државн у којој се интервенише, да је против њене воље. Овим се елементом интервенција одликује од посредовања, добрих услуга и интерцесије, који су више пријатељски начини, да се помогне извесној државн у извесним приликама; док онај који интервенише има у виду да примора државу у којој се интервенише, да она, хтела не хтела, прими његову вољу као меродавну. Интервенијенат у таком случају супституише своју вољу вољи државе у којој интервенише, и прелази преко отпора и не обзирући се на њ. Из овога излази да се у интервенцији увек подразумева и употреби оружане силе, за случај кад интервенијенат остаје при својој намери, а држава, у којој се интервенише, такође не попушта.

Али из овога не излази да је насиље увек неизбежно. Отуда нема смисла говорити о каким интервенцијама повољним по државу у којој се интервенише. Зато, држимо, да није у праву г. Кебеџи кад интервенције извршене у Турској дели на повољне и неповољне по Турску. Пошто је главна особина интервенције да ништи народну вољу, и ако је случајно било каких корисних последица по државу у којој се интервенисало интервенција ипак остаје у основу неповољна по њу пошто јој понижава право суверенитета (Kebedji, De l' intervention). У овакву погрешку упада Кебеџи, пошто узима интервенцију у њеном ширем схватању. Интервенције од 1833 и 1840 против кедива мисирског, на које је, по свој прилици, мислио Кебеџи, не могу се сматрати као интервенције у правом смислу, то је помоћ која је била учињена Турској против њенога васала. Такође интервенција Русије у пословима Аустрије од 1848, којом се хтело, да се побуњени Маџари поврате поново цару Фрањи ка верност, носи више тип потпоре, која је имала основ у старим прећутним династичким уговорима. Такође акција Француске, Енглеске и Сардиније, у кримском рату против Русије, носи карактер помоћи и савеза са Турском да би се стало на пут растењу руске моћи, која је с дана у дан постајала опаснија по интересе савезника. Такође не може бити говора о наоружаном посредовању. Услуга, коју намерава да учини посредник са задњом намером да се послужи и оружјем, да би извео свој план губи карактер који хоће да му се наметне изразом посредовања. Посредник, пошто је вољан да учини пријатељску услугу не би требало да прети да ће употребити оружје, силу уопште, и у моменту, кад ово буде учинио, његово посредовање престаје и

настаје интервенција. „Hat es keinen Sinn — каже Гефкен — von einer bewaffneter Vermittlung zu reden,... Es war dies ein unklarer Ausdruck für eine unklare Politik, denn eine Einmischung mit Waffen durchzusetzen ist keine Vermittlung mehr, songern Intervention.

Мешање једне државе, којим би се ишло на то да се друга једна примора да изврши своје обвезе, које би биле осниване на конвенционалним погодбама, такође не сачињава интервенцију. То је међународно извршење обвезе, чији је основ у праву онога који интервенише, које је исто с правом које има поверилац према свом дужнику у приватном праву. Сила, којом је се он по потреби послужио, резултат је особене природе међусобних односа држава. То би исто било кад је у питању и који од њених поданика. У овим и овима сличним случајевима повређена држава могла би прибећи и другим средствима као што је реторсија или репресалије.

Неки писци сматрају за интервенцију и случајеве у којима се централна власт какве федеративне државе меша у послове једне од саставних држава федеративног савеза. У томе чину нема интервенције у правом смислу, пошто поједине државе, чланови савеза, самим уговором о савезу губе свој карактер подмета међународних односа који у будуће припада централној власти и она својим мешањем врши само своје право по унутрашњем јавном праву федерације на основу акта о савезу; другим речима извршује атрибуте своје власти.

Такође савете једнога посланика или препоруке, које он даје неком од својих сграђана за владу државе у којој врши своју дужност, не треба сматрати као интервенцију.

Ово разуме се важи само дотле докле његови савети не носе карактер заповести, којим би се хтело у случају и силом да се утиче на дотичну владу. Кернаца Амари интервенцију дефинише овако: „Интервенисати, у међународном праву, значи мешати се у унутрашње политичке послове једне државе. (R. d. dr. int. II p. 535). Истог су мишљења многи још други писци међународнога права. Тако Ривјер држи да је интервенција „autorisirtes gebieterisches Eingreifen in die inneren Angelegenheiten eines fremden Staates (Lehrbuch des Völkerrechts § 31). Фодере, Казанова и други дају сличну дефиницију. По дефиницији Амаровој и осталих излази да интервенција може бити само у унутрашњим пословима једне државе. У спољним одно-

сима — каже Амари — постоји или савез са једним и рат против другога или рат против обојице. У ствари на први поглед изгледа да постоји велика сличност са савезом и ратом о ком говори Амари, али ипак за то она носи свој прави тип интервенције. Већина писаца јесу за њу, и према тврђењу које поједини бране, изводе њено име или из inter-venire или из entus-venire. Но било да излази из једне или друге комбинације, она обхвата оба случаја. И кад би претпоставили да долази од entus-venire, можда би било граматички коректно, али не и правнички пошто је савез, о ком говори Амари, двострани акт, који се збива између две једнаке стране, на основу њиховог споразума, док интервенција је једнострана и потиче из иницијативе онога који интервенише, и који се при том по најчешће руководи својим личним интересима. Такође не треба интервенцију мешати с ратом. Ако се, дакле, државе у којој се интервенише не одупре оружјем, нема рата.

Затим није потребно да онај који интервенише употреби ни једнога војника да би наметнуо своју вољу, пошто друга држава често мења мишљење и задовољава тражњу интервенијента пре но што буде била потреба да се прибегне употреби силе. Има дакле интервенције као и у унутрашњим пословима, која, по потреби, може и наоружаном силом да се изведе.

Један од битних услова интервенције је да она не носи непријатељски карактер, то јест да се интервенијенат задовољи тиме само што ће отклонити опасност која му прети или што ће добити задовољење за учињену му неправду. Дакле он има да се задовољи тиме, и чим постигне једно од овог двога, он треба да престане, пошто ће даље његова радња остати без правнога основа. Рат, на против, не познаје таке границе; објави ли се једном, ратујуће стање држе да су у праву да наставе све док не буду приморале противника да тражи мир.

Ова је врста интервенције веома ретка и због тога је поједини мешају с ратом или савезом.

IV

Различите врсте интервенције

Према средствима којима се интервенијенат служи, интервенције се деле на дипломатску и (војничку) оружану.

Дипломатска може опет бити:

1. Официозна (полузванична) која се врши усменим или писменим представкама, вербалним нотама, послатим преко свога посланика. Ова се може назвати par excellence дипломатска.

2. Официјална (званична) која се такође врши писменим нотама које се публикују, и

3. Мирољубива или арбитрална, која се готово увек завршује међународном конференцијом.

Оружана интервенција својом интензивношћу већ је јача од дипломатске, јер још у самом почетку она прети и ту своју претњу интервенијенат поткрепљује војним маневрама, које су у стању да утичу на вољу државе у којој се интервенише; или ако и то није довољно, интервенијенат иде и даље, те шиље своје трупе у земљиште друге државе којега ефективно и заузимају док се питање не буде решило по његовим гледиштима.

Неки писци не допуштају дипломатску интервенцију, пошто по њима без употребе силе нема интервенције. По мишљењу тих писаца, дипломатска би интервенција била, према приликама, посредовање, добре услуге или интерцесија. Али ово, по Калво-у значило би мешати резултат са самим фактом. Форма којом је она извршена није у стању да јој измени карактер. Дипломатска интервенција, и поред тога што се свршила мирним начином, остаје увек интервенција, мешањем којим се народна воља подвргава вољи интервенијента и, ако се није употребила сила, она се подразумевала. Дипломатска је интервенција обично предигра оружане интервенције.

Фјоре, на против, не одобрава употребу силе, не допушта оружану интервенцију. Да је био сасвим искључно интервенцију, могло би се разумети његово држање, али кад је већ једном признао четири изузетна случаја интервенције, требало је допустити и оружану, која ће дипломатској, у случају њеног неуспеха, послужити као санкција.

Други опет писци, према држави у којој се интервенише деле интервенцију на интервенцију у нецивилизованим и цивилизованим државама. Тако Де Мартенс допушта интервенцију у нецивилизованим и одбија је у начелу за цивилизоване (Traité de droit inter. p. 396). Подела на цивилизоване и нецивилизоване државе не олакшава нимало решење питања: тим се уноси већа збрка која га отежава.

Овим, питање о интервенцији, које је и иначе доста тачно и еластично да се не може прецизирати, постаје још магловитије. Поделом на цивилизоване и нецивилизоване државе интервенцијенту су слободније руке да, према својим интересима, интервенише или неинтервенише у послове једне државе, под изговором да је она нецивилизована. И кад би се ова подела усвојила, тешко би било повући тачне границе између једне и друге категорије држава. Не знамо по чему би се могла та подела извршити! За што би н. пр. државе, које постоје хиљадама година као што је Кина, Јапан и друге азијске државе биле нецивилизоване? Пре би могло бити питање о двема различитим цивилизацијама а не о нецивилизацији. Разлика која се овом поделом уноси произвољна је, према томе и последице неће бити сагласне правичности. Држимо да нема потребе да се допусти така подела, и да би правила међународнога права требало подједнако примењивати на свима државама, које би признавале његову вредност.

V

Правна природа интервенције

Такође је спорно и питање о правној природи интервенције. Питају се писци и публицисте како треба сматрати интервенцију: је ли то какво право или прост факат? И овом приликом треба напоменути да је велика разноврсност у мишљењима. Неки их сматрају као право, други опет иду и даље и кажу не само да је право но и дужност још; док трећи одбијају ово гледиште и тврде да је то прост факат, што више бруталан, који има свој основ у страстима људским, који обнављајући се са разним покољењима, дају непрестано исте последице које изазивају исти факат интервенцију.

Тако Брентано и Сорел у свом уџбенику међународнога права, не признају интервенцији идеју права и сматрају је као дело државног обичаја: „Нема права против права — тврде они: дакле пошто је суверенитет државни један основни принцип међународнога права, самим фактом интервенције држава која интервенише вређа поштовање које дугује суверенитету и независности државе у чије послове интервенише“....

Али ако се интервенција и не оснива на каквоме праву, њу може налагати и каква нужност… Влада једне државе може налазити за нужно, да се умеша у послове које друге државе, у којој се збивају политички догађаји, које она сматра за опасне по независност и безбедност државе којом управља. Било како му драго, влада која интервенише улази у политику више или мање умесну; али тиме она излази изван круга обвеза међународнога права за време мира и улази у круг режима силе и нужности, т. ј. режима међународнога ратнога права. (Јавно међународно право, превео Милосављевић стр. 193—194). Истога је мишљења и Родере: „Нема права против права — каже он. Независност то је право; интервенција је повреда независности. Нема права које би могло вређати једно основно право“ (стр. 547, § 355)… Према томе не постоји принцип интервенције или неинтервенције; о принципима није говор, у оваком случају има само факата. „Интервенција и неинтервенција нису принципи: интервенција је политички факат, који истиче из суверенитета државног; неинтервенција је уздржавање од тога факта… никака идеја какога права или принципа не може се придати интервенцији и неинтервенцији; оне су само прво један факат позитиван, а друга негативан. Истога је мишљења и Шатобријан: „Интервенција или неинтервенција — каже он — је апсолутистичка или либерална детињарија, о којој ни један паметан човек не води рачуна; у политици нема искључива принципа, интервенише се или не према захтевима своје земље“. Али овако гледиште, које је могло постати утицајем тадашње практике, не може се препоручити једном правнику. Уврштујући интервенцију у категорију факата, дајемо маха злоупотребама и остављамо држави да цени је ли у њеном интересу да интервенише или не. У осталом и кад би их примили као факте, пошто ће они бити последица извесних узрока, мораће и њима да управљају извесни закони, иначе се не може објаснити. Јер кад и мртва тела подлеже извесним законима, не може се замислити да само факти, који имају свој почетак у природи људској, који чине животно питање човечанства, не подлеже никаким законима. Принципи — кажемо са Прудон-ом — постоје увек. Аксиома је модерне философије да свашта има у своју идеју свој принцип, свој закон; да сваки факат одговара једној идеји. Ништа се у свету не збива што није израз једне идеје. Шљунак који се котрља има своју, као што и цвет, и лептир. Идеје по-

крећу хаос и оплођавају га; идеје воде човечанство кроз револуције и катастрофе (Proudhon o. c. p. 6).

Како можемо дакле допустити да ови позитивни или негативни факти, као што их Фодере назива, немају свој виши резон, своје идеје, свој принцип, па и свој закон?

Мишљење, да ово право не може постојати, за то што оно нарушава опште правило независности државе, није довољан изговор да му се одузме правни карактер. Ако то може, онда треба порећи правни карактер и свима изузецима од главних правних правила, и не примити жалбу тужиоца, који оснива на екцепцију своје потраживање. Понављамо, да и ако признајемо праве независности, чији је королар право неинтервенције, допуштамо и право интервенције које се може оправдати исто тако озбиљним разлозима.

(Наставиће се)

СТОЈАН МУТИКАША

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ

(НАСТАВАК)

XVIII

Газда Симо опет се обори на постељу. Доктор, кога су овога пута једва наговорили да сјаше с коња и да га прегледа, забринуто поче вртити главом, мрмљајући полугласно, „хм, хм“, и не преписа никаква лијека. На авлији, гдје га је Стојан гологлав чекао, напомену, да лијекови и не требају. „Сад не це остати живо и крепулаце како зец“, рече. Жене шехерске, чувши за то, јатомице почеше посјећивати болесника. Жељеле су, да га мало утјеше и „да разговоре газдиницу Анђу“. Тако су управо све говориле и ако их је врло мало било, које су знале тјешити. Највише их је било, које су хтјеле видјети: како је око газде намјештено, је ли чисто и уређено, и двори ли га газдиница онако „од срца“ или „као од биједе“. Друге су опет знале, да је Стојан често код куће, па су хтјеле да му се препоруче, посјећујући болесна газду, ради својих кћери. И кумови и разни познаници долазили су. Газда Радован дошао је три пута, а долазио је и газда Ђорђе и били су љубазнији него икада. Газдиница Анђа дочекивала их је увијек сјетна, невесела, уплакана. При поласку увијек их је пратила до врата, вјечито захваљујући на „толикој љубави и пријатељству“. Узгред је полако приправљала све, што ће требати газди за укопа, а и себи

је скројила црне димије, црну јечерму и купила црни јаглук, којим ће се повезати. Наравно, да је све то стало много суза. Нарочито се заплакала при избору јаглука, полугласно јаукнувши: „куку мени што сам дочекала“, и тек након силнога плача, одабрала је свилени јаглук, који јој је најбоље доликовао лицу. Стојан је такођер изгледао сјетан. Ако га је когод у магази запитао за газду, није могао одговорити без многих, дубоких уздаха, а каткада и без суза. Поред тога непрестано је уређивао тефтере и преписивао робу, да може, након смрти газдине, поднијети тачан извјештај, „о стању магазе“.

У највишеме послу затекао га је отац, који, једнога јутра, изненада сјаха са маленога, мршавога кљусета и застаде на прагу. Али то није више био онај стари, снажни сељак, каквога смо прије познавали. Не, сада је изгледао много старији, сухљи, погурен, изнемогао, блијед. Живи костур! Мутне очи дубоко му упале у главу, а крупне јабучице испод њих испољиле се, прекривене танком, болесничком румени. Нос му танак, зашиљен, па се једва види од накострешених, просједих бркова, који су изгледали некако већи него прије. И ноге му се утањиле као штапи и поклецују му. Не може готово ни коракнути, а да се не опре на тешку, дрвену батину.

— Стојане! — зовну слабим, тешким, шиштавим гласом, завирујући у магазу.

Стојан остави посао, окрену се и, погледавши га боље, плесну рукама.

— Бабо! Зар си ти? — викну, па потрчи да га ухвати испод пазуха и да га доведе до столице.

— Шта је теби? — уплашено запита, гледајући му у необријано, космато лице, пошто је стари већ сјео.

Стари се болано осмјехну и одмахну руком.

— Божја воља! — рече тихо. — Спремам се на пут, окле се не враћа. Дош'о и на ме ред да пођем...

— Хоћеш ли да зовнем хећима, да те види? — забринуто запита Стојан, гладећи га по рамену.

— Окани се ћорава посла! — мргодно осијече стари. — Нијесам ја дијете, па да не видим шта ће бит'... Не дајем ја џабе паре хећимима... Боље нек' остану у тебе у ћеси, — а Бог зна, е и' немаш пуно, — него у хећимову џепу.

— Па што си тако слаб долазио, кад нећеш хећима? — упаде Стојан и сједе поред њега.

Стари се ухвати за прса и закашља се. По јабучицама му се осу још јача румен, очи се наводнише. То га замори и за неколико минута није могао ријечи прговорити. Узвали се на столици да одахне мало, а гола, испољена ребра одижу се, спуштају и испод њих као да нешто циче.

— Ти ме питаш што сам дош'о? — поче стари, пошто се мало умирио. — А зар би мог'о умријет' да тебе не видим?... Дош'о сам, да виђу својим очима како ти је и јесам ли био паметан, кад сам те дов'о амо? И дош'о сам, да виђу јеси ли још стари Стојан? Да видим: радиш ли поштено газди и мисли ли он о теби лијепо, па ако ми нијеси образа окаљ'о, онда да мирно умрем...

— Газда је болестан и никад се неће придигнути. — дочека Стојан снуждено.

Стари се загледа у њега.

— Да не лажеш? — запита.

— Не лажем, — одговори Стојан и поносито подиже главу. — Одавно сам ја сам у дућану. А да сам му поштено радио, види се и по томе, што ме узео за ортака, на трећу...

Стари, зачуђен, искриви се и набра обрве. Као да није веровао у то.

— А о томе ми нијеси поручив'о, — рече.

— Није одавно ни било, — мирно одговори Стојан. — А ево видиш и по мени, да нијесам к'о калфа. .

— Стојане, ходи да те пољубим! — запишта стари, подижући сухе, дрхтаве руке према њему. — Видим да сам родио правога сина и фала милостиву Богу, кад ми је дао да ово дочекам...

Стојан му прихвати руку и пољуби је. Стари му притиште главу на прси и пољуби га у чело.

— Ја немам адета никога љубит', — рече. — То је женска работа. Ама ево, 'вако болестан, сад би пољубио читав свијет! Фала ти, синко, кад ћеш ми засладит' смрт...

Кашаљ га спопаде опет и опет се замори. Крупан зној изби му по челу, а на уста му удари нешто као пјена и оквасн необријану браду.

— Иђе смрт, иђе, — рече затим још тише. Ово су јој хаберџије... Ама не смета!... Ништа ја ово не жалим, кад тебе такога видим! Него кад ти је Бог дао, те си се дочеп'о свога комада, препоручујем ти оне на дому. Богу и теби нек' су на

аманет!... Мајку помажи док узживи, а каква је, јадница, неће ни она за дуго... Мало је здравија од мене... Увукла се пуста болес' у кућу, па обоје хоће да нас узме, нек' ни на оном свијету не будемо дуго једно без другога... И сестру пази и храни! Добра је, радина је, мирна је к'о и мати. Сјетуј је и ти, и пази да живи поштено и нек' чува образ ђевојачки, док је срећа нађе... Неће, зар, ни она поштења погазит'...

Ту застаде и забринуто заврти главом.

— А о брату ти немам шта говорит', — уздахну. — Он је пош'о по злу путу и само га Бог може исцијелити. Узели га некакви несретници на своју руку, научили га да сврће у механе и сад нико грђи од њега!.. Напије се, па изгуби памет!.. И слагаће, и украшће, и убиће и у свако зло загазит'... Мене се не боји... Док сам био здрав и прибојав'о се мало, али откако запасах болес', не ферма ме колико пса... А мати ће баш ради њега прије вакта и земана у земљу...

Стојан се дохвати за брк и поче га чупкати,

— Па шта ћеш с њиме? — запита.

— Ништа, — тужно одговори стари. — Хоћу, ево, и њега теби да препоручим... Молим ти се, да га не заборавиш... Ако га можеш амо добавит' и увућ' у какав пос'о, увуци га, дако окрене на боље..... Не пушћи га, ако Бога знаш, да утоне до грла...

Стојан се замисли.

— Па... кушаћу — прошапта најпошље, грицкајући нокте. — Ако би могло што од њега бит', кушаћу. Теби за љубав кушаћу...

Лице старога разведри се. Једним погледом пуним захвалности погледа Стојана, па устаде и, опирући се на штап, приступи му.

— Сад ми је лакше, — рече. — Ти си ми скин'о камен са срца... Бог те поживио, синко, и дао ти сваку срећу. Ако Бог слуша ичије благослове, послушаће и мене, а ја... ех, н' умијем више говорит'... Дај, да те опет пољубим...

И опет пригрли Стојанову главу на прса и пољуби је, а суза једна оте му се из ока и паде на њу...

— Збогом ми остај, — Бог ти био вазда на помоћи!

Стојан стаде пред њега и раскорачи се.

— Ако Бога знаш, зар ћеш одмах натраг? — запита. — Још се нијеси ни одморио...

— Мич' се с пута! — осјече стари оштро. — Ја сам свршио што сам стио и мени је доста ов'лико...

— Остани барем још данас, — насрташе Стојан, не уклањајући се с пута.

Стари га одгурну штапом.

— Ни часа више! — рече. — Виђу ја да је смрт близу, па, бива, хоћеш да не умрем у својој кући. Ђе ми лежи бабо и мајка и ја ћу лежат', а не овђе, међу јабаном...

И лагано, застајкујући и одмарајући се готово на сваком кораку, изађе из магазе. Стојан истрча и прихвати кљусе, помажући му, да може узјахати. При растанку дочепа га опет за руку, стиште, и, једва се уздржавајући да не заплаче, поче је љубити.

Читавога дана био је необично тужан. Сједио је на шилти, главу подупрʼо рукама и замишљено гледао преда се. Муштерије, што су долазиле, питале су га непрестано: је ли болестан; а други питаху: како је газди? Неколицина, и не питајући, сами закључише, да је газда на задњем часу. Одмах су почели и другима причати о томе, хвалећи Стојана као необично вјерна и одана „к'о да му је рођени". Пред вече се само о томе шаптало у половици шехера. Било их је, који су тврдили, да је газда Симо и умро, заклињући се свијем на свијету, да су својим очима виђели, како је Стојан пронио једну, читав аршин дугачку, свијећу, која ће газди горити више главе. Причали су, како је, у знак жалости, откинуо и киту са феса, — као што и други раде, — и како је био уплакан, те од плача никоме ништа одговорити није могао. Овим гласовима повјеровали су многи, а нарочито жене, од којих неке причаху, да су „лијепо чуле, како је газдиница Анђа врисула и три пута се ударила у прси"... Због тога се грдан свијет окупио око газда Симиних врата и радознало провиривао кроз канате, ослушкујући: чује ли се ичија запјевка. Чак и онда, кад је газда Радован изишао из врата и објавио свечаним гласом да газда Симо још живи, вртили су главама и нијесу му потпуно вјеровали. Неки се усудише да и гласно искажу своју сумњу, додајући, да „ту има неки разлог, рад' чега се укрива смрт газдина", те су предлагали, да демостративно уђу у кућу и сами се увјере о томе. И тек кад је газдиница Анђа изашла на авлију, а није била ни у црнини нити уплакана, почеше се потајно сашаптавати и најпошље, незадовољни и љутити, разиђоше се.

XIX

Четири дана дувао је силан вјетар, па изненада окрену клапавица: поче падати киша, са снијегом заједно. Падала је непрестано, са малим прекидима, лупајући у тешке прозоре и дебеле, плехане стрехе и разливајући се по неравној чаршији, гдје су се направиле многе локве, те су пролазници морали више скакати, него ли ићи. У мањим улицама и сокацима још горе! Осим локава, блато у тим улицама било је толико, да се готово није могло ни залазити у њих. Ако је когод, по невољи, и зашао, а имао чизме на ногама, још је могао и ископрцати се некако. Али ако је наљегао у кондурама и то оним плитким, отвореним кундурама, какве се обично носиле, то, поред свега упињања, није могао ни четири корака крочити, а да изненада не извуче босу ногу и, онако у чарапи, опет загази у глиб. Враћајући се, на једној нози, да нађе изгубљену кондуру, скакао је попут врапца и док би дошао до ње, а оно изгубио и другу, па и другом босом ногом загазио у блато. А студена клапавица била је, тукла га, и док се довукао до куће био је мокар као утопљеник. Понеки, од муке, нијесу ни ишли право кући, него се свраћали у механе „да се загрију“ и тамо остајали по два по три сата, гријући леђа уз наложену пећ и пијуцкајући ракију. Због тога су механе и биле пуније него обично, те се из њих хориле пјесме, граја, кикотање, јаче, него других дана.

Роса је и те вечери чекала Стојана. Огрнула се танком, маленом бошчом, скупила се под шупљом стрехом крај врата, не марећи што јој је вода капала за врат, и чекала га. За неколико дана, и ако му је поручивала да дође и молила га, није јој се јављао, те је опет ради тога неколике ноћи непроспаване провела. Најпошље му поручила, да ће му опет послати невен, ако се још вечерас не јави, па се тврдо надала, да ће доћи. Мокра, назебла, умотавала се непрестано у бошчу и извиривала, старајући се једнако, да канат јаче не клепне или не шкрипне, те да јој не пробуди оца.

— Он је! — прошапта весело, кад, након пуна сахата, зачу како неко стење и са великом муком извлачи ноге из блата. Прикупи бошчу још јаче и брже извири иза каната. Мрак је био густ, те у први мах, није могла видјети никога. Тек кад је још боље извирила и готово стала пред праг, опази људску прилику, како јој се примиче. Она пружи руку, осми-

јехну се, но брже стукну натраг и опет стаде за канат. Познала је — Бошка.

— Чекаш ли? — мукло и с пуно пакости запита он, лијено се прислањајући уз вратни дирек. — Чекаш ли, а?

— Кога? — тихо, уплашено запита она.

— Њега, — нагласи Бошко јаче. — Мислиш, да ја не знам, а? Мислиш, да немам и ја пара, да све докучим: и шта му поручујеш и како се састајете и све?

Роса се тржe.

— Зар ти је шегрт казив'о? — запита.

— Казив'о ми неко, — осијече Бошко још пакосније. — — Имам ја једну тицу, па ми све каже. Само јој дам два-три гроша, па прича све...

Роса се умота у бошчу толико, да су јој се видиле само нос и очи.

— А зар је то лијепо од тебе? — запита оштрије, готово љутито. — Шта се ти мијешаш у туђе послове?

— Нијесу ово мени туђи послови, — викну Бошко и удари лактом о дирек. — Ово је и мој пос'о... Зар ти не знаш, да сам ти долазио, кад он није ни знао за те? Ти си ми... како се каже... ето... давно сам ти шћео казати...

Па, љутит што се збунио, опет удари лактом и дрекну:

— Не могу ја без тебе!... Оно је кењац један и лажац, а ја... Ево реци да ти крви своје дадем и одмах да је овђе отворим...

И прије, него што је могла одговорити, извуче нож иза појаса и хтједе га забости у бедру.

— Не! — цикну она, ухвативши га за руку. — Бошко, шта ти је?...

Он је био готово луд и горио као у врућици.

— Пушћи ме, пушћи! — рече, трзајући се. — Да видиш, да ћу ја учинит' за те више вего он!... Пушћи!... Сва крв нек ми се источи, па ја не жалим... Једна си ти на свијету, па не жалим...

Роса му лагано извуче нож из руке и задјену му га у корице.

— Остави ти мене, Бошко, — поче благо и болећиво. — Ти си добар, ја знам... ама ми не можеш бит' драг к'о Стојан... Нађи ти, брате, себи ђевојку... а добар си, па ћеш наћ' бољу... Ти си зарадио бољу... А остави мене, молим ти се к'о брату... Ако сам ти и мало драга, остави ме!

Бошко сједе на праг, пред ноге јој, и бризну у плач.

— Нећу ја друге, — осијече јецајући. — Да је царска, ја је нећу! Ти не знаш какав сам ја! Нијесам добар к'о ти што мислиш. Ја сам махнит, угурсуз, несрећа, баксуз, кавгаџија, пјанац, све!... Ама теби би био анђ'о! Испале ми моје очи да Бог да, ако те не би пазио к'о Богородицу.

Роса му се приближи и мокром својом бошчом поче му трти сузе.

— Немој, Бошко, тако, — опет поче. — Ја знам, да ти не лажеш, ама шта ћу ти? Нијеси ми мрзак не дō Бог и ја би те пазила к'о брата, ама само немој говорит' на Стојана. Ја не могу без њега... Он ми је дражи од очњега вида!... Ја ово теби кажем к'о брату своме, јер брата немам, па немој ме гонити даље.

— Ах, — јекну Бошко, шкрипнувши зубима, — не знаш ти њега!... Он је хунцут један! Је си ли виђела, како је газду преварио и наметн'о му се за ортака?

— Није он газду преварио! — брзо упаде Роса. — Газда је њега сам зовн'о у ортаклук, јер је ваљан...

Бошко устаде и одмакну се од врата.

— Молим те ко мајку божију, да га оставиш...

— Не могу, — прошапта она.

— Немој гонити мене, кад сам ти вјернији него пас.

— Свéдно. Ја те нећу.

Бошко оступи и стисну шаке.

— Е, покајаћеш се Росо! — викну. — Не био ја Бошко, веħ Мујо и Алија, ако се ти не покајеш.

И, гунђајући, сакри се у мрак.

Роса одахну и опет се заклони за канат. Хтједе затворити врата и отићи у кућу, макар се вечерас и не виђјела са Стојаном, али се опет смисли и застаде. Бојала се, да га тиме не наљути, па да јој не дође више. И опет се гурила, дрхтала, зебла и опет га чекала...

Након пуна сахата јави се он. Чекао је, да и газда и газдиница заспу, па се тек тада искрао из куће и пошао. Једва се докопавши врата, мокар и блатњав, куцну у канат и пружи јој руку.

— Ево мене, — рече, смјешкајући се. — Волим ти доћи, веħ опет примити невен.

— Ја сам мислила да си ме заборавио, — одговори она, стежући му руку.

— Ти одмах тако мислиш, — као љутито упаде он. — Мислиш, зар, да сам лажац и преврта?

Она му привуче руку својим уснама и пољуби је.

— Не мислим ја, не дај Боже, — отповрну брзо. — Зар о теби ружно мислит'? Ама, ето, бојала сам се... Необично ми кад ми често не дођеш...

— А како ћу ти доћ'? — замуца Стојан отежући. — Газда ми је на умору... Једва је малоприје склопио очи и смирио се мало...

— Јадник! — тихо прошапта она.

Стојан јој приступи ближе, обгрли је и привуче себи.

— Е, ама ако он умре, ми ћемо се прије узети, — рече. — Он ми тад неће сметат'... Уредићу све ствари и испросити те...

— Па одмах сватови? — весело дочека она, наслањајући главу на раме.

— Одмах, — осјече он. — Наћу себи кућицу, па ћемо се узет', па онда у њој и ја и ти сами... Помисли, бона, сами у једној кућици! И живићемо к'о голубови!... Ти читав дан радиш и послујеш по кући, а у вече, кад ја дођем из магазе, чекаш ме на вратима. Тада се узмемо за руке, загрлимо се и ја те пољубим (и пољуби је). Загрљени улегнемо у собу, па те и ту пољубим (опет је пољуби). А тада сједнемо на шилту, једно поред другога, па ти мене пољубиш...

Он јој поднесе образ и она, усхићена његовим заносом, пољуби га.

— Па помисли, — настави он одушевљеније — на пољу зима, студено, снијег промиња, а ми поред топле фуруне, па се грлимо, љубимо и смијемо...

— И разговарамо се, — упаде она, привијајући се из њега. Ја ти причам шта сам по кући радила, а ти мени о магази.

— А пошље... пошље, кад стечемо сина! — ускликну Стојан. — Сина, к'о Милош Обилића! Па кад нам он заплаче у кући, да се у трећу махалу чује, а ми га узмемо међу се и гледамо...

— Мени ће бит' дражи него теби, — прошапта она мазно.

— Коме? Теби? Никоме он не може бит' драг к'о мени! — дочека он меко. — Ама ћу га гојити к'о принципа! Све ћу му куповати! Пуном шаком пара, даваћу му! Дође он и вели: „дај бабо, пара“, а ја зафатим руком у ћесу, па му саспем пуну шаку.

— Не ваља ђетету дават' пуно пара! — упаде она озбиљно.

— Свéдно, ја ћу му давати!... Ја ћу радит', а он нека троши. Нек' ми потроши све што стечем, ја не жалим. Ја ћу бит' газда, а он ће бит' газдић, а данас сви газдићи троше к'о паше и бегови... Видио сам ја, како они троше, па нека троши и он. Хоћу, кад га виде и кад запитају: „чији си?“ да може поносито казат' „ја сам газда Стојана син!“

— Бојим се, да се тако не поквари, — опет ће Роса забринуто.

— Неће он, — осијече Стојан. — Биће он паметан, па се неће покварит'... Биће он на гласу к'о један по један са своје памети...

Уједанпут Роса цикну и устукну натраг. Стојан осјети, како га острага двије снажне руке прихватише за мишице и повукоше га. Он се изви да се отргне, искриви се и размахну из све снаге. Узалудно! Мишице као да су му клијештима стегнуте. Стојан се раскорачи, опет се упе и трзну собом, али га ноге изневјерише, те посрну у блато. Посрну и онај. Стојан бржебоље, окретно као мачка, изврну се, ослободи руке и диже се. Затим се још брже окрену и стиште нападача за врат. Познаде Бошка. И страшан бијес овлада њиме! Опсова нешто крупно, готово врисну, па му сједе на прса и поче га давити. Бошко се поче копрцати, застења, јекну, а Стојан се наклопио и гњави, стиска, дави све то јаче. Роса, уплашена, збаци бошчу са себе, па трчаше око обојице, плачући и молећи да се раставе... Изненада у Бошковој руци сину нож. Стојан цикну, голом руком дохвати га и истрже. Затим му ухвати обје руке, сави му их на прса и, сједећи на њима, поче звати у помоћ. Клапавица је тукла по обојици, квасила их, а они су се још једнако трзали. Стојан полако викну у помоћ, осјећајући, да ће опет морати подлегнути, јер га је рука, којом је ухватио за нож, болила и крв је цурила из ње...

Једва једном указаше се двије заптије. Огрнутим дугачким, црвеним кабаницама, испод којих је одјекивао туп звекет сабаља, једва су извлачили ноге из блата и псовали на сав глас. Опазивши их, Роса се сакри за канат и затвори га. Стојан ослободи Бошкове руке и пође им на сусрет.

— Водите га! — рече достојанствено, готово заповједнички, показујући им га кажипрстом. — Оно је један нападач!

Старији заптија, дугуљаст, усукан, мрка, циганскога лица, са ванредно дугим брковима, — готово као у онога Страхињића на слици, — одгрну кабаницу и обојицу их погледа.

— Нећемо ми, ефендум, водит' њега, него тебе, — рече. — Ми смо, демек, издаљега видили, да ти њега гњавиш.

— Како то? — узвикну Стојан, завезујући рањену руку јаглуком. — Ја сам с миром стај'о овђе, а он је ударио на ме и шћео да ме закоље... Једва сам се ископрц'о из његових шака...

Заптија поглади брк и куцну се по кривој сабљи.

— Коме ти чарку проспипаш? — упита. — Хесабиш ти, да ја ништа не знам? Како си се ти једва ископрц'о из његових шака, кад си му, демек, шједио на прсима?

Стојан потрча и нађе нож у блату.

— А видите ли, да је и нож потез'о на ме? — рече и поднесе им нож пред очи.

Заптија узе нож и лагано поче опипавати оштрицу прстом.

— Опет си ти крив, — рече још осорније. — Белћим, да је он потег'о нож и распар'о би те, а ти, ето, нијеси распаран.

— А видите ми руку! — упаде Стојан, одижући руку у вис.

— То је маскара! — дочека заптија, подсмјехнувши се. Да си ти прав и поштен, он би ти барем једну рану на прсима зад'о... Прави и поштени вазда награјише и плати главом, а непоштени се кутарише. Ви сте се, белћим, обојица кутарисали и обојица сте, демек, криви... У хапс ћемо ми и тебе и њега...

Па, не слушајући даљега правдања и доказивања, обојицу их, онако мокре и блатњаве, поведоше у затвор.

Другога дана, заузимањем неколицине одличних газда, пустише Стојана. Све газде једногласно изјавише, да је то један честит момак, радин, поштен, ваљан и да никако није зарадио, да и једну једиту ноћ у затвору проведе. Напоменуше, да је он и толико окретан, да ће временом и сам постати газда, а до данас се у овим крајевима још гласило није, да се и газде окривљују и у хапс воде. Бошка осудише сви. Изјавише отворено, да „макар што нијесу гледали њихову битку“, тврдо држе, да је Бошко изазвао, јер је познат као кавгаџија и шпаџија. Најпошље никаква изгледа нема, да и Бошко може постати газда, а већ је то довољно да се позна, е је никоговић

и хелаћ, те већ за то треба да буде осуђен. Због тога Бошко и остаде у затвору, осуђен на мјесец дана, да се научи „реду и памети“, како се газде изразише.

Но, осим газда, и друге шехерлије жалиле су Стојана. Жалиле га чак и жене, викале на Бошка једногласно, а неке и плакале за њим, — барем оне говораху, да су плакале. Било их је, које су хтјеле и понуда му слати у затвор, — као што се шаље многим сужњима, — па би му сигурно и послале, да се убрзо није сазнало за његово ослобођење. Наравно, да се нијесу могле уструпити, да се подробније не распитају о току читаве кавге и о узроку, који је изазвао. Многе су знале, да је Стојан испочетка лијепо живио са Бошком и никако се нијесу могле досјетити, рашта би се могли тако крвно завадити. Тек након дужих испитивања (а испитиване су чак и заптије и онај стари никако није хтио правдати Стојана „јер да је поштен, он би засигурно платио главом“,) пошло им је за руком, да сазнаду понешто. Сазнале су, например, да се кавга десила пред Росиним вратима, да је Бошко загледао Росу и, најпошље, да јој је и Стојан често долазио. То је, за њих, било доста. Закључиле су одмах, да је Роса (и нико други) свему крива, да их је она управо и завадила, како би се проносио глас о љепоти њезиној, бива, како се момци крве око ње. „Кундурџијина шћи хоће да постане газдиница“ шаптало се на све стране и искакало је хиљаду пошалица и подругачица на њезин рачун. Двије дјевојке спјевале су је и пјесму, која је почињала:

Фалила се Роса јединица,
Да ће брже постат' газдиница.
Додијала пура и кртола,
Па би јела халве и печења…

Пјесма се одмах почела преписивати и учити напамет, те се, кроз неколико дана, пјевала по свима махаламa. Пјевале су је готово све газдинске дјевојке и сва момчад њихова, док је, најпошље, нијесу научили и шегрти, те почели пјевати и испред Росиних врата.

Јадна Роса! Чула је пјесме и од стида није смјела изаћи на врата. Затворила се у собу, па само плакала. Вишу бруку од ове ни замислити није могла, па је проклињала дан кад се родила, проклињала себе саму. А никога свога близу да се изјада и да се оправда!

— Мајке немам, да јој јаде кажем, ни сестрице да јој се потужим, — шаптала је полугласно ријечи из познате пјесме. — Ни брата немам да ме одбрани и само бабо... Ама шта ће бабо кад чује?... Шта ће бит' од мене јаднице јадне?

Комшинице јој нијесу хтјеле долазити, шта више из њихових авлија најчешће се и орила она пјесма. Ако нијесу пјевале, а оно су непрестано дозивале своје кћери и карале их.

— Немој бити к'о она, — викале су тако, да им је могла сваку ријеч разумјети. — Волим те у гроб послат', него да се о теби прича и пјева ко о њој. Она је изгубила свој образ ђевојачки!...

И мајстор Митар чуо је пјесму и понеке погрдне ријечи за Росу. И разјари се човјек као рањена звијер! Остави и посао и дућан и све, па, онако прљав и неуређен, потрча кући. Јурну право у Росину собу и стаде пред њу.

— То зар да од тебе дочекам... од тебе? — запита, скрстивши руке на прсима и стријељајући је погледом.

Роса подиже блиједу главу, погледа га својим уплаканим очима и паде му пред ноге.

— Зар и ти, бабо, вјерујеш? — цикну, обгрливши му кољена и увијајући се око њих као змија.

Мајстор Митар клону. Јаук њезин потресе му срце, сузе га разњежише. Он се спусти на кољена и обгрли је.

— Росо, шта ти је?... Шта је теби, дијете? — запита кроз плач. — Росо...

Па објема рукама дохвати је за главу, поче је привијати себи и љубити по коси. Заплака с њоме заједно.

— Немој ти слушат', што сам ја говорио, — јецаше с њоме заједно. — Немој... Ја сам махнит, па све повјерујем... А немој ти мислит!... Знам ја да сви они лажу на те... Знам ја, благо мени, да ти чуваш образ. А свијет је поган, и на Исуса говори...

— Нијесам крива, бабо, жив ми ти, — поче се клети Роса једнако се увијајући. — Ништа ружно нијесам учинила... Немаш ме рашта корити.

Мајстор Митар подиже је са тала, не пуштајући је из загрљаја.

— Не плачи, не плачи више! — поче је тешити благим, меким гласом. — Све ја то теби вјерујем... А ја сам махнит... Прек'о сам те, несретник црни, а на правди Бога! Не плачи, благо мени, а бабо те неће више никад заружити...

— Ама ружиће ме свијет, — дочека она љубећи му руку.
— Ружи ме и сада, а никоме ништа нисам учинила,..

Мајстор је пусти, па стаде пред икону и прекрсти се.

— Е убила ме света Богородица, ако својом руком нећу заклат' свакога, ако чујем да те спомене... — викну. — Још ја имам снаге, да те одбраним!... Само ти не плачи, благо мени, и развесели ми се... Кад ми се ти смијеш и Бог се смије на ме.

Па је пољуби још једном и врну се у дућан.

А газдиница Анђа?

Кад је сав шехер чуо, није могло бити, а да и она не чује. Додуше, кад се Стојан пустио из затвора и кад га је запитала зашто је тамновао, он је одговорио, да се због ње саме побио с Бошком (јер јој је рекао неколике ружне ријечи) и била је потпуно задовољна тиме. Али кад дођоше неколике прије, тобоже да обиђу болеснога газду Симу, нарочито поведоше разговор о Стојану и испричаше све, како су оне мислиле да се десило. Казаше, да су и Стојан и Бошко ашиковали с Росом, па како је Стојан био вјештији „и уз'о јој образ" и тада Бошко ударио на њега, да му се освети. Газдиница Анђа слушала је разговор блиједећи и руменећи, а прси јој се надимале као да је уз брдо ишла. Два пута упадала је пријама у ријеч и приговарала, да ће у свјетскоме причању бити и неистине, надајући се, да ће јој барем једна то потврдити, али оне, као уз пркос, запиштачиле, па никако да попусте. Газда Симо, макар и болестан, смјешкао се и стењао, како ће Стојан и у томе „бит' препечен мајстор", те почео просипати некакве масне шале, због којих би га газдиница Анђа врло радо за врат ухватила и удавила. И тужна и љутита, у исто вријеме, пошто су прије отишле, изашла је на авлију и ту чекала Стојана. Није могла допустити, да у собу уљегне прије, него ли се објасни с њиме, те је напријед смишљала све, шта ће му рећи и како ће га прекорити. Казаће му, да се осјећа потпуно осрамоћена и понижена, кад је могао да кћер једнога кундурџије грли и љуби, а њу да заборавља. Она, једна газдиница и, шта више, једна лијепа газдиница, да толико времена живи без љубљења и без миловања (а готово читава три задња мјесеца живела је без тога) а некаква „губуља и туђа лижисаханка" да јој то краде!

Кад се Стојан појави на вратима, она стаде пред њега и ухвати га за рукав. Све, што је од малоприје смишљала, уједанпут заборави и не знађаше ни шта да рекне, ни како да почне.

— Причекајдер, момче, да се мало разговоримо, — једва јој се оте из уста, пошто он покуша да се отме и да умакне у собу.

— Не могу се ја разговарати, — осијече Стојан набусито, јер се, од некога времена необично волио издирати на њу, тим дрскије, што му никада није одговарала, него га се чак прибојавала.

— Можеш, можеш, — дочека она оштрије. — Хоћу да ти кажем, да ја нијесам махнита и да и ја могу стати лажи у стопу. Лаж је крилата па брже излети, ама се брже може уфатити! Ти мени рече, да си се због мене побио с Бошком.

— Јесам, — одговори Стојан и пркосно јој погледа у очи.

— Ама ја нијесам кундурџијина шћи, — поносито дочека газдиница. — А Бошко је ударио на те због ње.

Стојан окрену главу и, без одговора, хтједе ући у собу.

— Стани, стани! — викну она и опет га ухвати за рукав. — Хоћу ја да ми кажеш: што си тиниʼо кундурџијиној шћери?

— Свиђа ми се, — кратко окреса Стојан.

— Па се ти ш њоме грлио и љубио, а ја о томе ни знала нијесам.

— О томе се и не прича!

Газдиница се намргоди.

— А зар се она може и сравнитʼ са мном? — запита.

— Млађа је, — осијече он још дрскије.

— И љевша?

— И љевша.

— И кундурџијска шћи?

— И кундурџијска шћи.

Газдиница га ухвати за мишицу и снажно уштину.

— Ако јој више одеш, — нагласи јаче, — одма ми пртљај из куће! Макар био и ортак, одма пртљај!... Шта ти имаш? Фукара си кʼо и она. Ја сам те дигла на ноге, а ја те могу и оборитʼ... И немој мислитʼ да те нећу оборити, ако ме не послушаш...

Стојан обори главу и не рече ријечи. Лагано, покуњено прође поред ње у собу, а газдиница погледа за њим и дубоко уздахну.

XX

Једнога јутра, у саму зору, сва три звона тужно забрујаше на новој Саборној цркви. Огласише да је неко умро. Ра-

дознали свијет намах потрча, да се распита код старога кли-саре Петра, који је мирно сједио на ниском зиду црквене авлије и пушио, гледајући замишљено некуда у даљину и лагано мичући губицама, као да нешто сам са собом разговара. Петар је био глух и врло мучаљив, те је требало грдне муке док су му исказали рашта су дошли и док их је разумио; затим је требало још више муке, док су из њега извукли одговор, да јутрошњи покојник није нико други, него познати газда Симо Вучибрк. Свјетина, једанпут већ обманута вијешћу о смрти газдиној, примила је, у први мах, одговор Петров са неповјерењем, те су неки хтјели да се мало објашњују. Али пошто Петар половицу даљих њихових питања није чуо, а на она која је чуо није хтио одговарати, сви се вратише у чаршију и почеше распитивати којекакву дјецу и жене. Убрзо се увјерише, да вијест није лажна и да је газда Симо овога пута доиста умро, те сви нагрнуше, — наравно не уједанпут као прије, — да га мртвога виде. Врата на газдиној кући била су широм отворена и могао је улазити свак ко је хтио. По авлији је било поредано и неколико већих и мањих тропожних столица да се може сједнути, а познати јаран и пријатељ Стојанов, Јегуља, добровољно се ставио на услугу и частио неколико комшија, што су раније дошли: духаном, кахвом и ракијом. Неколике жене узмотале се по авлији као у некоме послу, па јаглуком или бошчом отиру сасвим сухе очи и сваки час проносе то тамо то овамо некакве ником непотребне ствари. У крају, скрушен и уплакан, стајао је Стојан, подбочивши се рукама о кукове, и бленуо у собу пуну жена, које су сједиле око газда Симина одра. Газда Симо, жут, подбрађен свиленим јаглуком, лежао је управо на средини собе, на сасвим новоме душеку, прекривену новим, свиленим чаршафом, а са меким јастуком под главом. И јастук и чаршаф и душек купљени су нарочито за ову прилику, како ни једна жена не би могла приговорити, е мртвац није опремљен и ожаљен како треба. Више главе газдине блистала се она златна икона, обасјана пламеном велике воштанице, која је праскала и дрхтала, као што је дрхтао и тужни глас газдинице Анђе. Газдиница је сједила поред душека, наслонила главу своју на јастук, поред главе газда Симине, и једнолико, монотоно набрајала је:

О, мој Симо, мили господаре,
Што си ми се тако оправио?

Зар се на пут данаске опремаш,
А не кажеш је л' ти жао Анђе,
Је л' ти жао двора бијелога?
Хоће ли ти необично бити,
Необично у новоме двору,
Ко ће ти га, Симо, уредити,
Ко ће ти га, Симо, очистити?
Хоће ли ти бити угођаја,
Хоће л' бити тврдо без душека,
Хоће л' бити меко без јастука,
Хоће л' бити зима без јоргана?...

Откукавши петнајест до двадесет стихова, газдиница би препочинула мало и окренула се, да се упита за здравље и са оним женама, које су дошле за вријеме нарицања. Затим се подними руком и, ћутећи, гледа у кукасти нос газда Симин и у поткресане бркове испод њега. Жене око ње, међутим, живо и гласно су разговарале. Баба Спасенија тужила се, како су ове године јаја покварена, те никако не могу да се излегу пилићи и ако је три кокоши палијегала; кума Јованка је приповиједала, како ће се бакал Марко оженити некаквом удовицом, која ће му донијети осмеро дјеце и десет хиљада гроша мираза; комшиница Мара шаптала је кроза смијех, како је синоћ њезин мали Милош подметнуо оцу столицу под ногу, те како је овај посрнуо на нос и прорицала је маломе велику будућност, јер, вели, „велики је објешењак". Три четири жене говориле су о газди Сими и почеле га хвалити као изврсна домаћина. Свака је нашла по коју добру ријеч за њега. Слушајући таке хвале, газдиница Анђа подигне главу и захвално их погледа. Помилује руком чело газда Симино, протре очи још један пут јаглуком и скрушено, по пети пут почне причати о задњим тренутцима његовим.

— Вечерали смо у вече, — вели, — заједно смо вечерали и баш је лијепо јео... Био је у рахат и смиј'о се к'о никада... Прич'о му Стојан, како је јефтино купио некакве звјерке, од некаква касаблије, и како се то скупо продало у Тријесту... Ућарило се пуно пара!... Па њему драго и све се смије!... Фали Стојана како је ваљан и шали се ш њиме, да ће га брже оженити. И све се тако шали и пођетињио к'о дијете... Кад га изненада нешто стиште у прсима, па исколачи очи и паде на шилту... „Шта ти је, Симо?" врисну ја и притрчах му, а он само одмахну руком. Погледа мене, погледа Стојана, па само

шапну: „чувај магазу“ и — стресе се. Док сам ја скочила и уждила свијећу, он и издахнуо и опружио се колики је дуг…

Па опет наслони главу поред његове и почне набрајати.

Иза подне окупише се у авлији и све газде шехерске. Газда Радован дошао је прије свијех, заједно са газда Ђорђијем, па изразивши своје саучешће Стојану, сједе на столицу. Обојица су изгледали необично тужни и замишљени. Неколико пута дубоко су уздахнули.

— Боже мој, што ти је овај чојек, — први започе разговор газда Радован. — Данас јес', шјутра није. Живот је чаша једна, коју вријеме испија, док не дође смрт и не искапи је. Нестане нас, к'о да нас није ни било.

— Боље би било да се чојек и не роди, — грмну газда Ђорђије мргодећи се. — Што ће се рађат', кад ће мријет'? Чојек се мучи читава вијека да што стече, па баш кад треба да почине, ето ти смрти за врат… Ето смрти, брате!… Брука једна!…

Газда Радован застаде мало. Послуша, како газдиница у соби нариче, па извади из њедара велики, црвени јаглук и као поче утирати сузе.

— А газда Симо је био поштен чојек и пријатељ ми, какав се лахко не рађа… Драг сам му био к'о брат рођени и вазда се обеселио, кад сам му дош'о у магазу. Вазда ме корио, што му чешће не долазим.

— И мене је пазио, — дочека газда Ђорђије, куцкајући штапом о земљу. — А и он је мени био драг! Добар, па ми драг! Никад нијесам ш њим дош'о на ријеч, нит' смо се поипнадили. Никад! Не би ја њему на жао учинио, не дај Боже! Вазда ми је било драго, кад сам глед'о како му рађа напредује и како му све пјева. Драго ми, брате!

— А био је и податне руке, — опет ће газда Радован. — Био је, што се рекне, сиротињска мајка. Виша је задужбина једну сиротињску сузу утрти, веће цркву сазидати, а он и' је утирао и десном и лијевом. За њим ће заплакат' данас много око, које ми и не видимо. А сузе, које се лију кад нико не гледа, од срца су и најчистије… Таке сузе не лажу!

— Ја да сам поп, не би му ни чит'о опијела, — осијече газда Ђорђије. — Он се напријед побрин'о за своју душу. Јеси ли виђео како се Богу молио? Никад се не би прекрстио, што

не би прстима куцн'о у тле и преклонио се до земље. Нема више 'накије' богомољаца, па...

Газда Ђорђије прекиде говор и устаде на ноге, јер се на вратима појави сам Грк — владика Игњатије. За њим су ишли гушчијим ходом, три попа шехарска: стари поп Тодор, поп Марко и поп Аћим. Нагрнуше и дјеца, носећи преко рамена крст, рипиде и чираке, церекајући се и рачунајући, колико ће које добити, кад им се на гробљу буду дијелиле паре за појање. Дођоше и остале газде, које обично воле закаснити ако погреби нијесу сјајнији, па дођоше занатлије, бакали. Препуни се авлија свијетом. А још свак није могао ни ући, него многи пред вратима остадоше.

Стојан, опазивши владику и попове, пође им на сусрет и поклони се. Они га и не погледаше. Владика је био нешто љутит, а он у љутини није гледао никога осим попова, силом тражећи узрока, да ма коме од њих опали шамар, да га дрмне за браду или да потегне за дугу косу. Он стаде код собних врата, мргодећи се и мрмљајући нешто, и пусти се да га обуку. Затим ступи на праг собни, погледа по женама и, махнувши крстом као батином према њима, дрекну: „на поли погано вера!" па стаде код душека и, више у себи, поче читати нешто.

Настаде врисак. Газдиница Анђа скочи, изви се и из свега гласа цикну: „зар час дође да се растајемо?" па паде на руке женама, што су се око ње задесиле. Зајаука и Стојан и још неке, сасвим непознате му, жене. И настаде така граја, да се није могла чути ни масна псовка попа Тодора, којом је обично тјешио ожалошћене, ни гласан смијех једне невјесте, којој је млади поп Марко нешто шаљиво рекао.

XXI

Много их је било, који су мислили, да ће, након смрти газда Симиче, газдиница Анђа затворити радњу. Газда Радован као један „од најискренијих" пријатеља газда Симиних ишао јој је нарочито, да је у томе посаветује. Он јој је предочио, да је газда Симина радња толика, да, ако се прода, може узети много више новаца, него ли јој је потребно да лијепо може живјети до смрти, ништа не радећи. Напоменуо јој је, како је Стојан туђе чељаде и како ће он више радити за свој џеп него

за њу и, шта више, како је може упропастити. Газдиница Анђа, тужна лица и оборених очију, саслушала је све савјете. Ипак ништа друго није хтјела одговорити, него оно старо српско „док се смислим“. А како се смислила, то се видило кроз два дана, када је Стојан опет отворио магазу, почео радити по њој и распремати исто као и онда, кад је газда жив био. Чак је изгледао и расположен и ни по чему се није могло познати да жали газду, осим по томе, што је откинуо киту са феса. Муштерије, које су му долазиле, дочекивао је љубазније него прије, разговарао с њима и хвалио се, како ће радњу раширити и увећати, те како ће од сада с њиме сваки бити задовољнији. Говорио је, да ће све старе газде „задјенути за појас“ и да им неће онако тепати ни ласкати као покојни газда. Отворено је почео приповиједати како сви они криво мјере, куну се, деру кожу с туђих леђа и клеветају један другога. Наводио је и примјере, а најчешће је спомињао свога покојнога газду, па газду Радована и газду Ђорђија. Није се обазирао на то, хоће ли они чути или не. Чак је говорио и пред неким лицима, за која је био увјерен, да ће им све казати.

У такоме једноме разговору затече га и Милош, онај његов Милош с којим је некада у школу ишао и који га је онако жалио, кад је остављао село. Али како се промијенио! Није то више онај мршави, жутолики дјечак, него здраво, стасито, једро сеоско момче, румених, облих образа, са танким, пијавичастим обрвама испод распуханога носа и са дугим, црним перчином, који му се испод мале, нешто подеране, капе, спуштао до рамена. Ступивши у магазу, он застаде на вратима и осмјехну се према Стојану.

— Познајеш ли ме? — запита га некако стидљиво.

— Милоше! — кликну Стојан, прекинувши разговор са једним муштеријом, па устаде са шилте и пође преда њ. — Како те не би позн'о!

Милош збаци са леђа дугачку, излињалу струку и сједе на њу, готово на сред магазе. Скиде и торбу са рамена и спусти је поред себе.

— Како си? — запита Стојан, осмејхујући се. — Како ти све на дому? Како су моји?

Милош, у забуни, поче кашљати и комешати раменима.

— Ама... како ћу ти казат', — поче, шарајући жуљавим прстом по тлима. — Божија воља, божија је воља и к'о што

он, да му је за славу, нареди, треба 'нако и да буде... Сви смо људи, па шта ћеш...

— Шта је, по Богу? — убрза Стојан поплашено, дрмнувши га за раме.

— А ето... Како ћу ти казат'?... Није све, к'о што је прије било...

— Је ли ми отац жив?

— Бог му душу простио... Преставио се.

Стојан се окрену од њега и застаде нијем, скамењен. Зубима је грицкао доњу усну, а руком се ухватио за чело, па само гледаше преда се.

— Покој му души! Бог му дао царство небеско! — прошапта најпошље, крстећи се и снимајући капу. — А томе сам се хаберу и над'о...

Затим се спусти на шилту и дуго је сједио ћутећки. Милош га је гледао са сажаљењем, а, незнајући како да га тјеши, само је стењао, уздисао и кидао ресе на струци испод себе.

— А мати како ми је? — запита Стојан након дугачке почивке.

— Она се још држи, — замуца Милош још више збуњен. — Може се казат', да је божија воља све и мимо њу се не мож...

— Је ли она легла?

— Још није... Ама једва ходи...

Стојан уздахну.

— А брат, Јован?

Милош се опет закашља и поче ломити прсте.

— Он је... ето брате... Није к'о остали момци... Још није и...

— И краде и бије се?

— Све.

Па, да прекине даљи разговор, Милош дохвати торбу и лијено је поче дријешити. Извади из ње четири велике груде чађавога сира, који се по селима суши на диму. Пружи их Стојану.

— Ето... понио сам ти, ако се нѐт наљутит'... — поче. — Велим: ово моме Стојану на пешћеш.

— Фала ти, кад ме нијеси заборавио, — хладно одговори Стојан, прихватајући груде и остављајући их на чекмецу. — А мог'о си ти мени доћ' и без овога... Стари смо јарани...

Милош поцрвени и окрену главу у страну. Скиде капу с главе и поче се чешкати, а струку све то више поправљаше под собом.

— Теби к'о да нешто треба? — запита Стојан, гледајући га пажљивије.

— Невоља ме дотјерала, — брзо дочека Милош, радостан, што га је Стојан први запитао. — У нас сељака вазда је невоља за вратом... а знаш, фала Богу, како живимо.

— Ама ти живиш лијепо, — осијече Стојан.

Милош узви обрвама и заврти главом.

— Живим, к'о што је Бог, да му је за славу, дао, — рече. — Има се нешто своје земље и свога хајвана, па се живи. Ама, ето, покојни ми отац, покој му његовој лијепој душици, оставио ми на врату нешто дуга... Задужио се газдама, е није мог'о друкчије толику чељад исхранити... Па сад газде окупиле мене, иштy ми дуг и хоће да ми продаду земљу...

— Продај је ти, па им плати, — упаде Стојан.

— Жао ми земље, брате. Она ме храни, — снуждено одговори Милош. — Добра је, па ако Бог да берићета, платиће она мени све дугове... Ама ја к'о мислим: кад сам дужан, најбоље је да сам једноме дужан. Нек' ми један зајми пара, а ја ћу му плаћат' поштено, док све не платим...

— То није ружно, — одобри Стојан.

Милош мало поћута.

— А ја велим да ме ти најбоље знаш, — поче опет. — Ти ме знаш, па тебе молим, да ми ти и зајмиш... Нек' сам барем теби дужан.

Стојан окрену главу у страну и немирно се поче вртити на мјесту.

— Хм, хм, — поче као размишљајући. — Драг си ти мени, Милоше, к'о брат рођени. Драг си ми од ђетињства. Ја би теби учинио што никоме другоме и зајмио би ти прије нег' икоме.

— Знам, — брзо упаде Милош. — С тога се иуздам у те...

Стојан устаде и поче шетати по магази.

— Ама, брате, немам ти ја ништа своје, — дочека. — Све, што видиш, све је ово газдиничино. А ни она нема готовије' пара за узајимања...

Милош увуче главу међу рамена и згури се, као да очекиваше ударац.

— А ја се у те уздо' к'о у Бога, — рече некаквим плачевним гласом.

Стојан стаде пред њега.

— Колико би ти требало? — запита.

— Двије хиљаде гроша, — прошапта Милош.

— Двије хиљаде! — узвикну Стојан плеснувши рукама. — Паре су то, болан.

— Толико ми треба!

Стојан се измаче мало, узе некакве тефтере и као поче разгледати по њима.

— Двије хиљаде гроша газдиница нема, — осјече затим. — Није она тако богата к'о што се мисли... Нема она ни гроша у готову...

— Ама ја би платио и интерез, — упаде Милош извлачећи главу између рамена.

Стојан одмахну руком.

— Интереза ја од тебе не тражим, не дај Боже! — дочека. — Ја би теби зајмио онако... к'о брату... Ама нема се готовине! Има нешто кожа код куће, па ако хоћеш да ти продам коже, а ти потље да их препродаш коме и тако да дођеш до пара...

— Па... не браним ја и тако, — одговори Милош, снебивајући се.

— Коже су добре, овчије, — одушевљено поче хвалити Стојан. — Ја сам их платио по петнаес' гроша комад, па ћу и теби продат' по то...

Милош зину и зачуђено га погледа.

— Наопако је то скупо! — једва изговори.

— Ако је скупо, ти не узми, — одговори Стојан, слијежући раменима. — Коже ти продајем пошто сам и уз'о, а интереза не тражим... Зар је то ружно?

— Ама овчије су коже јефтине, — промуца Милош и опет поче шарати прстом по тлима. — По једанаес' гроша најскупље!

Стојан опет сједе...

— Ја не могу дат' јефтиније, него сам их купио, — рече хладно. — Ти ако нећеш узети, немој... Нећу те силоват'... А муштерију би ти ја наш'о за њих и да ти одма плати...

Милош обори главу и поче у прсте нешто срачунавати. Непрестано рачуна и непрестано уздише.

— Дај их ти мени по тринаес', па да узмем, — рече.

— Ни пару мање! — осијече Стојан.

— По четрнаес'?

— Јок!

Милош устаде и пружи му руку.

— Е дај, брате, баш по петнаес!... Невоља је, па волим и тако узет', него да ми се земља прода... Земља ми је милија од свега имућа...

— Двјеста кожа да узмеш, — дочека Стојан, стискајући га за руку свом снагом.

— Дај, брате, двјеста! — одговори Милош. — Макар и изгубио на њима, само да паре уфатим...

Стојан му пусти руку и пође вратима.

— А хоћеш ли да видиш какве су, или да ти одма нађем добра муштерију, па да их њему продаш?

Милош дохвати струку и одмахну рукама.

— Нађи ми ти, брате, муштерију! — рече. — Куд би' ја сад с кожама у шехеру, кад готово никога не знам?

— И наћу ја теби муштерију, — узвикну Стојан, па га узе за прси и повуче себи. — Хоћу да видиш, да сам ти баш пријатељ! Причекај ме мало пред магазом, па да ти га одма доведем...

И, изгуравши га пред магазу, упути се право Бисмарковом дућану. Бакал Марко био је у великоме послу: шкропио је вуну водом, да му буде тежа на кантару, па готово није ни опазио Стојана, кад је ступио на дућан. Тек кад га овај продрмуса, он испусти ћупицу са водом и окрену се.

— Ех, мајка му стара, шта ли то тебе доћера! — узвикну и пружи обје руке, да га загрли.

— Лакше, — прошапта Стојан, отурајући му руке. — Дош'о сам те понудити, да зарадиш што...

— А шта то? Шта? — убрза Марко и поче трљати руке.

— Приличан ћар, — поче Стојан, шапћући му на ухо. Прод'о сам једноме двјеста овчијих кожа.

— Зар ти имаш овчијих кожа? — гласно запита зачуђени Марко.

— Немам, немам, — одговори Стојан тише него прије. — Каз'о сам, да су ми на дому, а немам их... Него коже сам прод'о по петнаес' гроша, а он сад хоће да их препрода... Требају му паре, па ће дат' јефтино.

Марко се измаче и грохотом се засмија.

— Знам, знам све! — узвикну из свега грла. — Ти, бива хоћеш да сад купим коже, којих и нема на свијету! Ех, мајка му стара, мајка му стара!...

— То хоћу, нагласи Стојан јаче.

Марко замига прстима као да броји новце.

— А ђе су мигуље? — запита лукаво.

— Ево их, — упаде Стојан и пружи му омању кесу са новцима. — Ту има двије хиљаде гроша. Погоди кожа с њиме што можеш јефтиније и плати му тијем парама... Ти ћеш посље добит' твоју јабуку...

— Одма', одма', — зацака Марко и поче се спремати. — Знам ја, мајка му стара, да јабука неће бит' гњила.

Обојица се ухватише за руке и кренуше Стојановој магази. Милош је чучао пред вратима, огрнут струком, и бленуо по улици, не обзирући се на заједљива пецкања беспослене дјеце и шегрчади, којима обично обасипају сељаке.

— Ево ти, Милоше, добра муштерија! — викну Стојан и повуче га у магазу. — Ово је наш најбољи трговац коже. Он ће ти најбоље и платит'....

Марко приступи Милошу и пружи му руку.

— Како си ти, побратиме? — запита љубазно. — Како сви на дому? Јеси ли добро и здраво?

— Фала Богу, — одговори Милош, изненађен оволиком љубазношћу.

— Чујем, побратиме, да ти имаш кожа, — поче Марко, отежући и као размишљајући о нечеме. — Па ево зовну ме Стојан, да пазаримо. Имам ја, стара му мајка, пуно кожа и не треба ми више, ама Стојану за љубав узећу, макар и зијанио на њима. Колико их имаш?

— Двијеста...

— Пошто?

Милош погледа у Стојана, па у страну.

— По петнаес' гроша, — рече као постиђено.

Марко исколачи очи, испусти једно крупно ах и прекрсти се.

— Шта говориш, по Богу брате? — викну, као да га је когод ударио. — Коже су прије биле по то и по то их је Стојан купов'о... Ама данас не ваљају!... Ја их не би данас платио више од осам гроша.

Милош претрну.

— Имаш ли душу? — запита узбуђено. — По осам гроша коже!... Да је барем по тринаес' и дао би, ама по осам...

— Ни паре више! — кресну Марко.

— Хоћеш по дванаес'?

— Јок.

— По једанаес'?

— По девет платићу ти највише!

— Јок, не могу, осијече Милош и хтједе поћи из магазе. — Волим се и са земљом растат', веґо по то дати...

Стојан скочи и препријечи му пут.

— Стани, чојече, куд си кидис'о? — запита. — Ево ја ћу вам прекинути погодбу. Нек' узме Марко коже по десет гроша и нек' буде сретно!

— Много је! — осијече Марко и као поче се отимати.

— Није много! — узвикну Стојан.

— Јес'!

— Није!

Марко стаде.

— Е, кад ти велиш да није и платићу, — рече. — Теби за љубав платићу... А, Бога ми, не ваљају по то.

И збуњеноме Милошу, који се још ни прибрао ни смислио није, поче бројати новце и туткати их у шаку.

Стојан истрча пред магазу и наручи кахву.

— Сад, брате Милоше, да ти мени дâш писмо, — рече, да си примио од мене, без икаква интереза, три хиљаде гроша, Двјеста кожа по петнес' гроша је ли три хиљаде?

— Јес', — гласно потврди Милош.

— Е, па нека Марко напише писмо, а ти потпиши. Не би ја због себе, ама газдиница хоће тако. Ружиће ме и што сам ти дао без интереза, ама ја ћу платит' за те... Пријатељ си, па хоћу да ти учиним љубав. И кроз годину да ми вратиш!

— Кроз годину најдаље!

Марко сједе код чекмеџе и, након дужега размишљања и сашаптавања са Стојаном, написа признаницу. Милош збаци

струку, приступи и, прекрстивши се, потписа је. Тада сва тројица устадоше и руковаше се.

— Сретно!

— Сретно по обје стране!

Кахвеџија донесе кахву и поче их служити.

— Е, фала ти, Стојане, к'о брату моме! — поче Милош, прихваћајући филџан. — Сачув'о си ми земљу и помог'о ко никад! Знао сам да си ми пријатељ, а данас знам више... Бог ти платио, а ни ђеца ти моја ову љубав неће заборавит'...

И, од великог узбуђења, половицу кахве проли и, потпуно задовољан и весео, оде из магазе.

(Наставиће се)

МАЦИНИ

Идеал свих већих синова италијанског народа, идеал Данта, Петрарке, Коле ди Риенци, Макијавелија и читаве плејаде отмених духова у деветнаестом веку, уједињење Италије, остварено је пред крај прошлога века. Као и први апостоли те идеје, тако су и ови најпознији, који су дочекали да виде остварење тога идеала, били велики духови. Један од највећих између њих свију, био је Ђузепе Мацини, кога сви људи, који мисле и воле оно што је велико, поштују и диве му се. Као ресултат великог поштовања и дивљења према њему, дошло је и ово Кингово дело.[1] Већ познати писац Историје италијанског уједињења и Данашње Италије дао је о Мацинију једно исцрпно, одлично израђено, до сада најбоље дело, о највећем агитатору за уједињење италијанског народа. Ко год жели да се упозна са радом Ђ. Мацинија, може у овом делу наћи најбољих дата, јер је писац, поред Мацинијевих и Сафијевих дела, употребио и један велики део, досада необјављене, преписке, а при том је врло добар критичар догађаја и људи.

Онима који су се спријатељили са италијанском историјом и који знају Мацинијев рад, он је један од великих симпатија и ако не би били републиканци. Мацини је тако велика личност, да га сваки, ко га позна, воли. Он је убеђен и доследан републиканац, али и један од најбољих синова свога народа. У одсудним тренуцима, он је умео, не изневеривши своја убеђења,

[1] Bolton King, Mazzini; J. Barbera, Firenze, 1903, стр. V-XV, 1—401, цена 4 лире.

користити раду на уједињењу, и ако се до њега долази преко монархије, а не преко републике. Он је највећи агитатор идеје уједињења Италије, онда када је било доста знаменитих италијанских синова, који су тежили федерализму са папом на челу или чак и са Аустријом! Он је редак, може бити јединствен, агитатор, који никада није допустио себи да падне. Он је тријумвир римске републике и скроман као што је био мало који посланик римске скупштине. Он је идеално поштен човек, скроман, са срцем као у детета, сањалица коме је све што је лепо и добро изгледало остварљиво. Он је, најзад, апостол идеје уједињења и ослобођења свих подјармљених народа. Он је, како је Кардучи рекао: „Човек који је све жртвовао, који је толико волео, много трпео и никад није мрзео“.[1]

Велики агитатор за републику, страшни баук за многе, био је веома добар, мек и питом човек. Волео је отаџбину изнад свега. Васпитање, личне особине, савремено стање италијанских државица, узалудни дотадањи покушаји да се дође до уједињења, бар појединих области, учинили су, свако по мало, да Мацини дође до закључка, не, истина, тачног, да се преко монархије не може доћи до уједињења италијанског народа, и зато је још више заволео свој идеал: републику, у нади да ће га она моћи остварити. Верујући у тај свој идеал, он га није никад напуштао. Било је тренутака кад су га, сви који су имали утицаја на њега, склањали да жртвује штогод од својих начела, али он, како сам вели, није могао. Пријатељи му саветују да то учини, отац му прети, мати га моли. Он се није дао наговорити, није дао поплашити, није могао умолити, и ако му је материна туга тешко падала. Познаници му саветују да се повуче с политичког поља, и да пером доприносе части Италији. Он им одговара да не зна како робу може да се допринесе част. Треба отаџбину препородити, треба је створити, и тек јој се онда може допринети част. Он је пророчки веровао у своју дужност, да ради на уједињењу и сматрао, да је та дужност света. По њему: „Кад је човек једном себи рекао: верујем у слободу, у отаџбину, у човечанство, он има да се бори за слободу, за отаџбину, за човечанство, до год живи — да се бори вечито, да се бори на све начине, да пркоси од смрти до смешнога: да пркоси мржњи и презирању. Да ради,

[1] Цитирано у Книга, стр. 225.

не гледајући на брз или спор успех. „Дужност је дужност, ма шта донела; победа или пораз не измењују дужност.“[1]

Није велики број јавних радника који су ово исповедали, и, нарочито, није их велики број који су у животу тако радили. Мацини је један од првих и у овоме. Сав се његов живот и рад своди на ово. Дела су му, увек, у сагласности са речима. Он није знао за жртве, он се није бојао хоће ли му се казати да је смешан. Напротив. Он је, после једног пропалог покушаја за остварење свога идеала, спремао нов покушај, јер за њега „жртва није никад бесплодна;“ њему се казало да је смешан, али он није одустајао од своје намере. По оснивању Младе Италије, он губи, у јуну 1833. год. свога најбољег друга и пријатеља, Јакопа Руфини, који је у затвору одузео себи живот, да не би одао своје другове и њихов рад. Мацини је неизмерно тужан, јер, осим тога што је изгубио пријатеља, он осећа и одговорност због жртве, али га то не збуњује. Почетком 1834. године он спрема упад, преко Савоје, у Пијемонат, да натера краља Карла Алберта, да пође у рат за ослобођење Млетака и области. Године 1841. покушава нову буну, у Абруцима; 1843, у Ромањама; 1844. у Калабрији.[2]

Поменуо сам да је овај велики агитатор и републканац, који је задао големог страха готово свима западним полицијама, био веома питом човек. Нека ми се не замери, што ћу навести неколико примера за ово. И ако није много марио за децу, умео се тако с њима опходити, да су га она заволела. Луји Блан прича, да су нека француска деца, која су, у друштву с њим била врло рђава, била врло добра са Мацинијем, што је био

[1] Цитирано у Кинга, ст. 59.

[2] Овај је устанак оставио једну веома лепу успомену у италијанској историји. Два брата, Атилије и Емилије Бандијера, морнарски официри у аустријској служби, у Млецима, синови једнога бившег адмирала, одрекоше се аустријске службе и решише се да посвете свој живот ослобођењу Италије. Напустивши аустриске бродове, склонише се на Крф, у намери да очекиу какав устанак, ма у ком крају Италије, и да се удруже са побуњеницима. 1844. год. букну устанак у Калабрији, али одмах би угушен. Међутим, браћа Бандијера добише вест да се устаници још држе у планинама и да су им потребни само људи, који ће их моћи водити у борбу. Бандијера пређу, са још 17 другова, у Котроне (Калабрија), али их један од другова ода, и бурбонска их војска одмах опколи и, после кратке борбе похвата. Одведу их у Казенцу, где их осуде на смрт. 25 јула 1844. год. падоше под куршумима бурбонских војника, уз усклик: Живела Италија! — P. Orsi: L. Italia Moderna, Storia degli ultimi 150 anni, Milano, Hoepli, стр. 108.

веома љубазан, и није никад заборављао обавештавати се о њиховим луткама. Као тријумвир римске републике, после великог дневног посла, затварао би се у своју собицу и певао, пратећи сам себе на гитару. У Лондону, једном у разговору са Леди Роленом, Мацини, који је био страстан пушач, престао је, заједно са својим другом пушити, јер је то гушило једно псето које је присуствовало разговору ова два револуционара. У његовој соби, на прозорима, била је читава мрежа за птице, како би оне могле летети по соби и имати, у неколико, илузију слободе.[1] Кад је 1848. год. револуција захватила готово целу средњу Европу, Мацини похита из Париза, преко Готхарда, у Италију. Ту међу врховима Алпа, он, велики револуционар, осећа, исто као Рускин, величанство Бога. Доцније, јавља својим пријатељима, да „на Алпима не може бити атеизма", и, прешавши први снег, бере за њих прву љубичицу.

Поред питомости, Мацини је имао у себи и веома много скромности и био је веома доброг срца. Друг његов из тријумвирата, 1849. год. Аурелио Сафи, вели о њему да га никада није видео да му је било до почасти и каже да је био без икаквих амбиција. Живео је са античком штедњом, са оно мало сопствених срестава, и онда кад је био изабран за тријумвира, трошећи на друге скромну месечну награду, коју је Република била одредила својим управљачима. Осим овога, лепо карактеришу његову скромност и ови примери. Као први тријумвир, Мацини, је, заједно са Сафијем, становао у консулти у одајама по зади, у скромним собицама, а луксузне апартмане заузео је трећи тријумвир, Армелини, који је држао званична примања. Хранио се, за све време свога тријумвирства, у веома скромним гостионицама, трошећи за храну по који динар само.

Што се тиче издашности, ту је отерао тако далеко, да је, поклањајући другима, остајао, веома често без игде ичега. Ко год је од изгнаника био без срестава, одлазио је Мацинију, и увек је у њега налазио потпоре. За време свога првог бављења у Енглеској, немајући личне зараде, издржавао се оним што су му слали родитељи, па и то је давао другима. Даје новац, даје одело. Једном је, по сопственом причању, остао без горњег капута. Понеки пут његова је гардероба тако разнесена, да он нема одела да оде у Британски Музеј, да ради, но мора да седи код куће.

[1] Књиг. ст. 148—149.

Доброти срца његова има да се припише и његово интересовање за оне јадне италијанске младиће, продавце разних фигура и статуета, којих је и пре, као и сада, било по свима великим јевропским центрима, и који су право бело робље. За време свога првога бављења у Лондону, он се упозна са њима. Увидевши како они јадно стоје и физички и морално и материјално, Мацини отпоче борбу против њихових господара, које је неколико пута и пред суд извео, због њихова нечовечног поступања према њима. А да би им у моралном погледу колико-толико помогао, он се заузе и, помоћу својих енглеских пријатеља, створи друштво за заштиту тих напуштених младића и отвори им бесплатну школу.[1] Деца су учила читање, писање, рачун, основна знања из природних наука, и своја права и дужности, „како би после могли, вративши се у отаџбину, дати својим земљацима боље савете“. Школа је трајала од 10. нов. 1841. до 1848. год. За све време трајања, Мацини је имао силне борбе са свештеницима сардинске капеле, са господарима малишана и са полициским агентима италијанских влада, који су се бојали да Мацини не направи од њих републиканце!

Овај човек са веома лепим карактерним цртама, био је велики републиканац, најуверенији и најдоследнији од свих италијанских републиканаца прошлога столећа. Републиканци су били и Манин, Гарибалди и Криспи, али су, доцније, пристали уз монархију. Једини је Мацини, који је то остао до краја свога релативно дугог живота, — рођен 1805., умро 1872. год. — Рођен у Ђенови, која је готово увек нагињала републици, он је и породичним животом и образовањем био упућен да и сам заволи републику. У кући свога оца, скромнога лекара, он је, још у своје прво дечачко доба, имао прилике да слуша да се говори о великој француској револуцији и о републиканским ратовима. Као задатке из латинског језика, добива да преводи Тацита и Тита Ливија, који у њему развијају љубав према слободи. Међу старим очевима медецинским књигама налази сакривене примерке жирондинских републиканских листова, које чита са оном жудњом коју буде забрањене ствари. Осим свега тога, савремени политички догађаји у Италији стварају у њему идеју,

[1] Мацини, Scritti, Politica ed Economia, Sonzogno, Milano, 1886, pol. I, стр. 140.—141.

да треба нешто радити за италијански народ и то радити друкче, но што је дотле рађено. Као седамнаестогодишњи младић видео је у Ђенови пијемонтеке изгнанике, после пропалог покушаја од 1821. год. да се дође до слободе. Био је сведок њихових патњи и туге. Осетио је, да између њих и њега има неке заједнице. Осетио је да се може и, према томе, да се треба борити за отаџбину[1]. То осећање уводи га, у почетку, кад још није био моћан да отпочне што на своју руку, у карбонаре, и ако их није много марио, јер се надао да ће учинити што за отаџбину. Међутим, кад је, упознавши се интимније са њиховим радом, увидео да Италија не може очекивати од њих оно што би јој, како је он мислио, требало: уједињење извршено помоћу народа и за народ, онда је предузео да створи нешто јаче, нешто боље од тајних друштава, и створио је Младу Италију, на републиканској основи.

1831. год. налазио се у затвору, у Савони, зато што је био карбонар и зато што, како је ђеновски гувернер казао његову оцу: „има дара, воли усамљене ноћне шетње и у опште не саопштава о чему мисли, а Влада не воли даровите младиће, о којима се не зна шта мисле".[2] Ту, у затвору, посматрајући „небо и море, — два символа безграничности", слушајући гласове рибара, читајући Библију, Тацита и Бајрона, поче размишљати о оснивању Младе Италије, о сретствима, о лицима, која би најпре позвао у друштво.[3] Ослободивши се наскоро затвора, и имајући да бира или да живи, под присмотром полициске власти, у некаквој провинциској вароши краљевине Сардиније или изгнанство, на неодређено време — он бира ово последње, и одлази, најпре у Швајцарску, а за тим у Марсељ. Одатле, из Марсеља, пусти, после борбе чувенога његова писма краљу Алберту — 1831. год. — проглас својим пријатељима у Ђенови, Пијемонту и Тоскани, о оснивању друштва Младе Италије.

Оснивајући Младу Италију, Мацини је основао и друштво и лист истога имена. И једно и друго задобили су велих симпатија и присталица у Италији. Велики број италијан-

[1] Scritti di G. Marzzini, Biblioteca classica economica, Sonzogno. Milano, vol. I., стр. 18.

[2] Scritti, vol. I., стр. 27.

[3] Scritti, vol. I., 27.—28.

ских патриота уписа се за чланове Младе Италије. Полиције разних италијанских држава често су затварале сва она лица, за која би посумњале да имају веза са Мацинијем, али то није могло спречити, да се његов лист не шири на све стране по Италији и да се број Мацинијевих присталица не повећава, и ако је то свакоме од њих доносило затвор, или чак и смрт, као што је и било са Руфинијем и осталима.[1] Употребљавана су сва средства и сви начини за растурање листа. Примерци листа уношени су у Италију у катрањеним бурадима, у балама са чохом, у пакетима кобасица. Потраживања су толика била, да су се, поред штампарије у Марсељу, где је био центар рада, морале отварати и друге, тајне штампарије у Италији и тичејском кантону. Најактивнији, понекипут и једини сарадник на листу, био је Мацини. Како је Млада Италија једино Мацинијево дело, и како је он у њу унео све своје идеје, тако да га одредбе у њеним статутима најбоље карактеришу, нека ми се допусти да их изнесем неколике.

Друштво Млада Италија је, по Мацинијевим статутима, „браство Италијана, који верују у закон Напретка и Дужности; који, убеђени да је Италија позвана да буде народност... посвећују, уједињени у друштво, мисао и рад великом циљу, да поврате Италију у народ слободних и једнаких: једну, независну, суверену[2]“.

Млада Италија је републиканска и унитарна. У статутима су изнесени и разлози зашто је она републиканска. Ти су разлози „теориски“ и „практички“. Теориски, „зато што су сви људи једне народности позвани законом божјим и човечанским, да буду слободни, равни и браћа; а републиканска установа је једина која осигурава ову будућност... Зато што прогресиван низ европских промена неизбежно води друштва учвршћавању републиканских принципа, а инаугурација монархиског принципа у Италији изазвала би потребу друге једне револуције за мало година“. Практички разлози су: зато што Италија нема монархистичких елемената, зато што је италијанска традиција републиканска; зато што би становници осталих италијанских области тешко пристали да дођу под владаоца од једне из италијанских области“.

[1] Pietro Orsi, L'Italia Moderna, Hoepli, Milano, 1901., стр. 99.

[2] Scritti, vol. I., стр. 63.

Најзад, да наведем још један символ, на коме су били исписани његови идеали, о које се он никада није огрешио. Млада Италија је имала и своју заставу, (италијанска слабост!), на којој су на једној страни, биле исписане речи: Слобода, Једнакост, Човечанство: на другој: Јединство, Самосталност. Од првих почетака његова рада, па до краја свога живота, Мацини се стално борио за остварење онога што означују ове примамљиве речи, које су биле истакнуте на застави Младе Италије.

Нека ми се допусти да овде учиним једну депресију која неће бити на одмет. Многим, несигурним, познаваоцима италијанске Историје могу понеки од Мацинијевих разлога, којима он оправдава републиканску основу Младе Италије, изгледати смешни и, нарочито, нетачни; особито они, који су, привидно, потврђени уједињењем Италије. Међутим, у ствари, Мацини, и ако није баш погодио праву истину, налази јој се ближе но што се мисли. Оно, чега се Мацини бојао, да ће се створити, ако се јединство изврши суремацијом једне области над другима, сепаратисам, стоји још и данас, после толико десетина година од уједињења. Још и данас се говори о северу и југу. Још и данас се воде полемике између севераца и јужњака: која је област дала већи проценат чиновника у разним гранама администрације. Људи виших погледа: напуљски професор и публициста Франческо Нити, на првом месту, морају да докажу све своје знање и сав свој патриотизам, да развију правилније погледе на опште ствари и да се боре противу сепаратистичких тежњи. Што се тиче његовог предсказивања о будућој револуцији, којим је циљао на нове борбе за републику, довољно је поменути само два факта: ширење научног социјализма у Италији и улазак Италије у тројни савез. Нема сумње да је социјализам потиснуо у поприличној мери републиканске аспирације, а учешће Италије у тројном савезу, позната је ствар, имада се припише, поред осталога и бојазни коју је покојни краљ Умберто I осећао од опасног утицаја републиканске Француске.

Али, овде је згодно да проговорим о томе питању. Веома је нетачно мишљење, које се може наћи код самих италијанских писаца, да је Мацини, у својој тежњи за републиком, ометао рад на уједињењу италијанског народа. Он је, истина, у дватри маха, учинио неколико погрешака те природе, али то су биле само тренутне последице његове нестрпљивости за радом

и јаке, пророчке, вере у тачност свога мишљења. То је било у оним тренуцима, кад је он не разумевајући, због своје природе, Кавурову политику дипломатских комбинација и могућности и немогућности, овога веома неправедно нападао. Иначе, цео његов рад доказује да је он, изговарајући: Република, мислио на Отаџбину, коју је волео — то му не може нико одрећи — као мало ко. Леп је доказ за ово његово држање кад се прогласила римска република од 1849. године. Највећи идеал који је имао, видео је остварен. Рим, коме је он одређивао грандиозну улогу: да, после цезарског и папског, буде центар нове ере, ере човечанства, постаје републиком. Он је ван Италије, кад добива вест да је папа утекао у Гаету, али пише својим пријатељима: „... република у Риму је италијанска ствар: и ви не можете и не треба да се одрекнете ове привилегије: ви имате у рукама решење италијанског проблема.[1] — У осталом, покрај свега што може да му се пребаци, његова љубав према отаџбини толико је велика, да би му због ње требало опростити, кад би имао, и веће погрешке од оних које је имао. И пером и делом радио је само за отаџбину, што му признају и људи који припадају сасвим супротним политичким начелима. Орси га назива „првим правим апостолом италијанског уједињења".[2] И онда кад је био у Савони у затвору, и онда кад је био у изгнанству, ма где било, и онда кад је оснивао Младу Италију и кад је био тријумвир, увек је радио само за отаџбину. Његова дела дају масу примера; његови списи пуни су места који то потврђују. У његовим речима, управљеним Омладинцима,[3] овако вели: „Питајте се сваки дан, устајући: Шта ћу урадити данас за своју отаџбину?" Сваке ноћи спремајући се да легнете: Шта сам урадио данас за своју отаџбину? И нека је, кад не будете могли наћи да забележите какву, ма и најмању услугу, учињену земљи, онај дан изгубљен и она ноћ немирна, због гриже савести". На другом једном месту,[4] обраћајући се омладини: „Нема пет Италија, четири Италије, три Италије. Има само једна Италија". Отаџбина је по њему „наша кућа: кућа коју нам је Бог дао, стављајући

[1] Saffi, Ricordi, vol. IV., стр. 4, in nota.

[2] Орси, op. cit. стр. 98.

[3] Мацини, Scritti, vol. I., стр. 378—379.

[4] Мацини, Scritti, vol. II., стр. 205.

унутра безбројну породицу, која нас воли и коју ми волимо. са којом се можемо боље и брже споразумети, но са другим".[1]

Федералисам је ужасно мрзео. Винченцо Ђоберти, у своме Primato morale e civile degli Italiani, показивао је да жели да се организује мирна и вечита конфедерација италијанских владалаца, под вођством и покровитељством папе. Интересно је, да је он уносио у њу и Аустрију.[2] Мацини, међутим, сматра федералисам као „највећу кугу, која може, после туђинског господарства, да падне на Италију.[3] Указују му примере Швајцарске и Сједињених Америчких Држава, али он одговара да Италија није оно што су Швајцарска и Сједињене Државе. Прва је састављена из народности, различном расом, вером и језиком. Она је образована сукцесивном агрегацијом; а Америка је „једино могуће јединство између земаља једнога читавог континента". Федералисам би, по њему, „збрисао на корист не какве реалности, но лажи локалне слободе, Мисију Италије у свету".[4] Међутим, у ово последње он је много веровао.

Мацини је, осим републиканског вођа, осим апостола уједињења свога народа, још нешто више: он је апостол идеје уједињења свих народа под туђим јармом. Он је, стављен према Бизмарку, као политичар, без поговора, мањи, али као човек, несравњено већи. Он не проповеда силу, но љубав; он није капетан ни дипломата; он је пророк. Он не тежи само за уједињењем свога народа, он проповеда идеју братства и ослобођења свих народа. Речи, исписане на застави Младе Италије, нису шаре на једном парчету материје, него су изрази његових убеђења и жеља. Он не жуди за остварењем уједињења свога народа зато, да би Италијани, уједињени, притисли околне, слабе народе; он у уједињењу свога народа гледа јемство за ослобођење и уједињење и осталих потиштених народа. Кад се, изгнат из отаџбине, склања у Швајцарску, он, после оснивања Младе Италије, оснива и Младу Швајцарску, Младу Француску, најзад, и Младу Европу. Његов је ум хтео политичких конструкција, и он их је стварао. Њега се ништа није

[1] Мацини, Scritti, vol. I., стр. 316.

[2] Орси, op. cit. стр. 110.

[3] Мацини, Scritti, vol. I., стр. 203.

[4] Мацини, Scritti, vol. I., стр. 299.

тицало шта ће дипломате рећи о његовом плану да седамнаесторица[1] изгнаника разних народности препороде целу Европу у политичком и моралном погледу: он је стално одан својој идеји. Као изгнаник, дошао је у додир са људима разних народности, који су били исте судбе са њим. Упознавши их, заволео их је. Њихови боли, били су његови боли; њихова туга, била је његова туга, како је негде речено. Кад ради за Италију, он ради са убеђењем да користи и Пољацима и Маџарима и Балканским Словенима. Кад пише о политичким питањима, он не пропушта прилике да каже што и о њима, и говори са истим жаром, љубављу и убеђењем, као што говори о Италијанима. Као диктатор у Риму, он установљава од Словена нарочиту пољачку легију. Борци те легије изравнати су у свему са римским грађанима, јер се боре за исту идеју".

Поред осталих питања којима се занимао, Мацини се занимао и Источним Питањем. У његово време, несловенски свет боји се Словена: панславизам је баук за многе западне политичаре. Мацини га се не боји. Док Кавур, као министар-председник, и против велике опозиције и у скупштини и у сенату, пристаје да склопи савез са Француском и Енглеском против Русије и да пошље у кримски рат 15.000 војника: Мацини проповеда Италијанима љубав према Словенима не — Русима. По његовом мишљењу Италија треба да помогне Пољацима, Чесима, Маџарима и балканским народима да се ослободе и ови ће народи само бити од помоћи Европи, а не од штете. Европа, по њему, треба да помогне Словене, јер би они обогатили европски живот новим елеменеима, које би у њ унели; ако их дочека непријатељски, онда би се створио царисам. Балканским народима вели да треба да забораве старе размирице, да се скупе у једну конфедерацију, са Цариградом као главном вароши, која би била свима отворена и ничији роб.[2] Он мисли да царисам дугује своју моћ више факту што је цар једина нада балканским Словенима, но панславистичким аспирацијама. За њега је цар фантасма јак само због туђег страха и оскудице памети и моралне политичке доктрине монархиских кабинета.[3]

[1] 1834. године, у априлу месецу, Мацини, са још шеснаест другова, Италијана, Немаца и Пољака, изда проглас о оснивању Младе Европе.

[2] Scritti, vol. II., стр. 310.

[3] Scritti, vol. II., стр. 294.

Према оваким његовим погледима на решење источног питања, разумљиво је да је он апсолутни непријатељ аустриског и турског господарства. Аустрију треба уништити и ослободити Маџаре, Србе у Војводини и Далмацији, Румуне и Пољаке; Турску тако исто. Уопште, та Аустрија и Турска не треба да постоје. Исто је толико некорисно, колико неморално потпомагати њих две. Нашто су оне? Само да држе разне, мање народе, под јармом. Њих треба да нестане, јер Европа не може имати трајнога мира све дотле, до год Аустрија и Турска држе поједине народе угњетене. Оне су неодложно осуђене да пропадну. Међународни живот Италије треба да тежи да убрза њихову смрт.[1]

Мацини је и писац. Писао је осим о политичким и религиозним, економским и литерарним питањима. Али то за нас у овој прилици, није од великог интереса, јер ни у религиозним ни у економским питањима, није дао ништа што би се могло мерити са његовим агитаторским и политичким радом. У литератури само дао је нешто више, као младић, у ери борбе између класицисма и романтисма био је присталица овога последњег правца. Треба само напоменути да је и овде добар део у одређивању његова мишљења имала политика. Он је ту борбу схватио са политичког гледишта. Класицисам у књижевности је за њега претстављао политички конзерватисам, а романтисам, демокрацију. Књижевне симпатије, осим Данта, кога је много волео, и Фосколa били су му, из страних литература, Бајрон, Словенске песме[2] Ж. Сандова и Ламне. Бајрон му је био стална симпатија. Он је за њега једини песник који ће живети у будућности. Затворен у Гаети, тражи Тенову Историју Енглеске Књижевности, да види шта је Тен рекао о Бајрону, јер наслућује да га овај није, по његову мишљењу, правилно оценио. Пред крај свога живота изјављује да би волео имати времена, да напише дело о Бајрону, у коме би прекорео целу Енглеску, изузевши мали број жена, због понашања према једном од највећих њених духова, једном од најузвишенијих њених интелеката. Жорж Сандову је, такође с почетка, много волео. 1847. год. био је код ње у посети и много му се допала њена скромност. Сматрао је апостолом „ћерке де-

[1] Scritti, vol. I., стр. 309.

[2] За њих вели на једном месту, да су, после Гетеа и Бајрона, најлепше што у књижевности постоји.

мокрације". Међутим, кад је Сандова примила империјализам, није је марио. Ламне је био исте среће. После речи једнога верника, Ламне је био за Мацинија „свештеник универсалне цркве". Али доцније, кад је Ламне изјавио Мацинију да сматра да ће Мацинијева борба противу папства наудити самој религији и да он не верује да Италија може само својим силама извршити народно уједињење, онда је Мацини, нарочито због овога последњег, престао волети и њега.

*

Карлајл је једном рекао за Мацинија да је, карактером, лирски песник, и имао је право. Човек није морао бити Мацинијев лични познаник, као што је био култор хероја, па да добије такво мишљење о Мацинију. Довољно је било посматрати његово понашање и увидети да он, покрај све своје скромности, сматра себе готово за пророка. Треба читати његова дела, нарочито његове Акте римске републике, па осетити песничку имагинацију и одушевљење. Французи су пред римским капијаме, у намери да униште тај плод рада ватреног агитатора Мацинија, који одржава легендарни јунак, Гарибалди, а Мацини им сваког трепутка шиље ватрене посланице, пуне реторике, пуне дидактичне поезије! Мацини је песник и онда кад врши распоред појединих држава и народа. Он говори и пише као да је каква виша сила, која распоређује ствари како она хоће. Међутим, он то чини са свом наивношћу и убеђењем да то тако мора бити.

Али, и ако је у своме раду био по мало песник, и ако се у многом своме очекивању преварио, и ако је, по неки пут, био прилично смешан, као и други раденик на уједињењу италијанског народа, Гарибалди, Мацини је ипак једна од великих личности из деветнаестог века у Италији. Он је један од италијанских синова, које ће потомци, заједно са Гарибалдијем, Кавуром и В. Емануелом II., увек волети. Има повише времена од како се говори о подизању споменика у Риму великому диктатору римске републике. У последње време, говори се чак и то да ће садањи италијански краљ В. Емануело III. и сам у томе учествовати. Тачан или не, тај глас, ако заиста дође до његова остварења, садањи италијански краљ ће тиме само дати још један пример више да је разуман владалац.

Ми мали народи, наш народ на првом месту, дугујемо, такође, поштовање и захвалност Ђ. Мацинију. Аустрије и Турске још није нестало, а нису ни изгледи да ће их скоро нестати. Његов план још није остварен. Наше племе коме је он указао најправилније решење његова питања, још трпи туђински јарам, али се ми, ипак, у данима очаја, сећамо великог духа Мацинијева, и надамо се бољој будућности, гледајући на пример италијанског народа.

Чачак.

Миодраг Ристић.

ФРЕГАТА ПАЛАДА[1]

ПУТОПИСНЕ ЦРТЕ

И. А. ГОНЧАРОВА

(ПРЕВОД С РУСКОГ)

I

РУСИ У ЈАПАНУ

КРАЈЕМ 1853. И ПОЧЕТКОМ 1854. ГОДИНЕ

Улазак у пристаниште Нагасаки. — Прве визите Јапанаца. — Изглед пристаништа и града. — Батерије; села. — Преводиоци и баниоси. — Стражарски чамци и веслари. — Предаја писама губернатору. — Свакидашњи односаји с Јапанцима. — Набавка провизије. — Визита Холанђана из факторије. — Бура. — Нови преводилац. — Преговори о церемонијалу за састанак адмирала са нагасакским губернатором. — Губернаторски секретари. — Свечани воз у Нагасаки. — Пристаниште и носила. — Јапански војници. — Улица и куће. — Састанак с губернатором. — Предаја писма руске владе — јапанској. — Јапанска гозба. — Очекивање одговора из Једо-а. — Други губернатор. — Опет преводилац. — Годишњица путовања. — Позориште на корвети „Оливуца“. — Смрт Сиогунова. — Опасност. — Одговор из Једо-а. — Возање на шалупама. — Папенберг. — Мишији остров. — Дари. — Важан извештај из Једо-а. — Одлазак.

Пристаниште Нагасаки. Од 10. августа 1853. год.

Од острва̂ Бонин-Сима до Јапана — није путовање, него шетња, особито у августу: то је најлепше годишње време у тим крајевима. Небо и море споре међу собом које је лепше, мирније и плавље, једном речи: које ће се боље свидети путнику.

[1] Гончаров је познат нашим читаоцима по своме роману **Обломову**, који је изишао у Забавнику Српске Књижевне Задруге. Његов путопис Фрегата Палада јединствен је у своме роду, а у овим приликама је још интересантнији јер он описује, између осталога, и пределе Јапана и места у којима се данас борба води. Уредништво неће донети цео путопис, него само опис Јапана, како би читаоци имали што свежију и јаснију слику бојнога поља

За пет дана прошли смо 850 миља. Наш брод, као старији, давао је сигнале тројици других, и један од њих вукао за собом као терет, на два једека. Тако смо се могли виђати с друговима који су тамо били, а понекад просрицати и реч, записану складним словима на великој дасци.

9. августа, на тако лепом, али на жалост сувише жарком времену, опазимо ми тридесету државу. То беху још само јужна острва, крајње границе, само острвца и литице јапанског архипелага, што имађаху и домаће и европске називе. Ту су Јулија и Клара, даље — Јакуносима, Помосима, Ивосима, а за њима иду саки: Тагасаки, Косаки, Нагасаки. Сима значи: острво; саки — рт, или је обратно, не сећам се.

И тако постигосмо најзад циљ десетомесечне пловидбе и напора. Ево нас у затвореној комори, од које је кључ загубљен — у земљи, у коју се до сад само загледало, с узалудним тежњама: склонити је на познанство, било то златом, или оружјем, или лукавом политиком. Ево многобројне гомилице човечанске породице, што тако вешто избегава замку цивилизације и усуђује се да живи својом памећу, својим уставом: — што одбацује, управо, дружбу, религију и трговину страначку; што се подсмева покушајима нашим да је просветимо, и што унутрашње, самовољне законе својега мравињака претпоставља и природном, и народном и сваком европском праву, и свакој неправди.

— Да ли ће то дуго тако бити? говорасмо ми, гладећи руком шесетофунтовне топове. Да је бар да ти Јапанци допусте да се изучи њихова земља, да се познају њена природна богатства; јер у географији и статистици празнину чини још само једини Јапан на целој земљи. Чудна, занимљива по својој неизвесности, земља ова протеже се од 32 до 40 и нешто више ступњеви, ширине, што значи, да је једним крајем јужнији од Мадере. У њој влада и врућина и мраз, а расте палма и бреза бресква и јагода. Тамо има планина равних нашим највећим планинама, има огњевитих врхова, и у горама — ми већ знамо — налази се бакар најбољи у свету; али не знамо још, има ли тамо најбољих алмаза̂, сребра, злата, или, што је скупље од злата — добра каменог угља, тога најскупоценијег минерала XIX века.

Опазисмо рт Номо, који означава улазак у пристаниште Нагасаки. Сви се окуписмо на крову, и уживасмо у зеленим

бреговима, јако обасјаним сунцем. Но овде нас не предусретнуше на неколико миља од обале чамци с воћем, острицама, мајмунима и папагајима, као на Јави и у Сингапуру, нити нам се ко понуди да превезе на обалу.

Напротив.

Ми смо улазили с мало стегнутим срцем, или бар с тешким осећањем, с каквим се улази у хапсану, па ма она била засађена дрвећем.

Шта то промиче водом, мимо нас?... Некаква малена, шарана разним бојама играчка од шалупе...

— То врше религиозни обред, — рече неко међу нама.

— Не, пресече други, — то је сујеверни обичај.

— Врацбина, напомену трећи, — зар не видите још једну исту такву где плови? — То је врацбина: они кушају срећу.

— Не, допустите... започе један, — Кемпфер вели...

— То су дечурлија бацила играчке, рече кроза зубе деда. И без мал' те ово мишљење не би умесније од свију научењачких напомена. Али, ту се свака ситница начинила значајном реткошћу. На један мах појави се лађа — и то већ не играчка, — и у њој три — четири Јапанца, двојица одевени а двојица наги, отворено црвена, препланула лица, с белом танком повезом око главе, да се косе не расипају, и с таком истом повезом око струка, и то је све. Уосталом, наши су још јутрос видели Јапанце.

Ја сам се тек пробудио био. Фаћејев ми јави да су дошли наги људи и на штапу предали неку хартију.

— А какви су то људи? — запитам ја.

— Јапанци, ваљад', — одговори он.

— Јапанци су доплoвили па три хвата до фрегате и говорили нешто; ближе нису смели, бојали су се топова, што су кроз ограду вирили. Наши су махали рукама и марамама и позивали их да дођу.

Најпосле, они се решише па дођоше: ми их у гомили окружисмо: то су први наши гости у Јапану. Они се у страху осврташе око себе, и метнувши руке на колена, приседаше и клањаше се скоро до земље. Двојица беху одевена бедно: на њима беше плав кафтан, са широким рукавима, а испод њега до земље дуга хаљина, јако притегнута око паса и око ногу. Та хаљина беше притегнута појасом. И то је све, што су имали од одела.

На ногама имађаху плаве, кратке чарапе, на врху закопчане дугметом. Између великог прста и оног до њега била је стега, што је за ногу привезала сламну подлогу. То је обућа и за богате и за сиромахе.

Глава избријана, као и лице, само с потиљка се уздизаху власи, зачешљане у узак и кратак перчинић, који се дизао горе и лежао баш на самом темену. Колико бриге за тако неугледну фризуру! За појасом у оног старијег задевене две сабље, једна је краћа од друге. Замолисмо да нам их покаже, и нађосмо да је сечиво изванредно.

Ми поведемо госте у капетанову кајуту; ту им дамо наливке, чаја, конфеката. Они су још с лађе показивали нашу горњу заставу, на којој се лепршало парче бела платна, с јапанским натписом: брод руске државе. Замолише да препишу натпис по заповести, разуме се, те да га однесу власти у град.

После пола часа стигоше други, мало богатије одевени. Они донеше хартију, којом се чинила обична напомена: не силазити на брег, не вређати Јапанце и т. д. Њима се тако допала наливка да су затражили остатак у боци, као бајаги за весларе, али ја сам уверен, да им нису дали ни боцу да помиришу.

У писму је влада молила, на француском, енглеском и холандском језику, да се зауставимо код тако званих Кавалских врата, на првом пристаништу, и да не идемо даље, да би се избегле велике непријатности — вели се у писму — али без објашњења: какве и по кога. Ја држим да би то биле непријатности по губернаторски трбух.

Јапанска влада — као што смо сазнали из књига а после се и сами уверили — тражи безусловно извршење наредаба, а у случају неизвршења, извршилац остаје одговоран, па било да извршење зависи од њега, или не. Например: страни бродови не смеју стати на другом или трећем пристаништу ако то не допусти губернатор. Ми нисмо тражили допуштења, али зато нам дође и трећа партија Јапанаца, једно осам људи, осим веслара, и предаде „допуштење“, да можемо ићи на друго пристаниште. Све су те посете ишле брзо једна за другом. Губернатор је похитао с допуштењем, не знајући, да ли смо ми намерни, по првом извештају, застати на одређеном месту. Да је њему наређено било, рецимо, да нас уништи, он, разуме се, не

би могао то да изврши, али би се старао до краја о томе, и у случају неуспеха, распорио би себи трбух.

Држим да би тако морало бити по томе, што је један губернатор у Нагасаки, пре неколико година распорио себи трбух само зато, што командант неког енглеског брода није хтео да прими даре јапанскога двора, који су преко њега послани. Губернатору је заповеђено да преда даре, капетан их је одбио, и губернатор је остао крив што их није предао.

Распорити се, то је овде најупотребљивији начин за невољну смрт, бар тако је била у ранија времена. Успротиви ли се ко, влада узима на се старање: али тад кривац, осим бламажа од јавне казне, губи све имање и казна пада још и на његову породицу. Некакав путник причао је, да овде, у круг васпитања младића спада и та вештина, како ће од једанпут распорити себи трбух. Касније, у каквом згодном случају, испричаћу о томе све што будем сазнао. Сад се нема кад.

Трећа партија Јапанаца била је боље одевена: кафтани им беху од танке, прозрачне, црне материје, у неколицине су уткани бели знаци на леђима и на рукавима. То су грбови. Сваки, па и земљорадник, има грб и право да га носи на своме кафтану. А неки добивају од својих старешина и уопште од виших лица право да носе грбове: виши чиновници добивају то право од Спогуна, као у нас ордене.

Али сви немају право да носе по две сабље за појасом: та част припада само вишој класи и официрима: војници носе по једну, прости људи у опште их и не носе: уосталом, они иду голи, па немају зашто ни да је окаче, осим ваљда зими.

Кафтан у наших гостију, или домаћина — како хоћете — притегнут је дугачким свиленим конопцима.

Они изјавише да су преводиоци (тумачи) опер-толки и ондер-толки, т. ј. старији и млађи. Они се одређују за везе с холандском факторијом. Ми их посадимо у капетанску кајуту, и они извадише хартију, у којој беше много питања.

Овде постоји цео сталеж преводилаца. За кратко време дошло их је на тридесет а мало касније — око шесет: дакле мало заостало од броја „седамдесет тумача“. Они знају само холандски и споразумевају се с Холанђанима, који по читаве године седе овде и могли би, без муке, научити јапански. Али ко би их смео научити? Кад је то забрањено смртном казном. Сви Јапанци знају Китајски, као ми француски, као Шведи немачки,

као научењаци латински. Пишу и јапански и китајски, али само изговарају китајска писмена на свој начин. Уопште све, језик, вера, обичаји, одело, култура и васпитање, све им је од Китајаца.

Нас су припремили да ће нас овде предусрести питањима, па смо се спремили да им одговоримо како треба, сасвим отворено. Они су питали: одкуда смо дошли, јесмо ли пошли одавно, кога дана, колико имамо људи на сваком броду, колико морнара а колико официра, колико топова итд.

А кад смо изјавили да носимо писмо губернатору, они запиташе: зашто ми једно писмо возимо на четири убојна брода? У том ироничком питању огледало се детињско неповерење према нашем доласку и подозривост на рачун неких непријатељских планова с наше стране. Похитасмо да их умиримо и одговарасмо на све искрено и простодушно, али, у исто време, једва уздржавасмо смех, гледајући та мека, глатка, бела, изнежена лица, лукаве и замишљене физиономије, оне чуперке и приседања.

Они се познаше с нама и окуражише ласкавим опхођењем. Донеше пред њих слатке колаче, наливке, вина. Они све загледаху радознало и зинуше од чуда, кад се неко дотаче дирки на клавиру. Услужише их цигарама, али они не знадоше шта ће с њима, један запали не откинувши с врха, а други — не с оне стране, где се пали. Цигаре не беху за њих: јаке. Једноме се смучило од ваздуха у кајути, а може бити и од љуљања, и ако је љуљање било слабо и покрет фрегате једва приметан. Они су уопште врло нежни, например, никако нису моглу да издрже у кајути, једнако су отирали зној с главе и лица, дували и хладили се лепезама. Они су вадили испод мишке свој дуван, чибуке од палмова дрвета, са сребрном муштиклом и лулом, великом за половину женског напрстка. А дуван су носили у кесици од хартије, толикој као porte-monnaie. Јапанац је узимао отуд малчице дувана, као вате кад хоће да је метне у ухо, ћушкао у лулу, и тргнув два-три дима, избацивао пепео и остављао чибук под пазухо. И све то радило се врло брзо. Дуван им је влакнаст и танак као лан, црвено-жуте боје, по укусу као и турски, али је врло слаб, и наличи на густе риђе власи.

Ја како наоштре уши чим се зачује какав шум на палуби: плашили су се од тога што људи трче по крову, или повуку што собом и затаптају. Они су путовали с нама, а њихову лађу, с весларима, вукли смо за собом.

Најпосле уђосмо у прво пристаниште и обретосмо се усред острва и хумова. Овде нас захвати бура и затим духну супротан ветар; ваљало је лавирати.

— Куда ћете ви? питаху Јапанци, не разумевајући маневар брода према ветру, — хајдете овамо, лево!

Најпосле стигосмо и у друго пристаниште, на одређено место.

Шта је ово? Декорација или стварност? Какав је изглед! Ближи и даљи хумови, не зна се који су зеленији од кога, обрасли кедром и другим цвећем, које не могах разгледати, — гомилају се у облику амфитеатра један над другим. Нема ништа страшно: сва природа се осмехује; за хумовима су, јамачно, питоме долине и поља... Па је ли овај свет насмејан? Ако је судити по оним голим, препланулим весларима, од којих се, ено, тројица заогрнуше у неки шарени јорган, не би се могло рећи, да се народ у сред ових хумова богзна колико смеје. Сва брда су избраздана и обрађена од врха до дна.

Ено и села згураних у теснаце, овде онде разбацане колебе. А шта им је оно: неке завесице, са нацртаним круговима белом и црном бојом? — То су грбови оделитих кнежева: физемског и сатсумскога, рекоше нам гости. Духну ветрић, завесице се заврнуше и показаше топове: на једном месту три с разваљеним лафетима, на другом један, без постоља... Како је то страшно! Наши артиљеристи сумњају да у тим батеријама има и дрвених топова.

Где је Нагасаки? Град се још не види. А!... ево и Нагасакија. А што га не зову Нагегасаки? Зато, што га сад зову Нагасаки, а слово *г* додају ради лепоте изгледа, онако исто као и друга слова у неким речима. „Нагасаки — то је јединствено пристаниште, у које могу долазити с допуштењем само Холанђани“, речено је у географијама, и у које — требало је одавно додати — сви остали народи улазе без дозволе. Значи: ни у ком случају Холанђани нису привилегисани.

Дакле то је Нагасаки! чуло се са свих страна, кад смо се укотвили на другом пристаништу а на погледу трећега, и сви догледи се обрнуше на околину, у којој се нађосмо. Нагасаки има три пристаништа; једно је сасвим отворено с мора и заштићено са две стране. Онамо лево, на пооораном хуму диже се бастион за батерије, и, како напомињу наши артиљеристи, доста добар. Али то није цео град, говорасмо ми, ово је јамачно само један део града, и то лошији: предграђе; кад су у њему

само куһице и колебе! Камо здања, дворови, храмови, о којима пише Кемпфец и други, особито Кемпфец, кад набраја невероватни број ових? Свакојако су тамо даље, за ртом.

Али какав је поглед на околину! Каква перспектива у даљини! Ево стојиш на уласку у друго пристаниште, под брдом Папенбергом, и видиш море, но зато видиш само профил рта, што заклања изглед Нагасакија, и видиш сав узани залив Кибач. Кад станеш на средину пристаништа — море се изгуби, али зато се отвори пред тобом цео залив лево, с острвима: Калена, Катакасима, Каменосима, и видиш рт ен Гасе, а десна ти обала покаже своје ограђене терасе, као исполинску зелену лествицу, што иде уз цело брдо, од таласа до облака.

Ми смо стали одлично. Замислите огромну бину, у дубину које, једно три километра од вас, уздижу се високи хумови, скоро брда, и у долини њиховој — гомиле куһица, с белим, окреченим зидовима, и дрвеним, или црепним крововима. Ето, то вам је град, он лежи на полукружној обали залива. Од залива иде канал, широк скоро као Нева, са зеленим, таласастим обалама, засејаним колебама, топовским бастионима, селима, кедровим шумама и њивама.

Декорација залива, пристаништа, с небројеним лађицама, а тако и овог чуднога града, с гомилом зеленкастих домова, и канала с његовим хумовима; све то зеленило, светло из близине, бледо на даљним хумовима, — све је то тако хармонично живописно, тако неслично са стварношћу, да посумњаш: није ли слика сав тај изглед, није ли узет у целини из каквога мађионичког балета?

Па какви су заливчићи, месташца и хладовине, што шарају обале канала! Онамо се у дубину хума пружа теснац, мрачан, као ходник, шумовит, и тако узан, па као да прети, да ће сваког часа угушити сеоце, што се у дубину сакрило. Овде опет мален, у дрвеће зарастао залив, сав пун тишина, где је вазда тавно и хладовито, где и најјачи ветар једва додирне воду. Тамо се безбрижно одмара лађица извучена на обалу, загњурена једним врхом у воду а другим у песак.

Лево стоји широк и дугачак залив, с извојима и удубљењима. Поред њега су Папенберг и Каменосима, — две играчке од планина, обрасле растреситом шумом, па изгледају као две главе с накострешеном косом. Њих оптичу са свих страна минијатурни заливчићи а у даљини се види литица и море.

Десно стоји високи хум и мами себи путника, да узиђе на њ по овим зеленим степенима тераса, успркос свима забранама Јапанаца. За њим се протеже низ ниских, капризно разбацаних хумића, иза којих опет гледе озбиљно и мрачно доста високе планине, одступивши мало уназад, као старији иза деце. Даље видиш канал, што се губи у мору; по светлој површини канала црни се разбацано камење. На крају хоризонта плави се рт Комо.

Нагасакску обалу раздваја од острва Кагена канал, а ово острово опет раздваја канал од острова Ивосима; тамо даље је чисто, море — и више ништа.

Сви ртови и острва обрасли су зеленилом и дрвећем. Овде онде групе зелени и дрвећа видиш као прилепљене на окрајинама теснаца, те стоје као исполински букети цвећа. Свуда дивна перспектива, слика, тачно артистички смишљено уживање.

(Наставиће се)

РАДИЈУМ

Огромно је и недогледно поље проналазака у Хемији. Свакога дана ничу нови проналасци. Они су истина обично „локалног значаја“, али дешава се да по гдекад заинтересују и масу образована света. Такав је случај сад са проналаском новог хемијског елемента радијума (radio лат. сјати, блистати). И ако да проналажење нових елемената долази у ред најзнатнијих и одвећ интересних научних радова, ипак у новије доба није се никад о таквим проналасцима толико писало и говорило као сад о радијуму. Са највећим нестрпљењем очекују се нови резултати у испитивању радијума, јер су сви изгледи, да ће нам радијум својим понашањем и чудноватим зрацима обасјати новом светлошћу и саме фундаменте екзактних наука.

Поводом проналаска Рентгенових зракова, Becquerel и други физичари бавили су се испитивањем зракова тела која фосфоришу т. ј. таквих, која имају особину, да после излагања утицају сунчаних зракова, светле као свитац у мраку. Та светлост испитивана је нарочито стога, да би се сазнало да ли зраци тела која фосфоришу дејствују слично као Рентгенови зраци, о којима се такође у своје време много писало и говорило, те неће бити потребно, да се код њих сад задржавамо. И заиста Бекерел је успео да пронађе таква тела.

Уран зове се један од ређих хемијских елемената, који нам из обичнога живота није познат, јер је примена његова и његових једињења врло ограничена; а пошто су уранова једи-

њења главни материјал за добивање радијума, заслужују, да се, овом приликом, бар у најкраћим потезима окарактеришу.

Уран по своме карактеру припада металима, има као сребрно белу боју, врло је тежак, скоро као злато, има 18.7 специфичну тежину. По атомској тежини уран надмаша све елементе т. ј. има највећу атомску тежину. Уранове соли имају лепу жуту боју са дивним зеленим флуорисањем, отровна су једињења и већ у малим дозама на особити начин изазивају појаву шећерне болести.

Бекерел је прво показао, да једно једињење урана, које се зове уран-калијум-сулфат, отпушта зраке, који су сасвим слични Рентгеновим зрацима. Ускоро после тога сазнао је, да није потребно, да се уран-калијум-сулфат као друга тела која фосфоришу прво излаже утицају сунчаних зракова, већ да и без тога излагања отпушта карактеристичне зраке. Затим је Бекерел испитивао и друге уранове соли, напослетку и са̂м метал уран па и његове руде и доказао је, да сва та тела отпуштају карактеристичне зраке. Та нова особина тела названа је радиоактивитетом. Зраци пак, које радиоактивна тела отпуштају, названи су по проналазачу истих Бекерелови зраци, који су и познати под именом уранових зракова.

Доцније се нашло, да су као уранова једињења радиоактивна и торијумова једињења. (Торијум је такође елеменат, који после урана има највећу атомску тежину. Једињење торијума са кисеоником има одвећ знатну примену у осветљењу, за прављење познатих Ауерових сијалица).

Бекерелови или уранови зраци одликују се у главном овим особинама: они се не одбијају, не преламају се, не могу да се поларишу, дејствују у мраку на фотографску плочу, продиру кроз тела, која сматрамо као непровидна па и кроз црну хартију и кроз танке металне плоче; утицајем Бекерелових зракова, ваздух и други гасови постају електроноше, тако да се мерењем моћи спровођења електричне струје извесног слоја ваздуха, кроз који су пролазили Бекерелови зраци, може да одреди и јачина тих зракова.

У почетку није се знало, да ли те особине припадају само урану или телима, која се налазе у руди урановој, уранину, која је врло компликованог састава. У уранину, поред једињења урана са кисеоником има читав низ једињења других метала

и вредно је било сазнати, које се од тих тела одликује најјачим радиоактивитетом.

Покретањем питања о издвајању и испитивању појединих састојака уранина, остављена је област физике, у којој се дотле у главном кретало питање о радиоактивним телима, и прешло се у област хемије, јер само хемија може да нам одговори на покренуто питање.

За решење тога питања највећих заслуга има жена нашега словенског племена, пољкиња госпођа Слатковска супруга француског физичара г. Curie, пријатеља г. Бекерела.

Генијална млада хемичарка г-ђа Curie доказала је да радиактивитет није особина ни урана ни других познатих једињења, већ неких тела, која су нам сасвим непозната била и за уран и многа друга тела постају радијоактивна само утицајем тих нових дотле непознатих тела. Та околност знатно је отежавала испитивање и изоловање правих радијоактивних тела.

У издвајању и испитивању радијоактованих тела највећа је тешкоћа оскудица у материјалу, која се можда не би могла ни савладати, да случајно радијоактивност није једна преко сваке мере осетљива реакција. За спектроскопска посматрања зна се да су невероватно осетљива, радијоактивитет пак осетљивији је неколико хиљада пута.

Госпођа Кирије, уз припомоћ свога супруга, испитујући уранове руде, ради издвајања чистих радиојактивних тела, послужила се методом, која нас опомиње на методу Bunsen-а и Kirchhoff-а, којом су се они помогли, кад су пронашли елементе рубидијум и цезијум. Бунзен и Кирхов послужили су се спектроскопом, да би сазнали степен концентрације појединих раствора, у којима су се налазили поменути елементи. Киријеви пак одређивали су јачину радијоактивности и тим мерењем, и небројеним хемијским операцијама успели су да добију све концентрисаније и концентрисаније производе и напослетку да из уранина изолују нов радијоактиван елеменат, коме су из почасти према отаџбини г-ђе Кирије дала име Полонијум. Полонијум је пронађен још 1898 године. Наскоро после тога г-ђа Кирије у друштву са хемичарем г. Bémont-ом изоловала је још једно радијоактивно тело, радијум, које је готово у исто доба изоловао професор Giesel у Брауншвајгу. У друштву са хемичарем г. Debierne, г-ђа Кирије изоловала је 1899. године и треће радиоактивно тело актинијум.

Главни материјал за добивање радијоактованих тела јесте настуран, уранова руда из братске нам словенске земље Чешке, из чешких рудних планина.

Полонијум, радијум и актинијум, та три радиактивна тела имају карактер метала, и разликују се међу собом како по хемијским особинама, тако и по радијоактивној природи, тој њиховој заједничкој особини.

Полонијум као пратилац метала бизмута у уранину, по хемијским особинама врло је сличан бизмуту: радијум је сличан баријуму, актонијум металу торијуму.

Од та три тела, само радијум добивен је у чистом стању. За полонијум и актинијум још се поуздано не зна да ли су нови елементи.

Из једне тоне уранина добивен је само један дециграм радијума, који је г-ђа Кирије сасвим поуздано окарактерисала као нов елеменат. Одредила му је и атомску тежину, по којој се јако разликује од баријума, с којим је иначе врло сличан. Атомска је тежина баријума 137 а радијума 225. По величини атомске тежине долази дакле на треће место. Од познатих елемената највећу атомску тежину има уран, па торијум и онда долази радијум.

Интересно је, а и теоријски може бити врло значајно, што се радиактивна тела налазе поред елемената са највећом атомском тежином.

Чисте радијумове соли по боји не разликује се од обичне соли т. ј. боја им је бела.

Радијум је и спектроскопски испитан. Спектрална реакција радијума исто је тако осетљива као и баријума; у баријумовој соли, која има радијума, спектроскопски може да се докаже још $^{1}/_{10000}$ део радијума. Радијоактивитет пак, као што смо већ поменули, много је осетљивија реакција. Помоћу једног добро изолованог електрометра, могу се у инактивним телима доказати и сто милионити делови радијума.

Полонијум, радијум и актинијум отпуштају зраке, који су по интензитету милион пута јачи од зракова које испушта уран, а који је у почетку, пре Киријевих испитивања, служио као основа у мерењу радиактивности.

Зраци радијоактивних тела, као и Рентгенови зраци, нису као светлост, топлота или електрицитет особити облик таласног кретања етара, већ одвећ ситушни делићи материје, тако звани

електрони, које ужасном снагом и брзином избацују радијоактивна тела. По Бекерелову прорачуну, електрони пролазе за један секунд простор од 160.000 километра. Према томе није чудо што за радијумове зраке немамо готово никакав апсолутно непробојан заклон. Као какви пројектили ужасном брзином, радијумови зраци бомбардују и продиру у околне предмете.

Радијумови зраци снажно дејствују н. пр. и на епидермис и разоравају кожу. Ако се метне н. пр. на руку флашица са радијумом, поцрвени кожа и направи се рана, која у толико теже зараштује, у колико је радијум дуже дејствовао, тако да и по неколико месеци може да траје док зарасте.

У опште радијумови зраци дејствују разоравајући на све организме. Цвеће и лишће, које је било изложено утицају радијумових зракова увене, и осуши се. Исто тако и мале животињице врло су осетљиве и од радијумових зракова пропадају. Радијумови зраци дејствују и на нервне центре, проузрокујући узетост па и смрт.

На основу тих особина и због антисептичког дејства чине се покушаји, да се радијумови зраци употребе као средство против рака и других заразних кожних болести.

Радијум затворен у кутији од дебеле мрко обојене хартије или у кутији од метала, кад се принесе затвореном оку или слепом оку, изазива осећаје светлости.

Од радијумових зракова стакло промени боју и од састава стакла зависи да ли ће постати мрко, плаво или зелено. Кухињска со и друге беле соли добивају такође од радијумових зракова разне боје итд.

Значајно је, да многа тела одмах засветле, кад им се приближи радијумов препарат. На тај начин и она тела, која нису радијоактивна, као што смо већ поменули, постају радијоактивна. Та „индицирана" или унета радијоактивност није стална, она се меном губи, али ипак држи се код неких тела недељама па и месецима. Само за радијум утврђено је да му је радијоактивност стална и да је увек исте јачине.

И ако се из радијума, зрачењем непрестано одваја нека материја, ипак се није могло констатовати да се радијум троши.

То је јединствен пример у природним наукама, да неко тело стално и у знатној мери развија енергију, а да се не зна порекло те енергије.

Исто је тако чудновата код радијума и појава топлоте, коју стално развија. То развијање топлоте доказано је оваквим простим огледом. Употребљена су два сасвим једнака суда и под сасвим једнаким приликама у један је метнута флашица са седам сантиграма радијум-бромида а у други суд иста таква флашица са каквим било индиферентним телом: и у једном и другом суду налази се још и термометар. У оном суду, у коме је флашица са радијум-бромидом, температура је око 3° виша од температуре у оном другом суду.

Врло је чудноват и проналазак чувенога енглескога хемичара Ramsay-a. Рамсеј је пронашао, да из еманације радијума, за време док она ишчезава постаје гас *хелијум*. Хелијум је гасовит елеменат, који је спектроскопом прво пронађен на сунцу па доцније нађен је и на земљи.

Заиста чудновато, како је могао елеменат радијум да пређе у други елеменат у хелијум?! То би дакле била прва синтеза елемента, значило би, да елементи нису онаква тела, како се данас у науци сматрају, већ да је могућно из једнога елемента начинити други, могло би значити, да се радијум распада, да се можда из њега ствара и праматерија из које могу постати сви елементи итд.

Ми нећемо овом приликом да говоримо о томе, како би се понашање радијума могло да објасни нашим садањим теоријама и шта би све значило и шта би се могло очекивати, ако би се доказало, да су наше данашње теорије на погрешној основи. О томе ћемо оставити да говоримо другом приликом.

Фебруара, 1904. год.

Dr. Леко.

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

Састанак се случи сутрадан. Основски, Броничова и г-ђа Кастели дођоше ама тачно у пет часова, али Завиловски дође још раније, да би избегао да улази у салон, кад су сви ту. А и овако је био не само страшљив, него некако и још незгрaпнији и његове дуге ноге учиниле му се биле још дуже. Али је и у тој незграпности било пуно отмености да је г-ђа Основска умела то одмах познати. Отпоче се прва појава људске комедије, у којој су се те госпође, као чељад доброг васпитања, само чувале да и сувише не падне у очи како посматрају Завиловскога. А он се пак чинио да то не види, али зато ни о чем другом није мислио до о том: како га посматрају и шапућу. То му је било врло неугодно, а старао се да то прикрије извештаченом слободом, али је толико било у њему самољубља, да му је пошто пото било стало да суд о њему испадне повољан. Али су те даме биле толико напред расположене, и баш да је Завиловски испао глуп и досадан узеле би то као нешто елегично и оригинално. Најнеутрална је била г-ца Линета, која се однекуд чудила, што сад она није сунце а Завиловски месец, него бива обрнуто. Први утисак, који је на њу учинило лице Завиловскога било је: „Какво је оно у срав-

њењу с оним глупим Коповским!" И тако запостављено дивно лице тог „глупака" Каковскога стаде као живо пред њене очи, услед чега јој очни капци дођоше још тежи, а израз лица стаде потсећати још више на Сфингу, него и пре — од порцелана. Једило је и то што Завиловски не обраћа савршено никакве пажње на њен јунонски стас нити на оно „тајанствено и поетично", што човека приковa од првог погледа, како је тврдила Броничова. Она га стаде онако овлаш посматрати и као чељаде поетска дара и јако развијена световна смисла, опази: да је у њега доиста необичан израз али му капут стоји врло рђаво, и да мора бити да се одева код тек ма ког кројача, и да му је игла у кравати просто од „mauvais genre".

А он је овда онда погледао у Марину, као једину душу која му је блиска и разговарао с г-ђом Основском, која је сматрала као нешто најтактичније где се говори о поезији, а знала при том да је Завиловски детињство провео на селу, те је стала говорити о том како њу село јако привлачи. Њен муж више воли град, јер ту има своје удобности и своје пријатеље, али што се тиче ње!... „Ох, да сам искрена и ево признаћу вам, да просто не трпим предграђе, домазлук, рачуноводство, за што су ме смного пута оговарали. Међутим мало сам ленива и волела бих какав посао при ком се да левентовати!"

При том рашири своје подуже прстиће да би на њима могла лакше избројати занимања, која би јој била по вољи:

— Прво бих волела да чувам гуске!

Завиловски се засмеја: изгледала му је врло природном, а при том се даде на замишљање: каква би изгледала г-ђа Основска, кад би чувала гуске.

Њене граорасте очи такође се отпочеше смејати, те испаде као весела безбрижна девојчица, која говори о свем што би јој пало на памет.

— А и ви бисте волели? — обрати се наједанпут Завиловскому.

Он одговори:

— Те још како!

— Ви'те!... Шта би још? Ах, да! Волела бих да сам рибар. Изјутра мора да се дивно огледа румен јутарња у води... Сем тога како је само дивна слика: колиба, а пред њом разастрте рибарске мреже с воденим прозорчићима у окнима од мрежа... Или, кад не би могла бити рибар, да ми је бар да будем чапља, па да

размишљам чучећи на једној нози над водом, или вивак над ливадом; али не вивак, то је некако туробна птица.

Она се обрати г-ци Кастели:

— А, ти Линетко, шта би ти волела да си на селу?

Линетка подиже трепавице, мало поћута па одговори:

— Паучина.

Тај одговор одједаред оживе уобразиљу Завиловскому, као песнику. У тренутку се здадоше пред њим у недоглед колибе и беличасти кончићи, који лебде у слободну сунчану зраку, те рече:

— Ах, како је то дивна слика?

Он погледа пажљиво у Линетку, а она се осмехну на њега, као да би му захвалила, што је осетио лепоту оне слике.

У том ето и Бигјелових. Али Завиловскога предузе на своју руку г-ђа Броничова и тако наместила столицу, да се овај није могао маћи. Лако је било погодити о чему су разговарали. Овда онда је Завиловски подизао очи према г-ци Кастели, да би се хтео уверити да ли она одиста изгледа онаква, каквом је тетка црта. Али и ако се говорило доста сниженим гласом, околни су дочули ове речи које као да су се пустиле кроз грумичак шећера у устима:

— А знате ли ви, господине, да је ту Наполеон, овај хтела сам рећи благословио Виктор Ига?

Уопште се Завиловски наслушао толико невероватних ствари о њој да је могао с пуно радозналости погледати у госпођицу. По том причању она је била најмудрије дете на свету, врло лепо, али... Кад јој је било десет година била је веома слаба. Наредили су да буде на морском ваздуху, те су оне тако дуго биле на Стромболи...

— Дете је гледало на вулкан, на море, пљескало ручицама све вичући: „дивно! дивно!“ Отишли смо тамо случајно у најмљеној јахти без циља; тешко нам је било остати тамо дуже, јер је то пустиња, није било стана, нити шта да се једе, али она није хтела никако ићи одатле, као да је осећала да ће тамо оздравити. И за неки месец дана, два ли, дете се отрже, и пазите како је израсла висока ко јела!

И заиста г-ца Кастели и ако стасита није била тако претерано висока, ипак је била нешто виша од г-ђе Основске. Завиловски је гледао у њу са све већим интересовањем. Кад ће се гости разићи, ослободивши се своје опсаде, он јој приђе и рече:

— Нисам никада видео вулкан и немам ни појма какав утисак он чини на човека.

— Ја знам само Везув, али кад смо га ми гледали није радио — рече она.

— А Стромболи?

— Не знам.

— Онда сам ваљда пречуо; госпођа тетка...

— Ах да; не памтим! мора да сам била и сувише мала — одговори она.

На лицу јој се показа срџба и забуна.

Г-ђа Основска остала је до краја чаробним ћереталом и при изласку замоли Завиловскога да дође до ње „које било вече, без церемонија, без фрака, јер овако пролеће може човек сматрати за право лето, а лети је најпријатнија слобода“. Уз то је рекла да она разуме како такви људи као што је он не воле нових познанстава, а има опет за то један прост начин: сматрати их за стара. Они су понајчешће сами. Линетка што чита или прича, што јој падне на памет, а њој у главу долазе тако различите ствари, да је вреди слушати, а нарочито то вреди ономе, који је у стању да је осети и разуме боље него ко други.

Г-ђица Кастели при праштању стеже му доста јако руку, као да је хтела потврдити да могу и да треба да се разумеју. Завиловски, невичан људима, прилично је био збуњен говором, шушитањем сукања, очима и мирисом од ириса, који је остао после ових дама. Али је осетио и нешто умора; јер у том разговору и ако је био толико незатегнут и по изгледу толико природан, није у њему било оне тишине, које је било у разговорима са Бигјеловим и Полањецкима. Некако код њега то остави упечатак некаквога ружнога сна.

Пошто ће Бигјелови остати на вечери, Полањецки задрже и Завиловскога. Одмах се отпоче говор о гостима што одоше.

— Како вам се чини госпођица Кастели? — упита Марина.

— На око је јако уображена — одговори Завиловски после дужег ћутања. — Јесте ли опазили како је њима лако да говоре у сликама?

— Али збиља, како вас интересује Линета?

Ни Полањецкога није учинила Бог зна какав утисак, а како је још био гладан, те му беше много стало до ручка, одговори врло нестрпљиво.

— Шта сте могли да запазите! Интересантна је док не постане досадна.

А г-ђа Полањецки рече:

— Не! Линета неће бити никад досадна. Досадне могу да постану само оне, које су обичне, просте, које не умеју ништа друго, него само да воле.

Завиловски погледа у њу у том тренутку и учини му се да опази као да беше она нешто тужна. А ваљда је уз то и била нешто слаба, те јој лице дошло као љиљан.

— Ви сте заморени — упита је.

— Мало — одговори она смејући се.

Његово младо осетљиво срце стаде куцати силним осећањем према њој. „Прави је љиљан" — помисли он, и кад сравни њену умиљату чар са госпођом Основском, изађе ова као брбољива крešталица, а г-ца Кастели као мртва глава на каквом кипу. Раније кадгод би се виђао са г-ђом Полањецком, сањао би само о таквој жени као што је она. Вечерас већ више није сањао о таквој жени као што је она, већ о њој самој. А пошто је запажао убрзо све што би се у њему самом догађало, опази: да она не само да постојаше за њега „дивним" цветом, него и цветом, који он воли.

Кад се сутрадан нађоше у канцеларији запита Полањецки Завиловскога:

— Па? Како вам се допала „у сновима царева кћи?"

— Никако! — одговори Завиловски, и зарумене се.

Полањецки опази његово руменило, стаде се смејати, па рече:

— Ха! Ха! Тешко је то. Кроз то мора свако проћи. Прошао сам и ја!

XXI

Марина се није сама тужила на мужа. Дотле није било међу њима никаквога неспоразума. Само је морала признати, да је она са свим друкчије замишљала у себи и срећу и љубав док је још била веренццом Полањецкога. У том је уверавао сваки боговетни дан. Друго су биле наде, а друго испала стварност. Њена честита природа није се почела бунити против те стварности, али на њу паде сенка сете заједно са осећањем да то у брзо може бити и подлога њихову животу. Али је њена

душа била склона свакоме добру, те је почела да убеђује себе саму, како су то само њене заблуде. Шта њој то недостаје и чиме је њу могао то Полањецки обманути? Никад јој није навлаш учинио непријатност, кадгод би му пало на ум да би ово или оно могло њој да учини задовољство, старао се да јој то прибави. Био је према њој широке руке: старао се о њену здрављу, овде онда би јој љубио руке и очи — једном речи био је пре добар него лош. Али ипак је нечега у њему недостајало. Марини је тешко било да то у неколико речи искаже, али јој је идеја та била потпуно јасна, те је морала разумети оно што јој је срце осећало сваким даном јаче и јаче. Чега ли је то недостајало! После велике и свечане љубавне свечаности отпочео се низ обичних дела, а њој је жао било за оном светлошћу. Она је волела да се оно онако одржало кроз цео живот, али је увидела с тугом у срцу да је њеном мужу тај свакодневни живот био нешто правилно и што је у реду. Ни овако као сад није било лоше; али то није она срећа, коју је могао дати један такав човек. Али сем тога и друго је сад било у питању. Она је осетила да је више она његова, него он њен, и да му она даје своју душу, а он њој од скора враћа само један део, од које је већину оставио на расположење својој радњи. Она је до душе сама себе убеђивала: како је он човек, да сем ње има он триста којекаквих послова и мисли; али је она замишљала да ће он њу узети за руку и увести је у тај свет, да ће он њој све казивати шта и како иде у радњи, али није могла обмањивати себе да тако и бива. А стварност је била гора него што је она и замишљала. Полањецки је, како се сам изражавао, — узео и сад је његова; а кад се њихови узајамни осећаји свели на просту узајамну обавезу, држао је да се не треба више око тога бринути ни залагати, колико око свих других обавеза свакодневнога живота. Њему није ни издалека улазило у главу да таквом огњишту, као што је његово, није доста само доносити дрва као обичном камину, него га посипати тамњаном и измирном, како се пред олтаром ради. Кад би му ко било тако нешто казао, он би само слегнуо раменима и сматрао таквога као романтичара. Отуда је и било можда код њега брижљивости коју може имати муж, али не оне коју може имати љубавник, нити оног чувања ни бојазни, која је у најмању руку осећању оно што је страх божји у вери. Некада, кад је оно он продао своје примање Кремјења, па она била охладнела према

њему, он је све оно осетио и преживео, али од Литкине смрти, кад се стао увераватп да је она само његова, није ни мислио о њој више, него колико о каквој својој имовини. Његово осећање које се наслањало поглавито на њену физичну драж, добило је сад оно за чим је жудило, и било умирено, те је могло временом доцније охладити, затупити и постати нешто сасвим обично.

Међутим и сад, и ако је осећање према њој било још живо, у њега није било ни онолико осећаја и нежне осетљивости, колико је било у осећању за Литку. И Марина је то опазила. А зашто је то било тако? — није умела на то дати одговора, зато је ипак не мање изразито осећала да је она том човеку, којему је хтела бити све и сва, нешто обично и од мање вредности, него оно умрло дете.

Њој није ишло у главу, а није се никако у њој ни могло сместити: да је једини повод свему том, што то дете није било његово, а она му предала и душу своју и тело. Она је држала да јој ваља у толико више примати, у колико она буде више њему предана. Али јој је у том погледу време донело веома велико разочарење. Није јој могло умаћи како је сви цене, сви хвале, како Швирски, Бигјел, Завиловски, па чак и господин Осиповски, како сви они гледају на њу не само с дивљењем, него готово и са одушевљењем, а да све то чини најмање утиска на њега „Сташу њенога“. Њој ни за трепутак није долазило на памет да он није ни способан био да у њој позна и оцени оно што су познали и оценили други тако лако. Па шта је био повод тому? То је питање мучило и дан и ноћ. То што се Полањецки у свем стварно показивао хладнији и трезвенији, него што је био у самој ствари, учинило јој се да није довољан одговор. Остао јој је, на жалост, само један још: „Он ме не воли, како би могао, и отуда ме не цени онако како ме други цене“. У том је било само у толико истине, у колико је било бола и туге.

Женски инстикат, који у овом случају никад не вара, опоменуо је Марину да је учинила на Завиловскога необичан утисак, и да се он појачава са сваким сусретом. И помисао није је узбунила, те није прекинуло у њеној души питањем: „Како се он усуђује?!“ — јер у осталом она се није ни на шта усудила — на против то јој је само дало снаге, убеђења у њену драж, које је овда онда почела губити, али јој будило у њего време-

у толико већу тугу у ње, што јој толико нежну пошту, толико пажње не одаје њен Стах, него неко са стране. Што се тиче Завиловскога, она према њему није имала никаквих других осећања до велике симпатије и наклоности, али су њене мисли остале чисте. Она није била у стању да се из доколице забавља туђим мукама, те је стога врло радо пристала на план г-ђе Основске да га приближи госпођици Кастели, и ако јој се учинио тај план тако нагао да чисто није могла разумети откуда то. У осталом и њено срце и њене мисли биле су потпуно обузете питањима: „Зашто тај добри, тај паметни, тај љубљени „Сташа“ неће с њом у висину, како би могао; зашто он њу само воли, а није у њу заљубљен; зашто он њену љубав сматра само као нешто што му и иначе припада а не као нешто друго? Откуда је то пошло и где му лежи узрок?“

Свака обична, самољубива природа нашла би целу кривицу до њега — Марина Полањецка је нашла у себи. Истина је она то откриће учинила туђом помоћу, али је исто тако била у стању примити сву одговорност „њенога Сташе“ на себе, а то пак поред бојазни причињавало јој велику радост.

Једном после подне седела је тако с рукама на коленима удубивши се у та питања, на која није умела дати одговора, а врата се наједном отворише и на вратима се указа бели убрадач и црна хаљина милостиве сестре.

— Ема! — повика радосно Полањецка.

— Да, ја сам — одговори милосрдна сестра. Данас имам слободни дан и хтела сам да вас видим: Где је господин Станислав?

— Он је код Машковиh, али држим да ће се се убрзо вратити. Како ће му мило бити! Седи, одмори се!

Г-ђа Емилија седе и поче:

— Ја бих чешће до вас допала, али се нема времена. Данас сам слободна: била сам код Литке. Само да видиш колико је тамо зеленила, колико ли само има птица!

— Пре неки дан били смо тамо. Све се дало у цвет — а таква тишина. Каква штета што Стаха нема.

— Да. Он има неколико писама Литкиних. Хтела сам га молити да ми их поклони. Идуће ћу недеље допасти да му их узмем.

Госпођа Емилија је говорила већ мирно о Литки. Можда је то било зато, што је у њој самој остала још само сенка од

оне пређашње, која ће још кратко време да ходи по сунцу — али је у исто време била ведра. Њој сад није била на уму само Литка испуњена тугом, и она некадања равнодушност према свему што није Литка, била је прешла. Кад је постала милосрдном сестром, поново је ступила међу људе те се привикла да осети све што је њима чинило срећу или несрећу, веселост или жалост, а нарочито пријатност и горчину.

— А, како је овде све особито лепо! — рече мало после. После оних белих зидова у мом садањем стану овде ми се чини раскошно. Господин Станислав је био некада велика лењштина; био је код Бигјеловмх и код нас; није хтео никуда више ићи, али сад се ваља размрдао, и зацело је код вас велики долазак?

— Не — одговори Марина. — Одемо само до Машкових, Броничевих и до Основских.

— А, стој! Ја знам Основску. Знала сам је још док је била девојком. Знала сам се и са обе Броничеве и њиховом сестричином, али ова још није била тада дужна. Господин Броннч је умро пре шест година. Видиш како све знам!

Марина се стаде смејати.

— Зацело више од мене. Ја сам се с Основскима познала тек сад у Риму.

— Та откад сам само у Варшави, све ми се морало обити о уши. И ако сам била посведневно код куће, ипак ме се свет тицао. Тако сам била ветрогоњаста! У осталом и твој садањи господар Сташа знао је Основску...

— Причао ми је о том. Вели да су се сретали на јавним забавама.

— Онда је требао да је узме г. Коповски. Било је ту и суза и свађе, јер отац јој није дао. Али је добро потревила, је ли? Господина Основског сви су сматрали као особито доброг човека.

— Ја га и сад сматрам за најбољега. Али нисам знала то: да је она хтела поћи за г. Коповскога, па ми је баш чудо. Она је тако умна жена!

— Хвала Богу те је срећна, кад би само умела то да цени. Ретка је то ствар срећа, и с њом треба паметно поступати! Ја сам се тек сад научила да гледам у свет сасвим непристрасно, како могу само они, који за себе више ништа не ишчекују на овом свету, и знаш шта ми сад долази на памет? Срећа ти је као и очи: и најмање прашине, и већ сузе ударе...

Марина се осмехну мало збуњено и одговори:

— О, то је сушта истина.

Настаде ћутање, а мало после г-ђа Емилија погледа у Марину, мету благо своју прозрачну руку на њену па је запита:

— А, ти, Маро, срећна си? Је ли?

Марини дође одједанпут тако нешто да се заплаче, да се томе одупре с великим усиљавањем. Но то је било за тренут, два. Њена се честита душа нагло трже на помисао да би њене сузе или туговање тешко пали њеному мужу, те се силом воље овлада собом и узбуђењем и рече:

— Само нека је он срећан!

Она подиже своје већ веселе очи на г-ђу Емилију, а ова одговори:

— То ће вам Литка измолити у Бога. Питала сам те то само због тога што си ми се учинила некако смућена, кад сам ушла.

Марини се лице развуче на осмех. Тако јој је била мила свака реч о њеној некадањој љубави, да је била вољна да слуша такве ствари докле год ти је воља.

Госпођа Емилија настави пипајући јој руке:

— А ти си, не знам шта ти је било, била према њему тако немилостива, тако ниси умела да оцениш и да уважаваш истинску оданост, да сам у једно време била на тебе јако љута. Бојала сам се за господина Сташу да не учини, човек, штогод, од себе. Јер видиш, дешава се и то кад се направи тамо у срцу каква бора, не може је човек после целога века да изглади.

Марина подиже главу и стаде жмиркати, као да јој у очи ударила изненада нека силна светлост.

— Емо! Емо! Како ти само паметно говориш! — повика она.

Сад се г-ђа Емилија звала „Сестра Анђелика“, али је Марина ипак звала њеним старим именом.

— Чега има ту тако разумнога! — рече јој. — Тако само мрмљати о оном што је некад било. Али ће вам Литка испросити у Господа среће, и он ће вам је дати, јер обоје то заслужујете.

Устаде да иде. Марина је задржавала док не дође муж њен, али узалуд, јер је у заводу имала посла. Ипак поразговараше још мало на вратима, по женском обичају, тако око

четврт часа; најзад г-ђа Емилија оде обећавши да ће их походити идуће недеље.

Марина Полањецка врати се у своју фотељу до прозора; наслонив се на руку поче мислити о речима г-ђе Емилије, а мало после рече полугласно.

— Да, све сам ја крива!...

Сад јој се учини да је одгонетнула загонетку. Она није умела да оцени тако велику и истиниту силу, као што је љубав. Сад је она у својој души гледала на ту силу као на какво расрђено божанство, које кажњава. Било је кад је Полањецки пао пред њом на колена. Кад год би се сусрели гледао би јој у очи, очекујући помиловања од њеног срца и од оних пријатних успомена, које су прохујале, али биле драге, које су их спајале. Да је тада умела да влада собом, да се понаша просто, да му је само пружила руку како је ту њено тајно осећање упућивало, он би њој био захвалан за цео живот, поштовао би је, поштовао и волео у толико нежније, у колико би јаче осетио колико је он крив, а она добра. Али је њој тада милије било старање да надује што више оно чим је он њу увредио, а међутим да мами Машка. Кад је ваљало заборавити, она није заборавила. Волела је и сама да пати, само да би и он патио. Она је Полањецкому дала руку тек онда кад јој се друкчије није могло, кад би недати му је било просто неопростива тврдоглавост. Истина угушивана се љубав усправи у свој својој непобедној моћи, и да она заволи и срцем и душом; али је било већ доцне. Љубав је била увређена. Нешто се било преломило, нечега нестало; у његову се срцу направила онаква онака бура, о којој је спомињала г-ђа Емилија, и сад она, Марина жање оно што је посејала.

Његове кривице у том нема, и ако је ко коме отровао живот, није он њој, него она њему.

(Наставиће се)

ФОЛКЛОР

ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ, ЦИЉЕВИ И МЕТОДЕ

ОД

ДР. РАЈМУНДА ФРИДРИХА КАЈНДЛА

ПРЕВЕО С НЕМАЧКОГ И ДОПУНИО

Др. Тих. Р. Ђорђевић

(НАСТАВАК)

III

Значај Фолклора за развитак наших друштвених прилика и за науку.

Фолклор је млада наука, која се још врло мало разуме, и која због тога још није нашла достојнога признања. Много је томе допринео и начин на који се до сада радило на овој научној грани.

Литература: Готово сви часописи и многа дела која су наведена у литератури прошлих глава употребљена су и у овој: Многи су чланци поменути у тексту. Овде помињемо само ова дела: A. Lang, Custom and Muth. London, 1885. — A. Gittée, Le folklore et son utilité générale (Revue de Belgique, Brüssel 1886). — P. Sabillot, Instructions et questionaires, Paris 1887. (отисак из Annuaire des Fraditions popularires). — G. L. Gomme, Handbook of Folklore, London 1890. — C. L. Gomme, Folklore w etnologii. (Превод с енглеског на пољски од A. Rakowska). Варшава 1901. — E. S. Hartland, The science of Fairy Tales. An inquiry into fairy mythology. London 1891. — Исти, The legend of Perseus. A study of tradition in story, custom and belief. London 1894. и даље (садржи много више грађе но што наслов казује). — Marian Roalfe Cox, An Introduction to Folklore, London 1895. — K. Knortz, Was ist Volkskunde und wie studiert man dieselbe? Evansville, Indiana, 1900. — Остало се налази у Schreman-a, Krauss-a, Mork-a и др. и у часописима.

Отуда је дошло да се до пре кратког времена онај који се бавио фолклорним истраживањима предусретао са сажаљивим слегањем рамена, или је сматран за безумна човека. Како је Фолклор обраћао пажњу и на ствари које су по себи изгледале незнатне, и сам је изгледао као бесмислица; заборављало се да се и најсавршенија и најсложенија машина састоји из ситних полужица и точкића; само онај ко не разуме однос и склоп ових делића може говорити о њиховој безначајности. Уосталом која уметност и која наука нема презирача — међу онима који се у њима нимало не разумеју.

Свака наука носи већ у себи свој ловоров венац, свако часно истраживање само себе награђује. Фолклор се до сад мора само тиме задовољавати, па с тим мора и у будућности бити задовољан. Радници на Фолклору морају наћи задовољења у своме раду, и ако ни он не налази много признања. Исто се тако „Етнологија доста дуго борила против неразумевања. Красним речма даје Бастијан због тога израз свога жаљења. Кад се он при томе теши тиме што етнолошка истраживања немају ни толико десетина година колико хиљада година имају друге науке, то онда исто може важити и за научни Фолклор: „Само мало милости од стране старих наука, заслужних оснивачица данашње културе, према тек рођеном одојчету, које је пред нама! Оно је још мало и слабо, али пуно наде и још у колевци, цин!“ Слично се и наука о земљи привијала постепено и тешко од једне до друге науке, па се још ни данас не налази на свима универзитетима заступљена у пристојном обиму. Са Фолклором је то случај још у већој мери. Првобитно се њиме бављаше само извесан број најзнаменитијих научника, али је затим презрен у универзитетским круговима. Дуго време животарио је он чедно, али далеко удаљен од универзитета, готово онако као љубичица у шуми. Али кад га тајни саветник и универзитетски професор у Берлину Weinhold пре десетак година предузе у своје руке, образова друштво за Фолклор и установи часопис за њега, тада Фолклористе почеше бивати задовољнији. Тада написа Krauss у своме Urquell-у“ II, 33. ове речи: „Дуго презирани, као оно пепељуга у причи, дође ето Фолклор до части“. Овим Krauss даде израза једном општем осећању које у кругу фолклориста владаше. Зато је са великим интересовањем примљен глас да се, данас свуда познати научар на пољу румунског језика и Фолклора, Густав Вајганд 1892. год.

хабилитирао на лајпцишком универзитету приступним предавањем: „О методама при скупљању народних песама“. Ово је био добар знак да је фолклорна наука у Немачкој почела бивати достојна универзитета. Исто тако би на задовољство науке примљено, кад др, L. Fränkel у зимњем семестру 1893 до 1894. објави на техници у Штутгарту предавање: „Увод у фолклор: I Приповетке, песме, пословице; II Народна веровање, обичаји“. Данас смо на сваки начин много ближе времену у коме ће све гране етнологије, бар на већим универзитетима, моћи бити заступљене. Винтерниц који је почетком 1902. г. позван за професора индијске филологије и етнологије у Прагу, претреса са свим озбиљно у „Globus-у (1900, Bd. 78, № 23.) које катедре треба да се спреме за Фолклор, који су услови за хабилитацију и какви испити из ове групе треба да буду. „Што се тиче фолклора, вели он, њега могу предавати представници дотичних филолошких струка. Ко се језиком и литературом једнога народа по позиву бави, тај ће најзгоднији бити да поклони пажњу и живот Фолклору тога народа“. Надам се да ћу ниже моћи показати да онај, који се посветио историји једнога народа, има исто тако интереса и спреме за фолклорне студије, наравно, ако и иначе има потребних знања. Винтерниц завршује свој чланак речима: „Нека би ускоро дошло време када ће на срећу антрополошкох наука ова и слична питања имати актуални интерес и да буду призната и од надлежних фактора за наставу и од универзитета“. Скоро у исто време заузе се за Фолклор и познати германиста Schönbach у Грацу. Он наглашава, као што је и потребно, да увери што даље кругове о томе да се овде ради на знатној ствари наше културе, те да тиме прибави. новчаних средстава и да заинтересује државу и њене органе Он се заузима и за то да се на универзитетима образују фолклористе. Пошто по томе има на првом месту у виду немачке алпинске земље, он у часопису „Zeitschrift des deutschen und österrischischen Alpenvereines“ (Bd. XXXI, 1900, стр. 23.) вели: „Ова се спрема може — због тога и узимам право овде о томе говорити — извршити само у кругу немачке филологије, јер се њој могу приписати сва она знања, која се могу скупити на важној тачци фолклорној. Ако данас каква влада или какво учено друштво шаље мисионаре у земље вањевропске културе, у тропе или иначе где, увек се побрину да се испитивачи припреме за своје задатке. Не шаље се млад научар у Јужну

Америку, да проучава језик тамошњих Индијанаца, ако о томе већ нешто не зна. Исто тако мора бити и са алпинским фолклором. Млади људи ако припадају некој земљи по рођењу и по језику морају узајамно са својим универзитетским студијама проучавати ствари које ће им затим нарочито бити потребне: они морају темељно упознати старонемачко предање, јер морају не само просто да истражују већ добро да истражују, што је могућно само онда кад знају: шта треба да траже и шта је већ нађено. Морају имати отворен поглед и трезвен суд: за фантастична околишења и идеалистичке реконструкције немамо више времена". И из овог се навода довољно види да се приближавамо времену када ће се и Фолклор увести међу академска предавања. Паралела коју Schönbach повлачи између истраживача које су држава и друга учена друштва слали у друге делове света и европских испитивача народа, изазива живу жељу да се сазна у меродавним круговима, да се један део оне суме која се употребљава за скупе експедиције на страну може врло добро употребити за испитивање народа у сопственој земљи. Овде је то знатније но тамо, јер нигде није народни живот доведен у такву опасност као код Немаца, а ни од каквог се истраживања не може очекивати више користи од истраживања у сопственој земљи. С правом вели A. Herrmann у своме часопису „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn" (Bd. V, 1896., стр. 5.): „Наши државници (међу којима ваља разумети све оне у чијој је власти да руководе опште добро државнога рада) показују још врло мало разумевања за политичку важност етнографије. Али изгледа да су радници на пољу Фолклора и шири кругови дошли до мишљења, да је етнографски карактер оно што одликује један народ од другога, и да је он оно што народ народом чини; да су облик предања, садржина језика и народног предања најдрагоценије и најсопственије благо једнога народа, и да су установа инвентара за ово благо и спасавање његова највећа народна дужност, али у исто време и најпотребнија дужност с обзиром на деловање, које брзо уравнава опште ствари". Лако је појмити са каквом радошћу и задовољством Херман поздрави појав кад се ерцхерцог Јосиф 1893. г. прими протектората над његовим часописом, који због материјалних тешкоћа беше доведен у опасност, па чак ступи и у ред његових сарадника. Овај догађај изазва силне наде. Фолклористи Краусу даде то повода за белешку (Am Urquell,

IV, стр. 151.), која се овде делимично може поновити, пошто је она, успркос неким субјективним погледима, врло згодна да тадашње стање ствари представи: „Немојмо се обмањивати, вели Краус, већ са свим јавно и без увијања признајмо да је Фолклор и данас у Европи једна од најнепопуларнијих и најмање поштованих наука. Узрок је лако наћи. Фолклор досад није додељивао ни части, ни одликовања, ни благовољења. Он је успркос разнострукости свога градива које је непосредно из живота узето сувопарна (?) дисциплина, чији је прекор увек и увек „народ", који је још пре неколико десетина година сматран од привилегованих класа као нула. Фолклористе су тако рећи социјалдемократе у науци. Они су новатари, рушиоци, сумњачи, „дилетантски многозналци, презирачи (?) школске „историјске критике", они су природњаци, који се не усуђују да посматрају господара стварања, човека, онако као што се само животиње у своме животу и нагону посматрају и описују. Изгледа као чудновата гатка да један члан наше највише породице узима у нашем послу најискренији учешћа, који се не сме сравнити са обичним протекторатом. Његово ц. и к. височанство ерцхерцог Јосиф је први испитивач и специјалиста на пољу циганског језика и Фолклора, које он не само испитује већ и социјално уздиже. За неговање Фолклора у Угарској може се срећом назвати научни правац његова височанства".

Из наведенога се довољно јасно види стање под којим су фолклористе радили пре десетак година. Према таквоме стању је данашње стање знатан корак у напред. У друштвима, музејима и часописима има Фолклор све већи пријем. Све већи кругови обузети су интересом за њега, као што смо то видели из прегледа у прошлој глави. О томе сведочи и та околност што је ова књига постала једна потреба. Нека би она допринела да фолклорна истраживања хватају све дубљег корена, и да доносе лепога плода, какав се с правом од Фолклора и очекује.

Већ и само знање о томе, шта народ мисли и размишља, шта верује и пева, шта сматра за зло а шта за добро, како се одева и живи, само је по себи вредно пажње и достојно испитивања. Једва да има још ког извора са тако богатом поуком и насладом, свежином и веселошћу. У том је погледу Краус с правом рекао: „Фолклор је извор младости", а исто тако лепо рече Gustav Meyer: „У Фолклору ври прави извор младости.

о коме нам народна приповетка приповеда". „Човеку је, веле браћа Грим, из детињства додељен добри анђео, који га, кад буде зрео, прати као поверљива слика сапутника; но не осећа колика је то благодет, тај то осећа чим пређе границе отаџбине, где га анђео напушта. Ова благотворна пратња јесте неисцрпно добро приповедака, приче и историје". Високу националну и патриотску вредност народнога предања наглашава J. Грим још једном; но на то смо већ указали. Овде можемо поменути лепе речи Schönbach-ове, које он додаје уз ову страну рада и успеха Гримова: „Овај красни рад није тешко појмити већ и са овог гледишта: немачка митологија показује, да ми данашњи савременици нисмо само потомци, већ и прави наследници старог германског бића; један никада непрекинути ланац везује незнабоштво најстаријих времена, по том приче старих немачких јунака, хиљаде година римскога владања немачким народом, са народним предањем непосредне наше садашњице у једну чврсту целину; из неба германских богова силазе величанствене слике на земљу и живе у причама заборављајући своје надземаљско порекло, праћене хором демона која у утварама и празноверицама, у дечјим песмама и загонеткама, у играма и обичајима, у свечаностима и пословицама своје првобитно биће показују. Оно што нам у неким обичајима нашега живота изгледа детињасто и судудо, то је Гримовим чаробним штапом добило дубоки, поштовања достојни значај; оно што се досад од стране суда и власти, цркве и школе сматрало као празноверица противна култури, показало се као знатни заостатак нехришћанске традиције — нарочито је тиме наш народни самоосећај, наш понос, необично појачан, јер у поседу овог новорођеног блага данашњега предања сваки је смео још много пре славе новог немачког царства понешто осећати у своме грађанском телу о високоме бићу старе распрострањености. Тако живим бојама описиваше учена машта жалосни немачки живот из доба данас већ готово заборављене скупштине у Франкфурту! И ко се сад одмах беше кренуо на пут, који беше победоносном снагом прокрчио J. Грим, тај је тиме радио на озбиљној науци, радио је подижући част нашега народа". Оно што су Грим и Schönbach рекли о патриотско-националној вредности Фолклора, то га чини веома вредним елементом за васпитање народа и омладине. Због тога је неоспорно за жаљење, што је немачка омладина у класичним причама, чија вредност

остаје вечито неумањена, много вештија но у народним. И још је једна важна страна бављења Фолклором у тесној вези с овим што смо поменули. С правом вели Бастијан у својој „Vorgeschichte der Ethnologie“, како је данашњи учени свет, који чини само један мали део друштва, одељен од великога дела масе народне дубоком провалијом, која иначе нигде не цепа тесно везане углове спољних ланаца: „нема срашћивања са народом, нема органског узајамног утицаја — што ће се тек онда моћи створити, кад научници науке шта је народ уопште, и то баш онде где се ово може изучити, а то је у науци о народу“. Тако ће помоћу Фолклора научник опет постати ближи човеку из народа, тако ће научити понешто да цени што га данас одвраћа па чак и гади. Но не само што ће се ублажити затегнутост у деловима појединих народа: не само што ће се ослабити или чак уништити ове застареле предрасуде, но ће се и неприродно гајена мржња и огорчење између различитих народа ублажити, ако се они узајамно упознаду. Показаће се да се ми међу собом у духу и мишљењу не разликујемо, да светлост и сенка нису тако строго одељене, те да нека народност, као особито богом одликована, има права да је над другима. Оно што напомиње духовити F. Max Müller у у својим предавањима „Индија у своме светско-историјском значају“ (Indien in seiner weltgeschichtlichen Bedeutung) о здравоме утицају упоредне науке о језику, да она чини распрострањаност осећања најужег браства, тако да се својима осећамо онде где пре тога бесмо туђини, и милијуне тако званих војвода у наше месо и крв преобраћа. То вреди у пуној мери и за упоредни Фолклор. Јер, то се мора оштро напоменути, и ако Фолклор има високи национални значај, ипак му мора — као што и Weinhold вели — бити беспристрасност полазна тачка у свима националним питањима. С правом вели Haberlandt у уводу свога часописа „Zeitschrift für österreichische Volkskunde“: „Признање да се прокрчи и утврди пут једном дубљем принципу развоја код свих посматрача на што је онај принцип што га даје националитет, јесте искрена тежња нашега часописа, који ће се потпуно беспристрасно у националним стварима држати најстроже предмета. Да је једног таквог часописа у Аустрији већ давно било, можда би у нашој отаџбини нешто другојачије било“. Ове напомене имају неоспорно за основу дубоког значаја; нека би оне нашле трајног признања ради утврђења не-

говања Фолклора у Аустрији. Једва да има друге какве области која би тако богатога градива давала за фолклорна истраживања, али исто тако нема ниједне која би из таквог истраживања извукла здравије добити.

Нико није умео боље од Густава Мајера јасно и кратко да обухвати све поменуте моменте. У његовом чланку „Folklore“ (Essais und Studien, I, Leipzig, 1885.) читамо ово: „Сви смо ми, ма каквог сталежа и ма каквог васпитања били, још од детињства са Фолклором веома упознати; сви смо ми песмом успављивани, а причом будни држани; понеку свежу народну песму певали смо као младићи у веселом кругу, а многи и до старости сачувају склоности ка томе да празником не путују или да за столом не буду тринаесторица. Врло радо освежавамо успомене на такве ствари казујући их другима или слушајући их од других. И то није просто само ради задовољства. У томе је једна висока етичка тежња; наше породично осећање, наша тежња за завичајем биће тиме уздигнута, ми ћемо тиме више ценити и љубити народ у коме живимо. Јер, нажалост, мора се рећи, да ми који смо образовани, стојимо према народу као туђинци; наши односи према њему су више спољни, привидни; право и искрено познавање народа у нашим круговима је веома ретко. А ово је знање у сваком погледу потребно. Јер најбоље тежње ма које врсте захтевају народни базис, ако хоће да имају општи значај; у земљишту нашега народа морају бити јаке жиле наше снаге. Отуда је интерес за Фолклор искључиво национални, а при том ипак такав да се никаква политичка странка, ма какве боје била, не може с њим не слагати. Али ове тежње, успркос њихову потпуно национадном карактеру, немају никакве непријатељске опреке према другим народима“. Врло слично и још у прилог овоме наводу говори A. Gittée у својој студији „Le folklore et son utilité générale“ (1886.) о чему ваља видети извршна саопштења L. Scherman-а у „Kritischer Jahresdericht über die Fortchritte der romanischen Philologie“ IV Bd., III одељак, стр. 10. и даље.

Најзад наводимо још једно место из дела „Die Mutter bei der Völkern arischen Stammes“ (München 1886. 346.), које је написао Пољак M. v. Žmigrodski: „Можда ће какав скептик исмејати наш рад, ову марљиву збирку онога што је народно, и рећи: Нашто све ово? У место да му на то одговорим, ја ћу га одвести у народни музеј и тамо ћу му поновити његово питање:

Нашто ова велика старинарница, нашто ови дроњци и прљаве рубине? Нису ли оснивачи овога, њихови помагачи и сродници комични бедници? Ово је са материјалистичког гледишта потпуно оправдано! Али ако би ипак било спремног материјалисте који би уздрхталим срцем ове поломљене кости и траље изближе промотрио и топло их прихватио, тада би се пред њим појавио горостасни лик духа човечанства, и из њихових би се прсију чуо страховит глас: „Јаој, ја те не подносим“. Тога духа морамо преклињати да васкрсне у нашим народним обичајима. Зовимо га што чешће, слушајмо са побожношћу његове речи, тиме ћемо много научити да за невоље свога времена умеднемо лека наћи“.

Пошто смо овако најпре уопште осветлили значај Фолклора, треба да нарочито додирнемо још и поједине моменте. У наше се доба особито много помиње на корист коју нека ствар доноси. Па и при увођењу Фолклора биће потребно ближе га осветлити и са те стране, спремни и на ту опасност, да будемо изгрђени са „простачког“ гледишта.

Познавање обичаја једнога народа има пре свега врло много практичне вредности. О националном и космополитском значају већ је било говора, а исто тако и о вредности за народно и омладинско васпитање. С пуним правом вели Ф. Каниц говорећи о једном свом фолклорном делу, да ће оно и на практичну страну веома утицати, ако се у политичко-административним и црквеним круговима буде пажљиво читало, и ако му се закључци буду употребљавали на веома потребно поправљање морала и подизање интелигенције. Овим напоменама додајемо да је знање о народу од веома високог значаја и за учитеље, јер ће они тада имати најбољу прилику да виде развратна и гадна народна веровања.

Многи ће од читалаца махати главом код ових напомена, њима ће тешко бити познат случај кад и како ово може бити. Али то је тек доказ колико смо ми удаљени од народа. Због тога нам и није познато да и дандањи има у народу пуно веровања, која воде ка тешким кривицама и преступима; да се она поуком предупреде био би задатак учитеља и свештеника; да се она упознаду и тачно пресуде неопходно је потребно да се судија упозна са народним веровањем. Исто се тако мора пазити на нека народна веровања, ако нећемо да се на непотребан начин удаљимо од народа и изгубимо народно пове-

реће. Па чак и законодавац мора желети да упозна народна правна гледишта. Читава глава ове књиге могла би се испунити примерима за ово. Али ће бити довољно само ово: „априлске шале“ саме по себи су врло невине, али је ипак потребно уздржавати младеж да не прекорачи извесне границе. 1891. г. десило се у једној угарској вароши, да су због дреке априлске шале умрле и мати и кћи. Некакав шаљивчина беше писао матери из Пеште да је њеног сина војни суд осудио на смрт што носи ципеле са поцепаним штиклама. Из очајања убише се и мати и кћи. За нека врачања потребно је да се свирепо убија животиња. Тако је нпр. у Холандији обичај да се жив црни петао скува у лонцу да би са могла пронаћи вештица. Случајеви овакве врсте су заиста чести, те је потребно народ уздржавати од оваквих ствари. Истинитих случајева најгаднијих гробооскврњења могло би се пуно навести: њима је понајвише основица у веровању, да умрли гоне живе као авет, чини им штете итд., те се кажњава да се мора у гробу задржати употребом особитих средстава. У једном влашком селу у жупанији Krassó-Szerény виђао је сељак Јуон Франц недељама у сну слику своје, пре кратког времена умрле, тетке Ревеке Франц. Па кад се страховити теткин дух постепено поче ноћу јављати и другим члановима фамилије, они одлучише да је ископају и да је спале. И заиста се седморица мушких чланова ископаше тетку. Јуон је поли једним литром петролеума, па је затим запали, и пошто је потпуно изгорела, метуше пепео у гроб. Ово сазнаде власт, и сви саучесници у ископавању тела беху од краљевског суда у Лугошу окривљени због преступа оскврњења гроба, и на дужи затвор осуђени. Краљевска табла у Темишвару потврди пресуду, али је краљевска курија с обзиром на ниско образовање криваца смањи и осуди саучеснике на малу новчану казну. По нашем мишљењу курија је добро учинила, јер најпре мора школа и црква учинити своју дужност, па тек онда да се преступи ове врсте мере правом мером. Скрнављење лешева, нарочито дечјих, ради врачања има још непрестано, али је још интересније што је ради налажења скривеног блага потребно и жртвовање људи. Ово је веровање на далеко раширено, али се у истини и врши. 16. априла 1892 год. десио се у Смедереву овај случај. Артиљеријски поднаредник V батерије дунавског артиљеријског пука, у тамошњем граду, Илија Константиновић, сањао је много пута да је у градској кули сакривено много

благо. Да би се благо подигло, било би потребно да се место попрска крвљу из срца каквог човека. Кад се затим срце поново врати у човечје тело, наћи ће се копањем не само благо у великом гвозденом сандуку, већ ће се наћи и на стаклену флашу са чудноватом течношћу, којом треба попрскати тело из кога је срце извађено, па ће оживети. Поднаредникповери тајну редову Василију Радуловићу и предложи му да Василије њега закоље, да би се његовом крвљу благо пронашло. Кад се Василије успротиви да то учини, поднаредник га је дуго наговарао те овај најзад пристаде. Једне недеље у вече у 11 часова они обојица изађу из града и потраже дотично место. Поднаредник поучи још једном војника о свима појединостима и допусти му да му овај оштрим ножем расече грло. Војник изврши све као што му је речено, закоље поднаредника, извади му јабучицу и срце, нацеди крви из срца на оно место, али успркос најревноснијег копања ништа не нађе. Ствар дође пред иследника, коме војник исприча све како је било, што се потврди и околностима и исказима других војника. (О овоме догађају и о сличним стварима у српскога народа, види чланак Др. Мил. Р. Веснића „Празноверице и злочин“ у „Годишњици Н. Чупића, књига XIV страна 146—208.). У „Летњим Вечерима“ од М. Ђ. Милићевића, у приповетци „Ћир Пенча Анђелић“ читамо како се неваљали Пенча хтео опростити ортака Јанка Илића, који му је био много привредно. Пенча је хтео да га се отресе тако, да њему остане сва зарада овога човека, те начини некакав рачун, којим покаже да му Јанко дугује још педесет дуката, и за те му новце задржи све ствари, а њега истера гола као прст. Људи навале на Јанка да потражи помоћ у власти. С тешком муком састави се изборни суд да прегледа рачуне између Пенче и Јанка. Судије беху људи душевни, али у залуд; све је гласило на Пенчино име: о Јанку нема ни помена. После много муке судије донесу пресуду да Пенча положи заклетву у заседању окружног суда, како је приликом разортачења заиста показао ортаку прави рачун од добити и штете, па да се онда Јанко одбије. У окружном суду беху председник, човек старога кова и двојица чланова који „нису правници, али су на гласу као праведне судије. Много пута они не знају шта је право, или суде увек право“. „Секретар им је учени правник. Он даје писмени облик ономе што ова три судије пресуде“. У Јанковој парници председник и судије који

познаваху и тужиоца и туженика, и вероваху да је онако како казује Јанко, а не како казује Пенча, беху готови да не даду „бездушнику клети се“, али им секретар објасни да то не може бити. И Пенча се закле, Јанко изгуби. „Многи прости људи кад хоће да се криво закуну, метну себи под појас камен, па онда верују да каштига за њину криву клетву неће у њих него у камен. Тако је мислио и Пенча, али ваљда гризен савешћу и поплашен од криве клетве једва дође кући, и ту вичући једнако: „Звадите ми камик од срце! Ме уби камик; камик ме уби!“ Кад га распасаше нађоше му у појасу камен колико кокошиње јаје. И мало после тога умре. Врло је интересно оно што је председник суда чувши за овај случај рекао секретару: „Ви писари много пута пишете и оно што није, само кад то казују парци, или кад се вама чини да они то казују. Како би било да запишеш и овај случај? Знаш, има много вас којима да није књиге, не бисте из своје памети умели две у накрст, и који волите човека описана у књигама него жива пред собом! Таквима би можда било добро да ово прочитају?“ Красан пример несугласице између народног правног расуђивања и позитивних закона износи нам такође М. Ђ. Милићевић у приповетци „Народни суд“ (Зимње вечери, стр. 289.—327.), где неваљалца Марка, о коме село зна да је неваљао, суд пушта, а он се још хвали да не преза од државног суда, јер тамо како он вели „суд суди а не људи гејаци“. Најзад га сељаци немајући вере у суд сеоски умлате. Ради пресуђивања оваких и сличних случајева неопходно је потребно да је судија упознат са народним веровањима. То је исто потребно и при пресуђивању незнатнијих преступа: народ има другојаче правно осећање од законика, он суди извесне преступе и кривице сасвим другојачим мерилом, и њега често мора разумни судија да доведе у сагласност са крутим законским прописима. Врло згодно вели A. Freybe у „Züge deutscher Sitte und Gesinnung, 2. св.: Der Leben in Recht“ (1889.): „Право, које један народ може да појми, мора бити црпено из врела народнога бића, његова језика, његова веровања, његових обичаја и мора немачкоме народу немачки говорити, да би лечило дубоке ране, које је створио расцеп између обновљеног римског права и мисли немачких јуриста о народним правним појмовима нашега народа, јер немачко народно право стоји много чвршће и значајније у својој богатој младости, и на широј је и на чвршћој подлози“. Слично вреди и за

немачке народности. Била би н. пр. извесно највећа тешкоћа, кад би судија хтео да нагна трудну жену на заклетву, онде где је то по старом обичају забрањено као тежак грех. Због тога је у Данској забрањено од трудне особе тражити заклетву; слично вреди и за Јеврејке у Галицији. Свештеницима је врло потребно познавање народних обичаја, ако нису ради да буду предмет подсмеха својих „празноверних“ парохијана, или ако хоће без потребе да изазову у њих одвратност. Тако се н. пр. у Буковини може врло лако десити да необавештени свештеник изврши какав свети посао по жељи каквог парохијана, који он наручује из злих намера, да би нашкодио противнику; с друге пак стране свештеник би изазвао несугласица кад би жену која не иде у цркву или се не причешћује на то натерао у доба кад се она осећа „нечистом“. Преношење лешина с једног места на друго за време жетве може у извесним приликама да дā повода великим демонстрацијама, јер народ верује да ће се тиме жетва покварити. Тако је у околини Острогона 1889. г. дошло до устанка, који је само позивом јаке војничке силе могао да се угуши. Да је познавање народних веровања потребно и за чуваре јавне безбедности може се видети из ових примера. Пре дванаест година десило се у Розвадову (Галиција) оскврњење гробља, тиме што су са јеврејског гробља однесена тела двоје деце. Жандарм, коме спадаше у дужност да то извиди, сазнаде да у околини овога места влада веровање да се кађењем куће јеврејским костима може изагнати тифус из ње. Вођен овим народним веровањем, сазнаде он да у оближњем селу један гостионичар болује од тифуса, затим сазнаде да се он на овај начин лечио, и ово даде ослонца за хватање кривца, који у осталом већ пре много година беше учинио исту кривицу. Како пак опасно може бити непознавање народних врачања види се из овог згодног примера. Код Цигана влада веровање да преступник кад себи намаже ноге до чланка крвљу од прве инструацције какве девојке, за толико је времена сигуран да га не ухвате, докле се крв на ногама одржи. 4. децембра 1884. год. ухватише словачки сељаци из Надабуле (села у север. Угарској) Циганина чије ноге беху намазане крвљу. Они мишљаху да је Циганин извршио какво убиство. Пред општинским судом рече да има костобољу и да је намазао ноге крвљу, да би је отклонио Тако буде пуштен — али идуће ноћи украде у суседној општини у Бетлеру две заклане свиње. Од колике је огромне важности позна-

вање правних обичаја народних за модерно законодавство најбоље нам илуструје В. Богишић својим Општим имовинским законом за Књажевину Црну Гору, који је на основу темељног познавања народа, народних правних погледа и потреба дао Црној Гори онакав закон, какав одговара и потребама и правним појмовима њеним.[1] Штетност пак од непознавања српских правних обичаја најлепше показује законодавство ослобођене Србије. Овај нам факат овако приказује В. Карић:[2] „Кад се после друге Милошеве буне опстанак Србије колико толико обезбеди и настала беше могућност да се ради на многом унутрашњем уређењу, не беху изгубљени из вида ни судови ни дељење правде. Правне обичаје не беше у почетку могућно обухватити систематским законодавством, али за потребе које су се у току времена јављале издаване су писмене наредбе, које су садржину своју црпле из суседног аустријског законодавства. На послетку 1844. г. појави се и „Грађански Законик“ у целини, који сам не беше ништа друго до превод аустријског грађанског законика, којим се у корен засекоше од векова наслеђени правни појмови нашега народа о породици и имовини, и правни обичаји, који обухватаху све имовинске породичне односе, савршено поништише. Ово нагло пресађивање туђега, српскоме духу неразумљивога законодавства, показа се од почетка свога у недогледном низу штетних последица, од којих земља и данас пати. У времену, кад је ваљало све силе народне прикупљати и организовати ради учвршћења унутрашњих прилика и остварења виших задатака државних, које је Србија својим васкрснућем на се примила, поче се, туђим законодавством, рушити главна основа наше народне организације, а на име породица и са њом облик имовински, који би нашој земљи, да је сачуван, уродио најсретнијим економским родом и моралним добитима“.

(Наставиће се)

---

[1] Ко жели да се боље упозна с тим, шта је, како је и колико је Богишић урадио овим закоником за Црну Гору нека прочита чланке: Богишићев Општи имовински законик за књажевину Црну Гору од Андре Ђорђевића („Бранич“ за 1888. г. бр. 15.—22.) и Општи имовински законик за књажевину Црну Гору и његова важност за науку и законодавство од Др. Мил. Р. Веснића (у „Годишњици“ Н. Чупића књ. XII).

[2] Србија, стр. 553.—554.

ХРОНИКА

СКИЦЕ ЗА НОВУ ЦРКВУ У ТОПОЛИ

У 276. броју „Срп. Новина“ од 4. децембра пр. год. објављена су два стечаја, којима се позивају наши архитекти и инжењери на утакмицу. Први стечај, објављен по високом наређењу Њ. В. Краља, тражи скице за монументалну цркву у Тополи; други од председништва Српске Краљ. Академије Наука, тражи скице са своју зграду, Народну Библиотеку и Музеј Српске Земље. И у једном и у другом случају скице је требало предати у року од два месеца.

Док је први стечај, — противно нашој досадањој пракси, — сасвим правилно расписан, други је био пун грешака и неисправности. — О том неисправном расписивању стечаја наше Академије Науке, изречен је јаван суд од стране меродавних фактора, али је Академија „сматрала испод свог достојанства“ да се обзире на то стручно мишљење.

Један стечај исправан, други неисправан, — па ипак крајњи резултат исти — негативан.

Дан пре, него што ће се отворити изложба скица за цркву у Тополи, писац ових редова слушао је како се један члан оцењивачког суда веома похвално, чак са усхићењем, изразио о добивеним скицама. Веома је похвалан брз рад оцењивача, он сведочи о изредној спреми његових чланова, кад су били кадри, на три или четири седнице прегледати и оценити 18 скица, по њихову уверењу, „махом разноликих“....

Међутим општи утисак ове изложбе није нас ни уколико задовољио. Писац ових редова био је веома изненађен, кад је,

после оноликe хвале, видео недостатке нарочито у награђеним скицама.

Као колега суделовачима у овом стечају требало би потписани са резигнацијом да пређе ћутке преко тих недостатака, али од личних осећања јача су стручна начела, и она једино дају повода овој критици.

Најважнија тачка програма у расписаном стечају за задужбину у Тополи несумњиво је она којом се условљава монументалност грађевине и примена српско-византиског стила. Тај услов и ако оправдан, ипак није ван дискусије. Дејакошња новија наша пракса у примени Хапзенвизантинике или копија споменика из периода пропасти српске државе никако се не слаже са правцем на који нас упућују наше старине. — Исто тако и недовољно прикупљена и несређена грађа српских старина, где се налазе добре две трећине мотива романскога стила, ствара, у вези са овим стечајем, погодбе, које не могу бити такве природе да упуте на поле поузданији правац при саставу ових скица.

Све ове безбојности, ови рудиментални пратиоци стечајног услова о стилу, у оквиру духа времена, владајућих „обичаја, појмова о божанству, институција политичких и религиозних"...[1] и најзад у оквиру чудног игнорисања савремене савршености технике, — све ово спутавало је пројектанте у толикој мери, да је најзад чиста гола спекулација морала преовладати. — Конкуренти према томе били су упућени на консултацију три члана оцењивачког суда и по њихову рецепту скрпили су разне ствари за ову утакмицу.

Сви они пак који су мислили да из тог ћорсокака на правилан пут изводи само осећај асимилованих импресија, који одлучно одбацује свако рудиментално портретисања фрагмент-мотива српско-византиског стила, и који су у слободној савременој композицији гледали решење овог задатка — сви ови неискусни конкуренти зло прођоше у овом стечају.

Сем ова два начина за решење задатка, — т.ј.: или уметничком, савременом композицијом, или портретисањем српских фрагмент-мотива, — био је на овој изложби заступљен и трећи начин, који је г. Андра Стефановић назвао „фотографским плагијатом".[2]

[1] Види приступно предавање г. Андре Стефановића, проф. Велике Школе, о грађевинским конструкцијама.

[2] Види његово приступно предавање.

Све награђене скице израђене су по другом начину, изузимајући две и то: скица „Сваком своје", портретисала је Ханзено — српску византинику, а скица: „1804.—1904.", романски је „фотографски плагијат".

Према томе ова прва указана прилика за подизање једног чисто српског монументалног божјег храма, донела је резултате који нимало не задовољавају. Збир индивидуалног схватања награђених скица, неможе уродити никаквим плодом који би унео живота у укочену стерилну српско-црквену архитектуру.

Господин Андра Стевановић проф. В. Школе, у свом саставу „Стара српска црквена архитектура", дели је на три периода и у свесци бр. 58. „Књижевног Гласника", стр. 300. доноси овакав закључак:

„У старој српској црквеној архитектури огледа се, као што смо видели, јасно постанак, полет и пропаст старе српске државе и њеног културног напредовања."

Дакле:

први период, постанак српске архитектуре;
други „ полет „ „
трећи „ пропаст „ „

О првом периоду, готово ништа није познато, а између другог и трећег периода, изостао је сасвим период цветања, због турске инвазије и растројства државе.

Према томе трећи период, — (који би се нема сумње, развијао у другом правцу, да је наступио у своје време, т. ј. за неколико столећа доцније), — само у археолога може изазвати интересовања, и то у толико већег, што је насилним мерама створен; живот пак нове српске државе, који сада стоји пред својим полетом, може се само наставити од другог периода.

Код таквог правилног схватања г. Андре Стевановића, показаног приликом ове његове поделе у периоде, нама је било чудно његово заузимање поводом расписаног стечаја, да конкуренти треба да се држе трећег периода. Том утицају приписујемо што су се, нарочито млађе колеге, држале периода „пропасти", а и прво награђена скица тиме је потпуно изгубила монументалан карактер.

У строју кубета, на првом месту, наилазимо на те изопачености облика трећег периода.

У самом развоју српске архиктуре, кубе, као најглавнији део свих византиских цркава, игра тако значајну улогу да би се

већина старих српских споменика могли по томе подвојити хронолошки на периоде, и то: од конструктивног кубета, почетог из темеља, до декоративног, простог кровног јахача („Dachreiter-“а).

Код Немањине куршумлијске цркве, пећске цркве, манастира Матејића, Сопоћана, Давидовице, строј кубета конструктиван је; при посматрању њихових развалина то се на први поглед одмах види. Код српско-византиске најлепше и најдостојанственије цркве, — код Грачанице, по спољашности, јасно се види да је кубе представљено као поникло из темеља, да доминира над целом црквом: овај органски склоп не би ни по основи ни по витости главног кубета дошао до израза, да није, постројењем четири мања кубета око овог главног, постигнут утисак проширења основе главног кубета преко целе цркве.

Конструктиван строј кубета, — па нека је и симулисан, — као највидније знамење другог периода, — периода „полета“ српске црквене архитектуре почиње да се ремети већ у самом том периоду, и то утицајем туђинског романског стила. Али ипак и ту су примењивана разна средства како би се бар привидно сачувао првобитни строј кубета, — како би се оно што више изоловало од крова. Веома је интересантно испитивање тих средстава, која се појављују хронолошким редом: од простог, од чести још и конструктивног, до извештаченог, рафинираног средства у трећем периоду.

Код Студенице, Жиче, Градца, Тројице, северни и јужни зидови, иако их кров не прекида, у продужењу свом образују постамент кубету: код Дренче, Руденице, Лазарице, Ваведења, постаменти кубета су квадратне основе: код Љубостиње чеоне архиволте образују постамент кубету и изолишу га од крововских површина апсида и параклиса: најзад код Каленића употребљено је рафинирано средство за ту изолацију, т. ј. квадратна основа постамента, а по њему, на све четири стране, архиволте јако испадају, као крила витком кубетом, које лети, а не јаше.

Укратко, дакле, долазимо до овог закључка: кубе је испочетка нашироко стојало на земљи, из ње поникло, — по томе невољно узјахало кровове, — а на крају крајева обешено о звезде небеске!

У овом негативном развоју, како је сукцесивно опадала и монументалност грађевина, о томе, мислим, не може бити спора.

Најславније дело византиске вештине, Аја Софија, прототип наше црквене архитектуре, много је хваљено, нарочито због унутрашње прегледности његова кубета. — Да је та унутрашња прегледност кубета била идеал нашим црквама из Немањићског доба, може посведочити најбоље очувана старина Грачаница. — Али нешто због далеко мањих размера српских цркава, нешто због несавршености технике и најзад због тежње да се кубе што јаче истакне у спољњем изгледу, — све је то једно другом сметало да се примакне ближе идеалу. — Нарочито несавршеност технике, конструктивно незнање, дало је повода, да се сасвим заборави на овај идеал, и тада се застранило у играње са витким кубетима, која се у унутрашњости цркве не могу догледати, нити имају своје, органски изражене, подлоге, а споља јашу на црквеним крововима.

Истицање виткости кубета, као најбитније обележје српског византиског стила, налазимо да се ни уколико не може сложити са развитком данашње технике, у оном смислу, у коме су је представљали већина пројеканата награђених скица. — Развитак данашње технике допушта да се идеал старих наших неимара потпуно задовољи, т. ј. да се створи прегледност кубета у унутрашњости храма, која је до савршенства постигнута код Аја Софије, — али уједно да се задовољи истицање кубета у спољњем изгледу, кога недостаје код Аја Софије, али се налази скоро код свих српских старина.

На жалост, ниједна од награђених скица за цркву у Тополи не показује ни трага модерне технике у конструкцији кубета, и Раде неимаре, када би могао видети своје колеге и земљаке након 600 љета, грдно би се изненадио!

Наравно да Раде неимаре, није могао саставити једначину: нападни моменат = отпорном моменту, — али кад би се он поново данас родио, уписао би то, што но веле, „с мајчиним млеком“, и без теориjског знања он би ту једначину изразио у склопу и основи грађевине.

Г. Андра Стефановић проф. грађевинских конструкција на В. Школи, у свом уводном предавању пре 14 година, прорекао је: — „Јако развијена индустрија гвожђа у новије време учинила је, те је његова примена у архитектури све већа и већа тако, да се већ помишља и полако приступа стварању новога стила у архитектонском смислу — архитектури гвожђа“.

Модерна анархистична архитектура освојила је својим оправданим захтевима цео цивилизовани свет: пророчанство пошт. г. професора добило је већ својих достојних представника, — а ми жалосни још нисмо стигли ни да математичке истине по осећају примењујемо! — Шта више из награђених скица за тополску цркву, види се, да су се пројектанти утркивали са средњевековним неимаром, у незнању ових природно-математичких истина! — — —

Овако огромно игнорисање тих насушних основних истина по свему се изједначује са Дон-Кихотеријом.

У поменутој расправи г. Андре Стевановића: „Стара српска црквена архитектура", која је штампана у свескама: 53, 55, 56; 57, 58 и 60 „Књижевног Гласника" од прошле године, а на стр. 128, о Грачаничкој цркви, читамо ове врсте:

„Ова српска старина, може да послужи као згодан пример познатом естетичком правилу, да се права лепота налази у простоме".

На стр. 215, третирајући мотиве из трећег периода наводи:

„Код неких грађевина овог периода опажа се и примена печене земље за украс фасаде..."

И мало даље:

„У опште узев код грађевина овог периода, опажа се тежња да се грађевине с поља, поред употребе стубова и архиволта, као архитектонских елемената, што већма украсе орнаментиком, и по томе носе обележје којега нема код византијских грађевина другог периода. Према том општем обележју, све се оне могу издвојити у засебну целину, представљајући један особени стил, и за ове се грађевине тек може рећи да праве једну епоху византијског стила".

Ови цитати укупно дају есенцијалну директиву, по којој су чланови оцењивачког суда за цркву у Тополи решавали намењен им задатак пун части и одликовања.

Ова директива оцењивачког суда представља међутим једно огромно недогледно поље, које се простире од монументалне грађевине до налицкане — закречене гипс-фасаде. — Сем тога, усред тог безконачног поља, налази се још и terra incognita, а то је онај период „цветања", који се у српско византијском стилу није могао развити, због турске инвазије и растројства државе.

У том закрченом и прешироком пољу, она фатална „засебна целина“, онај „особени стил“, за који се тек, — „тек може рећи да прави једну епоху византијског стила“, — он се, нажалост, налази у непосредном суседству налицканих закречених гипс-фасада. То незгодно суседство, свакојако осећали су и чланови суда, као и пројектант прво награђене скице, па су на најпростији начин покушали, — сунђером — да побришу terra incognit-у. А и зашто би отежавали себи задатак, кад је сунђер тако практична ствар чица? — — — Ах, — кад би се сунђером дале избрисати пет-вековне патње српскога народа! —

Прост рецепт: узми грачаничку цркву и нацифрај њене зидине орнаментиком из трећег периода, — и — свршена работа!

А први услов стечаја, која гласи: црква „која треба да је монументална“? — — — — — — — — — — — — —

У колико су стари неимари били почетници у грађевинарским конструкцијама, у толико данашње наше архитекте имају мало појма о монументалности, јер граде куће од трошног материјала и лепе их блатом, па им је око навикнуто на т. з. пуцован стил. Природа камена захтева сасвим других облика и размера, но што су оне изведене у опеци, цементу, малтеру, блату, лиму и маше-хартији. — Сурогат и фабричка роба, сучим је наша добра суседка преплавила „Оријент“, један је од најмоћнијих политичких средстава за утук народне индивидуалности. — Зар нису ту пре неколико година Бугари поручили код фирме „R. Ph. Wagner“ у Бечу, читаву једну цркву за Цариград? — — И — ужасне срамоте — подигоше храм божји, изливен „фикс унд фертиг“ од швапских са буњишта покупљених — шерпења, лонаца, сулундара, сандучара — од фурде!!!

Ми, — дао премилостиви Бог, — нисмо тако далеко дотерали као Бугари, али ипак са нашим појмовима о монументалности, створена је тенденција, којом су омогућене, — ако не баш таке драстичне, — оно сличне манифестације. — Створена је могућност да, у место монументалних грађевина, подижемо голубарнике, нацифране јапанским, готским, мисирским и сецесион мотивима и орнаментиком; — место скупштинске зграде, пројектују се блатом облепљене и блехом нацифране „Verwaltungsgebäude“; да примамо све за готово, шта у страном свету опазимо, шта нам се отуда импортише, — а да из сопствених

средстава, сопственим знањем, снагом, сами, готово ништа не стварамо.

Око је наше навикнуто на пуцоване облике, и што се не да савити, извитоперити, зашиљити, засукати онолико, колико овај материјал допушта, све је то за нас тромо, гломазно, тешко. — Данас је изрекао оцењивачки суд: да је витскост кубета главна одлика срп. визант. стила; само још један корак и сутра ће се донети суд: да треба кубе засукати по влашки, у виду завојитог завртња! Сирото кубе јахало је, висило је, сада опет треба да буши облаке, — и тако редом, док не изучи све могуће жонглерије и запате! — Сурогати једино дају повода овакој „довијарности", — допуштају претрпаност и мешавину разнородних мотива и орнамената, и то обилно до безобзирности. Ако се то тражило овим стечајем, онда је погрешан његов услов о монументалности и тесанику, па макар то била само и „оплата" од тесаника. Међутим услов стечаја о изврсној, — или како се тамо вели: „доброј опеци", умањује ову грешку, даје топлину гипкост и витскост — љусци од тесаника.

— — — — — — — — — — — — — — —

Сада тек видимо, да обична памет, није могла да разреши ребусе стечаја. — Па ипак су разрешени, — ево како.

I. Скица „Задужбина".

До крајњих граница витко пропорционирана према строју Грачаничке цркве, и сем тога детаљисана и претрпана мотивима из трећег периода. Тим несрећним спајањем, потпуно се изгубила монументалност која онако силно дејствује код Грачанице. — Овај покушај да се облици Грачанице наките, заодену орнаментиком потоњег периода, није имао успеха; јер на место монументалности постигао се утисак колумбарије, — на српски: голубарника. — Као код профаних грађевина изведена је подела у спратове: сутерен, високи партер, бел-етажа и други спрат. Слатко, злаћено, жуто закречавање „оплате од тесаника", потенцира голубарнички утисак. Ова жуто-злаћена боја као да се није још осушила у чанчету пројектантовом од „Покушаја" у утакмици за скупштинску зграду.

Пројектант скице подбацио је својим апроксимативним предрачуном, — сем ако није узео у рачун ону силну орнаментику, која се има истесати у камену.

II. Скица: „Церковъ своју“.

Обрада фасада не показује потребне збиље и мирноће за монументалне грађевине ове врсте. —

Нерешеност, безначелност, почетничка бујност и неискуство у примени архитектских облика, огледа се јасно у оним једно на друго наслаганим ексцентричним круговима, у подрумским прозорима, у лођија-препрати са некаквим обелисцима, у силаску у крипту „на лакат“, и у опште у детаљу.

Сачињитељи ових двеју прво награђених скица по свему изгледа да су предложени за даљи рад. Да се комбинују ове две скице у једну целину при изради дефинитивног плана, то ваљада нису предложили чланови оцењивачког суда?! Али најзад шта знамо, — дешавала су се још и много већа чудеса, па ће се и Грачаничка црква морати акомодовати — мућкалатури доктор-неимара наших дана!

III. Скица: „Сваком своје“.

Ова скица доста је допадљива. Махна јој је та, што није хтела да се угледа на старе српске споменике, већ професионистички своје зачешљане назови византијске мотиве саобразила са програмом стечаја.

IV. Скица: „1804—1904“.

Пројектант ове скице, професорски кандидат за катедру византијске архитектуре у В. Школи, није свакако конкурисао, толико због стечаја колико ради рекламисања своје способности као — византиолог???

Овај знак питања — ову рококо-плетеницу, како су разрешили чланови оцењивачког суда, није нам познато: даље, и то ћемо чудо ваљда сазнати, како су довели у сагласност са најбитнијим условом стечаја, ову фотографију мотива модерно романског стила, вађену, рецимо, из збирке Најмајсторових „Deutsche Konkurrenzen“. — Међутим, док не дођемо до тог сазнања, да видимо какву је муку и невољу имао наш „византиолог“ при „пројектовању“ ове своје скице.

По прво и друго премираној, као и по скици „К“, види се да судијама изгледа као главна одлика српско-византијског стила, занијљена виткост кубета; међутим код скице „1804—1904“, није пријањала ова виткост уз њен монументалан карактер ро-

манског стила, па је зато, поводом накалемљених византијских мотива, постало ружно, главато и тупо кубе; та гломазност у горњем делу кубета, забашурила се неким шарама на покривачу кубета, које опет, са стилског гледишта, немају никаква смисла. Тако је „пројектант" ове скице падао из једне контрадикције у другу, јер основна „замисао" његова имала је своју тежиштну тачку у копирању. Чланови суда пак, награђивањем ове скице, доказали су јасно своју безначелност у оцени, којом чак нису презали да се огреше о најбитнији услов стечаја, кога су они сами поставили, у краткој и драконској формули, односно стила.

V. Скица: „К"

Ова је скица далеко складнија и оригиналнија, но друго премирана. Код ње бар није истакнута она и онаква несигурност у руковању мотивима, — изузимајући само зубчаник у главном венцу. — Истина скица „К", нема перспективе. —

VI. Скица: „Топола".

Подсећа у спољњем изгледу на „Високе Дечане", са додатком још четири кубета и заменом романских детаља са византијским. — Само су ово ниски „Високи Дечани".

Дакле резултат:

Три млађе снаге узабраше мотиве из трећег периода, — — периода „пропасти"; прво премирана снага зајмила је облике из другог периода, и смешала их са орнаментиком трећег периода; трећа награда пала је на неутрално пусто земљиште, и најзад четврта снага, — фотограф.

Ови редови ограничили су се само у излагању најкрупнијих начела; по где-где они су можда мало и опори, али ипак зато, надам се, они неће изазвати неспоразум. — По себи се разуме, да ће се потписати, свима могућим начинима, трудити да отклони сваки неспоразум; што се пак тиче разлике у начелима, он би захвалан био онима, који би га другим научили.

15. фебруара 1904. г.
Београд

Димитрије Т. Леко
архитекта

ПОЛИТИЧКА ХРОНИКА

И ако је далеко иза нас епоха кабинетске политике — када се судбина народна решавала без његова учешћа — и ако је данас призната истина да само крупни, општи интереси руководе спољну политику модерних држава, ипак, без обзира на то, када је реч о суседној нам хабзбуршкој монархији верује се, и то с основом и оправдано, и у такве комбинације, какве су могућне само у доба апсолутистичког режима, у доба када су лични моменти преовлађивали над идејама, принципима и интересима који су по европске државе битни, животни интереси оличени у политици освајања? Није ли то доба давно прошло када се знало само за интерес династије, када је силни живот државе значио једино експанзију, освајање, када су се земље и народи заузимали и давали у размену као какве ствари, које су као мираз поклањали и мењали господаре. Освајачка политика данас, у доба демокрације, у доба огромног напретка државног и материјалног, када је свест народна пробуђена и развијена, није ли анахронизам, није ли то апсурдна политика? Али ако се тако мора мислити о спољној политици других држава не мора се већ се може друкче, и то не без разлога резоновати о самој политици Аустро-Угарске. Јединствена земља по своме унутарњем склопу — конгломерат народности и племена, састављена из некадањих самосталних земаља и држава, изгледа, да би могла, не реметећи хомогеност, јер је нема, а и целину непрестано примати у себе народе и земље, — пре би дакле политика освајања била и сада сасвим природна и разумљива. Национална идеја не гони Аустро-Угарску да пође путем освајања, — јер нема аустријске народности, па је дакле нема ни под туђим јармом. А и потреба освајања нових пијаца за производњу аустроугарску, — пре је фраза но истина, јер је она још далеко од тога момента када и сувише развијена индустрија нема више где да размени своју робу, као да је у толикој количини силна производња! Шта онда остаје друго — до опет стара кабинетска политика која зна само за освајања. Ниједна од модерно културних држава — изузевши Русије — није тако силно и стално конзервативна, тако везана за традиције, тако бирократска као што је Аустро-Угарска. И та тако заостала земља, у политичком развићу мора имати тако застарелу, плесниву већ, спољну политику која не одговара савременом нивоу живота.

Зашто се не би онда веровало у освајачке намере Аустро-Угарске: да мисли озбиљно да поведе политику освајања која је баш и у наше дане — као накнаду за изгубљене земље у Италији — добила једну нашу покрајину — Босну и Херцеговину. Разлози, којих дакле има за веровање у освајачку политику Аустрије, нису без основа.

Руско-јапански рат дао је маха да се опет расправља у јавности освајачка политика Аустро-Угарске. Скоро једногласно из свију крајева заинтересоване Јевропе заподео се разговор у јавности о могућности заплета на Балкану и о томе, како Аустро-Угарска, пошто је Русија ангажована на Истоку, има одрешене руке, да може зграбити који део Балканског полуострва. Разуме се, да се најживље ово питање претресало у штампи балканских народа, на првоме месту у нашој. Чак се говорило о некаквоме маршу аустријске војске кроз моравску долину. Балкански народи, остављени себи самима, без заштите моћне Русије, не могу помишљати на какве заплете, на какву озбиљну акцију, на решење маћедонског питања оружјем. Турска, тај „болесни човек“, још је једнако снажна да се може мерити и са удруженим снагама балканских народа — евентуалним савезом српско-бугарским, који је пре производ смеле маште но стварне могућности.

И код тако повољне ситуације зар да се не користи Аустро-Угарска? Такви се моменти вековима не јављају! Ако је и када Аустро-Угарска помишљала на Солун, — разуме се без Русије — онда је моменат ту; а ако је опет Русија одиста хтела „делити сфере“, зашто онда није опет тај моменат ту, када би Аустрија могла своју сферу уз одобравање Русије, да окупира? Пристанак или непристанак Русије — једно исто излази на крају крајева. А јесенашњи мирцштетски споразум између царева, чија се садржина не зна, можда се побринуо баш за овакве евентуалности и за могућне промене на Балкану. Тако песимисте имају одиста довољно момената вероватноће да слику скорашње будућности замисле што црњом — у толико пре што оваква нагађања нису била само комбинације о могућности или немогућности освајања аустријског, већ што су кружили гласови о скорој акцији Аустро-Угарске, о спреми, журби и т. д. Тих је гласова — основаних или неоснованих — било толико и таквих да су одиста могла уверити о вероватноме рату на Балкану, који би Аустро-Угарска повела. Тако

су била приморана, поред свију демантија званичне аустроугарске штампе, оба министра председника и угарски и аустријски да у парламентима отворено устану противу сумњичења аустроугарске политике, тврдећи да Аустро-Угарска чврсто стоји на земљишту споразума с Русијом и да је невероватно да ће се мир на Балкану пореметити.

И ако знамо шта значе деманти — ипак су ови били у тако категоричној форми да им се не може одрећи озбиљност и вера. Али баш и када не бисмо веровали овим демантијима, ипак имамо и других момената да опет верујемо у немогућност какве аустријске инвазије. Истина историјске аномалије, као и све друге аномалије, немају убедљивост закона, али је ипак позивање на историјску прошлост понајпоузданији аргуменат, далеко бар поузданији но резоновање само по здравоме разуму. Гледајући баш на ту прошлост, ми пре верујемо овим демантијима но поменутим гласовима. За какву енергичну акцију, за какву смелу концепцију, за какав снажан ударац — недостаје Аустро-Угарској морална снага. Није држава апстракција која нема никакве везе с народом. Напротив. Држава црпе снагу из народа, она је организован народ. Где је тај аустријски народ? Има аустријских народа, али онда нема јединства у мишљењу, у одушевљењу, у моралној снази. Рат с Турском, отпор и устанак балканских народа, то су такве тешкоће да Аустро-Угарска не сме наћи на њих а не рескирати све. За такве пак моменте тражи се све што један народ одушевљен, занет идејом рата, уведен у своју моралну снагу, може да да̂.

Источно питање опет није од јуче ту, нити је споразум руско-аустријски 1897 једини — први и последњи — заједнички акат Русије и Аустро-Угарске о овоме питању. Оно се протеже више од двеста година, а Русија и Аустрија, крај свега тога што су ишле заједно, паралелно кроз цео тај низ времена, нису се још ниједном сукобиле, — имају ипак своју самосталну политику, своје засебне интересе. Подела сфера, како се то данас каже, то је опет стара мисао о подели Балканскога полуострова. И колико се пута оно делило и опет се није поделило — а најмање се сада још може поделити код снажних — истина малих — држава словенских, код развијене свести не само њихових народа, већ и оних саплеменика њихових, који живе још у ропству; сада после искуства на берлинском конгресу, које је довело до двојног савеза, те је у једном логору Аустрија, а у

другоме Русија. Свега тога онда није било. Русија би се одрекла своје словенске политике и својих сопствених великих интереса када би допустила да источно питање Аустро-Угарска реши искључиво у своју корист. И када би претпоставили ту могућност, зар би Русија и после свршеног рата с Јапаном — који мора по њу срећно испасти — могла признати освојења аустријска, не реваншкрати се Аустро-Угарској, не помоћи словенским племенима да се ослободе новог јарма и не остварити своје велике тежње, које нарочито сада у овом рату, када је црноморска флота осуђена на немоћ, постају све видније и све оправданије. И у политици се плаћају рачуни, и ту нико ником не остаје дужан, т. ј. само кад може! Понављамо да је берлински конгрес створио двојни савез. А какав други берлински конгрес донео би неизбежан рат с Аустро-Угарском — оно чега се ова највише плаши, увиђајући да онда лако може настати ликвидација њена! Стога се не граде такве опасне авантуре — јер шта би било друго поход Аустро-Угарске на Балкан сада до авантура, коју би она скупо платила, када Русија буде имала одрешене руке.

Остављајући на страну све друге разлоге, нпр. гомилање словенског елемента и страх Немаца и Маџара од тога итд. и што Аустрија у своме продирању на Балкан поред нас и Турске, има још и једног новог таглаца — Италију, а што опет чини још невероватнијом инвазију аустријску, доста су она два поменута разлога да нас увере да Аустро-Угарска не помишља на озбиљну акцију, ако балкански народи буду мировали, и сами не буду изазвали онда разумљиву интервенцију њену, која би се појавила у другој форми и с другим правима. И досадање званичне руске изјаве, покрај аустријских, и досадањи несумњиви докази да Русија не напушта Балкан, и ако је ангажована на Истоку, и да ни трага нема каквој основаној бојазни да су споразумом руско-аустријским подељене сфере, што би једино за балканске народе озбиљно опасно било — све је то доказ више да ће ова година проћи мирно на Балкану, да ћемо бити поштеђени и од аустријске инвазије и од ратоборног држања Бугарске.

Руско-јапански рат је успорио развој догађаја на Балкану, одложио за неко — краће или најкраће — време решења маћедонске кризе. Свакако је за овај мах његов утицај на Балкану био неповољан т. ј. неповољан по моментално решење ма-

ђедонске кризе. Али за трајно решење вероватно да ће пре имати добрих но лоших последица овај руско-јапански рат ако се само из њега не би исплели какви даљи заплети, какав други рат. Када на азијском Истоку Русија буде решила кризу, када буде обезбедила своје велике тековине, онда ће Русија моћи свом својом огромном енергијом лећи на решење и овог другог великог — у Јевропи највећег — политичког питања. Баш је та источно-азијска криза ометала до сада — и пре рата — Русију да се заложи свом снагом за балканске ствари. Можда ће то бити највећа добит од овога рата — да ускори решење балканскога питања, решење које може бити и дефинитивно и срећније, но што би до сада у моментима забуне и обмане могло бити решено.

— Љ —

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Наши календари за 1904. годину.

Календар је још непрестано књига, која се у нас највише растура, па највише и чита. По рачуну, који ће бити доста тачан (а сасвим тачнога рачуна о овоме у нас још не може бити, у нашем се народу последњих година растури годишње на сто хиљада примерака разних календара, и то календара, који сем обичнога облигатнога календарскога дела, с подацима о панађурима и разним таксама, имају и нарочити, књижевни део, у коме је забава и поука.

Ово је факат, о коме треба водити озбиљнијег рачуна.

У времену кад се на све стране чују оправдане жалбе о слабоме мару за српску књигу, ето, има једна књига, која се тражи и купује, која, нечујно, продире и у најзабаченији кутак нашега народа и која не броји своје читаоце на стотине, па ни на хиљаде, него на десетине хиљада! Ето, календари се редовно растурају у сто хиљада примерака, колико се укупно годишње не растуре готово све остале српске књиге, ако овамо не урачунамо и школске књиге! Нема ли у овоме факту доста поуке за онај, и ако још прилично мали, круг људи у нас, који имају амбиције, да књигом помажу своме народу: да му штампаном речи прошире видик опажања и разумевања: да књигом на њ утичу, да пође напред и у моралном и у материјалном погледу?

Остављајући да другом приликом поведемо реч о тој на први поглед необичној појави, што се календари у нашем народу сваке године у толикоме броју растурају, кад се иначе врло мучно одваја пара за књигу, за овај мах да се задржимо на овогодишњим календарима: да их ма и летимично прикажемо читаоцима овога часо-

писа, те да се колико толико познамо са овим нашим књигама, које се, ето, растурају у тако великом броју.

За 1904. годину спремљени су ови календари, који заслужују, да се о њима на овоме месту говори: Земљорадничка Задруга, Пољопривредни Календар, Календар Матице Српске, Србобран, Рад и Државни Календар.

Не без разлога почећемо разгледање овогодишњих наших календара Земљорадничком Задругом. Ово је по времену откад излази најмлађи од календара, које напред поменусмо, а које желимо приказати на овоме месту. Тек је друга година како се јавио и већ се са многих својих добрих страна знатно истакао међу остале наше календаре.

Све доскоро наши су календари личили на торбу, у коју је метано од свачега по мало. Уредници многих наших календара нису били начисто с тим, шта хоће са својим календарем: коме га намењују. Обично је бивало да је календар, књига од само неколико штампаних табака, намењивана најразличитијим читалачким редовима: књижевни део таквог једног календара требало је да задовољи: и сељака, и занатлију, и трговца, и учитеља, и чиновника, и све остале читаоце. Отуда се настојавало да у календару буде што разноврснији материјал, без икаква обзира о каквоме и најмањем међусобном складу у појединим прилозима. Две три уметничке песме, махом рђаво одабране; једна две народне песме, рђаво прештампане; слаба приповетка из наших ратова; чланак из пољопривреде; набирци из науке о здрављу; неколико непотпуних биографија често и сасвим незначајних лица; све то још измешано са старим и рђавим сликама — и ето вам готов календар. Сад се већ у приличној мери напушта овај традиционални начин уређивања наших календара. Календари добивају све одређени задатак, њихову спремању поклања се све већа пажња. У овом погледу је нарочито одвојио календар Земљорадничка Задруга, — и то је један од разлога, што о овоме календару говоримо на првоме месту.

Календар Земљорадничка Задруга намењен је нашим пољопривредницима, па ни њима свима, већ онима просвећенијим, онима који већ сами траже књигу и у њој поуке за своје послове.

Сви су прилози у овоме календару тако рађени, да их могу читаоци разумети и све поуке из појединих прилога у календару врло корисно применити у своме раду. Нарочита је пак заслуга уредникова што је успео да су готово сви прилози у овоме календару, и ако од разних сарадника, рађени у вези један с другим, тако да сви, укупно

узети, чине лепу целину, те сам календар представља читав зборник свега онога што је потребно нашем пољопривреднику, који жели и може у своме раду примени оне многе новине, које су наука и дугогодишње искуство утврдили као потребне и корисне за рационалан рад у пољопривреди.

Календар је подељен у више одељака, према разним пољопривредним гранама.

Како је у земљорадњи од великог значаја само земљиште, које се обрађује, јер од његова састава и каквоће поглавито и зависи какви ће бити резултати од пољопривредникова рада, то је први прилог у овоме календару и посвећен земљишту. То је леп и смишљен чланак председника наше Академије Науке и пређ. професора хемије у нашој Вел. Школи, Симе Лозанића, Основи агрикултурне хемије. Ту научник износи потребне поуке за поправку земљишта, упућујући земљораднике, како да корисно употребе у своме послу све оне резултате, до којих су научни радници дошли у својим истраживањима. Чланак је прилично обиман, и у њему је пуно поука, врло потребних свакоме, који жели рационалније обрађивати земљу. А што нарочиту вредност даје овоме прилогу Лозанићеву, то је сам начин излагања: ту није суво набрајање научних резултата, већ су све поуке толико просто и популарно изнете, колико се могу простије ове ствари да изложе, те ће их читаоци и брзо схватати и лако у своме раду применити.

Кад су већ читаоци упознати с тим како могу поправити своју земљу и удесити је за најразличитије пољопривредне радове, треба да се упознају и с потребним поукама за различите пољопривредне гране. И у овоме је календару читав низ прилога о томе.

Ратарство је најраширенија и најразвијенија пољопривредна грана, те је одмах после Лозанићева чланка прилог Јов. Марковића Ратарство. Ту се укратко говори о главним радњама у ратарству: поправци земље, обрађивању земље, сетви, нези усева и жетви, па се прелази на гајење пољских усева, и ту су, и ако доста површно, износе поуке потребне земљораднику за што рационалније гајење свих главнијих стрмнина, окопавина, трговинских биљака, пићних биљака и варива.

Повратарству, које је у врло тесној вези с ратарством, посвећен је нарочити чланак. Др. Ђорђе Радић у своме прегледу Повртарство указује на најпотребније ствари, које треба да зна пољопривредник, који хоће да гаји поврће. Он говори: о земљи и ђубрењу, води и заливању, спремању земљишта, семену и сејању, о проређи-

вању, о извођењу расада и расађивању, о плевљењу, тачкању и заламању. Па онда говори о свему поврћу нашем, упућујући како се које подиже и негује.

После ратарства воћарство је најважнија пољопривредна грана у нас, те је после Повртарства чланак Воћарство, опет од Др. Ђ. Радића. У овоме су чланку најпотребније поуке о подизању воћа: о спремању земљишта, подизању садница, калемљењу, пресађивању и даљем неговању воћних садница.

Поуке о подизању винове лозе и неговању вина спремио је Милутин Савић. У прилогу Винодеље износи поуке о припремању земљишта и засађивању и подизању винове лозе, а у чланку Неговање вина учи пољопривреднике томе: шта све треба да раде, на шта треба да пазе, па да могу однеговати добро вино.

И сточарству, као важној пољопривредној грани, посвећен је доста велики одељак у овоме календару. О овој пољопривредној грани говори се у прилогу Александра Миоковића Сточарство. У овоме су прилогу ови одељци: Одређивање старости, Избор приплодне стоке, Брејавост, Расе, Стаје, Храна, Болести.

Милорад Драшковић, познат са свога усталаштва на ширењу поука у нас о рационалној преради млека и производа од млека, спремио је чланак Млекарство, у коме говори: о крави, млеку, маслу, сиру, о млекарству уопште и о млекарским задругама.

Др. Ђорђе Радић, у чланку Живинарство, износи поуке за подизање и неговање живине. Др. Жив. Ђорђевић, у прилогу Рибарство, упућује пољопривреднике како да рационално рибаре. Пчеларству и свиларству посветио је два чланка Александар Миоковић. Подизању и неговању шуме посвећен је такођер нарочити чланак Шумарство од Јована Симоновића.

Тако су заступљене све важније пољопривредне гране наше, и то је сваки одељак обрадио готово увек човек, који се у нас нарочито одликовао добрим и темељним познавањем дотичне пољопривредне гране.

Али овим није још исцрпен богати садржај овога ваљанога календара. Ово је преглед само првога, већега дела његова. А у њему су даље и ови, такођер врло важни одељци: Земљорадничке справе, од Јована Марковића; Земљорадничко задругарство, од Михајла Аврамовића; Хигијена, од Др. Светозара Марковића; Рачуница, од Др. Петра Л. Вукићевића.

У трећем, последњем делу су одељци, више мање заступљени и у неким другим нашим календарима, али такођер потребни чита-

оцима, којима је календар Земљорадничка Задруга намењен Ту су потребни подаци: о привредним установама нашим: о пошти, телеграфу и телефону: о железницама. Даље су потребна обавештења о таксама, царини и трошарини и панађурима.

И из овога сасвим летимичнога прегледа садржине Земљорадничке Задруге може се видети, да је уредник овога календара знао шта хоће, спремајући овај календар: он је у овоме своме послу постигао врло леп успех, те је календар Земљорадничка Задруга одличан календар и заслужује сваку препоруку. — Нека би се у што већем броју растурио међу наше пољопривреднике и нека би у идућој години био још потпунији и сређенији. Његов уредник, Мих. Аврамовић, секретар Савеза Српских Земљорадничких Задруга, овим календарем много је задужио српске пољопривреднике.

Одмах после календара Земљорадничке Задруге ваља прегледати Пољопривредни Календар, који већ двадесет и две године издаје Српско Пољопривредно Друштво, а уређује последњих година Паја Т. Тодоровић — Ћаковчић.

Већ само име овога календара казује, да је намењен пољопривредницима, којима је, као што напред видесмо, намењен и календар Земљорадничка Задруга. Само како велика разлика између првога и овога календара? У првоме је, како већ поменусмо, све у лепој хармонији, све с великом пажњом одабрано и сређено, док са овим другим календаром, судећи према прилозима у њему, и сад, после толико година његова календара, нису сасвим начисто шта хоће. Коме га намењују? За пољопривреднике у главноме јесте, али за које? За школованије, којима је, ето, намењена и Земљорадничка Задруга, или за оне којих је у нас и највише, и који раде своје послове још промитивним начином и справама и којима су потребне најелементарније поуке? Већина прилога је у календару за оне пољопривреднике, који готово исте ствари, само у много подеснијем облику и много потпуније, већ имају у Земљорадничкој Задрузи.

Ова неодређеност у намени Пољопривреднога Календара још се могла којекако и разумети и бар колико толико правдати пре покретања Земљорадничке Задруге. Данас пак, пошто је Земљорадничка Задруга већ задовољила потребу нарочитога календара за образованије пољопривреднике, сасвим је тешко разумети уредништво Пољопривреднога Календара, да овај календар намењује истим читаоцима, који већ имају ваљан календар, нудећи

им место систематски обрађених и сређених поука из свих пољопривредних грана стрпзе и појединa зрнца.

С досадашњим начином уређивања овога календара мора се престати. Пољопривредни Календар има разлога да и даље остане, уз Земљорадничку Задругу, само тако, ако постане народни пољопривредни календар, прави сељачки календар, у коме ће они пољопривредници, који једва могу читати, или који и не знају читати, него ће слушати кад им други читају, наћи најпотребнија упутства и поуке за своје пољопривредне послове и за свој живот у опште: поуке кратке, одабране, јасне, једре, отприлике као што су неке којих већ има у овогодишњем календару, али само да не буду онако аљкаво израђене (да не буде на пр. и оваквих редака: одбирање кромпира за сетву и однети их на суво место). Признајемо, овакву књигу за проста пољопривредника много је теже спремити, но што је књига какву је до сада Пољопривредно Друштво спремало: али је могуће спремити је: само мало више труда и мало више познавања потреба нашега сељака. Такав ће Пољопривредни Календар у истини бити народна књига: и тражиће се, а и читаће се. А ако се продужи овако, биће само узалудан уредников труд, и без циља ће се трошити новац на штампу и хартију. Образованији пољопривредници тражиће Земљорадничку Задругу, која им је, поред многих других врлина, још сразмерно и јевтинија, и маса народна неће разумети Пољопривредни Календар, него ће он и даље улазити у народ, било милом било силом, у хиљаде примерака, а његови читаоци бројаће се на стотине.

Огрешили бисмо се о сараднике овогодишњег Пољопривредног Календара, кад им не бисмо признали, да су они најмање криви, што је Пољопривредни Календар, овакав какав је, сувишан и без циља. Они су дали оно што је од њих тражено, и многи су од њихових прилога и врло марљиво и врло пажљиво рађени; али су, поред Земљорадничке Задруге, махом сувишни. Сарадници су криви у толико, што нису сами са своје стране тражили да се програм Пољопривреднога Календара промени и да овај календар буде оно што и треба да је — прави народни сељачки календар. Они би на таквоме календару били и потребни и ваљани сарадници.

Кратак преглед садржаја овогодишњега Пољопривреднога Календара најбоље ће утврдити горње редове. У поучноме делу овогодишњега Пољопривреднога Календара ови су прилози: Плуг подривач, екстирпатор и скарификатор, од Макс. Т. Богавца: Репица, од М. Тројановића; О пиварском јечму и његовом гајењу,

од Др. Ђ. Радића: Морска репа, од Рад. А. Нешића: Коров и његово уништавање, од Др. Ђ. Радића: О колери и дифтерији код живине, од Пет. Ђ. Тодоровића: Производи свежег масла (путера) на малим имањима, од В. Валенте: О трешњи, од Павла С. Петковића: О подизању винограда на стрменитим положајима, од М. Тројановића: Подизање храстове горе сејањем, од Дивјака: Поуке о чувању здравља, од Др. В. А. Поповића: Кратке поуке: Орачи, песма Милорада М. Поповића: Заслужни људи за српску пољску привреду, (Др. Милован Спасић, Коста Црногорац и Фрања Фштечка), од Ж. Ш.: Важније биљне болести и штеточине: Прва помоћ у неколиким напрасним болестима код стоке: Прва помоћ у несрећним случајевима и напрасном обољевању код људи док лекар не дође: Важније напомене из пољопривредних закона: Пољопривредни подсетник ит.д.

Остали наши календари за ову годину већ немају тако специјалан карактер као ова два до сад поменута.

Од њих се нарочито истиче у свему Календар Матице Српске. И ако је тек трећа година како се почео јављати овај календар, он је већ у многоме одвојио од других овогодишњих, па и свих дојакошњах календара наших. Одмах морам напоменути, да није за најшире читалачке редове у нас: за масу нашега народа, којој је књига најпотребнија, има врло мало подесних књига уопште, а нарочитога календара још нема. Па опет Матичин календар има разноврсне читалачке редове: он ће бити врло радо дочекан како у свештеничкој и учитељској кући, тако и у кући свакога интелигентнијега трговца и занатлије српскога. Својом подесном и одабраном садржином он ће брзо стећи многобројне сталне читаоце.

Календар Матице Српске је смишљено уређен, а без великих претенсија, и уредник може бити потпуно задовољан успехом, који је, ево већ у трећој години, својим календаром постигао.

У Матичину је календару девет главних одељака. У првом је свечаник, у коме смо уза сами облигатни календарски део запазили за нас једну лепу новину. Мислимо на Житија светитеља и значај празника. Штета је само што овај одељак није још и потпунији: бар је требало да су сви Срби свеци и главнији светитељи које наш народ слави као крсно име. У другоме је одељку Звездар — кратке поуке о календару, помрачењу сунца, о времену, календарским словима и бројевима и изласку и заласку сунчеву: ту је и кратак Српски летопис, од Др. Ј. Радонића. Трећи је одељак посвећен задругарству: ту је лепо разрађен поучан чланак и нашим

читаоцима несумњиво већ са свога смишљенога рада познатога Радосава Мирковића. У разговору у Земљорадничкој Задрузи, кад се Младен Видовић вратио са скупштине „Савеза“ у Вуковару говори се о комасацији, о туђинској навали на Срем, и о Србима и Немцима — управо о приликама у српскоме селу у Војводини. Народноме здрављу је посвећен четврти одељак, који има прикладан натпис Здравље. У томе је одељку мала, али прегледна расправица Др. Милана Јовановића Батута, која заслужује да има што више читалаца у самој маси нашега народа, па ма до читалаца дошла и посредним путем, преко учитеља и свештеника. У петоме одељку, Привреднику, ови су прилози: Наши шегрти, од В. М.; Црвљиво воће, од Ђ. Михаиловића; Чувај земљу, од Милутина Симовића; Како се вади мед из обичних кошница (плетара), па да пчеле живе, од Др. Милутина Симоновића; Књиге за ратаре и привреднике. У Забавнику је тенденциозна, али врло лепа приповетка нашега познатога приповедача Сима Матавуља. У седмоме одељку је „Путовођа кроз наше вароши, с особитим обзиром на привредне прилике“, и ту је у овоме смеру израђена лепа и прегледна монографија о Великој Кикинди, од Љубомира Лотића. У Годишњаку су помени о савременим приликама и догађајима, где особиту пажњу заслужује претпоследњи одељак Народна читуља, у коме су кратки помени о знаменитим покојницима у нашем народу, који преминуше последње године. У последњем су, деветом по реду, одељку подаци о: сајмовима и вашарима, пошти и телеграфу.

Календар је украшен и великим бројем доста одабраних и лепо израђених слика, чиме се до сада нису много одликовали наши календари.

Календар Матице Српске и за ову годину уредио је проф. Тихомиљ Остојић. Календар намењују поглавито Србима у Војводини, и то је овоме календару, може бити, и једина мана.

Србобран, народни српски календар, несумњиво биће многим нашим читаоцима познатији од Календара Матице Српске. То ће бити и разумљиво: Србобран излази, ево, већ дванаеста година, а Матичину календару је тек трећа. Па опет верујемо, да чинимо право једноме и другоме, кад Србобран помињемо после Матичина календара. Све до појаве Матичина календара Србобран је за последњих десет година био наш најбољи календар; сад му је Матичин календар преотео прво место, остављајући опет и овоме угледно место међу нашим календарима. Матичин је календар већ пошао путем да по-

стане онакав какав треба да буде ваљан српски календар, а Србобран нас још подсећа на то какви су били доскоро и најбољи наши календари. Србобран се није још еманциповао дојакошњега ционалнога уређивања календара у нас.

После календарскога дела у овогодишњем су Србобрану ови прилози: Први српски устанак, кратак али лепо спремљен преглед о догађајима у првом устанку нашем за ослобођење, од Др. Михајла Гавриловића: Буна на дахије, нар. песма: Др. Ливије Радивојевић: Није ли наш народ тако да му то смета напретку? од Др. Милана Јовановића Батута: Др. Јован Пачу: Шта ми је причала стара икона, приповетка Милана Будисављевића: Пољопривредне установе у Краљевини Србији: Не живи по заповести божјој ко се не држи имена српскога, од П. Аршинова: Како биље живи или зашто њиву ђубримо, од П. Аршинова: О крштеници Хаџи Саве Косановића, од Дионисија Миковића: Српско Трговачко Удружење, од Милана Поповића: Песма једнога Словенина, од Слободана: Алекса М. Нешић: Зарада, од Петрова: О гајењу свилене бубе, од Вел. Чопића: Тежачки живот, здравствени погледи др-а Перњанског од Перник-града: Значење и садржај понеких ријечи. Са дна Комарова, од Милана Прибићевића. У календару је и велики број лепих слика, махом ликови знаменитих Срба.

Србобран не носи онако покрајински карактер као Календар Матице Српске, и то ће много помоћи, те ће поред Краљевине Славоније и Хрватске наћи велики број читалаца и у осталим српским земљама, а нарочито у Србији. Читаоци на сваки начин неће зажалити за оном паром коју буду дали за овај календар.

Овогодишњи Србобран уредили су Светозар Прибићевић и Јован Бањанин.

Овај би преглед био непотпун, кад не бисмо поменули и Рад, „српски народни велики календар са савременим сликама", што га, томе је већ четврта година, издаје „Рад", — деоничарско друштво за издавање српских књига и новина у Руми.

У овогодишњем су Раду, после календарскога дела (у коме има и ових одељака: О хришћанским календарима, Знаменитији догађаји у Срба, Знаменитији догађаји светски), ови прилози: Др. Јован Јовановић-Змај, од Јаше Томића: Отмица, приповетка из сеоског живота, од Бранка Јовића: Стогодишњица српског устанка, од Константина Брадваровића; У живот, песма М. П.: Назаренка, приповетка из Срема, од Милене Дра. Ж. Миладиновића: На косовском бојишту,

путописна црта Ивана Иванића: Српске нипродне (народне?) песме из Славоније: Наш Американац, приповетка из Шајкашке, од М. и С.: Раша у башти, од Ч. Зм.: Чича Зимоша и његова три детета, од Ч. Зм.: Срби занатлије, уједините се: Пропаст Обреновића у Србији, од Ахила: Ала смо га чекали, од Ч. Зм.; Поуке из воћарства, од Ђ. Михајловића; На путу из шуме, од Ч. Зм.: Иконе у нашим домовима, од Јована Гавриловића; Шта да радимо на неплодном земљишту, од Ц.: Журко се одмара, од Ч. Зм.: О задружним пчелињацима, од Милана Ђорђевића: Прикупљање народних старина, од М. К.; Српска даћа, слика из сеоског живота, од Бранка Јовића: Опис слика.

И из овога голога набрајања прилога у овогодишњем Раду види се, да му је садржина доста разноврсна. Ја додајем да је и добра. Али слике! Оне су одвојиле. Има их доста, и за многе од њих може се рећи да су и „савремене“, али неке од њих, нарочито оне што представљају поједине моменте из догађаја од 29. маја, онакве какве су, могле су сасвим изостати, Рад би тиме само добио.

Државни Календар Краљевине Србије има већ своје специјално обележје, те се о томе не морамо нарочито бавити на овоме месту. Напомињемо само толико, да је овогодишњи Државни Календар, у своме некалендарскоме делу, још пунији, но што је био прошле године и да је у њему много и много материјала за врло озбиљна размишљања: — али све то не укази у оквир једног књижевног приказа.

На завршетку овога прегледа да поменемо и „српски народни илустровани велики календар“, који нарочитога имена нема, него се у једним корицама зове Орао, у другима Годишњица итд. Не треба нарочито ни да помињемо, да је то календар „српске“ (ах!) књижаре и штампарије Браће М. Поповића“. Сами ће читаоци погодити ко су издавачи овога календара, јер у нас још ни један није толико трговао српском књигом, као ова поштована издавачка књижарница. Њихов календар и не помињемо тога ради, што има какве вредности, те би по томе заслуживао да се помене на овоме месту, већ само тога ради, да укажемо на оно несрпско спекулисање са српском књигом, а нарочито с календарима; ово у толико пре, што се сваке године више десетина хиљада календара ове књижарнице растури међу необавештене српске читаоце, и, што је још најгоре, њихов пример постаје све саблажњивији, те се већ и у Србији јављају издавачи календара, који спремају календаре по угледу на ову „српску књижару“.

Доиста је од интереса поменути како ова књижарница спрема своје српске календаре. Њени су календари двојаки: „велики илустровани“ и обични, и према томе двојако се и спремају. За оне прве спреми се двадесетак, тридесет, махом старих и искварених клишета, уза слике се спреми потребан текст, прештампа се која песма и тако се испуни пет до шест табака. Уз ово се спреми табак два календарскога дела и више табака огласа, и ето готов „велики илустровани календар“. Корице, с разним натписима, већ су готове, и сад остаје само да се одреди колико ће табака оних слика с текстом ући у који од ових „великих“ календара. И то се брзо свршава: хоћете ли календар од 90 филира, онда се уз календарски део и огласе увеже свих шест табака текста са сликама, и ето вам одмах излеће Велики Орао: треба ли да буде мало јевтинији „велики илустровани календар“, онда се уз календарски део и огласе повеже само пет табака, и то је онда нпр. Годишњица, и стаје само 70 филира. Треба ли да је „велики илустровани календар“ још јевтинији, онда се узму само три или четири табака онога текста са сликама, и ето вам какве Заставе или тако нешто, и онда „велики илустровани календар“ стаје само 60 филира. И тако читаоци добију што хоће: ем јевтино, ем велики илустровани календар.

Спремање других календара, оних што нису велики, иде још лакше и јевтиније: покупе се у магацину све књиге, које више не пролазе, дода им се напред календарски део, све се то увеже у корице с натписом од маснијих и крупнијих слова, и ето вам календар: Београђанин, Ружица, Босанац, Орлић, Сремац, Црногорац, Банаћанин, Ласта, Новосађанин, Шумадинац, Србин — просто што вам душа жели; само лепо платите „српској књижари“.

*

Да завршимо овај преглед календара за 1904. год. И ово и оволико доста је, па да уочимо неке ствари, које врло карактеришу поред осталога и наше књижарске прилике уопште. Као што и у почетку поменусмо, календар је књига, која у нас има најбољу прођу. Па опет како се спрема? Једни експлоатишу лаковерну публику српску, и под именом календара продају по скупе новце штампану хартију. Њихов је поступак за осуду, али само то није довољно. Ваља и одвраћати наш свет да даје свој новац и за овакве ствари. Чим се читалачки свет буде мало тргао, престаће ова поплава од Годишњице, Великог Орла и толиких других назови календара. Други опет, жељни да

пруже народу корисну књигу, која ће му целе године бити нераздвојни друг и саветник, не познају праве народне потребе и пружају му књигу, коју он не може разумети. Као и многи други послови у нас, и спремање календара ради се на дохват, без довољнога познавања народнога живота, те тако поред Земљорадничке Задруге имамо Пољопривредни Календар, а уз Календар Матице Српске имамо и Србобран и Рад, а још немамо ваљан календар за српскога занатлију, малена трговца, мало образована земљорадника; све ове тако густе читалачке редове наше, којима је књига тако потребна, предали смо Браћи М. Поповића, да их они снабдевају својим Орлићима, Ластама, Планетарима и др.

Овако не ваља и не треба да остане и даље. Нека остане Земљорадничка Задруга, нека буде све бољи Календар Матице Српске, па и Србобран нека се поправља и дотерује; али ови други календари наши нека из основа мењају своје правце. Нама је потребно и много више календара, но што их већ имамо, и ако их доста имамо; али треба да су друкчији. Не може један календар, па све да је и без икаквих замерака, поднети за све читалачке редове у нашем народу. Нека се сваки календар колико толико специјалише, па ће бити добро. И у овоме може послужити за углед ваљани календар Земљорадничка Задруга.

Ж. О. Дачић

M. Dežman-Ivanov. **Protiv struje.** Dionička tiskara u Zagrebu. Cijena 2 krune.

Више слика, скица и песничких покушаја, скупљених у књигу под нешто претенциозним називом Protiv struje, производ су младог и бујног духа, испуњеног сетом и очајем, понесеног тежњом за правицом и силном тежњом за уметничким препорођајем. Видећете већ колико су јаке те струје и јесу ли оне у могућности да стану на супрот другим струјама, да надјачају, да надвладају, да створе нов начин, да освоје новим духом.

Противник сваког правца, сваке школе у књижевности, да ли писац успева да се ослободи веза и утицаја? Он је убеђен да се своме народу може једино помоћи ако се избегне свако правило, сваки углед, сваки рецепт, ако се само искрено и отворено изнесе оно што се осећа и мисли. Изнећу вам у кратко шта хоће писац, шта желе ти нови људи, ти подузетни реформатори.

Замукле су оне ватрене и речите беседе, утрнули кренки тонови, којима је брујало илирско даворије. Заман је патриотизам одјеком звонио као празан туч, народна свест се поступно губила и гасила. Незадовољство је бујало и немар је, као тешка мора, налегао на честите и одушевљене груди и догонио мучну душу у подгрлац.

Чим су нови људи ступили на позорницу рада, згрозили су се од пустоши, мртвила и тамнице. Млад, силан дух, препун снаге, потиснут напоном, хоће да се уздигне, да полети, да се ослободи веза и раскине стеге, и разгони безнадни очај и уништи огорчење. Али како ће, камо ће? Страва и нехотице обујми срце при помисли на упоран рад, на голему тегобу; тешко је кренути из застоја, мучно је одгонити немар! Јер су већ одавно усечени и утрвени путови, оштро одређене регуле и непоколебно засвојени видици. Речи су на изуст научене, а назори у главу утерани и за срце прирашћени. Само кренак, млад дух, колеба се у тесноме склону и снагом бије о зидове; мучи се и буни, противи се силно, са претензијама у недоглед. А пред њима страшно зија јаз, голема и страхобна бездан, између укорењених и укочених традиција и заносних, полетних тежња новога духа. Камо помоћи, савета, пријатељске руке? Да прискочи, да пружи, да поучи? Камо снаге да се уравна та ужасна провала? На против, све је живо устало против нових радника. Стари се боје да их млађи не поштују довољно, њих старије раднике, који су у своје време исто тако одушевљено радили и са истим жаром волели свој народ. Називаше их отпадницима и поткупљенима, набацише им да раде за туђина, а у своју личну корист. Њихова је искреност дрскост, њихова жеља за напретком револуционарство, изнашање недостатака неморал. Ново доба дало је нове мисли и оне се нису могле потпуно подударати са старима. Кретање напред не чини се из обести, из манитости, из неваспитања, но зато, што се у ранијем раду није видео никакав успех, никаква корист за народно добро. Није довољно само одушевљавати се прошлошћу и згревати се сећањем на старе, славне дане; треба мислити и о будућности и за њу у садашњости радити. Треба радом постаћи на рад, а то се не постиже даворијама и романтично-идеалистичким глорификацијама.

Чим су кликнули, назвали су их издајницима, јер руше подигнуто, не штујући старих бораца, напуштајући народ свој и морал. Издајници зато, што хоће да живе својим животом! На ипак све је ишло својим редом, свако је време носило своје бреме, изводећи своје идеје. За Илирцима романтици, за њима реалисти. Општи покрет понео је данашње родољубе. Зар су они издајници зато, што крше

традиције и траже узоре у народу, а и ван домовине. Зар ти стари у својим преокретима нису ломили, бар делимице, ранијих традиција? На ко би њима смео порећи љубав ка домовини? Зар реалисти 80-тих година нису унели нов дух, махом из Француске и Русије. Данас та стара сретства више не вреде; ново доба тражи нове начине. А старим се радницима даје долично место!

Прошло је доба специалних праваца и одређених школа. Зато ови нови људи и нису натуралисте, као што су их погрешно назвали, јер они баш устају против тога стезања модерног индивидуализма. Нема становите школе ни становитога стила; све се мења у живим облицима. Сваки се појединац бори за слободу, сваки је уметник свој. Ту мрзе епигонство, већ хоће људе чија би дела била печат саме особе, израз душе ауторове. Реализам је недовољно успео. Он је дао темељ уметничкој техници, али тежи да уништи сваки племенитији осећај, који жели да се узвиси над каљугом земаљском: хоће да ограничи човека и за земљу привеже. Модерни су захтеви пространијег обима: они хоће целог, потпуног човека. Тежећи за синтезом идеализма и реализма, они траже начине, којима би човек што боље што лепше изнео своју природу, своје биће, што обилатије задовољно душу своју. Тиме би се потпуније одговорило позиву своме. Хоће се од појединаца да сваки да своју мисао, сваку своју мисао и сваки осећај. Том начелу не треба давати нарочитога имена: ни симболизма, ни других. То је само пуста жеља оних, који хоће све у регистар и под етикету. Треба извојевати слободу мислима и осећајима, било они прави и здрави или не. Треба ићи напред, а не непрестано, у месту, чувати стражу пред старим, трошним тврђавама.

Потребни су поуздани и чврсти људи, убеђени у своја начела: јер онај који се поводи за туђим осећајима, колебљив је и лако се заводи. Траже се развијени појединци, који ће живети животом свога народа, слободни у души својој. Слободан уметник користиће своме народу, ако је доиста уметник. Али та корист неће доћи од шаблона, него од рада. За њих ће говорити дела њихова.

*

Ако је какво вешто око запазило у овоме низу излагања какву недоследност, не би било право, да је мени стави у грех. Све је то тачно пренесено, но можда само у јачој и одређенијој поенти, услед особина мога стила.

Посматрајући даље радове у овој збирци, ја се нисам могао спасти утиска, да се оне нису еманциповале школа и туђега утицаја.

Сем ако се то мисли, што су неке песме у прози; што су избегле оквир стиха, те су као магловите слике, одвеле у крупне речи, добиле у празном облику шире поље.

Свака ствар из ове збирке одаје младу, узбудљиву душу: све су пуне песимизма, мржње, јеткости, разочарености. Нарочито су женске рђаво окарактерисане у оцени овог растуженог, отрованог чедњака. Све су саможиве, хладне, немарне, без срца: обмањују и уништавају оне бледе, сетне, младиће, у чијим грудима бије поштено срце, пуно љубавнога бола, јада најгорега. Хладна, неверна краљица друштва (Kraljica) верила се са приставом, а изневерила свога драгана, и ено га у кутку како лије грозне сузе и љуби ону црвену ружу. Радован (Iz dnevnika) иде чак преко мора, да тугује о својој несрећној љубави, а драга му се вери за другога. Његов дневник живи је сведок његове чисте љубави и мати га узима од пријатеља Радованова, да младожењи посведочи невиност испрошене девојке. Дорица (Dorica se Zabavlja) воли свога мужа Ивицу, али њему пуца срце од туге и љубоморе, док се она забавља са туђинима. На онај расточени, безнадни, десператни сањало (Ispovied) има и ту невољу, што је и њега драгана оставила. И онај чудновати, ћутљиви странац, од кога су се клонили мештани и деца у страху бежала, такође има неку несрећну љубав (Ljubav). На Влатко (Iz samoće), тужни, несрећни Влатко такође пати од неверне драгане. Оставила га је она који „Фебо вози на својим колима“, и ено гу како блуди обалама морским и у очај баца своју остарелу мајку. И још један младић љуби тихо и боно (Suton), а његова га Десанка гони од себе, изнуреног и судбином сатрвеног.

Свуда исти мотив, лирично-романтичне природе, проткан сетом и очајем, осенчен неодређеношћу и мистичношћу. Као онај који хоће у пићу и дувану да заборави немилу јаву, тако и наш песник мисли сањаријама заборавити бриге и боле. У тихом кутићу душе, вели он, налази се врело, које тајно шапуће о тајнама и свемиру вечном. Очај је већ свима завладао, те се тежи за новим илузијама. Крути реализам још нас је више огорчио, те јаче на свет мрзимо. Тражимо нове видике, не бисмо ли тамо рај угледали. Опет се помаља визионарна и мистична легенда, опет царује мит и Сведенборг као да опет земљом обилази. Узалуду се отимамо, ми смо искупили све боле, све патње ранијих нараштаја. Тајним смо везама везани за сени отаца наших. Уметност добија нову девизу: борба против материјализма!

На, доста. Да не постане отужно то силно обећање, које се чека од ових претеча нове, снажне ерупције. Је ли срдачност овог низа моралних реконвалесцената, мало пре изнесена, та животна крепост, која ће подићи клонули дух? Да ли се они тако кале за теже напоре у новоме препорођају? Је ли то та обећана искреност, која ће толико народу помоћи својом непосредношћу? Шта ће у искрености толико магле, нашто толико чемера и толико ваја? Јесу ли ти пусте, јалове везе између обесних жена и сентиментално болесних младића какво живље јемство за покрет народни? Је ли епилог пропалих љубавника оно звоно, које оглашује пропаст старог и трошног, и весело објављује цветне и ускрсне дане!

Бор. П.

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

Летопис Матице Српске. — Изишла су из штампе уједно 223 и 224 књига „Летописа Матице Српске", са овим садржајем: I. Васкрс државе српске. Политичко-историјска студија о првом српском устанку 1804—1813, од Стојана Новаковића: II. Из песничке оставине Бранка Радичевића; III. Хрватска лијепа књижевност у почетку XX вијека, од Јована Храниловића; III. Односи између Србије и Угарске (1331 до 1355) од Петра Марковића (свршетак); V. Прилошци историји Срба у Угарској крајем XVII и поч. XVIII века, од Јована Радонића: VI. Књижевност: 1. Оцене: „Јован Грчић, Речник српског и мађарског језика", од д-ра Веселина Чајкановића: 2. Прикази: а). Белетристика: „Dr. Friedrich Krauss, Bibliothek ausgewählter serbischer Meisterwerke", од М. С-ћа; — „Јанко Веселиновић, Циганче", Нед.; — „Бранислав Нушић. Мало позориште", Нед. — † Крсто Марковић. Пјесме и приче". М. С-ћ. в). Историја и књижевност: „Ил. А. Кулаковски. Начало руской школи у Сербовъ въ XVIII вѣкѣ". Ј. Р. — 2. Белешке: VII. Нове књиге. —

О појединим чланцима који су штампани у овој свесци „Летописа" рећи ће се понешто у засебним белешкама или рефератима.

Односи између Србије и Угарске (1331 — 1355). — Из 222 — 224 књ. Летописа Матице Српске оштампана је расправа Петра Марковића „Односи између Србије и Угарске (1331 —1335)" (у 8°, стр. 103.). Предмет који је г. Марковић узео за обраду, можемо рећи, врло је интересан па чак и нов, с погледом на нашу историску књижевност. Везе српскога народа са суседима још нису ни близу довољно испитане: нису испитане ни везе са Византијом, папом, Млецима и Турцима, и ако о томе у нашој историјској књижевности има прилично радова: а везе са Угарском познате су нам најмање, и ако иначе можемо наћи неке знакове по којима би се могло узети да су те везе биле и знатне и врло

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање послати уредништву овога листа.

често, не само политички већ културне уопште. Г. Марковић је узео да испита и изложи моменте из политичких веза Србије и Угарскке за време док у Србији владаше Стеван Душан. Он се није ограничио само на везе између Србије и Угарске, већ је опширно додирнуо и везе између Србије и Босне, папе, па указивао и на везе са Византијом, уколико су на њих утицале везе с Угарском или уколико су оне утицале на везе с Византијом. Нарочито се задржао на везама између Стевана Душана и босанскога бана Стевана Котроманића, тако да би у главном боље било да је ову своју расправу назвао „Одношаји између Србије и Босне“ него „Одношаји између Србије и Угарске“. Писац прилично опширно говори и о политичком положају Хума, и ако — по нашем мишљењу — није успео да о томе што пресудно каже. Питање о Хуму у првој половини 14 века остаје још тамно. Расправа је иначе, и ако у њој има употребљених нових података и изнетих нових погледа и претпоставка, доста развучена и прилично непрегледна, тако да читалац врло тешко може ухватити јасну слику оних догађаја о којима писац расправља. Што се пак његове намере тиче: да докаже неоправданост мишљења Флоринскога, „да се отпор Душанов према претензијама Угарске и запада не одликује баш енергијом“, углавном није му испала потпуно за руком, већ, судећи по овој расправи, ипак остаје да је Флорински имао право кад је оно рекао, и ако иначе има доказа да је Флорински претерао. Уопште пак узевши, може се рећи да је ова расправа знатан добитак за историју српскога народа у првој половини 14. века, и ако јој се, нарочито с методске стране, може и приговорити још по што-шта.

Најмлађи круг народних песама. — Професор Андра Гавриловић оштампао је за се из XXIII књиге „Годишњице“ своја истраживања о најмлађем кругу наших народних песама. Он најмлађим кругом наших народних песама зове оне песме које опевају догађаје од 1804 до 1815 године, и ако то у ствари, напомиње он, није најмлађи круг, пошто има песама још доцнијега постања. Али ове су песме „најмлађи слој међу онима који су зрели за проучавање“. За своје проучавање узима проф. Гавриловић само оне песме које су штампане у IV књизи Вукова Зборника и то под бројевима 24—41, 43—46 и 62. Већину од ових песама Вук је забележио по казивању Филипа Вишњића, а тако исто већина њих постале су наскоро после догађаја које опевају, неке су постале доцније, а неке, као што је песма „Буна на дахије“ коју је Вук добио од Сава М. Мартиновића, и после 1860 године. Проф. Гавриловић испитује ове песме са литерарно-историске и са естетичке стране. Он долази до неколико врло интересних закључака, од којих као најинтересније, спомињемо само ове. Проф. Гавриловић тврди да су певачи који су певали о догађајима између 1804—1815 године били под веома јаким утицајем старијих наших песама, и да су многе мотиве отуда позајмили. За ово наводи доста примера, који веома лепо потврђују ову мисао. Затим је г. Гавриловић, по нашем мишљењу, јасно показао да је класична песма Филипа Вишњића „Буна на дахије“, коју г. Ст. Новаковић сматра као „првокласни извор“ за историју догађаја из 1804 године („Устанак на дахије“, стр. 19.), није ништа друго до са много више песничке вештине препевана песма земунског књиговесца Гаврила Ковачевића „Пѣснь о случайномъ воз-

мученіи въ Сербіи.......“, коју је Ковачевић испевао још 1804 године. Вишњић је ову песму, мисли проф. Гавриловић, чуо и препевао између 1809 и 1815 године. — Што се пак тиче естетичке оцене ових песама напомињемо да је г. Гавриловић у овој расправи и у том погледу изнео доста интересних запажања, али ипак, мислимо, она је могла да изостане, пошто испитивање наших народних песама у том погледу нема никака научног значаја ни интереса. Овако је расправа, која је и иначе пуна цитата из песама, постала само опширнија. Иначе је ова мала расправа леп прилог испитивању наших народ. песама.

Мала ђачка библиотека. — У Београду је почела излазити „Мала Ђачка Библиотека“, коју издају Ст. С. Станишић и Мих. М. Станојевић, београдски учитељи. Ова „Библиотека“ излази свакога месеца, и намењена је ђацима основних школа. Често је било прилика да се у овоме листу говори о „Књигама за децу“, и споменуто је једном приликом како се у нас књиге за децу штампају више стога што је то посао који се рентира, него што би у нас дечија књижевност била недовољна. Жао нам је што не можемо друкче говорити ни о овој библиотеци. И ако смо уверени да су приређивачи најискреније предузели овај посао да попуне осетну празнину у добрим издањима за децу, ипак не можемо рећи да им је намера пошла за руком. У првој свесци ове њихове „Библиотеке“ има две приче, једна од Толстога („Чиме људи живе“) и једна од Хр. Шмита („Птичије гнездо“) које су тако написане да их и деца могу читати (друга, Шмитова, и написана је баш за децу), али је остало тако да се књига готово нимало не одликује од осталих ове врсте. Прво није довољно обраћена пажња на то да језик и стил буду таки, да деца могу лако читати и разумети оно што се прича; друго штампарска је израда врло рђава а књижица сразмерно скупа (књижица од 31 стране у 16⁰ на рђавој хартији стаје 10 п. д.!) треће, ни једна ни друга приповетка нису свршене, а свеске излазе једном месечно, што се не може препоручити за књиге „за децу“. — Наша књижевност не оскудева у књигама за децу, већ у добрим књигама за децу. А ову оскудицу ова „Мала Ђачка библиотека“ тешко да је иуколико попунила.

Како да свој углед подигнемо? — Учитељица, учитељева жена. — „У времену кад се, тако рећи, цело јавно мњење наше заинтересовало нашим народним школама“ мислили су г. С. С. Поповић, учитељ из Опарића и г-ђа Кат. С. Поповићка, учитељица да неће бити на одмет да се и њихово мишљење чује. Стога су они штампали у једној књизи своје говоре на јагодинском учитељском већу, и то г. С. С. Поповић о томе како да учитељи свој углед подигну, а г-ђа Кат. С. Поповићка о учитељици као учитељевој жени. Г. С. С. Поповић у своме говору износи нам нешто што нас је изненадило, и што ће, уверени смо, изненадити и многе од учитеља. Он је четрнаест година посматрао развитак учитељскога питања и стекао је уверење да, поред тога што су себични интереси повод сваком поступку, да су учитељи сами криви своме злу стању. Нису им зато криви ни држава ни народ. Учитељи се плету у свашта, свој су рад заборавили, те тако просвета не доноси народу оно што би требало, већ напротив — рђаве навике, а то је и просвети и учитељима убило углед и код народа и код државе. Стога Поповић препоручује учитељима рад, озбиљан рад, а то ће

несумњиво донети само собом поправку учитељског стања. Ако оставимо на страну облик и начин како је г. Поповић изнео ове своје мисли и тврђења, признајемо да је гледиште његово доиста оригинално, и бар унеколико истинито; али ипак склони смо да верујемо да злу учитељском стању има и других узрока који не потичу од самих учитеља.

Интересно је такође питање о коме је г-ђа Кат. С. Поповићка говорила на јагодинском учитељском већу. Она говори о учитељици као учитељевој жени, на основу свога тринаестогодишњег посматрања и из свога сопственога искуства. Она, на основу тога свога искуства, тврди да учитељица не може бити и добра домаћица и добра учитељица. Не знамо како ће о овоме мислити оне учитељице, удате за учитеља, које немају десет година службе, али нама се чини да г-ђа Кат. С. Поповићка има право.— Књига у којој су г. Поповић и г-ђа Поповићка изложили ове своје мисли штампана је у Београду у Новој Трговачкој Штампарији у 8⁰ има 46 ст. а цена јој је 0,80 дин.

Расправе о најглавнијим философским темама (dissertations om Leading Philosoplical Topics) од Александра Бена. — Под овим насловом изашла је прошле (1903) године последња Бенова књига у којој се, између осталих, налазе и ови чланци: „Неколико тачака у Етици“, „Емпиристичка поставка“, „Задовољство и бол“, „Физиолошко изражавање у Психологији“, „Дефиниција и проблеми свести“, „Односне сфере и узајамна помоћ интроспекције и психолошког елемента у Психологији“, „Циљ Антропологије, и њене везе с науком о души“. — Књига је штампана у Лондону (Longmans, Green & Co. 1903, Price 7 s. 6. d. net.).

РАЗЛИЧНОСТИ

Пожар у туринској библиотеци. — Ноћу између 25. и 26. јануара ватра је уништила велики и драгоцен део италијанске Народне Библиотеке у Турину. Мисли се да је ватра постала због додира две жице електричнога спроводника. Потпуно је у пепео претворено шест соба са књигама, у којима је била књижевно-историска, филолошка, философска, библиографска и полиграфска литература. Ну највећа штета, која се не може надокнадити, јесте, што су ту пропали драгоцени стари рукописи, које је библиотека добила из старих збирака савојских кућа и чувенога опатства у Бобију. Уништен је велики број јеврејских, арабиских, перситских, коптиских и турских рукописа, документа за праисторију из Суматре и др., 40 грчких рукописа, 1200 латинских, међу којима су рукописи Цицеронови и Касподорови, као и codex Theodossianus из 4. и 5. века, две свеске Плинијеве Historia naturalis са илустрацијама из школе италијанског сликара Мантење, писма и повеље које се тичу Карла V, херцега савојских, папе Пија II, историје Мантове, једна мапа са цртежима Франческа Баса (Basso) из 1570 године. Неповређени су остали штампани списи из 15. века и документи старе музике.

Поводом овога пожара, који је уништио толике скупоцене рукописе и ненакнадне изворе за науку, научни је свет свих земаља доведен у велико узбуђење. Многи рукописи из средњега века и доба ренесанса нису репродуковани, па чак ни довољно испитани, и њихов је губитак права несрећа за научнике. Због тога обраћа пажњу на се мисао, коју је Dieulafoi недавно изнео у париској Académie des Inscriptions et belles-lettres. Он тражи да се сви знатнији рукописи из

народних збирака фотографују. На ако који од њих и буде изгубљен, имаће се барем верна слика његова. А фотографија старих рукописа, како се данас врши, даје што се може замислити добре ресултате: често је копија јаснија и лакше се чита но сам оригинал. Академија је предлог овај одмах поднела министру просвете за ову сврху тражити од комора кредит од 100.000 динара.

Велики речник латинског језика. — Уједињене немачке академије предузеле су издавање великога латинског језика, Thesaurus linguae Latinae, и, као што јављају немачке новине, успех је овога знатног научног предузећа мимо очекивање велики. До сада има преко 1200 купаца, и то великим делом у иностранству, нарочито у Северној Америци. Ово је велика помоћ немачким академијама, које су посао отпочеле са великим материјалним жртвама какве неминовно тражи издавање дела на тако широким основима, а које би у неколико биле на уштрб осталим њиховим задаћама. До завршетка овога великог дела мора проћи још више од дванаест година.

Спенсерова аутобиографија. — Лондонски издавачи Wiliams и Norgate јављају да ће крајем марта или почетком априла изаћи из штампе аутобиографија Херберта Спенсера, у две књиге. Дело се свршава догађајем када је аутор оставио Лондон и настанио се у Брајтону, у последњим годинама свога живота.

Исправка. На стр. 277, 21 ред озго, и на стр. 288, 3 ред озго место пуцо**в**ан чит. пуцо**л**ан.

ЧИТАОЦИМА

У редакцији *Дела* може се добити **„Дело“** из ранијих година како у комплетима од целе године тако и у појединим свескама. Цена је: За Србију и то: за прву, 1894 годину 30 динара, а за остале године обична цена, 16 динара. За иностранство од 1894 године 40 круна, за остале године 20 круна. А за поједине свеске 2 динара.

Власник и уредник **Др. Драгољуб М. Павловић**
(Дубровачка ул. бр. 17.).
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Маћедонска улица бр. 40)

У администрацији Дела могу се добити:

У часовима одмора, цртице, приповетке Свет. Ћоровића. Цена 2.50 дин.

Спектроскопија, од Ј. Михаиловића: цена 1 дин.

Београдске приче, од С. Матавуља. Цена 1.20 дин.

Фотометрија, од Ј. Михаиловића; цена 0,50 дин.

Пучина, драма од Бр. Нушића. Цена 1 дин.

О кометама, од Јеленка Михаиловића: цена 0,50 дин.

Маћедонија и турски проблем, од Ника Жупанића (К. Герсина). Цена 0.50 дин.

Фалбови критични дани, од Јеленка Михаиловића; цена 0,50 дин.

Босна и Ерцеговина за време окупације, од Ј. Холечека. Цена 1.20 дин.

ДЕЛО

КЊИГА 30. Март, 1904. год. СВЕСКА 3.

ПОЕЗИЈА

ЈЕДНОМ МЕЛАНХОЛИКУ

Крај тебе тече живот, брза и хучна река,
Пени се и ковитла и бесомучно хуји,
За валом вал надире из близа и далека,
Ломи се, пење, пада, колеба, ври и бруји.
А ти крај реке стојиш пун бола страховита,
А мис'о узалудна немирни дух ти мори:
Ма што не стоји мирно, што јури, куда хита,
Зашто се тако пени, што бруји и жубори!

И река даље тече, губи се у даљини,
А тебе мучи мис'о неизмерности њене,
Вечност ти дух занесе, па ти се к'о сан чини
Живот и смис'о његов и смис'о васељене;
Векове прошле слушаш где шапћу тајну света,
Будућност ослушкујеш где веку вечност збори,
Па ти се душом мрачном повлачи бол и сета...
А река даље шуми, пени се и жубори.

О, мани мисли сетне, не чекај одговора!
Гле, како река јури! Нит' мисли нит' се диви!
Извор блаженства то је, захватај са извора,
Купај се у том валу, похитај, живи, живи!
Још мало, само мало и тебе неће бити,
К'о тренут у вечности ти ћеш-се изгубити,
Река ће даље тећи, река ће жуборити,
Река ће тећи, тећи, а тебе неће бити.

Ужице

Пијетро Косорић

РАЗГОВОР С ЈЕДНИМ СРЦЕМ

!

Ту недавно једна сенка
Мимо мене прође лако;
Бејах јача... насмејах се,
Али... он је силно плак'о.
Би ми жао што још тужи,
Не хтех крити више јаде...
Ал' чим моја суза паде —
Он се слатко смејат' стаде!

?

Не верујте — и право је,
Кад вам рекох: лако ми је
Кад крај мене сада прође
Као да ме знао није! —
Питајте ме, како ми је...
Миран поглед кад ме срео,
Што је некад мио био —
Кâ и пољуб да је врео.
Јест, у срцу моме, тајно
Жао ми је... жао... жао
Што су очи исте, знане
Ал' је поглед туђ и зао! —
— — — — — — — — — —

Ну, верујте мојој снази —
Мирно сам га издржала.
Само... кад сам дому стигла
Сита сам се исплакала.

Срцу

Опрости ми, срце моје,
Што те гуших стиском својим.
Чудна је моћ оног ока,
Па се, срце, за те бојим!
Ја осећах твоје снове:
То су твоја крила вита,
Рашири их да полетиш
Док пре друга не похита...
Опрости ми, што их спалих
— Та и мене силно боли...
Ал' гле, сада мирно слушаш
Да он другу више воли.

Срце

„Ај, а што си?... Грех је био,
„Живот ми је љубав била...
„Што си мени вита крила
„Силном вољом попалила?
„Ај, а што си?... грех је био
„Рушит' олтар правих снова —
„Куда огањ злобе прође,
„Ту не ниче цвеће с нова.
„Ај, а што си?... грех је био
„Лаж и сумњу миром звати —
„Љубави ми, мојој слаткој
„Покров смртни изаткати.

— — — — — — — — —

„Не криви ме, ако некад
„Твоја душа горко пати.
„Ти си хтела — нек' ти буде
„Доцкан ћеш се покајати!“

Крај

Очи моје, реците му,
Да је казна тешка била:
Кад полетет' хтеде љубав
Крила сам јој попалила. —
Па сад ето, лутам сама,
Мртво срце носим собом,
Место снова -- жеља ниче:
Нек ми прости бар над гробом.

1895

Јунија

?

Кликнула бих јасно:
Живот, живот волим! Живет' је прекрасно!
О, да ми је сада
Новога живота, духа крепка, млада,
Радости, весеља,
Било пуно снаге, бодрих тежња, жеља,
Бездан жива рада,
Напред, и у вртлог с надом и без нада!
То бих сада хтела,
Све бих од живота грабила, отела;
Све, све од живота:
Хиљаде радости, хиљаде лепота!

А пропали дани
У сумњи и болу, мртви, закопани,
И без топла даха,
Пасивни и пуни залудних уздаха,
Тако тужно-смешни:
Напразно су прошли, мрачни, неутешни.
Али сад, животе,
Дај, расипај снагу! Не такве страхоте,
Не те комедије!
Нека сам к'о тица што се небом вије
У сунчану зраку,
И пркоси бури, ветру и облаку.

Кликнула бих јасно:
О, живот је радост! Живет' је прекрасно!
...Ал' не питам гласно:
Само да то није — ипак мало касно?...

1902. Београд.

Кос. Цвет.

ИЗ ПЛАМИЧАКА

X

Дижи се, мило лане,
　Жељо жељена.
Давно те себи зове
　Зора румена!
Гле, лахор теби мирис
　Цветни доноси,
Зрачак ти сунца румена
　Игра на коси.
Мирисни свежи венац
　Нежних песама
Дао сам тици малој
　Горе над нама:
Тица ће песме ове
　Да ти извија —
Устани, зора биће
　Тобом милија.
А ја ћу, благо моје,
　Док рујна зора руди,
Привити тебе нежно
　На моје снажне груди.

XI

Девојчице, несташнице,
Не криј своје бело лице
И не бежи, не црвени,
Обрни се, шани мени
Крије ли се цвет румени?
Та зар цвеће није зато,
Кажи мени, шани тио.
Ој девојче, цвете мио,
Да се њему диви свако, —
Та зар није, реци, тако?

Београд

Јела

ПОЛЕТАРЧЕ

Тић лепрша некуд весео и чио
Жељан бучног свјета у заносу свом.
Гугутањем нежним своју радост збори
И весеље своје што оставља дом.

Он далеко жели, широки се свијет
Пред њим свуда шири, свуд мирис и хлад;
Ал он клоне, стаје на том драгом путу.
Што га стиже ово? Какав му је јад?

Далеко се пред њим свуда свијет стере
И у страху пред њим, јер зна да је луд,
Он клоне и пада. А жеља му стреми
И чежња му с тугом обузима груд...

Влад. Ћоровић

ЈАДАН ЧОВЕК

— ТИП —

Још се не бејах честито ни обукао, а већ чујем да ме неко тражи. Глас ми долази као некако познат, али, за живу главу, не могох се сетити ко је. Чујем где вели:

— Само ви мене пустите... Он ће се обрадовати кад ме види! Ми смо као браћа, није друкчије, него као браћа живели!

Ама ко ли је то?... Не могох се уздржати него приђох вратима.

— Добројутро!

— А... ти си, мајстор-Перо?

— Ја сам! А велим ја да ћете ви мене одмах примити... Јесам казао?... Знам ја мога комшију и госполина! Јединствен је то човек! — рече улазећи у собу.

Ја затворих врата и понудих га да седне.

— Нека, хвала... Дошао сам до вас неким малим послом.

— Добро, седи.

— Е, хвала! — рече он спуштајући шешир на сто и прихватајући столицу коју му пружих.

— Откуд ти?

— Има већ три месеца како сам овде.

— Па шта радиш?

— Сад — ништа. Био сам послужитељ тамо доле на царинарници, па већ има два дана како нисам.

— Како послужитељ?... А твоја радња, шта је с њом?

Он само ману руком.

— Прогута ми све пламен једне ноћи, г. комшија. Једва сам с голом душом измакао... Сад сам спао на то да служим!

— Па зар ниси могао опет свој занат радити?

— Какав занат! Прошло је наше! Нема ту ни хлеба...

Него да вам га прикажем!

Беше то човек омалена ра̂ста, мршав, коснат, кад је реч о бради и брковима, а ћелав, кад је реч о коси на глави; имао је нешто преко четрдесет година. Име му је Петар. Занатом је био воскар. Кад сам се с њим познао у Шапцу, посао му је лепо ишао. Био је доста виђен грађанин. Узимао је удела и у јавним пословима; једанпут је био изабран и за одборника општинског. На политичким зборовима истицао се доста пута својим говорима о занатлијском питању. Био је и доста писмен. Иначе учтив, солидан; никада никога није напао ни вређао; ако је што критиковао он је, како сам вели, „начелно" критиковао. Као такога сам га познао, као такога и оставио. Сад — ето. Десила му се несрећа; изгорело му све једне ноћи и он остао са своје две руке али... не и са старом памећу.

Кад је пропао материјално, он пропаде сасвим. Посла се више не могаше прихватити. Бежећи од мисли које га подсећаху шта је био, бегао је и од посла и заната свога. Он напусти сасвим мисао да се заната опет лати. Тражио је некога другог рада, ма каквога, само да није занат у који је веру изгубио. И бежећи од рада побегао је и из места где је живео и радио и био некад нешто. Тако дође у Београд.

— Па шта мислиш сад? — упитах га.

— Шта било...

— Како: шта било?

— Дошао сам код вас да ми нађете какво место било у државној служби, било у општини...

— Како да ти нађем?

— Тако, да ми нађете! Ви ме познајете.

— Али они треба да те познају.

— Напишите им ви.

— Коме?

— Напишите г. Николи. Ви се с њим познајете. Видео сам вас јуче заједно. Замолите га, он ће ме примити...

Није ми се имало куд. Седнем, напишем једно писмо и замолим да га приме ако има каква места. Право да кажем, ја нисам рачунао да ће добити.

Чим узе писмо, он се поздрави и оде.

⁂

Прођоше два месеца од тога дана, ја га не видех. Готово га бејах и заборавио, што је врло лако у нашим приликама где се боримо за опстанак. Ишао сам кући на ручак. Наједанпут неко иза леђа.

— Слуга понизан!

Ја се окретох. Он.

— Гле! Шта је с тобом?

— Ништа, најурише ме.

— Дакле добио си био место?

— Онога часа. Г. Никола рече: „да није он замолио, не бих ти дао!“ Али, знате, то је место врло незгодно.

— Како незгодно?

— Незгодно, брате! Не могу ја то! Нисам ја научио да служим сто господара! Лепо спадох с ногу! А да је зашто, него за тричавих 60 динара... Па ја сам више обуће поцепао! Па не марим ни што трчим, али ту ти се сваки нада мном натреса. Узмем да прочитам новине. Изгрде ме. Одем да, као човек, попијем каву. Не може остати жив!... Није то за мене! И рекох им то баш јуче, а они ме најурише...

— Мајстор-Перо, ти знаш како је кад се служи.

— Знам ја; али ово је да Бог сачува!

— Па шта мислиш сад?

— Па пођох до вас. Знао сам да ћу вас затећи за ручком...

— Па шта ти могу ја. Мени не треба слуга.

— Потражите ми!

— Не може то тако! Не могу ја ићи да теби службу тражим. Потражи сам где има места, па онда дођи да те препоручим, ако ти буде вредила моја препорука.

— Јел-те, а зар ја не бих могао добити негде за каквог чиновника? Незгодно је за мене да будем служитељ; знаш, брате, ја сам био свој газда па ме срамота.

— То је тешко мајстор-Перо — рекох једва уздржавајући се.

— Ех, тешко! Шта ја знам мајстора што су сад чиновници! Како би било да ви мене наместите гдегод, у трошарину например, или тако нешто?

— Не намештам ја чиновнике, мајстор-Перо!

— Могли би ви, само ако хоћете!

— Кад кажем не могу — не могу! Немој тражити оно што не могу!

— Онда бар да знам: да нећете!

Ја плануx.

— Па нећу, ето!

И одох...

Криво ми беше. Љутио сам се и на се и на њега. Чудно је то. Поред свега овога његова насртања, ја у њему не гледах насртљивца. Било је нечега у понашању, нарочито у погледу његову, што је одбијало сваку помисао о том. Све ми се чинило да је он то тражио од мене онако као што би тражио од онога ко му је свој и за кога би и он учинио све кад би био у прилици да учини.

По ручку сам имао неког посла те се, по обичају, не одмарах него кретох да посао свршим. Таман изиђох на улицу а видим њега. Зовнем га.

— Јеси ли ручао?

— Јесам — рече.

— Да не лажеш?

— Што да те лажем? Ручао сам. Имам још 3—4 динара.

— Ма ти си чудан човек! Овде сад нема, брате, да бираш! Кад ухватиш какво место ти га чувај! Просто си детињаст!

— Лако је вама сад читати!

— Ама не читам ти! Ти не можеш бити чиновник код оволико школованих људи. Најбоље би било да си остао при своме занату. А кад већ нећеш, онда једино што ти остаје, то је послужитељство. Ја ти опет велим: врати се занату.

— Неће нико!

— Ниси тражио.

— Јесам! Али сваки ми каже: ти си, брате, био свој газда, а мени ако треба, треба слуга.

— Па пристани!

— Ама не верују ми, Србине!

— Онда отиди и потражи какво место па дођи сутра да видимо шта се може учинити.

Поздрависмо се и он оде.

Сутрадан идући на посао смотрим једну велику гужву пред једном кафаном. Видим неке људе, писара полицијског и неколико жандарма. Из радозналости примакнем се и сâм тој гунгули. И кога видим тамо? — Мајстор-Перу.

Како ме смотри, он приђе писару.

— Ево, господин ме познаје.

— Шта је то? — упитах.

— Та ништа, потера на скитнице — рече писар.

— Пустите овога човека.

— Познајете га?

— Врло добро. То није скитница.

— Онда добро. Иди. Али пази; нађи занимање.

— Хвала, г. писаре!

Па се одвоји од оне гунгуле и приђе мени те пођосмо заједно. Тек корачисмо неколико корака а он бризну у плач.

— Зар и ово да дочекам? Сад треба да се убијем! Био свој човек, газда, одборник једне варошке општине, па сад, с мангупима, као скитница у апс! Јаој, Петре, Бог те убио!

Ја га стишавах. Рекох да је то пометња.

— Од сад треба да припазиш, јер видиш да се и то дешава. Нађи какво било месташце, колико да хлеба имаш! Јеси ли ишао куда јуче? Јеси се распитивао?

Он само јецаше. Једва у неке проговори:

— Јесам. Ишао сам на неколико места, па нема нигде. Сад би пристао ма где, да помије чистим, само да ме жандар не прогони. Ја ову срамоту не могу преживети!...

— Добро. Да те препоручим ја једној редакцији за разносача новина. Хоћеш?

— Хоћу.

Напишем опет писмо једном моме пријатељу и замолим га да га прими. —

После неколико дана сретнем ја мога мајстор-Перу. Не могу чисто да га познам. Одео се, обуо, на глави нов шешир. Како ме смотри приђе ми.

— У триста добрих часа те ме препоручисте! Баш им је излазио један разносач, и г. уредник ме одмах прими. Сад је добро. Имам лепу плату, оделе су ме, као што видите. А посао није баш тако ни тежак.

— Па сад пази! Немој опет да забрљаш!

— Нећу, ни бриге вас!

— Имаш ли у редакцији посла?

— Ништа. Тамо има други момак. Ја само разносим. Него, много сам познаника̂ нашао.

— Пази, не упуштај то место!

* * *

После месец дана сретнем се са уредником коме сам мајстор-Перу препоручио. Мислио сам да ми је дужност захвалити му се, па то и учиних.

— Немаш ми на чему захваљивати, отпустио сам га!

— Отпустио!

— Мани животињу! Ја не знам какве ти то типове нађеш! Немој, молим те, бар мени више никога препоручивати!

— Ама зашто? Да те није покрао?

— Готово као да ме је и покрао. Почео ми одбијати муштерију.

— Како?

— Ђаво га знао! Тек један ми се жали данас, други сутра: да не добијају лист. Ја га позовем и упитам, а он се поче извињавати како није могао стићи. Ја му напоменем да ћу потражити другога који ће моћи. Прође дан-два, опет жалбе. Шта је то? Кад тамо, а он — нисам знао, био некад неки мајстор — заседне лепо где донесе лист, па окрене читаву причу о томе: шта је он био, како је био одборник у општини; како су га поштовали; како је терао политику; како је на зборовима говорио; како је узимао занатлије у заштиту; како се ниједан министар и ниједна странка не брину о занатлијама, него како би занатлије требале да заснују своју странку и — Бог би га знао о чему не говори! И онда разуме се, лист не разнесе. Кад сам то сазнао, ја га најурим! — Откуд тебе наће да га ти препоручиш?!

Ја му се стадох правдати.

— Главно је да не протежираш више никога и да се манеш тога! Ти људе друкчије гледаш. Напиши ти нама то и ми ћемо прочитати. У друго се не пачај! Може бити да тај твој мајстор Пера и заслужује сажаљење, али не заслужује хлебац што га једе. А таквих је пуно. Збогом!

Ја се замислих... Да ли он нема право?...

Јанко М. Веселиновић.

НАША ВОЈСКА И ЊЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА

I

Организација војске, у пуном значају те речи, обухвата целокупно војено уређење. Она је низ множине разнородних послова, који се, саобразно категорији својој и међусобној вези, своде, у неколико крупнијих грана војене делатности. У ужем смислу појам „организација војске“ означава систему поделе војске на родове оружја према задатку њеном; систему поделе — на крупне и ситне делове; јачину или бројност делова у мирно и ратно време; начин манипулације формирања делова и начин прелаза војске из мирнога стања у ратно.

У једном или другом смислу узевши, организација је војске производ делатности разних чинилаца, који функционишу у правцу и границама законских одредаба. Од разраде и целисходности тих одредаба зависи и целисходност извођења и извршења војене организације.

За организацију и постојање наше војене силе служе:

1. Општи или основни војени закон — закон о устројству војске који прописује правне основе постојања и начелног уређења војене снаге;

2. Формација целокупне војске, која, разрађена на основи начелних одредаба основног војеног закона, прописује: поделу земље на војене територије; образовање и склапање војених организама у саодношају родова оружја и струка; број и бројни састав јединица и уопште свих установа у мирно и ратно време, и развитак физичке јачине војске у време мобилизације;

3. Специјални закони, уредбе, правила и прописи, помоћу којих се склопљени војени механизам одржава у стању актив-

ног постојања. Овамо спадају: *а*, устројство појединих управних органа и њихова надлежност; *б*, дисциплина и судство у војсци; *в*, администрација и снабдевање безусловно свима материјалним потребама и појединаца и целе војске; *г*, унутрашња служба; *д* настава и васпитање војске, и *е*, сви други прописи за поједине потребе и прилике.

Сви војени закони, као и прописи који из њих потичу, и ако сваки има свој специјалан задатак, делови су једне целине и по томе подједнако важни. Као узајамно неопходни, они се међусобно попуњавају и једни без других представљају непотпуну вредност. Празнина или нецелисходност ма кога од њих штети целину, која им је заједничка сврха и која се постиже само солидарном сарадњом и међусобном хармонијом свих делова великога војенога апарата.[1]

При свем том, што се сви ови законски прописи јављају као узајамно неопходни, они ипак, посебице узети, стоје независно један од другог и сваки од њих сам себи обележава круг надлежности.[2] Сваки војени закон и засебни војени пропис регламентује само један део војенога уређења и не дотиче се де-

[1] На прилику: Неуредност снабдевања војске, које се врши по специјалном закону, задржава правилност и тачност отправљања унутрашње службе за коју постоје засебни прописи. За обуку војске постоје строго специјална правила, али успех у овој пропорционалан је карактеру старешинске спреме која се добија на другом месту и по засебним уредбама; затим обука зависи од трајања службе, од карактера и примене дисциплине и од других услова, који се разрађују и утврђују независно од екзерцирних правила. Уредба о надлежности управних органа и кругу њихове власти не спада у одељак закона о администрацији; па ипак отправљање административних послова застаје ако уређење ових органа није као што треба изведено или није постављено на разумним основима. Аналого овоме, по радњама трупа у строју, по обављању унутрашње службе, или по извођењу маневара, по понашању војника или официра на слободи и т. п. може се познати и ценити карактер и спреме старешинске, степен дисциплинованости и васпитања војске, даље стање и подесност уређења администрације, коморе и т. д., и где што запиње или и чак где, у ком делу и у ком правцу ваља што изменити, поправити и допунити.

[2] Одредбе у закону о устројству војске или система поделе војске и остало што регулише формација, не обрађују се у зависности од погледа на дисциплину или администрацију у војсци, нити пак ове последње, или метод и садржина наставе стоје у непосредној вези с основним или којим другим законским прописом.

лова који имају своје место у ком другом закону. По томе сви војени закони, уредбе и правила, могу се расматрати, мењати, прекрајати и дотеривати сваки за себе, у духу и правцу како се жели или разуме, а да се тиме не дође у законску текстуалну противречност са статутима, који су остали ван измена и расматрања, нити то повлачи за собом формалну потребу модификовања других делова војенога законодавства.

Према томе и ми нећемо, нити је потреба улазити у расматрање целокупне војене организације која, по опширности својој и множини разноврсних питања у њој, не може ни бити предмет дискусије једнога човека. Остављајући, дакле, другима оцену појединих грана војенога уређења, нарочито оних, које су чисто техничког или јуридичког карактера, ми ћемо овде узети у расматрање питања општа, поглавито она, која се непосредно и коначно регулишу основним законом и онај део из организације који је последица прописа формације, и у којима, у главном, лежи тежиште наше физичке војене снаге.

Закон о устројству војске као основ свему што у војсци постоји, претходи уредби о формацији војске. У реду би, дакле, било да од њега, као најстаријега, и одпочнемо. Ипак ћемо ми, а из разлога, које одмах и наводимо, одступити од правила, по коме се ваља држати реда старешинства. Наша војена организација налази се у фази свршеног факта и јавља се као установа која постоји и која је, по томе, за свој живот и опстанак стекла сва права грађанства. На њој и за њу радило се и градило дуги низ година, а ради и гради и данас на давно положеној основи. Са оним пак, што је урађено и саграђено, и на што је утрошено и много времена и много духовног и материјалног капитала, мора се озбиљно и пре свега рачунати. По томе и ми налазимо да се на првом месту ваља упознати са стањем које постоји, па тек затим, кад њега оценимо, прећи на расматрање прилика или узрока, који су постојеће стање условили. Дакле, пре него што приступимо расматрању и оцени одредаба основног закона и тражењу мотива на којима су ове одредбе постројене, нужно је да познамо ствари готове и да овима, као производу формације у вези с основним законом, одредимо практичну вредност.

II

Војена снага Србије састоји се из редовне (I поз.) и народне војске (II и III позив).

Редовна војска (I позив) изузимајући неколике неборачке (административне и за помоћну или специјалну службу) установе, постаје из спајања сталнога кадра са његовом резервом, у коју, по прописима закона о устројству војске, долазе неслужени из сталнога кадра и остали за рад способни грађани до 31 године, који су по свом задружном стању ослобођени били од служења у кадру.

Народна војска има два позива (II и III) и образује се: II позив од неслуженика у редовној војсци (као и оних грађана који нису служили у редовној војсци) и траје од 32 до 38 године, а III позив од неслуженика у II позиву и траје од 39 до 45 године.[1]

По прописима I (редовна војска) и II позив војске имају потпуну организацију и све родове оружја и струка, а III позив састоји се поглавито из пешадије и нешто мало коњице и болничара.

Формирање и комплектовање (попуњавање) трупа и установа и редовне и народне војске изводи се по начину територијалне организације. Саобразно броју становништва земља је подељена на дивизијске области, ове — на пуковске округе, а окрузи — на батаљонске срезове.

Дивизијске области дају свака по једну дивизију I позива (редовне војске), једну дивизију потребних трупа и установа II позива народне војске а, поред тога, од сваког пуковског округа по један пук пешадије III позива народне војске.

Из делова области образују се: из пуковских округа — пукови, а из батаљонских срезова — батаљони пешадије за сва три позива.

Пољска артиљерија, обласна дивизијска коњица, и све остале установе специјалних и помоћних родова војске, које улазе или, по нарочитим наређењима, могу ући у састав дивизија, а тако исто обласне резервне и допунске установе и је-

[1] Према овоме укупна служба у војсци траје: 10 година у I позиву (кадру и његовој резерви) 7 година у II и 7 година у III позиву народне војске, или свега 24 године, почев са двадесет другом до навршетка четрдесет пете године живота.

динице војске, формирају се из целе области по специјалним разрезима дивизијских штабова с неједнаком и несталном цифром разреза на округе.

Немају карактер територијални и формирају се из целе земље, а по непосредним разрезима централне војене управе: пукови коњичке дивизије са својом муниционом колоном, краљева гарда, коњица и брдска артиљерија и њихове муниционе колоне, градска артиљерија и опсадни парк, телеграфски и понтонирски паркови, главни интендантски воз, резервна муницијска колона, пиротехничка чета, минерска чета, жељезнички батаљон, главна војена пошта, коњски депо, резервни пионирски батаљон, резервна болничарска чета, допунска брдска и коњичка артиљерија, резервна минерска и резервна жељезничка чета и остало ван дивизијских састава.

Сем тога формација прописује још саставе: штаба врховне команде и штабова врховних команада (за случај самосталних операција или на више војишта), а такође и саставе за установе у позадини оперативне војске или на оперативној бази. Но формирање првих — врховног и виших штабова — и ако имају према саставима наименовано особље још у мирно доба, вршиће се, на случај рата, посигурно изнова и у зависности од даних прилика и по увиђавности главних команданата, који ће се, односно својих штабних потреба, најмање обзирати на прописе и радове из мирнога доба. Ове, друге установе у позадини или на бази, формирају се из контингента прекобројних обвезника I (редовне војске) и II позива, а такође и из грађана, понајвише чиновничког особља, које не подлежи личној служби у позивима по годинама старости, — дакле без утицаја на промену бројности и на целину других, сформираних установа војске.

У мирно доба дивизијске области и пуковски окрузи имају своје територијалне команданте, штабове и персонал за обављање канцеларискпх и административних послова. Батаљонски срезови постоје номинално и само означавају реоне, из којих се пописује одређени број обвезника за пешадијске батаљоне у пуковима опште нумерације; али и то, кад се строго узме, није безусловно обвезно за редовну војску, јер се на практици њени батаљони не попуњују тачно из својих батаљонских срезова.

За мобилизације дивизијски обласни команданти из мирнога доба стају на чело активираних дивизија, а на њихова

места за обласне команданте постављају се други, из резервних или пензионисаних официра. Окружни пуковски команданти о мобилизацији II позива постају командантима активираних пешадијских пукова овога позива, а команду над округом предузимају, у том случају, њихови дотадањи помоћници, који се у исто време намењују за команданте пешадијских пукова III позива народне војске, ако би се и овај позив ставио у активно стање или уопште мобилисао. Особље територијалних штабова, које затиче мобилизација, распоређује се: из обласних дивизијских команада у штабове активних дивизија редовне војске, а из окружних команада у пуковске штабове II позива и нешто мало у пуковске штабове III позива. На место особља овим распоредом узетог за активу, у територијалне штабове одређују се на службу и административне послове резервни пензионисани официри и обвезници из чиновничког реда.

Круг надлежности дивизијских обласних команданата у мирно доба своди се, у главном, на значај војено-политички и административно-управни. Образовање и васпитање војника и трупа, које постоје у мирно време, не спада у њихов задатак; о томе воде старање сами трупни команданти по општим, посредним, упутима активне команде или централних инспекција и под руковођењем и надзором бригадних команданата. За снабдевање војске убојним, материјалним и новчаним потребама, постоје у дивизијским командама стручни одсеци са одговорним шефовима на челу и потребним персоналом. Непосредно администрирање и манипулисање формације војске врши се, главним делом, у окружним пуковским командама и у штабовима редовних пукова. Према томе, дужност дивизијских обласних команада у пословима формације ограничава се општим руковођењем тока пословâ и инспекцијом извршених радова.

У редовној војсци сви команданти и командири, и око половине броја потребних водника, активни су официри. Друга половина водника, а такође и старешине за неки део установа редовне војске које немају кадра, попуњавају се о мобилизацији резервним официрима. У народној војсци активни официри постављају се: у првом позиву за команданте батаљона и командире чета, а у другом позиву само за команданте пукова. Сва остала старешинска места у оба позива народне војске попуњавају се резервним официрима. У недостатку последњих старешинска места попуњавају се из реда обвезника, који имају звања старешина народне војске.

Звања нижих чинова попуњавају се: у оба позива народне војске из обвезника — подофицира и каплара — који тим позивима припадају. Код редовне војске узима се из контингента резервиста подофицирских и капларских чинова толико, колико у кадровима недостаје.

III

Као што смо нагласили, по прописима формације, у нашој војсци постоје сви родови оружја и војске и све струке и професије, које условљава организација војске савременога типа. Нема, може се рећи, те познате и за војску потребне специјалности и те модерне војне установе, коју наша писана формација не заступа. Све је она предвидила, за све склопила саставе и за све прописала организацију. Није заостала у прописима ни општа бројна величина целокупне војске. И у том погледу прописи формације стоје на достојној висини захтева савремености. Уопште, ако је судити са стране прописа и стављених захтева, који из тих прописа потичу, наша војена организација по свом теоријском облику импонује у сваком погледу и потпуно може задовољити наша патриотска чувства.

Но, на жалост, сасвим други суд и други утисак добијамо при оцени формације у примени т. ј. при оцени постигнутих резутата на практици. При првом озбиљном расматрању са те стране испољава се непоклапање теорије са практиком и да израђени предмет слабо личи на модел у цртежу, по коме је он, тобож, рађен. Што се по предпоставкама и жељама дало и брзо и лако извести на хартији и представити на плану као нешто савршено, излази као не само несавршено, но и као тешко остварљиво на практици и у животу, где уобразиљу и трпељиву хартију замењује груба и капризна реалност.

Војска наша у обиму по формацији не постоји у мирно време. Изузимајући трупе и установе сталнога кадра, које у мирно време чине једну трећину, а понекад и само четвртину онога бројнога стања у које стални кадар треба да се преобрази о мобилизацији, све остало војено стварање за време мира — стварање је на хартији. Велики број јединица, трупа, и установа, које улазе у састав редовне војске, и безусловно све јединице и установе, које сачињавају народну војску, образују

се из основа о мобилизацији, а дотле немају никаквог кадра или зачетка за свој даљи развитак. Оне постоје, ако се тако хоће и ако се тако може да каже, само по наименовању и по оним формационим списковима, што се воде у штабовима надлежних команада. Но формациони спискови људи без људи пред собом или на окупу, нису и не могу бити тачан израз стварне формације. Склапање јединица и установа војске на хартији по подацима опет са хартије, није исто што и склапање на делу, где су подаци непосредно живи људи и где се на сваком кораку испрече материјалне и физичке сметње, на које ниједна канцеларијска теорија не наилази. На хартији у канцеларијама налазе се на свом месту и у потпуности сви, и старешине и обвезници, док то није и не бива при реализацији посла. И старешине и обвезници, који се воде у формационим списковима, стоје далеко и ван непосредног посматрања канцеларија, где се брижљиво чувају обвезничка имена и презимена, те њихово стање често није као што је било при упису у спискове. Смрт и болести, којима су они, као живи створови, природно подложни; разне незгоде које их окружавају као одговорне грађане и као људе који се сами морају да брину о свом и својих породица опстанку, и многи други спољни утицаји и односи који задиру у њихове приватне интересе — паралишу силу војених захтева и многима стоје на путу да одговоре својим војничким обвезама. Природно је и разумљиво, дакле, да при таким условима обвезничког контингента, дотичне јединице и установе војске, нарочито оне, које немају никакве конкретне основице, не могу, кад се реализују, бити као што их пројектују таблирани састави писане формације ни у оном стању, које представљају формациони спискови у теорији. При том, канцеларијски радови, па ма како се они обављали пажљиво, никад нису непогрешни кад стоје у вези с предметима ван свога домашаја и неприступачним контроли непосредно и у свако доба. По себи се разуме, што су ти радови сложенији и обимом већи, да су ту и погрешке чешће и веће. Уписи, распореди и исписи обвезника, који нису ту и који се знају само из општих пописних података посредно добијених, и састављање обвезничких спискова за трупе и установе, које постоје само у замисли — радови су не само веома сложени и веома велики, него, сами по себи и по карактеру манипулисања, и веома подложни нетачностима и погрешкама. По томе формирање, које нема ма и најмању ка-

дровску подлогу и које базира искључиво и једино на чистим канцеларијским радовима, нема свих потребних услова да може бити изведено у потпуности и сагласности с прописима формације, нити ће оно, — кад буде изведено — бити нека озбиљно организована војена творевина.

Не стоје у довољно погодним условима у погледу формирања и комплектовања о мобилизацији ни јединице и установе, које имају зачетак у сталноме кадру. Постојећи стални кадар бројем својих старешина, који ће остати у њему при прелазу у мобилно стање, неће бити довољан да послужи као поуздан основ за успешно развијање сталнога кадра у редовну војску до размера одређених формацијом. При том њега ће, и тако ослабљеног, неминовно још више окрњити за службу и употребу, или при народној војсци или ван строја, и тиме тако и дотле ослабити, да се он, попуњен резервистима и преображен у велику редовну војску, неће баш много јако разликовати од трупа, које се из основа формирају. Ма како да се данас мисли, и ма какви законски прописи постојали који би забрањивали слабљење старешинског кадра, сила нових, за времена непредвиђених и неодољивих потреба потиснуће све раније рачуне, а да и не допустимо да ће, као што искуство учи, бити утицаја, који ће претегнути на штету строја и наћи мотива да се у интересу „протежираних" или „својих људи" прошире потребе у особљу разних штабова, интендантура, слагалишта, станица, депо-а итд. С тога недржање кадрова у мирно доба или и држање истих но слабих и недовољних да могу подмирити све, предвиђене и непредвиђене потребе мобилног стања, искључује могућност комплектовања трупа спремним старешинским особљем и, место тога, ставља у неопходност стварање старешина импровизованих — старешина који, у већини случајева, немају ни појма о дужности и послу што им предстоји да врше. А при неспремности и невичности старешина, и при необрађеноси опште-обвезничког материјала, који се уз то познаје тек по наименовању, формирање се не може извршити, наравно, ни правилно ни на време.

Но није то сва мана, па, уопште речено, ни главна ни особито важна мана наше формације. То је њена слаба страна и слаба по неопходности и сили наших прилика. Има других, важнијих околности, које задржавају успех дела, а којих не би требало да буде.

Начин или система манипулисања и администрирања формацијом у мирно време чине један од најважнијих услова да се у послу успе. Што је манипулисање и администрирање простије и краће, то је извођење формације и лакше и брже. И обратно, формирање се изводи лагано и неисправно, а често у забуни и застајући, кад се оно, па ма и у тежњи за постигнућем нечега најбољега, условљава многим формалностима и провлачи кроз разне сложене канцеларијске процедуре.

Међутим канцеларштина са свима могућим формама и процедурама, често веома бесмисленим, главна је одлика наше практичке формације. Сав рад који се у мирно доба обавља на извођењу формације — рад је форме, шаблона и процедура, и састоји се у бесконачном справљању разних спискова и у бесконачној преписци о томе. Упис обвезника у спискове или испис из њих, превођење из списка једне наименоване у списак друге наименоване јединице или из позива у позив; затим склапање, исправљање и преписивање спискова уз непрестану преписку с властима административним или с другим надлештвима, уз периодично подношење извештаја вишим инстанцијама, и цифрених прегледа о извршеним радовима и стању војске по списковима — то је код нас формирање и у томе се сматра формација. Важно је да се у формацији не иде даље од састављања и пресастављања спискова одређене форме и величине, да су спискови све и сва, свуда и свагда, да се једино на томе ради и једино о томе говори. Редак је тај лист хартије у командама, који није некакав *прописан* списак или бар некакав акт, који се не тиче спискова или у коме се не спори око неког обвезника, неких кола и коња, неправилно или ненадлежно уписаних или исписиних тамо и тамо. На писање и преписивање спискова и на преписку и спорове команада међу собом или са грађанским властима око уписа, исписа и превођења обвезника, њихове стоке или коморе коју дају, као и око сазива или упућивања на вежбу и службу истих, сатиру се товари сваковрсне хартије и другог канцеларијског материјала, сатире здравље и памет оних који на послу овом раде. Нећемо нипуколико претерати кад кажемо, да се на списковима све спотиче, да су спискови постали *алфа* и *омега* формације, а преписка и полемика у потери за сређеним и исправним списковима немају ни краја ни граница, и садржином својом често изазивају и смех и жалост.

Ради што боље јасноће, а и за доказ, докле се у споровима и неспоразумима тера, да наведемо неколико примера из те веома карактеристичне преписке по извођењу формације. Прва два-три примера излажемо скраћено у изводу главне садржине, а последњи доносимо дословце у копији.

Пример први

„Обвезник *А* из **А**, за кога је јављено да је преведен у I позив, овде се води у I чети под бр. 1, а не у II чети под тим бројем“ — пише команда стал. кадра *Н* команди окружној *НН*, на шта последња одговара:

„Под бр. 1. у I чети овде је записан обвезник *Б* из **Б**, стога нека та команда јави кога она води под бр. 1 у II чети“. Команда ст. кадра Н, којој је дат овакав одговор, враћа акт команди НН и јавља:

„Обвезник *Б* није из **Б**, већ из **В**. и он је у III чети под бр. 10. а у II чети под бр. 1. води се *В* из **В**.“

На то ће опет команда НН: „Не, обвезник *Б* из **В** друга је личност и њега ено у допунској батерији, куда је још лане преведен по препису дивизије и уврштен у списак под бр. 2.: онај пак под бр. 10 у III чети не презива се *Б* из **В**, него *В* из **Б**., а *В* из **В**, што је тамо записан под бр. 1 у списку II чете, овде се води као прекобројни исте чете“ и т. д. и т. д.

Пример други

Команда сталнога кадра јавља дотичној окружној команди:

„Нека се Владисав Николић из Р..... под бр. 3 списка штаба I батаљона искључи одатле и уврсти у списак I чете истог батаљона на место преведенога у I позив Младена Живковића из С....., а у списак штаба I батаљона, место Владисава, нека се упише Петар Јевтић из Тр....., обвезник под бр. 100 у III чети истог батаљона, чије пак место у III чети да се попуни обвезником исте чете Божом Блажићем из Дес..... под бр. 2. прекобројних“.

По овоме акту окружна команда врши указане промене, справља према њима нове војничке билете и исте спроводи среској власти с налогом: „да билете разашље дотичним општинским судовима и овима строго препоручи, да према билетима одмах изврше нужне исправке у својим општинским списковима и овима строго препоручи, да према билетима одмах изврше нужне исправке у својим општинским списковима, а билете за тим предаду у руке лично обвезницима и од њих наплате по пет пара билетарине, па наплаћени новац с одговором о извршењу исправке у списковима, упуте што пре преко своје среске власти команди на попуну касе војнога министарства“. После овога, после неколико месеци и пошто се од команде више пута понови тражња одговора и наплата билетарине, општине се, најпосле одзивају спроводом траженог новца и одговором, да је исправка извршена, или као у даном случају, одговором оваке садржине:

„У овој општини нема и није било никаквог Петра Јевтића из Тр....., па га, с тога нема ни у ово-општинском војеном списку као обвезника, по

биће, по свој прилици, да је тај Петар Јевтић из села Мало Тр....., што је у општини Н.....ој", или одговором:

„Учтиво се јавља да обвезник под именом Владисав Николић из Р..... не постоји у овој општини, али ово-општински суд држи да се ствар тиче Ладисава Николића, кога у селу зову и Радисав и који, при том, и сам вели, да је пре две године прочитано било да је у неком батаљонском штабу уписан, али да му опет лане казано да је ушао у некакве прекобројне". На овоме се, наравно, није стало и пошло се даље...

Пример трећи, четврти и... слични су наведеним. На сваком кораку и свaки час избија: да се обвезник под бр. x зове Блажа Божић, а не Божа Блажић, као што се тамо и тамо води; да је онај под бр. x^1 не из Јасике већ из Расине; да онај, што је у списку Н команде под бр. x^2 има 26 а не 29 година; да Петар Петровић из Петке није под бр. x^3 у I чети него под тим бројем у I батерији; да је каплар НН под бр. x^4 те и те команде погрешно заведен као комесар, већ треба да је записан и да се води у истој команди као писар; да коњоводац под бр. x^5 у II чети II батаљона води коња кога даје *ДД* из села Сл....., а не коња кога даје *ЕЕ* из Ж......, као што је то погрешно показано у списковима *XX* команде" и т. д.

Пример пети

Начелник среза Н....
Бр. ....
23. Јуна 189*.

Команданту ... пуковске окружне команде

Према наређењу команданта од 16/IV 189* № .... част ми је известити га да сам под данашњим наредио суду општине Барајевске да Влад. Н. Живковића обвезника III пионерске чете упути у Зајечар на издржање вежбе, а Сретена Стевановића из Остружнице такође обвезника нисам могао упутити у Зајечар због што се не налази код своје куће, о томе тврди извештај општ. суда који се овде прилаже.

Начел. срески
Коста ....

Именовани Сретен не находи се у овој општини па за то му се није ни могао позив предати но се враћа: по дознању овај се Сретен находи на прузи железничкој као скретничар у Међулужју срезу космајском.

22/VI 189*
Остружница

Предс. суда
Н...

. . . пуков. округ
Бр. . . . .

Жељезничкој дирекцији — с учтивом молбом за одговор, да ли се напредименовани Сретен Стевановић, налази са службом при тој управи као скретничар у Међулужју, а по дознању општине остружничке, као што се из под ⁺/. приложеног позива види.

29/VI 189*
Београд.

Командант пуковник
Б . . . .

Дирекција
Српск. држав. жељезница
Бр. . . . .
24 VII 189*
Београд.

Команданту . . . пуковског округа

У повратку акта част је Дирекцији известити команду, да се у њеној служби налази један Сретен Стефановић, али не као скретничар у Младеновцу (Међулужју) но као надзорник пруге у Св. Петки. Исти није из Остружнице већ из Гор. Милановца.

Заступник директора
Н . . .

. . . пуковски округ
Бр. . . . .

Начелнику среза П . . . — као што се из одговора жељезничке дирекције види да Сретен није са службом при Дирекцији, с' тога нека Начелник нареди да се пред-именовани обвезник пронађе и на вежбу упути а ову команду известити изволи.

28 Јула
189*
Београд

Заступа команданта
пуковник Ђ . . .

Начелник
среза ......
Бр. ....

Суду општине Остружничке — Да Сретена пронађе и са овим актом одмах изволи упутити.

30—VII 189*

Начелник Срески
Коста ....

Суд
општине Остружничке
Бр. ...

Начелнику среза П....

Према акту вашем од 30—VII № .... у вези наређења ... пуковске окруж. команде од 27—VII 189* Бр. .... Суд вас и по трећи пут учтиво извештава да се тражени војни обвезник Сретен Стефановић редов пијонирске чете не находи у овој општини нити је овде рођен, нити пак има какве своје фамилије, но је неко време служио у овој општини па одавде отишао на жељезничку службу а где и како суду је непознато, тек кад дирекција актом својим од 24/VII 189* бр. .... тврди да се находи Сретен Стефановић у Св. Петци као надзорник пруге и у служби код дирекције то је фактом тај тражени Сретен па нека се редовним путем и упути у команду.

7/VIII 189*
Остружница

Председник Суда
Н. ....

Писар
В...

Начелник
Среза П....
Бр. ....

... пуковској окружној команди на знање.

7/VIII 189*

За Началника среског
Писар А....

... пуковски округ
Бр. ....

Дирекцији Државних железница — С' молбом да се од Сретена Стефановића надзорника у Св. Петци узме реч када је и где рођен, у коме је кадру војске колико, и када служио, и да ли је гди сада као обвезник уписат

20 Августа 189*
Београд

Командант пуковник
Г....

Дирекција
Српских Држав. железница
Бр. .....

Команданту ... пуковског округа

У одговору на горње, част нам је известити вас, да је Сретен Стефановић, рођен 1865 год. у Гор. Милановцу; у војсци је служио од 1 Новембра 1886 до 1 Маја 1890 год. у III чети инжињерског батаљона, из исте изашао је са чином наредника. Да ли је и где је сада као обвезник уписан Дирекцији није познато. Горњи подаци извађени су из службеног листа његовог

22/VIII 189*
Београд

Заступник директора
Н....

... пуковски округ
Бр. ...

Команданту ... пуковс. окружне команде

Сретен Стевановић налази се при Сењској железничкој прузи Св. Петки, моли се командант да изволи сазнати одакле је родом Сретен, кад је и са каквим чином из кадра изашао, па резултат у повратку овога акта овој команди достави.

9/IX 189*
Београд

Командант пуковник
Г....

... пуковска окружна
команда
Бр...

Начелнику среза Параћинског, доставља се овај предмет да га изволи познатим путем послати управи сењског рудника да напред именованог на прузи пронађе и да га по предњем захтеву команданта београдске окружне команде бр. .... и .... о потребним податцима преслуша и да изјави где мисли стално живети, па сви прибрани податци да се што скорије пошаљу овој команди са повратком овог предмета.

11/IX 189*

Командант мајор
С...

Начелник среза П....
Бр. ..

Управи Сењског рудника

С молбом да се према предњем тачно поступи, па акта са саслушањем Сретеновим пошље ми.

2/X 189*

Начелник срески
К....

Управа Сењског рудник
Бр. ...

Секцији жељезничке пруге Ћуприја-Сење — шаље се овај предмет на надлежни поступак и даљи рад по истом.

12 октобра 189*

Врши дужн. Управника
Рударски инжињер
Х...

Пруга
Ћуприја-Сењски мајдан
Бр. ...

Начелнику среза Параћинског

Из целе преписке види се да нико не чита шта је у актима. Из акта Дирекције види се прво, да је Сретен Стевановић рођен 1865 године у Гор-

њем Милановцу, затим да је из војске изашао у години 1890 као наредник. Он се налази као надзорник у Св. Петци, а ово је на Пиротској линији а не на Сењској железници. Акта се враћају.

13/X 189*

Надзорни инжињер
Јевтић

Преписка ова, о Сретену, није овим, како се види, завршена, као што ту није било ни почетка. Кад се она и од кога отпочела, шта је, после одговора пруге Ћуприја—Сење, даље било и како се на крају крајева расправило и решило „Сретеновско питање" — то је покривено мраком неизвесности. Можемо овде, — поред указивања на овакав рад у командама војске, нарочито у команди које се предмет највише тицао и која га је и покренула, не знајући ни сама шта хоће, — толико још само рећи, да, после свих оваких и сличних питања, примедаба, несугласица и несвесних одговора, у командама обично настаје збрка, потера уназад и трагање по архивама, отвара се нова препирка и спорна преписка отегне се у године, док се каквим сретним случајем не удари на каквог надзорног железничког инжињера Јевтића, који ће да их упути да бар читају акта која потписују, или док се опет случајно не нађе на почетак збрке и не докаже, да је, например, тражени Владисав баш главом то лице, што је код општине записано као Ладисав и што је на селу, услед родитељског тепања, познато под именом Радисав, или, најзад, док се, што најчешће бива, ствар не заплете тако и дотле, да се предмет, као немогућан за расправу, баци у архиву, остављајући времену и новом попису да га реше.

Такав је, или томе сличан рад, на формацији наше војске и на то се троши све време, сва снага и све знање. Постоји уверење да, што је спискова више по броју и што су сами спискови већи по размери и разноврснији по облику, што се воде на више места и у више примерака, и што се у спору око њихове исправности избаци што већи број деловодних нумера — да је тиме и формација војске савршенија, сређенија, потпунија и ближе циљу. При свем том „списковно" питање никако да се среди и уреди, посао на подузећу кружи по „непознатим кривим", несугласице и збрке гомилају се с дана на дан, и до спискова, какви се замишљају и желе никако да се дође. Нека

се мисли и ради како се хоће, али ми велимо, да су команде, које врше послове формације, нарочито пуковске окружне команде, у једном формационом хаосу и да су то у неку руку нека своја врста слагалишта од сваке врсте нагомиланих спискова и аката, у којима се неће моћи да разберу не само они, којима падне у део да по тим мртвим хартијама формирају живе трупе и јединице војске, него ни сами творци тога непроизводнога производа.

Вођења неког рачуна о броју и категорији обвезника, наравно, мора бити. По томе и спискови о њима, као и о стоци, која се од народа узима, безусловно су потребни и морају се негде и некако водити. Но то не значи да су спискови све и сва, нити да се без спискова наше системе не може да оствари формација. Напротив, та је система баш и узрок те посао на формацији не иде нормалним током и не ставља у изглед да ће се наша формација ма кад-тад завршити са жељеним успехом. Место да је јасна, проста и, главно, кратка и практична, та је система конгломерат спискова и одвратне канцеларштине. Тих списова има тако много и таквог облика, да они не само неће бити никад готови и исправни, чему се тако неурачунљиво тежи, већ да они собом, својим постојањем као што су, и особењачким вођењем уз махниту преписку, сличну оној о Сретену скретничару, засењују и потискују ове друге радове, који су, ако не и важнији, а оно, свакојако, важни као и спискови, и без извршења којих не сме се, ако се поле разуме важност дела, ни замислити сазив пописане масе, а још мање рачунати, да ће се та маса, кад се сазове, моћи довести у ред бар као нека врста војске и од неке озбиљне бојне вредности.

(Наставиће се)

СТОЈАН МУТИКАША

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ

(НАСТАВАК)

XXII

Газдиница Анђа, пошто се мало прибрала од „тешкога ударца“ који јој је нанијела смрт газда Симина, опет се поче састајати са пријама и са комшиницама, разабирајући: шта се у шехеру ради. Нарочито је вољела распитивати се о Роси, о ашиковању јој, — пазећи вјешто да се не изда, — и хвалила је Бошка као најбољу прилику њезину. На жалост, комшинице је нијесу могле задовољити својим одговорима, јер како је свако чудо за три дана, тако ни о Роси нијесу више рачуна водиле, нити су тачно знале: ко јој долази, ни са киме ашикује. Газдиница тада одабра други начин, како ће сазнати: да ли јој Стојан још иде. Она остави комшинице и поче сазивати некакве бабе чак из других махала. Звала их је под изговором, да од смрти газда Симине вјечито снива некакве страшне снове, па их је, као старије и искусније, молила за савјет: како би се тих снова опростила. Затим је, у разговору, прелазила на друге ствари и најпошље питала о Роси. Али ни бабе нијесу биле боље од комшиница. Ни оне јој нијесу знале одговорити онако, како би жељела. Газдиница Анђа отпрати их из куће, са разним поклонима, и са молбом, да јој опет дођу „на разговор“ и ако могну, да што више сазнају о Роси. Баби Гоши даде нај-

бољи поклон. Баба је стојала у Пексиној Махали гдје и Роса, те је могла боље и пазити на њу. Осим тога она је прослављена у читавоме шехеру као добра врачара и као доктор неки, јер је знала дивно бајати и бајањем лијечити сваку болест. Знала је и заваривати угљевље, осијецати крaснице и лијечити струну, те је имала слободан приступ у све богатије и сиромашније куће. Могла је, дакле, слободно отићи и Роси и понудити јој се, по упуству газдинице Анђе „да јој опсихири драгога, те да махнита за њом", а на тај начин најлакше сазнати: ко је тај драги, што је Роси срце освојио?

Баба Гоша радо се примила повјерене јој улоге. Онако стара, изнемогла, повијена као гудало, опирући се на танак штап који је некада служио као држаље нечије амбреле, одмах је пошла Пексиној Махали и упутила се Росиној кући. Није хтјела ни отпочинути, ни предахнути као обично. Поклон газдинице Анђе, замотан у велику, шарену бошчу, чврсто је држала под пазухом и, гледајући на њега, ишла је још брже. Дошавши до Росиних врата зазвеча алком и, направивши насмијано лице, уђе у авлију.

— Знам, да ми се нијеси надала, — зацака враниним гласом, опазивши Росу, како сједи пред собом и на широкој тепсији чисти пиринач.

— А ко би ти се над'о, кад ми ријетко дођеш, — дочека Роса љубазно, па спусти тепсију на тле и устаде. — Од кад те нијесам вишђела! рече, пољубивши бабу у руку.

— Ех, ех, шћерице, ђутурум сам ја, па не могу ходати к'о прије, — одговори баба, сједајући на праг собни. — Године су, шћерице моја, старос'...

— А шта те сад мени доћерало, бако? — запита Роса гледајући је пажљиво.

— А беспослена се свратила, шћерце, — дочека баба силом стењући и претварајући се изморeном. — Пошла сам дома, па се уморила... „Е хајде" велим „да сврнем мало у наше Росе, па да починем"... Ова ми је кућа одвазда драга. Док ти је покојна мајка жива била, ја сам сврaћала сваки дан, па смо јегленисале и пиле кахву. Добра је душа била, Бог јој дао царство небеско, и била је кућаница и паметница, к'о једна по једна...

При спомену мајке, Роса уздахну и сједе поред бабе.

— Покој јој души! — шапну и она.

— Па, ето, и због ње мртве свратила би се, — настави баба живље и као са неким заносом. — Ти си шћи њезина, па треба да те видим и да се упитамо за здравље. Да сам могла дошла би ти и прије, ама велим ти: „старос' не да“...

Баба Гоша почину мало, загледа се добро у лице Росино. и забринуто поче вртити главом.

— Блиједа си ми, — рече тихо. — Теби нешто има...

— Ништа, бако, душе ми, — дочека Роса, старајући се, да јаглуком заклопи лице од оштра бабина погледа. — Ја сам вазда 'вака...

— Нијеси, нијеси, шћерце, — гакну баба, отурујући јаглук и пипајући је по челу. — Знам ја тебе... Има теби нешто, што те мори... Нешто тебе гризе у прсима.

— Ништа, — шапатом одговори Роса и обори очи.

Баба је ухвати за руку и погледа јој у длан.

— Не можеш ти то од мене сакрит', — дочека јаче. — Ево ја по длану видим, да је 'нако к'о што ја велим. Тебе мори нешто, па не можеш ни да пијеш, ни да једеш, ни да спаваш... Рђаво је то, шћерице...

Роса отрже руку и сакри је у бошчу.

— Ама кажем ти, да није ништа, — опет прошапта.

Баба се замисли мало и опет је погледа.

— Е, сад ја ћу знат' шта је, — рече. — Ако буде што рђаво, можемо наћ' лијека.

И завуче руку у дубоки џеп подераних димија и извуче отуда пуну шаку граха. Грах разасу по тлима и подијели га у купе: све по четири зрна у једну купу.

— Виђећемо ми, — рече опет, лукаво се осмјехнувши. — Грах ће мени казат' све, што ми ти не би казала.

Баба Гоша подними се и, шапућући нешто, загледа се у грах.

— Знам ја, шта тебе мори, шћерце, — рече затим, не одвајајући очију од граха. — Има једно младо, кршно момче, што ти је запело за око, па не мислиш ни о ком на свијету него о њему. Лијеп је, објешењак један, и умије да украде срце у ђевојке. И не уздишеш само ти за њим, него уздишу још многе...

— А он? Уздише ли он још за којом? — брзо упаде Роса, заборављајући се, и наднесе се над грах, као да би и она да што прочита из њега.

— Он... он гледа тебе, — шапну баба и погледа је испод ока. — Драга си му, то се види... Ама ти одавно није долазио.

— А долазио је и синоћ, — опет упаде Роса, непрестано гледајући у грах.

— Не велим ја, да није синоћ долазио, — као љутито дочека баба. — Само кажем, да не долази често...

Роса уздахну:

— Како кад!

— Е видиш, — настави баба и показа јој на грах, — чини ми се, к'о да му неко смета, да ти долази. Неко му смета и да се не ожени брже, и неће се, шћерце, оженит'...

— А он вели: кроз три мјесеца! — уплете се Роса и гурну у грах. — Лаже ти грах, лаже!

— Па дуга су три мјесеца, — дочека баба и одгурну јој руку. — А грах не лаже!... Хоћеш ли да ти погодим и име момку?... Име... име му је Никола...

— Ха, ха, ха, — засмија се Роса и заташна рукама. — Ето видиш, да лаже!... Стојан му је име, а није Никола!...

И гурну руком у бабин грах и разасу га по својој авлији.

Други дан отишла је баба Гоша газдиници Анђи и, измамивши јој још масније поклон, испричала јој све, шта је говорила са Росом и како је искушала. Газдиница Анђа саслушала је читав извјештај мирно и тек кад је баба отишла, отрже једну гранчицу лозову па, кидајући је, узнемирено поче ходати по авлији.

— И прексиноћ јој био! — проциједи кроз зубе. — Запријетила му, да јој не иђе, а он за инад... Кундурџијекој шћери воли него мени!... И још у мојој кући живи и мој хлеб једе. Дочеп'о се мога мала, па мисли, нико му ништа не може...

Газдиница стиште шаке и нарогуши се, као да ће јуриширати на некога.

— Е, виђећемо ко је господар! — викну готово на глас. — Вечерас ћемо знати ко је баша а ко је субаша!...

Кад је Стојан дошао из магазе, дочекала га је хладно. Није му хтјела ништа одговорити, ни кад јој назвао добар вече, нити је, по обичају, погледала за њим, кад је оставио кључеве на њихово мјесто. Ћутећи изнијела је и вечеру и тобоже сјела да једе, али, окусивши прва три залогаја, баци виљушку и измакну се. Тек пошто је Стојан вечерао и пошто је дигла испред њега празне сахане, сједе на шилту и окрену му се.

— Чини ми се, да сам ти говорила, да више не идеш оној кундурџијиној шћери, — поче развлачећи, старајући се, да савлада гнев и да се одмах не развиче.

— Јеси, — мирно одговори Стојан.

— А ти си јој ишʼо...

— Нијесам.

— Јеси. Био си и прексиноћ. Нијесам се одвојила од свијета, па да ми нема ко казати...

Стојан се посмјехну.

— Па шта је ако сам и био? — запита.

У газдиници узаврије крв, прекипи и хтједе планути. Ипак се некако савлада и уздржа.

— Бива, ти не слушаш оно, што ја говорим?

— Нијесам више момче, па да слушам...

— А знаш ли, како сам ти онда запријетила?

— Знам.

Газдиницу изневрјери стрпљење и сикну као гуја:

— Е кад знаш, онда знај и то, да ја нијесам џаба пријетила! Шта си ми ти? Ко си ми ти?... Био си ортак неколико и то ти је све... Одма шјутра одбројаћу ја теби што си зарадио, па пртљај куд хоћеш... А шта ћеш имати?... Бићеш мало зенђилији од каква бакалчића јали од кога кундурџије. Остало је све моје, моје, моје! Моја магаза, моја кућа, моја роба, мој тефтер, моје паре! Све моје, моје, моје! Ја ћу вазда̂н остатʼ газдиница кʼо што сам и била, а ти фукара кʼо и та твоја, та... како јеј је име?... шћи кундурџијска...

Газдиница није говорила, него викала, не стајући, не предишући. Није чак могла ни сједити од зо̂ра, него устала, па му стиснуте шаке надњијела над главу, као да ће га тога часа у прах сатрати.

— А мислиш ли ти, да ја не могу без тебе? — окреса Стојан, коме једва западе да дође до ријечи. — Док је мени ових десетноката, могу ја живити.

— Живи, живи! — пакосно зацича она и опет му наднесе шаке над главу. — Знам и ја да ћеш живити, ама како?... Нема свађе ʼваке згоде... До сад си био кʼо неки газда, а шта ћеш битʼ од сад?... Ни газда Ђорђије неће те више!... Узʼо је онога твога... онога кривошијастог... па се покајʼо, па ће и њега пушћати... Сад он неће никако ортака... Како ћеш сад?..

— Како ми Бог да!...

Газдиница, задихана и изморена виком, застаде, па се окрену у страну и изненада бризну у плач.

— Ја сам тебе гледала к'о свога рођенога, — поче мекше и блажије. — Кад си са села дош'о какав си био? Ја сам те оћенула, обула, хранила, пазила... Ко ти је израдио прву плаћу? Ко те калфом намјестио? Ко те увео у ортаклук? И пошто сам те начинила чојеком, окрен'о си ми леђа и тако ми зафаљујеш. Зафаљује ли се тако, а?

— Теби фала за све што си ми учинила, одговори Стојан подижући капу. — Ја то не могу никад заборавит'... Ама нијесам ја више ни калфа ни шегрт, па да се са мном тако разговара... Ко ће мени забранит' да иђем куд хоћу и да говорим с ким хоћу?...

— Ја ти и не забрањујем ништа, — живо упаде газдиница. — Ништа ти нијесам забранила, осим да иђеш оној... никако јој имена не знам... фукарашици једној... Шта ће ти она?

— Драга ми.

— Па добро, — осијече газдиница, опет савлађујући гнев. — Ето нек ти је и драга, ама мислиш ли се ти оженити њоме? Пада ли ти на памет, да она нема ниђе ништа? Од чега ћете живити? Жена неће лажи него ражи, а чиме ћеш је хранити? Па кад вас ђеца опколе, па болес' у кући, па весеља, па окле ћеш трошит' за све то? Јеси ли и то смислио?

— Па... како живе други, — промуца Стојан некако постиђено и обори главу.

— Други раде и теже послове, — одушевљено настави газдиница, осокољена његовом забуном. — Ти си научен живит' к'о ага, а хоћеш ли сјутра прифатит' за чекић, за иглу, јали за мотику, да ђецу прехраниш? Нијесу више твоје руке за тога!

— Док је здравља... све је лахко, — одговори Стојан још тише и понизније.

Газдиница му приступи ближе, ухвати га за браду и подиже му главу као онда, док је млађи био.

— А ко тебе гони одовлен? — запита меко и љубазно. — Зар ти нијеси к'о домаћин у овој кући и зар не би мог'о бит'? Ти знаш, да је ово све моје, могло би бит' и твоје, само да си паметнији... Зар би ти ружно било, кад би ти ја била домаћица?

Стојан је погледа зачуђено.

— Ти?

— Што се к'о чудиш? — хитно упаде она. — Знамо се ми добро... Зар ти мислиш, да ја не би пошла за те?

— И не би се бојала свијета?

— Нијесам га се бојала прије, па нећу ни сад.

Он одмахну руком.

— То не може бити, — рече.

— Рашта?

— Дао сам ријеч Роси, а не могу слагат'... Ђевојка ми је драга, а ни ја њојзи нијесам мрзак.

Газдиница се засмија.

— Е, баш си дијете! — узвикну. — Колико момака на свијету оставе ђевојке, па ништа. Учине чак и бруку шњима и оставе их... А ти само дао ријеч и, чудна ми чуда, неће момак да слаже!... Међер још не знаш, шта се у свијету дешава.

— Не знаш ти њу, — упаде јој Стојан у ријеч. — Добра је то ђевојка... Није она к'о друге... Грехота је оставит'...

— Нема ту никакве грехоте, — оштро осијече газдиница. — Ту ти замјерит' неће ни Бог ни људи. Јуче ти се свиђала, данас ти се не свиђа. Нека нађе она прилику према себи, а ти јој и нијеси прилика. Помисли болан: ако је оставиш, све ће бит' твоје, што је било газда Симино. Све. Кроз по године, ако хоћеш, можеш бит' међу првијем газдама и да те свак пази и почитује к'о газду... Кад би ти сам стек'о ов'лики мал? Мог'о би се мучит' читава вијека, па да не стечеш ни половину...

— То ти је истина, — уздахну Стојан.

Газдиница се осмјехну.

— Па јеси ли махнит, да све ово оставиш, а да одеш сиротовати? Бог ти даје, а ђаво ти не да. Други, на твоме мјесту, не би се мислио ни часа, а ти ту растежеш, к'о да је она... та твоја кундурџијина шћи, вила загоркиња.

Стојан се дохвати за брк, увуче га међу зубе и поче грицкати.

— Не знаш ти како је мени, — шапну.

— Како ти је да ти је, ја се на то не окрећем, — дочека газдиница, поносито се исправљајући. — Ја сам ти казала што сам знала, па бирај. Ето ти ноћи, па се добро смисли! Ако ти је дража она, а ти шјутра пртљај из куће; ако сам ти ја дража, дај ми одмах прстен и кроз по године нека буде свадба.

Стојан се, лагано диже и, не говорећи ништа, пође у своју собу. Извали се онако обучен, на већ прострт душек и дуго лежаше непомичан, замишљен, суморан. Чинило му се, да једнако слуша газдиницу како пријети, виче, цичи, и као да је гледа пред собом љутиту, уплакану, бијесну, са искривљеним

лицем и стиснутим шакама. Како ли је ружна, одвратна, гадна! Први пут види је пред собом оваку и први пут му и изгледа овако ружна. Уста јој велика, крива, запјенушана; очи исколачене, страшне, пакосне, с испод њих се модре два прстена, опкољени мрежастим борама, каквих до сада ни видио није. И тако помамна, стара, нуди му се за жену, да живи с њоме до суђенога дана!... А Роса?... Лијепа, мила, пуна снаге, живота, младости! Како је пријатно гледати њу, са оним вјечитим осмијехом на лицу и јамицама на образима! Па очи њене, онај напућени носић, сочне губице, како је све то лијепо! И све то он је љубио по стотину пута, слушајући јој стидљиви шапат и осјећајући како му дрхће у наручју као ухваћена птица...

Стојан се одуприје лактовима о јастуке и диже се са душека.

— И ја њу да оставим? Да оставим 'нако благо, 'наку душу? — запита сам себе. — Пушћала се мени у руке, предала ми се, и сад да је оставим?

И сјети се, како јој је говорио о свадби и о живовању након свадбе. Причао јој, како ће је љубити, миловати, привијати уза се, тепати јој... И као да је гледа пред собом, како му се примакла у танкој, провидној кошуљици, са голим плећима, прсима и мишицама, по којима се разасула густа, црна коса, па му спустила руку на раме и напућила уснице и иште пољубац...

— Ух ух! — одхукну он, па устаде и поче ходати по соби. — Па како сам јој говорио, шта ћу радити кад стечем сина!.. Па друга ђеца кад ме опколе, почну ме чупат' за бркове, јахати по мени и тепати: „бабо“...

Ту застаде и обори главу. Падоше му на памет ријечи газдиничине: шта ће бити кад га опколе дјеца и како ће их хранити? Прислони се леђима уза зид и поче срачунавати: колики би могао бити његов дио, ако се подијели са газдиницом? Рачунао је дуго, бројао у прсте и шарао по обијељеноме зиду. Најпошље се окани свега.

— Газдиница право каже, — прошапта. — Шта ја имам? Са оно мало пара не могу ни радит' љуцки, а камо ли прехрањивати жену и ђецу... И онда сиротиња!... Сиротујемо заједно, мучимо се и никад напријед. Па још болес' у кући, па да ми се што животу деси...

Малопрашња Росина слика ишчезе му сасвим испред очију и сад је гледао само сиротињу око себе. Јуче је на чаршији видио дијете покојнога бакала Петра, видио га у ритама, босо-

ного, јадно, мршаво, како га воде у хапс, што је украло сомун од некаква екмечије. А покојни Петар има још троје дјеце и сви су, сигурно, онако гладни и сви ће красти... А зар би његова дјеца била боља, кад би њега нестало? Зар и њих не би могли водити у хапс, па кад неко запита: „чија су“, да им одговоре: „то су ђеца Стојана Мутикаше, никоговића и ничијега сина“...

— Боже мој, шта ће са мном бити? — јекну Стојан и опет се завали на душек. — Сиротиња и селу је тешка... А газда могу бит’ кроз по године... прави газда...

Кад се свануло, он отвори сандук, гдје су му стајале хаљине, па извади Росин јаглук и онај каранфил, што му га најприје дала. Обоје сиртља у њедра. Затим се лагано спусти низа степенице, сиђе газдиници у собу и пружи јој руку.

— Мислио сам се и мислио читаву ноћ, — рече промуклим и тупим гласом. — Мучно сам се: коју ћу одабрати?... И ето... Бог је зар тако наредио... а ја сам одабрао тебе...

XXIII

Кад је стигао у магазу, не хтједе ни распремати ни уређивати ствари, као обично, него одмах сједе крај чекмеџе и прихвати за перо.

— Не смијем друкчије казат’ Роси, него писмено, — шапну. — Неби јој смио погледат’ у очи и казат’: „ја те нећу“ да ми ко поклони читав шехер... ’вако је лакше... Барем је нећу гледат’ како плаче и како се мучи.

Па измахну руком изнад хартије и полако, размишљајући и чупкајући се за брк, поче писати:

Драга Росо ја сад немогу изове коже и другами бит не може него да ти рекнем да те никако немогу узети Није то какоје жуђено него како је суђено анама се пише дасе невидимо више Била сими драга ко Богомајка преблага и уздисосам затобом ама све џаба Газдиница Анђа помрсила намје рачуне и није гледала нанашу муку него ми је пружила руку и јасам јој је стисно јер би одглади

ко парии свисно тећу се вјенчат' с њоме кроз шес' мјесеци Срцеми зебе јермије жао тебе ама садје све готово и уварен пилав нетреба воде сипат Шаљемти твој јаглук и карамфил први којими срце смрви итакоти помого јован свети немојме клети јер није моја кривња и јерје све Бог наредио давако буде ашто нареди он мора поднијет и коњ

Прими искрену поздрав

Стојан Мутикаша

Писмо уметну у јаглук заједно са карамфилом, све обмота хартијом и утегну канапом. Чим је опазио шегрта, предаде му, шаљући узгред хиљаду поздрава Роси.

— Ово ће бит' нешто фино, чим је ов'лико? — запита шегрт намигујући.

— Вићећеш, — одговори Стојан хладно и окрете му леђа.

Шегрт стрпа пакетић у њедра, објешењачки заврти главом и намигну још једном, па трком полети кући.

— Дај бакшиш! — весело довикну Роси, која је готовила ручак. — Носим ти нешто поголемо, ама се не даје без велика бакшиша.

Роса остави тенџеру и, тарући од дима сузне очи приближи му се.

— А шта је? — запита.

— Нешто лијепо, — одговори шегрт и потегну пакетић из њедара. — Дај бакшиш, па ћеш вићети!

Роса се осмијехну, завуче руку у џеп и пружи му неколико гроша.

— Дај то амо! — рече брзо. — И мени се чини, да је нешто лијепо!

И оте му пакетић из руке, пољуби га, па утрча у собу. Затвори врата, подуприје их столицом, да је не би ко изненада затекао при читању и поче размотавати. Опазивши јаглук само застаде, спушти га поред себе, па рашири писмо.

— Шта ли му је ово? — запита зачуђено, читајући почетак. — Какав је ово вјетар окрен'о?

Али чим прочита неколико ретка даље, поче блиједети, па поклопи очи рукама и, прислонивши се уз прозор пригушено цикну:

— Куку мени!

Више нити је знала нити је могла што изговорити. Вреле сузе наврцјеше јој на очи, заплака, па се спусти на тле, и заронивши главу у старе, изблиједеле јастуке, јецала је дуго... дуго...

Пошто се сита исплакала, опет се подиже и узе писмо. Прочита га још једном, прочита пажљиво, па га скушља и искида у комаде. Узе и каранфил, и њега искида и све поче газити ногама.

— Махнита сам била, што сам рђи вјеровала, — рече, кидајући све бјешње и газећи непрестано. — Махнита што сам пушћала да ме дотакне руком, а камо ли да грли и љуби... И још има образа да пише и да моли да га не кунем...

Ту застаде. Одгурну ногом и јаглук и комадиће писма, па приступи кандиоцу, што је висило пред иконом светога Николе, и упали га. Прекрсти се и целива икону.

— Тешка је клетва ђевојачка, када куне до Бога се чује, — рече и подиже руке према икони. — О, молим ти се свети Никола и лијепа славо божија, ти га порази! Нико ме не може осветит' осим тебе! Удри га, Боже и свети Никола, да му се сјеме затре, да никакве радости не дочека, да му сваки Божић на зло осване, а свака срећа да побегне од њега. Уби га, Боже, к'о што је он мене јадницу убио... уби...

И опет стаде. Окрену се од иконе, па сједе на прозор и наслони чело на демире.

— Какве ми је фајде што кунем, кад га вратит' нећу, — рече. — Каква је фајда кад језик куне, а срце не може? Оставио ме, бацио ме, а опет ми драг... драг... Куку мени, како ћу живити без њега!

И опет заплака.

А Стојан је, у то доба, већ и честитке примао. Глас, како ће се вјенчати са газдиницом Анђом пронио се по читаву шехеру и направио грдну сензацију. Међу газде као да је гром ударио, па само што трче један другоме и питају: „јеси ли чуо?...“ Газда Радован непрестано таре зној са чела и непрестано уздише, како ће „онај копиљан још више побјеснети, кад сва она сермија буде његова“. Он прорицаше, да ће Стојан бити у стању да затвори сву чаршију, те је предлагао да сви трговци затворе магазе и да се прихвате какva другога посла. Прије су се некако и надали, да ће им поћи за руком завадити га са газдиницом Анђом и, као најопаснијега конкурента, истиснути из чаршије, а сада им и та нада пропаде. Једини газда Ђорђије

што се показао најприсебнији. Он је предложио, да је најпаметније са Стојаном, као новим газдом, помирити се сасвим, честитати му „весеље“ и на тај начин утишати га, да и даље не виче... Жене су биле још узбуђеније. Оне, које се надаху да ће им Стојан бити зет, почеше кудити и њега и газдиницу. За њега рекоше, да је „проста сељачина“, дошао, који је дигао нос и усудио се погледати на шехерске дјевојке, „а свакој би боље било да у воду скочи, него да за њега пође“. Газдиницу називаше подшмигушом и успаљеницом, која није била у стању да „онаквога ђувеглију“ жали ни неколико мјесеца, него полази за свога „чорбалока“, што јој је до јуче воду носио и суде прао. Казаше, да она није била чиста ни као дјевојка, да се и прије о њој „свашта причало“ али је газда Симо из блата извукао и увукао међу газдинице. И набројале су јој још триста мана и грдно је изгрдиле, док се најпошље и оне не стишаше мало, те, попут газда, закључише, да ипак треба да оду и да јој честитају...

Стојан је изгледао весео и задовољан, кад су му долазили честитари. Дочекивао их је са веселим усклицима и одмах их частио и кахвом и духаном. Радовао се, што му се поклања толика пажња и топло захваљивао на лијепим жељама. Благослови су се осипали са обје стране. Честитари су му благосиљали и девето кољено, молећи Бога, да му даде свега и свачега, а Стојан је благосиљао њих и молио још више. Газда Ђорђије додао је и то, да се ни свадби рођенога сина толико обрадовао не би колико његовој и напријед је изјавио, да ће се радо примити да буде стари сват; а газда Радован се заклињао, како је он сам хтио говорити газдиници Анђи, нека за мужа не узме никога другог док је на Стојану главе. Сваки је, уз то, нашао за вриједно и посавјетовати Стојана и, тек пред вече, поусталали су и пошли из магазе.

Кад су се сви растали и разишли, у магазу уљезе — Бошко. Мргодан и љутит, као обично, нити хтједе назвати добар вече ни пружити руке, него сједе на столицу и крвничким погледом премјери Стојана.

— А што ти остави ону ђевојку, црн ти образ? — запита оштро и набусито, ударивши се руком по кољену.

— Оставио сам је теби за љубав, — осмјехну се Стојан, сједнувши према њему.

— Лажеш! — викну Бошко, искезивши зубе као раздражено псето. — Све, што ти говориш, све лажеш!

Стојан се узвали на столицу и поче се климатати.

— Ја ти велим, да је због тога, — опет рече.

— Лажеш! — дочека Бошко јаче. — Ти си орјатин један, поганов, никоговић!... Како те срце не заболи, кад помислиш, да ће она плакат' к'о кукавица и да ће јој се свак ругат' због тебе?... Сирота је она, па је грехота! Како те не пеку њезине сузе, отпадниче божји?

Стојан се силом засмеја и повуче столицу ближе.

— Узми је ти, — поче полако меким, болећивим гласом. — Добра је она ђевојка... Ако је узмеш, сретан ћеш бит' с њоме...

— Знам ја то и без тебе, — упаде Бошко уздишући. — Уз'о би ја њу и волио јој, вего икаквој газдинској шћерп. Ама како ћу, кад си јој ти мозгом завртио, па ни о коме и не мисли вего о теби.

— Сад сам је ја оставио и тебе ће једва дочекати, — дочека Стојан.

Бошко заврти главом.

— Неће, — осијече. — Откако сам диг'о руку на те, неће ни да ме погледа. Обилазио сам јој око врата толико пута и куш'о да запођенем разговор, па бош! Вазда ми окрене леђа.

— Сад ти их неће окренут'... Сад сам јој ја мржи, — наглаcи Стојан јаче.

— Јок, јок! Знам ја њу! — дочека Бошко и опет се удари по кољену. — Драг си јој ти и сад... И сад да одеш, па да јој три лијепе ријечи проговориш, све ће заборавит'...

Стојан се поносито осмјехну и поче увијати брк.

— А ти јој говори на ме, па нек ме омрзне, — рече.

— Лако је то рећ', — отегну Бошко, — ама није учинити. Немам ја толико памети за такије' послова...

— А ти јој лажи, — опет ће Стојан. — Кажи, како сам ти ја прич'о, да сам је грлио и љубио.

— Лажеш! — дрекну Бошко и измахну шаком да га удари.

Стојан га ухвати и одгурну му руку.

— Ама не кажем ја да је истина, него јој ти тако лажи! — рече. — Кад јој то кажеш, одмах ће ме омрзнути.

— Јок, одлучно осијече Бошко. — Нећу ја тако лагати... Не би ја њојзи то рек'о за све пет Јевропа.

— Онда и нема ништа, одговори Стојан слијежући раменима.

Бошко устаде.

— И баш ћеш је оставит'? — запита.

— Оставио сам...

— Е видиш, с тога сам ти и дош'о!... Дош'о сам, да ти рекнем, е си копиљан, хунцут, галијот, шкутор, лутор и никаква вјера... Ти немаш ни срца, ни образа, ни душе, ни поштења... Запиши, да ти је све ово каз'о махнити Бошко. Ако сам и махнит, поштенији сам од тебе... И све ти то јопет притврђујем и потврђујем, па ако ти је криво, ено ти Округлога Суда и тужи ме пред све седам краљева, не било ти за душу...

Па из пуних уста пљуну Стојану на образ и изађе из магазе.

XXIV

Стојан је и другога дана непрестано примао честитке и најпошље, изморен, раније затвори магазу, па крену кући, да се поред своје вјеренице одмори. Хтио је да заокрене каквим ћор-сокаком и да се сакрије испред многих погледа радознале свјетине, која га је сада посматрала као какво чудовиште, али, као за инат, на свакоме кораку сусретали су га нови честитари, задржавали га и приморавали, да саслуша и њихове жеље и благослове. Сви су му пријатељски стезали руку, смјешкали се, куцкали га по рамену, намигивали... И кад је мислио, да се већ опростио свакога и приближио кући, опколише га са двије стране три нова јарана: Перо, Васо и Нико.

— А ђе си ти? Куда се сакриваш? — заграјаше сва тројица у један глас, хватајући га за мишице.

— Не сакривам се, — одговори он отимајући се. — Ко хоће, може ме вазда виђет' у магази.

— А зар нас нећеш частит'?

— Зар се мислиш тако јевтино извућ'?

— Жени се, а да не части!

Сва тројица стегоше га још јаче и повукоше за собом. Бадава се отимао и викао како има прешна посла, бадава се љутио, они га нијесу слушали. Вукли су га све брже. Вукли га право Јургунском Сокаку у познату нам Катину механу.

— Ама пушћите ме, браћо, барем вечерас, — молио је Стојан, пошто су већ дошли до механе. — Други пут кад гођ хоћете, частићу вас.

— Нêт ти нас преварит', соколе, — дочека Васо церекајући се. — Знамо ми тебе... А кога једном уловимо тога не пуштамо.

И гурну га у механу са таком снагом, да је Стојан затетурао и пао у наручја једноме голобрадоме Швапчету, које испијаше вино. Швапче дрекну за помоћ и изврну се са столицом заједно, а Стојан се опет саплете и леђима грухну у оближњи сто, па преvали и филџане и ракију, коју су из кахвенога ибрика испијали два полупијана бега. Сва тројица газдића грохотом се засмијаше при Стојанову посрћању и тек пошто се мало прибрао, утишаше се и повукоше га своме столу.

— Като, злато, донеси нам вина, ако хоћеш да је механа мирна! — дрекну Васо и затресе столицом тако силно, да се оно Швапче поново преплаши и умало се поново не изврну.

— Стојан плаћа! — додаде Перо.

— Хоће момче да се окући, па се сад растаје са механама и са јаранима!

— Лакше, браћо, лакше, — поче их шапатом молити Стојан. — Немојте, да ме и овђе свијет гледа к'о међеда каква.

— А што? Зар ти је мрско што се жениш? — запита Васо.

— Не може ми бит' мрско, — одговори Стојан. — Ама не треба да се и по механама о томе говори.

Ката донесе вино и сједе поред њих. Од велика посла заруменила се мимо обично, а кошуљу на прсима мало разабрала, те јој се лијепо виде попут лабудових крила бијела њедра. Десном руком загрли Васу и немарно очешљану главу спусти му на раме.

— Како те данас грло служи? — запита Перо, штипкајући је за подвољак.

— К'о и вазда.

— Би ли могла мало запјевати?

— Треба прије да залијем вином, јер без тога не ваља.

Перо дохвати боцу и наточи све чаше. Затим се подиже, накашља се, поправи мало антерију и погледа у Стојана.

— Ову ћемо прву у твоје здравље и у здравље твоје Анђе. — викну. — Бог нека наредн, да вам се звијезде пољубе и да вам у кући буде свакога хајира и берићета. Ове се године вјенчавали, а до године ђецу кршћавали. Да Бог да, да и ти пођеш на Косово са својих девет синова к'о Југ Богдан и да ни

један не udari на те к'о Краљевић Марко на свог оца Вукашина...

Чаше зазвечаше и једно дугачко амин отегну се кроз механу. Сви испише наискап, а Ката распучи и јечерму на прсима и запјева из свега гласа:

Еј, што 'но ми се Травник замаглио,
Или гори, ил' га куга мори?
Еј, дјевојка га оком запалила...

— Ух! — врисну Перо, па из џепа заграби пуну шаку пара и сасу јој у њедра. — Ту-у ми пјевај!

А Васо опет измахну боцом и удари у зид. Сирото Шваписе опет скочи и не смједе се више ни окренути у механи, него, онако гологлаво, побјеже.

И заори се пјесма још јаче и настаде така граја и вриска да се збиља није знало „ни ко пије, ни ко плаћа“...

Након пуна два сахата изашли су из механе и упутили се чаршији. Сва три газдића били су пјани и тетурали су, а једини је Стојан био тријезан и право ишао. Ненаучен да пије много, он ни двије чаше није искапио, а све остало пролио је под астал, заваравајући им очи. Тако се и сачувао.

— Чујеш Стојане, — изненада узвикну Перо, чим су се мало поодмакли од механе. — Ми хоћемо да иђемо и у другу механу, а немамо пара... Дај нам зајми!

— Оклен ћу вам зајмити, ако Бога знате? — зачуди се Стојан. — Ђе су у мене паре?

— Има, има, — дочека Перо тепајући. — Зајми нам... Једна лијепа Швабичица наново је отворила механу, па ћемо јој отићи... Ја сам све своје паре бацио Кати, а за Швабичице треба ми више... Дај!

— Дај Стојане, — заграјаше и друга двојица. — Ух, болан, да знаш каква је, никад се оженио не би. Шта су наше ђевојке при њојзи!...

— К'о да је од воска!

— И љевша је и млађа од Кате!

Перо се приближи Стојану и ухвати га за прси.

— Дај пара, дај, дај, дај, ручицу ми дај! — поче пјевати.

— Ама немам ја пара, — осијече Стојан. — Све што има, све је Анђино, а она не зајимље.

— Макар и Анђино, — опет запјева Перо. — И није се Текелија и зајмиће Анђелија... Само дај!... Дај на признаницу, на интерез... Узми интереза колико хоћеш, ама дај...

— Узми интерез! — дочекаше и друга двојица.

Стојан застаде и погледа их.

— Касно је, браћо, — као брањаше се, али много мекше и љубазније. — Како ћу ја сад отварати магазу?

— Отварај!

Он се осмјехну и пође пред њима.

— Па лијепо, — рече. — Ходите!

Пошто је отворио магазу, упали малу, жмиркаву свијећицу и причврсти је на чекмеџу. Изнесе и дивит, перо хартију и рашири пред њима.

— Сад пишите признанице, — рече. — Колико коме треба, нека запише.

— Ја ћу први писати, — протепа Перо.

— Ја!

— Ја!

Сва тројица почеше се гурати око чекмеџе, инадећи се, псујући. Пери неко стаде на ногу, Нико се udари бедром о некакву столицу и Васо први дочепа се пера.

— Колико ти треба пара? — запита Стојан.

— Триста гроша, — отегну Васо.

— Онда пиши: признајем, да дугујем Анђи Вучибрковој покојнога Симе, триста и осамдесет гроша, које сам ја поштено примио у зајам и које ћу ја поштено вратити кроз шес' мјесеци...

— Ама пуно је осамдес' гроша, — замуца Васо и одгурну хартију.

— Анђа не да јефтиније, — мирно одговори Стојан.

— Није пуно! — упаде Перо, гурајући га лактом. — Није пуно, само кад има...

Након велике муке и препирања, сва тројица написаше признанице и предадоше их Стојану. Стојан их пажљиво прочита, добро им разгледа потписе и све остави у чекмеџу.

— Ево вам пара! — узвикну затим, трескајући пуном кесом и звекћући грошима и талијерима. — Ја вама дајем само на ваше потписе, а ни сједока не тражим...

— И не требују нама сједоци! — дочека Перо, па згрну паре и не бројећи их. — Можемо ми платит'... Имамо ми...

Кад су изашли из магазе, Стојан утрну свијећу, и весео, протрља руке:

— Ако су ме задржали до касније, барем су ми и платили лијепо, — рече. — И ово је један красан пос'о и добре су ми тице, само кад сам их намамио...

XXV

Лагано се низао дан за даном, док најпошље није освануо и дан свадбе Стојанове. На сред очишћене и лијепо уређене авлије, разиграло се велико коло комшијских дјевојака, а весела им пјесма ори се све јасније и гласније:

Поиграјте, бјеле ноге,
Хватајте се, бјеле руке,
Гледајте се, црне очи...

Око дјевојака врзају се неколика момка, шале се, пецкају их. Јегуља, који се помоћу Стојановом назвао бакалом, стао у сред кола, тапше рукама, трепће мишијим очима, отеже дугачком шијом и, загледајући свакој дјевојци у лице, ситно подврискује. Кривошија му стао иза леђа, пуну боцу ракије држи изнад главе и, пјевајући во Јордање, пријети дјевојкама, да ће их пошкропити њоме. Перо, Васо, Нико измакли се код врата, посједали по столицама и само пију. Они су тако „са стране“ посматрали дјевојке и полугласно дошаптавали један другоме своје примједбе: у које је љепша глава, која има виткији стас или шире кукове. Поред њих, око врата, окупила се силесија беспосленога свијета, понајвише дјеце, да гледа коло. Понека жена донијела је и дијете у нарамку, па гледа и, подсмјехујући се шапће другој, како ова или она дјевојка не зна играти и како су јој ноге теже него у медвједа. Дјеца се гуркају, ударају се и ногама и лактовима, старајући се, да се што ближе примакну вратним дирецима, како би могли уграбити који грош више, када се новци, помијешани са шећерлемама, разаспу млади над главом, на кућњеме прагу. Одраслији мушкарци само блену, чуде се, и тек по који испусти дубок уздах, ако га из кола погледа каква ђаволаста дјевојка...

И собе су пуне свијета. У једној засјеле саме газде, сватови, испијају ракију и егленишу. Пред њима стоји Стојан гологлав, обучен у најљепше рухо, држи послужавник у руци и

двори их. Данас је нешто збуњенији и стидљивији, па ако се који газда мало масније нашали, — а газда Ђорђије нарочито се волио масно шалити, — окреће главу у страну и стидљиво се смјешка. Газда Радован ухватио и ову прилику, да се стидљивоме и гуравоме газди Петру потужи на зла времена и на свијетско непоштење. Причао је, како има дужника који му по три године дугују, а неће да признају ни „поштени трговачки интерез барем осамнаес' на сто, него ишту по дванес' и по тринес' највише"... Газда Петар причињава се, као да сав разговор пажљиво слуша, а ухо је више окренуо према бакалу Марку који је почео причати комшијама о овогодишњим цијенама грожђа... Разговор је сасвим живахније и веселије текао у соби, гдје су биле саме жене, „јенђије". Оне посједале по миндерлуцима и шилтама око газдинице Анђе, коју су обукле као младу и пребациле јој дувак преко лица, и, испијајући кахву кикоћу се као луде. На сваку ријеч, коју нека проговори, све ударе у смијех! А говорило се и није ни о чеме другоме, осим о старим свадбама, о својим младожењама и о меденим ноћима и мјесецима...

У читавој кући врело је као у пчелињаку!

Свак се забављао на свој начин и готово никоме не би пало на памет да се на вјенчање иде, да газда Ђорђије као старн сват, није то поменуо и отјерао младожењу у цркву, нека он „измакне мало прије сватова", јер „није у реду да заједно иду".

Послије вјенчања развеселише се још више. Дође, однекуда, неколико непозваних дјевојака и коло се још више рашири. Момци, прилично загријани ракијом, такођер се ухватише с њима, пјевајући из свега грла, а сва дјеца, жене, људи, што су стајали испред врата, нагрнуше у авлију. Одомаћише се и почеше грајати колико и сватови, ни мало не марећи ни за псовке ни за пријетње сватовске.

Сад нам Милка коло води,
Какве Милка црне очи има.

пјевају они из кола, а незване придошлице окупиле се у један круг, па још гласније извијају:

Трепетљика трепетала,
Пуна бисера,
Ови наши бијели двори
Пуни весеља.

и њихова пјесма заглушива прву и разлијеже се још даље кроз махалу.

— Ама, браћо, пустите ви нас саме да пјевамо, — моли их Кривошија. — Ви сте честитари, па ако хоћете честитајте, попите коју ракију и хајдете, а ми к'о сватови пјеваћемо.

— Пјевајте, брате, ми вам не бранимо, — одговарају придошлице мирно. — Ви слободно... к'о у својој кући...

— Ама сметате нам, — дочекује Кривошија. — Не чује нам се пјесма.

— А ви нама ич не сметате, — опет одговарају придошлице. — Ми дозвољавамо, брате... Ви само слободно...

Тако се препиру неколико минута, па опет почињу пјевати и опет извија сваки своју пјесму као и прије.

Међутим награнуше и честитари из чаршије. По три, по четири и по пет, у једној групи, дођу, прогурају се кроз играче, и пјеваче и честитају Стојану. Стојан их дочекује у соби, гдје су сједиле газде, захваљује свакоме и свакога нуди духаном и ракијом. У лицу се заруменио јаче него јутрос, а крупан зној пробио га по челу и циједи му се низ нос и низ образе. Сад се већ није толико стидио при пецкањима, него се смјешкао и добовао прстима по послужавнику, а у себи бројао је: колико му је честитара до сада дошло и памтио је свакога, који је умио да му, уз чашицу, по неколико лијепих ријечи проговори. Каткада би оставио послужавник и, као у некоме послу, отишао међу жене, гдје је сједила Анђа, и ако је није смио погледати. Повртио би се мало по соби, проговорио са којом женом и опет пошао натраг.

— А што се не погледате? — као у шали запита која жена и зауставља га.

— Нека... имам посла... — одговара он гледајући у страну, јер је врло добро знао, да би му баш прва питачица замјерила, ако би погледао Анђу.

— Пусти их... Имаће се они када гледати, — дочекује друга и испотаје намигује на остале. — Неће вазда бити дан... Спустиће се и ноћ...

— Хи, хи, хи, — као постиђено засмију се све жене, осим Анђе, а Стојан само одмахне рукама и опет бјежи међу газде...

Тек када се посједало за ручак, незване придошлице почеше се разилазити. Они, који су се случајно дочепали ракије и сами се частили, изгледали су расположени; други што

се нијесу могли дочепати пића, мргодили су се и отворено протествовали. Псовали су младожењу, као „цицију и поганога сина“, који не зна госте дочекати ни почастити и жалили су покојнога газда Симу, што је једноме „лопову“ оставио толико благо... И момци су се испустили из кола, те посједали за ручак, те су се још само дјевојке вртиле и пјевале, али већ слабије и као преко воље. А старије газде тек се сада распричале! Мотају залогаје, испијају вино и причају. Сјећају се прошлога времена и оних „златних дана“, када је, на примјер сам газда Ђорђије, који сад једва жваће, могао на чијој свадби појести три читаве погаче, половину јањета, петнаест јаја, на чимбур испечених, и попити пет ока вина, па да опет не буде ни потпуно сит ни напит. Други се хвале, како су могли играти од јутра до мрака, са малим одушкама, све по аршин отскачући од земље, те су по шест дана касније морали топити ноге у млакој води, да опет раскраве и уреде „подбијене жиле“. И сваки је знао понешто необично испричати из своје младости, а причао би и још необичније, да није дошао ред на крупне здравице, при којима је сваки, осим наздрављача, морао ћутати.

А најславнији наздрављач био је гурави и сипљиви газда Петар, кога су због говорничкога дара поштовали и старији и млађи и коме је увијек у дио падала част, да при свима свадбама и крсним именима буде долибаша.

— Браћо и дружино, — поче он ситним, рапавим гласом, сједећи прекрштених нога и гледајући само у чашу. — Ми, који смо се овђенака сакупили у овомера дому, које је наске наш Стојкан позв'о, да ми њемукара будемо сватови у његову бракосочетанију. И фала њемукара, који је наске зовн'о п није заборавио да наске зовне, који смо ми његови прави пријатељи а нијесмо душмани и лајавице, што лају на његакара к'о шарови и зељови. Ми, ако би и лајали, лајали би пријатељски к'о за свога брата и пријатеља. И када није заборавио да наске зовне, веґо је наске лијепо зовн'о, ми треба да му се помолимо за здравље и да викнемо: нека Бог поживи нашегара Стојкана и нашу Анђушу, нека ји подржи у слози, љубави и свакомера берићету. Куд пролазили, трагови им златни остајали. Ко на њи мрзио, он вавијек смрдио, убио га Господ мотиком кроз плот, кроз чибук се провлачио а у лули ноге прекрстио!...

— Живили! — заори се са свију страна и отегну се бесконачно: у с л и ш и Г о с п о д е ж е л а н и ј а н а ш а! Перо лагано

шапну Ники: „ах, да је овђе она швабичица, јали барем Ката, што би се теферичило,“ а Васо врисну и, научан да лупа штогод, пуном чашом удари о зид, те пошкропи вином читаву главу и нову кошуљу газда Радованову.

— Живили! — опет викну неко и испи нову чашу.

— Живили! — викнуше и остали.

— Ех, мајка му стара, нема газде Петра у сто шехера! — шапну бакал Марко Јегуљи. — Еве ми се сузе свртиле од његовије' ријечи...

— Оно је Глестон један, — дочека Јегуља важно. — Грехота, што је међу нама.

Разговор опет оживи. Сваки поче настављати гдје је прије здравице стао, само што се сад чешће испијале чаше. Нику, некако, обхрва сан и заспа као заклан, наслонивши се на Васино раме. Перо је такођер дријемао и климао се сједећи, не примјећујући оштре погледе очеве, којима га је премјеравао и потајно му је давао знакове, да се растријезни.

— А што се то не пјева? — грмну најпошље газда Ђорђије из свега грла, надајући се, да ће га барем тако разбудити. — Еј, ви момци! — Камо вам грла?

Перо се преплашено трже, погледа га и као за се, али ипак гласно, прогунђа: „неможе се без Кате пјевати“, па се опет накриви и поче дријемати. Једини Јегуља не хтједе се оглушити газдинскоме позиву, него изви шијом и пусти глас:

Еј у Мостару та зелена ливада,
С краја на крај ђулбехаром процвала...

— Како је оно даље? — запита, окренувши се бакалу Марку.

— Не знам ти ја, брате, пјесама, — снебивајући се одговори Марко.

— Е, не знам ни ја — дочека Јегуља и ућута као заливен.

— Ех, ех, какви сте ви момци? — окоси се газда Ђорђије, грмећи још јаче, само да разбуди Перу. — Док сам ја био у вашијем годинама, да сте ме чули. Само да сте чули!... Кад сам запјев'о у једној махали, чуло се у десету... Баш се у десету чуло!

Но узалуд је говорио, јер нити је могао разбудити Перу, — нити распалити кога, да запјева. Шта више, дријемеж као да поче прелазити и на друге. И газда Петар и газда Радован почеше се климати и склапати очи. Васо је још изгледао најчилији. Он је искапио још двије чаше, појео још два фрка пите

па видећи да нема с киме разговарати, изађе из собе, да потражи дјевојке. Оне су још биле на авлији и ако нијесу играле више. По двије по три разредиле се у мале групе и сашаптавале се. Једна само, лијепа, златнокоса и плавојка кћи газда Петрова, одвојила се у страну, сјела на ону газдиничину троножницу, па купи из крила малоприје узабране руже и златним концем веже их у ките.

— А шта ти ту радиш? — запита Васо опазивши је, па, држећи руке у џеповима, стаде више ње.

— Видиш, — тихо одговори она, не баталећи посла.

— Је ли то за нас?

-- Ко зна!

Васо сједе поред ње на земљу и прекрсти ноге.

— Дај да ти помогнем, — и пружи руку према ружама.

— Нека... могу ја и сама, — одговори она, измакнувши се мало.

— Ех, уздахну Васо и затресе главом, — а ја баш не могу сам. Гледам ове сватове, па се замерачио, па би се и ја женио...

Она не одговори.

— Ништа горе од самовања, — опет настави он. — А у двоје се најљевше живи. Па још кад је женица лијепа и плавојка, па кад је и отприје прирасла за срце...

Она опет не одговори и само живље везаше цвијеће.

— Дај ми једну киту! — замоли Васо, примакнувши јој се још ближе.

Она, ћутећи, пружи неколике руже. Васо ухвати и руку и цвијеће и пољуби је у прсте.

— Ух, што је слатко, — рече.

— Пушћи, — прошапта она и поче трзати руку. — Пушћи... гледају нас...

— Нека гледају!... Свак' има очи, па нек гледа, — одговори Васо и пољуби опет.

— Пушћи!

Све дјевојке, као по команди, осврнуше се и почеше их гледати. Плавојки се наводнише очи, зарумени се још више и све јаче поче трзати руку. А Васо стиснуо, па само љуби у прсте.

— К'о да ће опет бит' сватова, — узвикну једна од дјевојака и приступи им.

— Хоће, хоће, — заграјаше све, опкољавајући их са свију страна.

— Богме баш хоће, узвикну Васо. — Ни ја нећу више самовати.. Па још кад је женици лијепа...

Плавољка отрже руку, сакри лице у бошчу и поче плакати. Тиме изазва грохотан смијех унаоколо. И што год је више плакала, дјевојке су се све више смијале и пецкале је.

Читава свадба завршила се смијехом и, пред вече, говорило се по свеме шехеру, како је газда Петар дао своју кћер за Васу газда Бошковога...

(Наставиће се)

ИНТЕРВЕНЦИЈА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

С ОБЗИРОМ НА ТУРСКУ

(НАСТАВАК)

VI

Обим и примена интервенције.

Уопште ни у ком погледу поједини писци нису се могли сложити, али, кад је у питању примена и њен домашај несугласица достиже свој врхунац. Мора се признати да је тешко, скоро рећи немогућно, прецизирати узроке због којих ће се допустити и означити случајеви у којима ће бити места интервенцији. Ти случајеви су питање факта, — каже Мартенс — којима управља политика. Што више ова је врста тешкоће нагнала Лавелеја да искључи интервенцију, премда признаје да је потребна, а понекад чак и нужна. Такође Тисо из истих разлога тврди; да је корисније по народе да се они прогласе за присталице најапсолутније неинтервенције, скруполозног поштовања народне автономије, него ли да допусте изузетке који се могу најразличитије тумачити, којим се тако лако могу чинити злоупотребе и од којих је човечанство несумњиво више претрпило него што је користи извукло. (Principes d. dr. public II. 14). Да би се избегле овакe замерке и, затим, да би се одговорило оном шта се од интервенције захтева, треба право интервенције, као изузетно право, да се сведе у случајеве у којима је оно апсолутно потребно. Овога је мишљења била енглеска влада (1822 год.) кад је 19 јуна њен министар председник говорио: „Краљевска влада држи да употреба једнога овакога права (интервенције) може бити оправдана неизбежном потребом којом треба да се регу-

лише и да се ограничи“. Тешкоћа је већа кад су у питању спољне прилике и случајеви у којима треба допустити интервенцију, пошто у таком случају, савез или свађа између двеју држава може на најразличитије начине да повреди права интервенијента а затим, пошто и оцена факата зависи од политичких околности, посао ће бити још тежи. Било како му драго, повреда треба да има везе са правом специјалне природе а нипошто са неким стеченим правима.

Уопште се може рећи да интервенција може бити допуштена и оправдана у истим случајевима и из истих разлога из којих би и рат био допуштен. Што се тиче интервенције у унутрашње послове, премда је сваки писац према свом становишту проширио или сузио кадар појединих случајева, ипак ће бити лакше да се са више тачности одреди.

Вредно је напоменути да има појединих бранилаца неинтервенције који допуштају у неким изузетним случајевима интервенцију у којима је иначе присталице тог принципа не допуштају. Од мишљења свих писаца о овоме питању Арнцово са неком изменом, изгледа нам понајвише да задовољава право независности и да одговара захтевима међународнога права уопште. Чувени професор бриселског универзитета, пошто је претходно доказао да принцип интервенције постоји, наводи ове случајеве у којима је она неизбежна:

1. Кад установе једне државе вређају право друге или кад од њих прети опасност да оно буде повређено, или кад је повреда последица њеног устава, услед чега настаје немогућност правилне коегзистенције држава. То је случај апсолутне нужде, која гони остале државе да се постарају за своје одржање. У таком случају остале државе могу тражити да се антисоцијалне установе измене и

2. Кад једна влада, и ако се креће у границама свога права суверенитета, вређа право човечанства, било мерама противним интересима осталих држава, било претераном неправичношћу или страхом који јако вређају наш морал, обичаје и цивилизацију. У овим случајевима право интервенције је оправдано (R. d. dr. int. св. VIII. стр. 674).

Збиља ово су два случаја у којима чак и противници допуштају интервенцију. Тако Амари у оба случаја држи да се може прибећи интервенцији, само, као што смо већ раније рекли, прву назива нужном одбраном а другу помоћу, потпором. Има писаца

који допуштају интервенцију основану на уговорима, нарочито такозваним, уговорима за гаранцију. Али као што ћемо даље видети то не би требало увек да буде.

И ако је број случајева по Арнцу сведен на минимум и на први мах изгледа као да је отклоњена свака опасност од злоупотреба, ипак се, кад се приступи њиховом извођењу долази до уверења да није тако, пошто у ова два случаја има ваздан нијанаса за које је тешко одмах рећи да ће интервенција бити оправдана. Затим, пошто интервенијенат оцењује претрпљену штету по свом личном схватању, бојати се да он не пренагли у својим закључцима тиме што ће претерати у оцени значаја повређених му интереса. Стога треба поступати cum grano salis. Тако штогод предвидео је и Арнц, те он, и ако је већ био свео право интервенције само на поменута два случаја ипак, да би се боље обезбедио, тражи да она буде колективна. У таком случају — каже он — једна једина држава не сме да присвоји себи право на интервенцију, оно може бити извршено само у име човечанства које ће заступити све остале цивилизоване државе које ће се скупити у конгрес или суд у у ком ће донети заједничко решење (R. d. dr. int. VIII стр. 675.) Арнцова намера, нема сумње, добра је али у питању је да ли ће се моћи увек остваривати. У случају интервенције у корист увређеног човечанства, интервенција треба да је скоро увек колективна, јер одржање и поштовање тих права је остава поверена целом цивилизованом свету и било би смешно замислити једну малу државу да се сама у своје име истакне као бранилац њихов. Овом су се врстом интервенције цивилизоване јевропске државе користиле више пута ради заштите хришћана у Турској.

Тако из овога су разлога три силе, грчке заштитнице, интервенисале 1827 у послове Турске у корист побуњених Грка; такође су 1860 год. ушле француске трупе у Сирију да би стале на пут покољу ливанских хришћана. У истој су намери оне више пута интервенисале у корист побуњених Крићана. Треба имати на уму да није потребно да све силе учествују да би интервенција била колективна; довољно је да има неколико њих или да њу сама једна изврши као њихов заједнички пуномоћник. Шта више п за мандат није потребно да буде изречан, довољно је да остале само одобре, ратификују, јер „Ratihabitio mandato aequiparatur“. Тако интервенција Русије од 1876. и ако ју је она

сама извршила ипак је зато била и остаје колективна. У овој тачки Арнцова теорија сужава злоупотребе. Али сумњамо да се то ограничење може слагати са стварном потребом. „У случају флагрантне и намерне повреде једног основног права — каже Жакменс — биће можда још за дуго немогућно спречити оштећену државу, која се узда у своју силу да не да̂ сама себи задовољења.

Из свега што смо досада рекли излази да је интервенција, као што је и противници њени називају, једно зло, али нужно зло, које се не може избећи. Принцип неинтервенције, који је дигао толико праха, не може бити апсолутан; према томе и независност једне државе мора такође попустити у корист истих права других држава.

Речено је раније да је право самоодржања тако исто основно апсолутно право и да су сва остала његови королери, потребни да га санкционишу. Тако из тога излази да ће увек, кад се право самоодржања и право независности нађу у сукобу, првенствено право припадати самоодржању, док ће независност бити принуђена да му попусти том приликом, макар нешто и пострадала. То се исто збива и у односима између појединаца, и због тога се нужна одбрана ни по ком законику не кажњава. Слобода појединаца, која одговара праву независности код државе, није апсолутна но ограничена у корист једнаких права других. Државе, пошто и њима управљају закони веома сличпи индивидуалним, не могу претендовати на изузетке или повластице, које би биле противне људској природи.

И ако је у начелу овако, ипак је у појединостима тешко одредити случајеве у којима је самоодржање у питању, те, у његову интересу, допустити интервенцију као оправдану.

Живот државни, као и појединаца, јавља се у најразноврснијим облицима и правцима. Као што се дешава да исте чињенице имају често различите последице према личности од које произлазе и са којом имају везе, тако исто и државе не показују увек исту осетљивост. Док неки узроци за једну државу сачињавају само неку неприлику, јачу или слабију непријатност, ти исти узроци за другу били би смртоносни. Отуда тешкоћа да се постави опште правило и да се може са позитивношћу у даном случају рећи: ево, ово је случај који се у опште руши, ништи државно самоодржање, дакле треба допустити држави које се тиче да се послужи интервенцијом. Не

само да је немогуће одредити те случајеве, но чак је немогућно и предвидети све облике у којима се они могу појавити, зато то остаје као питање факта, што је понајвише допринело да се интервенција од многих сматра као факат лишен сваког правног основа. Било како му драго, треба да је опасност актуелна, интезивношћу својом у стању да произведе предвиђене последице и да нема другог начина да се отклони. Проста претња не би била у стању да оправда интервенцију све док не пређе своје границе. Из овога излази да интервенција великих држава у послове њихових ситнијих суседа, предузета у циљу самоодржања, неће бити никад оправдана. Тако мислимо зато што мале државе. и ако су у теорији једнаке с великим, нису никад у стању да својим држањем толико поремете ред у суседној им држави да она може тврдити да јој је због тога угрожен опстанак. Не можемо појмити да Румунија може да дотера дотле да се услед ње Русија побоји за свој опстанак, а још мање би могли разумети интервенцију Аустроугарске у послове Србије стога што би, тобож, услед нереда у Србији дошао у питање опстанак Аустро-угарске…

ДРУГИ ДЕО

I

Неколико случајева интервенције

Скоро сви писци, говорећи о интервенцији, навели су по који случај интервенције, који би по њима био оправдан. Али мора се нагласити унапред да сви ти случајеви нису такви да би се могли оправдати, а понеки, који изгледају да спадају у легитимне интервенције, нису чак ни интервенције. Гефкен, који такође набраја повећи број претпоставака за интервенцију, дели их на три категорије: на случајеве у којима би интервенција била законита, где би она била сумњива, и, најзад, на случајеве у којима она не би била нимало допуштена.

Ходере помиње десет различитих случајева, које ћемо и ми редом са неколико речи препоручити.

1. Интервенција којом интервенијент хоће да стане на пут друштвеним и политичким револуцијама оближњих држава, како не би оне захватиле и његову територију.

Ова је врста интервенције нашла одјека понајвише у Француској и трајала је од дана њене револуције све до 1822 године. На основу декрета њеног народног конвента, којим се обећавала помоћ и братство свима народима, који би хтели да извојују своју слободу, пруски краљ и цар Леополд, пилничком изјавом од 7. августа 1791. године, нашли су да су у праву да се умешају у унутрашње послове у републици.

Све политичке комбинације европских влада за тих 30 година имале су једино у виду да угасе ватру револуције. Премда је тај случај, у неким околностима у стању да оправда интервенцију, савезници у почетку нису били разумели своју улогу. Почетак интервенције није имао никака правна основа. Интереси савезника револуцијом нису били ни посредно ни непосредно угрожени. Све дотле докле њихова безбедност није била у питању, требало је да се уздржавају свакога поступка којим би се крњио суверенитет француске републике. Требало је да су заузели држање човека, који назире могућу опасност и према томе предузима све мере, којим би је одбио, ако она заиста наступи, али не улазити у кућу свога суседа, начинити му још већу збрку, изложити се и сам без потребе и после правдати се: морало је овако бити, јер сам био у опасности.

Ова врста интервенције има ту рђаву страну да хоће да намора човечанство да остане у застоју и утрнулости, а то се не слаже са природним током развитка и друштвеног усавршавања. Револуције, биле оне друштвене или политичке, нису изоловани чланови, који тек случајно избијају и, све док оне не буду прешле границу државе у којој су се појавиле, ниједна држава не би требало да држи да је позвана да им стане на пут. Право самоопредељења, право да једна држава сама одређује своју судбину, не би се могло ни у ком другом облику очитије представљати. Револуције, којима се кида са прошлошћу, јесу израз народног расположења, према томе одговарају духу који их је изазвао: оне су потреба времена и с тога сваки покушај да се оне угуше остаће без резултата. И кад би се хтело озбиљно да се спрече факта, која изазивају револуцију, чији је основ у владајућим идејама тога времена, требало би имати увек на расположењу физичку силу да би непрестано притискивали побуњени народ и, чим би сила престала, страсти би избиле још жешће са последицама много грознијим. Једина је заслуга ове интервенције, кад није оправдана, што

за неко време зауставља прогрес, на који је тај народ по духу свом имао већ одавно право. Стога ми, заједно са Мамијанијем, кажемо: „Или су максими твога суседа лажни и кобни и онда би имао само да им докажеш да је заиста тако и они ће их одбацити; или су они оправдани и разложни и тада ће твоја интервенција бити за осуду, неправична и бесплодна, јер једна правична догма је јача но све полиције, све жандармерије и све војске на свету“.

II

Интервенција за одржање политичке равнотеже

Ова два појма изгледа да су се одавно удружила и ишла руку под руку. Сваки је од њих учинио са своје стране за другог све што се од њега могло очекивати, те је час један час други, послужио политичарима као изговор у њиховим предузећима. XVII и XVIII век имају да покажу понајвише интервенција, предузетих ради одржања политичке равнотеже, али ипак зато и ранија времена не оскудевају у томе. Још на неколико стотина година пре Христа читамо где Демостен саветује, у својим говорима против Филипа, Атињане да обрате више пажње на оно што се дешава на северним обалама Егејскога мора и да му не допусте да све упропасти: ›*Μὴ τοῦτον ἐᾶσαι πάντα καταστρέψασθαι*‹. Такође Хијерон, тиранин сиракуски, поводом рата римског са Картагињанима, тражи да се стане на пут првима: ›*ἵνα μή, παντάπασιν ἐξῇ τὸ προτεθὲν ἀμαχητεὶ συντελεῖσθαι τοῖς ἰσχύουσιν*‹. Али претерана ревност за одржање политичке равнотеже, којој се придавао велики значај, била је узрок многим интервенцијама, које већином нису одговарале своме циљу, те су им и последице биле најразноврсније. При овоме од великог су утицаја била гледишта и начин схватања принципа равнотеже од стране писаца и државника. О њој је било повише погрешних мишљења. Већина старијих писаца и државника разумевала је равнотежу као математичку формулу у којој се све могло представити цифрама, стога морална снага у државном животу није за њих била ни од каквог значаја, пошто се она није могла представити аритметичком вредношћу. Они су били створили за себе неку вештачку равнотежу, у коју права појединих народа нису улазила у рачун.

Народи су за њих били мртва маса, лишена сваког импулса сопствене воље, који су морали ићи тамо где би их сила одгурала. Тако схваћен политички еквилибар послужио је често владаоцима као довољан изговор да задовоље своју завист, да изврше своје амбициозне планове, да злоставе слабије. Ове врсте злоупотребе побудиле су писца Рата и Мира да протествује против рђаве практике: „Не може се никако допустити оно што неки писци тврде, да је по међународном праву допуштено узети оружје и ослабити један народ, чија моћ расте с дана у дан, из бојазни да ће бити у стању да нам нашкоди некад, ако му дамо маха да и даље напредује. Признајем да поменута околност, кад има да се реши да ли треба објавити рат или не, може утицати за оправдање као побуда од интереса а не као разлог, те, ако и иначе постоји прави узрок за рат, изглед од његовог увеличања даје повода да се мисли да је умесно и правично да се објави рат. Ето то хоће да кажу писци које неки цитирају; али да је ко у праву да нападне другога из јединог разлога што би тај био у стању да нам нашкоди, то је противно сваком правилу правичности. Тако је друштвено уређење да у њему никад нема потпуне безбедности. Не у сили но у усавршавању, у увиђавности и у невиним мерама обазривости треба потражити изворе за одбрану од неизвесне бојазни; јер одбрана је оправдана само кад је нужна, а она није нужна док се не стекне морално уверење да онај, кога се бојимо, не само може но и има намеру да нас нападне“.

С обзиром на несређеност и растегљивост принципа равнотеже може се рећи да није свака интервенција, која би имала у виду да га одржи, правична. Од вестфалскога мира до данас било је таких и толиких политичких преврата, који су били у стању да оборе све могуће равнотеже, освештане и гарантоване појединим уговорима. Упркос свему томе, после сваке револуције, којом мал' те не цела Јевропа није добила друкчији политички састав, ми видимо поново да се васпоставња поремећена равнотежа и да она наставља поново свој посао, као да није ништа ни било. Само су државе, које су пре новога стања биле нешто јаче, веће, према томе и теже на политичким теразијама, принуђене да заузму положај који би одговарао новом стању, да се помире са скромнијом улогом контра терета, али ипак зато равнотежа постоји и даље да не може боље бити

Од момента, кад је равнотежа примљена за аксиому међународнога права до данас, она се појавила у више облика, те можемо набројати и више равнотежа од којих је свака имала исту намеру: одржање мира у Јевропи. Од 1648 године, кад је утврђена прва равнотежа, вестфалским уговором, имамо још другу, ону после утрехтског мира, од 1713; трећу — после бечког уговора од 1815; четврту од 1856, после кримскога рата, заведену париским уговором, после прашког и франкфуртског мира; и најзад пету — која још и данас успркос толиким повредама траје као равнотежа заснована берлинским уговором од 1878 године. Из овога излази да промена у равнотежи није тако опасна као што је Фенелан замишљао: „да је све оно што мења или преиначава општи јевропски систем, веома опасно и да повлачи за собом неизмерна зла“. Према томе не треба допустити употребу наоружане снаге да би се стало на пут сваком прогресу једне државе, који би нарушио равнотежу, као што он каже (Fénélon, Examen de consience sur le devoir de la royauté, III p. 361). Видимо, дакле, да свод, с чиме он упоређује равнотежу, остаје и даље у целини и ако је нешто од камења, које га је састављало, испало. Он добија одмах, мађионичком неком силом, нов изглед, који одговара новом стању ствари, али ипак зато представља цео свод, који би тек имао да попусти од новог ударца и који је готов да добије опет нов облик према потреби која би га изазвала. Други опет, старији писци, да би обезбедили принципу равнотеже вечиту сталност, дошли су до замисли да створе државе, које би имале једнаку просторију земљишта, са једнаким бројем становништва, које би биле по свему па и по моћи својој равне међу собом. Нема сумње да би принцип равнотеже био за навек обезбеђен кад би се могло тако штогод учинити, а при том и стати на пут даљем развитку, главном узроку неједнакости. Али така подела, из многих узрока није никад била, а неће је ни бити. По овоме предлог опата од Сен-Пјера и свих његових једномишљеника да се дође до вечитога мира, остаће у овом погледу утопија као и толике друге теорије истога рода. Стога равнотежа, створена бечким уговором од 1815, пошто је полазила с овога гледишта, није могла бити дугога века. Народи, подељени по произвољном нахођењу владаоца, нису се покорили њиховој вољи, но су продужили и даље силу силом да одбијају све дотле док праведни захтеви већине нису били задовољени. Систем дру-

гарске поделе (copartagement) и компенсације, који су владаоци измислили ради остварења њихове воље, остао је такође без трајних последица. Интервенцијама ове врсте ишло се на то да се стане на пут растењу једне државе и остварењу њених намера против опстанака друге које. На крају крајева може се рећи да је њихов задатак био да интервенијенту обезбеде опстанак. Али као што се у том случају, рекосмо, не сме допустити интервенција, док безбедност није у великој опасности, тако и овде њој нема места док опасност не буде толика да заиста може пореметити опстанак друге државе, а при том нема других начина да се она отклони.

Не постоји никакво право, на основу кога би се могао спречити природни напредак једне државе. Првенство које је једна држава стекла својом индустријом, трговином, умножењем становништва и другим законитим средствима, никад не може дати довољно повода за оправдану интервенцију. За овај је случај сасвим умесно латинско правило „In suo quisque facere non prohibetur dum alteri non nocet". Све докле се једна држава, чији послови напредују, креће само у границама правичности, она ником не шкоди, јер други фрагменат вели: „Qui jure suo utitur neminem laedit". Према томе једна или више других држава не би биле у праву да је у интересу равнотеже осуде на вечити застој и чамљење. Једино проширење и увеличање неке државе, стечено недопуштеним средствима, може бити интервенцијом сузбијено, особито кад она, поред тога, отворено прети још да нападне другу државу. Шта више, у таком случају, држава која не би предузела потребне мере да отклони опасност греши о дужност самоодржања. „Кад је држање једне државе општа опасност по јевропски мир — каже Блунчли, — или кад она њеним поступцима прети општој безбедности јевропских држава. Мора се признати да се ти факти не тичу ње саме: остале су јевропске државе у праву да предузму заједничке кораке, како би у њој изазвале реформе. (Droit usternah cadifie p. 100. R. 107). У иста два случаја допушта и Фодере да се предузму потребне мере, али он то не сматра за интервенцију. „Изоловани или заједнички поступак појединих држава, да се угуши дух за узурпације и надвлађивање, правичан је, пошто се оснива на праву личне одбране, које припада свима државама, на основу моралне и материјалне солидарности, која постоји међу свима народима као и међу

свима појединцима, независно од установа и закона који владају над њима. Али то није више интервенција у правом смислу. Одупрети се неправедној тенденцији једне силе, која очито тежи за влашћу, хоће да се увелича недопуштеним средствима, да стече опасну превласт или да дође до светске монархије, не значи интервенисати у послове те државе, но пореметити њене славољубиве и по мир опасне планове, већ значи предупредити скоре нападе, бринути се за своје сопствено одржање. Штитити и бранити независност слабих држава, наоружати се за одбрану једне праведне ствари, одбранити је у корист једног независног и невиног народа, који нека амбициозна и ненасита држава хоће да гази, заступати законе правичности и човечанства, не значи интервенисати у домаће послове те државе, но помоћи угњетеним (Fodéré f. I p. 570).

Овамо спадају интервенције Франсоа I против Карла V, који је претио светском монархијом, и интервенције предузете у Француској, за време Луја XIV и Наполеона I. У прошлом веку најзнатније су биле оне од 1840 год. у Турској, против египатског кадива, који је претио да сруши отоманску империју и Русије, која се с друге стране, на основу Ункјарискелиског уговора, јавила као бранилац Турске. Истог је карактера била и помоћ Енглеске, Француске и Сардиније од 1854 год. против Русије за време кримскога рата. По мишљењу споменутих држава, као што су оне то доцније у члану 7. париског уговора формулисале, интигритет турске беше један од неизоставних погодаба за одржање равнотеже. „Њихова Величанства се обвезују — стоји у њему — сваки са своје стране да поштују независност и интегритет територије отоманскога царства, гарантујући заједнички тачно одржање ове обвезе, и према томе ће они сваки акт, који би био у стању да га повреди, сматрати као питање од општега интереса". Због тога у 9. члану истога уговора, додају: да ниједна од њих неће смети ни засебно ни колективно да предузме какву интервенцију у корист њених поданика или у унутрашњој њеној администрацији.

По Фодере-у то нису интервенције но сметње, учињене државама, које би хтеле да остваре своје политичке наснове и које у самом њихову почетку још носе карактер објављеног рата (стр. 569).

III

Интервенција у случају грађанског рата.

Може се у напред рећи да се ова интервенција не сме допустити. Свака страна држава, која би поводом грађанскога рата покушала да се меша у послове који се ње не тичу, поступиће без правног основа. Завађене странке су у праву да предусретну интервенијента као заједничкога непријатеља и, место да се међу собом кољу, оне би имале да се чувају од непозваног им госта. Нема никаког правног разлога којим би се могла бранити ова врста интервенције. Нити разлози човечанства нити упоређење са кућом у ватри, као што тврде њени браниоци, нису у стању да јој даду печат законитости. Помоћи једној или другој од завађених странака значи заоштрити борбу и спречити извршење народне воље. Право, које неке државе мисле да имају да казне једну од странака или цео народ, да не би он дао рђав пример њеним поданицима, не одговара правним принципима. Грађански рат у једној држави није никакав злочин према другој којој, који би зато заслужио од ње казну, то је само једна несрећа по ту државу; њу треба сажаљевати и понудити јој пријатељске услуге да се мирним средствима дође до помирења, али није никако допуштено да се у њој интервенише. Једна суверена држава има право да изриче казну само у границама своје територије, и чим се до њих дође то се право сасвим гаси. Династичко сродство, истоветност и солидарност интереса не могу оправдати ову интервенцију, као што ни антипатија према влади која је дошла после преврата не може ни по што донети законити карактер интервенцији. Једини узрок, којим би се она могла оправдати, то је повреда опстанка интервенијента, али, докле непостоји опасност по његову безбедност, нема места интервенцији. Страх да ватра не запали кућу интервенијента, такође није довољан разлог за интервенцију. „Само неваљале владе — тврди с разлогом Пинејиро-Ферејира — могу да се ослоне на аргуменат да их безбедност своје државе принуђује да интервенишу у унутрашње расправе њихових суседа... Никад праведна и паметна влада није видела код себе пожар праве побуне и онда народи који су сведоци побуном учињених несрећа, не могу довољно да се заблагодаре Богу, што им је дао једну владу, чија их паметна администрација обезбеђује од сличнихнесрећа. Историја нас учи да заиста никад зараза од побуне

није прешла границу слободних и срећних народа, док народи који стењу под ланцима деспотизма, и кад су у великим одстојањима један од другога, они су се узајамно храбрили да стресу јарам деспотизма, који их је притискивао. Није дакле суседство, ни једнакост несреће, која повлачи народе да се угледају у оне који су имали храбрости да покушају да сломе окове којим их је тиранија стезала“. (Martens Précis du droit des dens modernes t. I p. 223).

Мартенс тврди да морал налаже у таком случају да се помогне угњетеним и забрањује да се да потпорима узурпатору. Правичност или неправичност узрока, који интервенијенти бране, мање ће их оправдати или осудити, пред њиховом савешћу, али, било да се помаже једним или другим, резултат ће бити увек исти. Стање ствари, заведено туђом помоћу моћи ће опстати докле га иста сила буде одржавала. Крвопролиће може се само суспендовати за неко време, али нема сумње да ће оно почети са већом жестином и варварством, одмах чим нестане сила, која га је задржавала. Треба дакле оставити јачим у земљи да реше питање.

Изгледа да је интервенција на свом месту, кад су непријатељске странке подједнаке јачине, те се нереди продужавају. Овога је мишљења и Жакменс. Он наводи нов случај као један аргуменат више поред оних које је Арнц навео, да би доказао потребу интервенције. Такође је истога мишљења Роси као и Фјоре. „Може да се деси — каже овај последњи — да обе странке буду подједнако слабе, да ни једна ни друга не могу преовладати и саставити владу. У таком случају, у сред анархије и револуције, пошто не постоји народна странка, која би имала већину са собом, ако то стање потраје, а нема наде да престане крвопролиће, велике силе могу интервенисати, али не у намери завојевања нити у намери да уреде унутарње послове по свом нахођењу, но једино да би се спречила бесплодна борба и да би се дала прилика партијама под њиховом заштитом да изјаве своје мишљење и да образују владу, која би стајала у хармонији са вољом већине“. (I стр. 223). Пинејиро сву интервенцију радо назива посредовањем, али сила помоћу које се хтело доћи до резултата, одузима му тај карактер. Биће да је и за овај случај Амаријево мишљење сагласније правним принципима. Благостање, које хоће да се наметне једном народу помоћу бајонета, исто је тако опасно за цивилизоване државе, ако не и

више — као и грађански рат. Помоћу, која се указује интервенцијом, и ако јој је намера добра, већином се пооштрава несрећно стање. Из страха од тога похитала је вашингтонска влада, у самом почетку грађанскога рата 1861 године, да обавести силе преко свога посланика у Паризу: „да ће нас страна интервенција принудити да поступимо са сваким, који се буде усудио да помогне побуњеној страници, као с непријатељем и да му објавимо рат. Стање, место да се побољша, оно ће се погоршати, ако се јевропске силе буду сложиле да интервенишу. Председник и народ Сједињених Држава држе да се ради одржања јединства, чији је опстанак у опасности, вреди изложити свемогућим трошковима и жртвама једнога рата против целога света, ако је он неизбежан“.

Интервенција, за коју је једна од побуњених странака молила, једино због тога, изгледа да се може оправдати. Има неких писаца, који тврде, да је она допуштена, пошто у таком случају губи свој главни елеменат, насиље, не дира народну вољу и не потчињава је вољи интервенцијента — суверенитет, дакле, њен остаје у целини. Разуме се тако тврди само онај који узима ствар површно: чим се дубље загледа, увидеће се да и у овом случају не сме бити интервенције. Не сме зато што је на првом месту питање да ли је онај, који је тражи, у праву да решава сам судбину целога народа, затим и кад је тако, интервенијенат нема то право да истражује да ли је он заиста био у праву; и најзад, поред свега тога, грађански рат остаје чисто унутрашња ствар. Ево зашто: у једном грађанском рату може да се деси ово:

1. Да се народ побуни против владе. У таком случају, кад су народи и влада у непријатељству, може један од њих, или народ или влада, потражити интервенцију које државе против свог противника; или:

2. Може се десити да различите политичке странке воде борбу међу собом и да једна од њих или обе потраже туђу помоћ; или:

3. Да владалац, кога је народ збацио са престола, покуша да се врати туђом помоћу; или најзад:

4. Да један народ, који трпи од деспотизма свога владаоца, потражи помоћ у другога народа.

А. У случају кад влада, која није обезбеђена, тражи заштите у нечијој интервенцији, та интервенција не би требало

да се допусти. Влада, која тражи да се одрeши спољном помоћу, не заслужује да остане и даље, јер тим она доказује да није законита, да се не оснива на народној вољи. Она се тиме одриче мандата, који јој је поверен и, по престанку грађанског рата, заслужује да се са њом поступи као са издајником своје отаџбине. Отуда излази да и држава која се буде решила да помогне такој влади чини неправду. Тиме се дакле ова интервенција не може оправдати, она је противна начелима свакога права и од штетног утицаја по народ у чије се послове интервенише. „Интервенција Сила — каже Блунчли — у борбама између опозиције, сачињава повреду независности различитих држава; она је опасна по светски мир, међународно право мора је одбацити... независност држава треба да се поштује“ (стр. 252). На основу овога начела, интервенција Аустрије у Пијемонту и Напуљу 1821 године и интервенција Француске у пословима Шпаније те исте године, премда је ову последњу Шатобријан ватрено бранио, биле су неоправдане.

Б. Још мање се може оправдати интервенција, коју би тражила једна од политичких странака против законите или фактичне владе. Ако влада, која је представник народни, заслужује да се осуди, као народни издајник, што је потражила помоћ у туђина, политичка страна, фракција једна народна, која би присвојила себи право, да туђом помоћу даје тон народној судбини, заслужиће тим пре, као бунтовник према влади и као издајник своје отаџбине јавну осуду. Страна држава, која би на позив те странке решила да јој помогне, тим би фактом постала кривични саучесник и објава рата против ње, кад би било могућности, била би сасвим умесна. „Ни сродство између династија, ни истоветност интереса, а још мање антипатија према влади, која је револуцијом дошла на власт, не могу оправдати интервенцију“ — каже Блунчли (стр. 252). Француско законодавно тело имало је потпуно право кад је наговарало Луја XVI да одговори силама, које су хтеле да интервенишу у корист емиграната: „Кажите им — говораше оно — да свуда где допуштају да се ради против Француске, Француска види непријатеље своје; кажите им да ћемо ми одржати религиозном тачношћу заклетву своју, да нећемо никакво завојевање; да им ми нудимо добро суседство, неповредимо пријатељство једне слободне и моћне државе, да ћемо ми поштовати њихове законе, њихове обичаје, њихове установе, али да тражимо да и

наши буду поштовани. Кажите им најзад, да ће им Француска, ако принчеви немачки буду продужили да потпомажу припреме наперене против ње, однети не ватру и пламен но слободу". —

В. Кад се две или више странака боре о власт могу се појавити ова два случаја: или је само једна од њих у стању да образује кабинет, или обе могу образовати засебне кабинете.

a. У првом случају, неки писци држе да треба интервенисати у корист јаче странке, за коју има изгледа да ће успети да састави владу и да уведе ред. Они мисле да треба овако једно из разлога хуманих а друго, што у таком случају, пошто нема законите владе, држава та не ужива ни права суверенитета, према томе интервенијенат не би наишао на супротну вољу дотичног народа. Они упоређују ту државу, као што већ рекосмо, са кућом која је у ватри и као што у њу може ући сваки у намери да угаси ватру, тако исто и овде било би свакоме слободно да предузме да заведе ред. Али упоређење ово није им најсрећније, те и сваком не би требало да се допусти да улази у њу. У случају ватре — ако искључимо могућност, да међу оним који претендују да ће гасити има и пљачкаша — сваки је уверен да ће заиста допринети да се ватра угаси, док интервенијенат ничим не може гарантовати добре последице свога дела. Уосталом и тврђење да право суверенитета, у такој држави не постоји, није истинито. Ако влада не постоји, народ није пропао, као што обавезе тако и интереси и права тога народа остају у потпуном значају према свима осталим народима. Револуцију треба сматрати као анормално и пролазно стање, које постоји зато што га народ трпи. Треба оставити народ да сам реши што налази за најбоље по себе. Штета која би настала по државе, које су стајале у трговинским везама са побуњеним народом, услед прекида тих веза није у стању да оправда интервенцију њихову.

(Наставиће се)

ШТА ЛАСТА ПРИЧА

БАЈКА

НАПИСАЛА
АНКА НИКОЛИЋ — МИНИБЕК

ПРЕВОД С НЕМАЧКОГ РУКОПИСА

Под стрејом једне малене кућице, уз коју се пужаху вита стабла беле руже, беше саградила једна ласта своје гнездо, у које је сваке године долетала, кадгод би се у премалеће враћала са далеког југа.

Док се тамо бавила, ласту су жељно очекивали њени пријатељи: један бели голуб, који се беше угнездио у таванском прозорчету и један весели косић, који су несносне зимске дане кратили, причајући један другом о пријатељу у даљини — о ласти.

Дебео снег покривао је кровове на кућама; тарабе, дрвеће, и све беше под хладним белим покровом, тако да се ова два пријатеља журно враћаху у своја топла гнезда, кадгод би их глад натерала да их за часак напусте и храну себи потраже.

Дани, протицаху. Мало по мало и сунце засја снажније, и једнога дана његови врели зраци одјурише са кућâ и пољâ зла господара — зиму.

И гле! Једног лепог дана усамљени пријатељи зачуше добро им познати цвркут. Ласта се беше вратила и дуго растављени пријатељи срећно се опет нађоше и здружише.

Њихову весељу не беше краја; у великој радости договорише се голуб и кос да ластин повратак свечано прославе. Голуб наручи код једног паука, који беше познат као особито

вешт ткач, један асталски чаршав и потруди се да спреми свакојаке ђаконије. Кос се опет нађе са својим старим пријатељем Месецом, и позва га. Месец обећа доћи на част. И доиста, кад би време он дође и донесе свакоме пријатељу по једну сјајну круницу од сићаних звездица. Тако окићене он их гледаше са задовољством, тврдећи да сада личе на царску децу из великог царства, чему се они од срца зарадоваше, јер, ко не воли да буде леп и мио?

— Пре него што се разиђемо, нека нам ласта исприча штогод са свога пута — рече благи небески стражар. Сви га у том потпомогоше и ласта драговољно пристаде:

— Као и сваке године, тако сам и сада многе лепоте видела у моме лету. Али овога пута кренусмо на другу страну и тако видех једну нову земљу. Испочетка ми је само пало у очи да је земља врло лепа и родна, и да на њој станује племенит народ. Али, наједаред ми се поглед заустави. Бесмо долетели до једног великог поља на коме стојаше једна стародревна црквица, а око ње цело поље прекривено као крв црвеним божуром. Зачуђене и ја и неколико мојих другарица изостасмо иза других и лагано прелетасмо ово црвено поље. Најзад се из црвеног цвећа издиже једно малено анђелче, са златним крилоцима и сјајним небеским очима, па нам на наше мољакање исприча да се налазимо на светом месту.

— Овде је — тако нам причаше овај анђелак — пре много и много година погинуо читав један народ у јуначкој борби са много јачим непријатељем. Баш уочи битке, долете цару тица соко, носећи под крилима ластавицу. Али то није била тица соко, него Свети Илија, ни малена ластавица, већ порука Мајке Божје. И соко, слетивши цару на раме рече: „Ја сам Свети Илија кога ти шаље Господ Бог са поруком: бирај коме ћеш се приволети царству, земаљскоме или небескоме! Хоћеш ли победу над непријатељем и земаљско царство, или да погинеш за царство небеско?“ —

Ах, како је то тешко било решити се! „Све што је земаљско краткога је века“, уздисаше цар. „Царство је небеско вечно; њега бирам!“

И чим то изрече, нестаде сокола са маленом ластавицом, а сутрадан царева војска паде под ударима мачева непријатељских, пошто се најпре причестила. А када у битки паде и сам седи цар, тада ми преблаги Господ даде златан путир да

у њега узмем од сваког јунака по једну кап крви, и да пођем по пољу па да га крвљу из путира покропим, гледајући при том у небо. И када је из путира капула и последња кап и оросила земљу, поче ницати црвени божур. Знајте дакле, ово је цвеће никнуло по вољи Божјој из крви јунака који су овде пали; сваки је цвет кап крви из срца јуначког и оно ће цветати по речима Господњим све дотле, док старо пропало царство опет не ускрсне.

Сузе нам помутише вид; анђелак нам обриса сузе и тада опазисмо пред собом дивну жену, озбиљна па опет блага лица са исплаканим очима и осмејком на уснама.

— Ко си ти? запитасмо је устежући се.

— Ја сам бајка — одговори она иману руком да пођемо за њом. Опростивши се са анђелком, коме она смешећи се климну главом, пођосмо с њоме. Она нас одведе на једно место, пуно дивног, белог цвећа.

— Ах, да су ми руке, овога би цвећа брала! — уздахну једна моја другарица.

— О не — рече дивна жена. — Нико неће и не сме ово цвеће брати, јер ја га чувам! Њему је Господ Бог наредио да овде цвета и да у своје крунице прими сузе које су пролиле мајке, љубе и сеје погинулих јунака, јер су те сузе скупоцене.

Са страхом и поштовањем гледасмо ово бело цвеће у чијим полуотвореним круницама сјајаху капљице суза, које нам изгледаху као бисер.

Захвалисмо се овој дивној жени, па са срцем пуним онога што видесмо и чусмо, винусмо се високо у зрак. —

— Како се зове то поље? — запита косић после подужег ћутања.

— Зове се Косово Поље — одговори ласта смешећи се.

Ово мора да је коса веома гануло јер он запева тако јасно и срдачно да људи, који се још не беху предали сну, изненађено ослушнуше и радосно узвикнуше:

— Чујете ли, ето пролећа!

О БРАЧНИМ ПАРНИЦАМА

или

УЗРОЦИ УНИШТАЈА И РАЗВОДА БРАКА

с погледом

НА ДОМАЋЕ ЗАКОНОДАВСТВО

(наставак)

III Престанак брака

1. Законски узроци престанка брака у своме историјском развитку.

Кад смо видели шта се тражи за постанак брака и у чему се огледа суштина права и дужности супружника докле су у брачној заједници, сасвим је природно да се запитамо сад кад брак престаје и може ли се уопште брачна веза раскинути?

Из свега онога што смо до сад говорили о суштини брака и брачних односа излази, да воља супружника служи само за основ постанка, али никако не и за основ трајања брака. Нераскидљивост брачне везе јавља се као битна особина, коју указује сам појам брачне заједнице. Докле природни или физички елеменат претпоставља разлику полова, дотле остала три основна елемента: морални, правни и религиозни, готово подједнако захтевају од супружника потпуну и најтешњу заједницу свих животних односа до краја живота о чему сведочи између осталога и свечана изјава њихова при ступању у брак по речима нашег законодавца, да ће „неразлучно живети“, а појам неразлучног живота указује јасно да је брачна веза нераскидљива.

У браку се личност једног пола, по природи међусобних односа супружника као што смо видели, предаје личности другог пола потпунце и у свему. И према томе да би брачна заједница одговорила својим високим моралним захтевима она мора бити, дакле, искључива и доживотна. Другим речима, циљ брака, с погледом на морално достојанство човечје природе, може бити само лична т. ј. потпуна и доживотна заједница два пола. У овом смислу обележава циљ брака сама природа поделом полова и урођеном тежњом њиховом за узајамном допуном. Служећи своме циљу брак мора из две личности разнога пола образовати неку потпуност, неку недељиву целину или по речима Библије „једно тело“. По самој идеји својој, он мора бити, дакле, нераскидљив. То је последица оне савршене везе, која спаја душом и телом две особе ради живота, који је интимнији, шири, потпунији од индивидуалног живота.

Отуда видимо да је још у дохришћанском свету постојао закон, по коме је брачна веза била нераскидљива. Али ваљда услед опште познатог правила, да правни и морални захтеви нису увек веран израз стварности, овај стари закон у току времена почео је поступно губити своју вредност док напослетку није сасвим заборављен. Још Мојсеј је морао одступити од овога старог закона. Он је допустио да муж може отпустити жену своју ако „нађе на њојзи што год ружно“,[1] ма да је истина у томе т. ј. у праву развода ипак учинио извесна ограничења. Јер, у свакој прилици, ма какав узрок био, развод се морао

[1] „Кад ко узме жену и ожени се њом, па се догоди да му она не буде по вољи, што он нађе на њојзи што год ружно (яко обрѣте въ ней срамное дѣло), нека јој напише књигу распусну и даде јој у руке, па нека је отпусти из своје куће“. V Мојс. XXIV, 1. У времену рођења Христовог, када су Јевреји почели ревносно бавити се испитивањем свога закона, њихови учени људи нису се могли сложити у мишљењу о правом смислу ових речи Мојсијевих. По тумачењу Шамаитске школе под изразом „што год ружно“ (ervath dabar, срамное дѣло) ваља разумети неморално владање (у које у осталом спадало је и то када би жена на пр. изишла куд год ван куће без покривала на глави), па у том смислу је било и учење ове школе да се по закону развод са женом допушта само у случају кад је супружка верност нарушена. Међутим по учењу школе Хилелове, које је било готово владајуће, под изразом „што год ружно“ разуме се без разлике сваки узрок кад год муж изгуби расположење према жени својој, па и кад јој јело прегори или га не скува како треба или кад се не покаже довољно лепа. Hauck, Realencyclop. für protest. Theol. und Kirche III Aufl. V. B. S. 744 и VIII, S. 75. Лебедевъ Амф. О нравственномъ достоинствѣ гражданскихъ законовъ Моисеевыхъ стр. 28.

вршити писмено а не усмено. Закон је наређивао да муж отпуштеној жени „напише књигу распусну и даде јој у руке".[1] А сем тога, Мојсеј је строго забрањивао обновљење разведеног брака, ако је отпуштена жена нашла себи другог мужа, па шта више и у том случају, ако она, пошто се преуда за другога, услед новог развода с тим другим мужем, или услед смрти његове, постане слободна, није било допуштено да се раније разведени брак може обновити. Таква жена је по речима закона „гад пред Господом".[2] Ови прописи Мојсејевог законодавства односно облика и последица развода очевидно дакле имали су за циљ да бар колико толико ограниче и отежају развод брака.

Још у мањој мери могао је остати у поштовању закон нераскидљивости брака, код многобожачких народа дохришћанског доба, када је код Јевреја, као изабраног народа, био већ нарушен. Код Грка и Римљана, а нарочито у време доласка Христовог, развод брака у најразноврснијим облицима представљао је обичну појаву, и закони државни не само да нису предупређивали то зло, него су му често пута морали и сами ићи на руку.

У римском праву развод брака допуштао је још закон од XII Таблица, али све до Републике слабо је био практикован стога, што су се томе противили вера и строгост морала јавног и приватног живота римског. Доцније пак, пред крај Републике, а нарочито у почетку Царства, он је узео био такве размере, да је озбиљно загрозио породичном животу. И ако је по схватању римског права брак individua vitae consuetudo, ипак као доки-

[1] Распусна књига имала је ту добру страну, што је жена могла слободније собом располагати имајући у рукама доказ свога новог стања и била је потпуно независна од првога мужа. Па и самом мужу писмени акт, који је захтевао свагда више одлучности, без сумње је давао јачег повода и више времена за утишавање првог узбуђења, и за безпристрасно оцењивање дела, нарочито ако се уз то узму у вид она саветовања, која левити, као чувари и тумачи закона без сумње нису пропуштали кад год су се самовољни мужеви не из каквог оправданог узрока, већ злоупотребљујући само право развода, обраћали њима као јавним писарима (II Днев. XXXIV. 13.) да им напишу потребан акт ради развода.

[2] V. Мојс. XXIV 4. Овим прописом с једне стране предупређивала се лабавост брачне везе, а с друге опет, услед тога што разведени супрузи нису могли имати никакве наде за измирење, уливат им је страх да се не покају доцније за свој поступак, те на тај начин ова забрана је многе уздржавала од развода.

вотна заједница он се сматрао само у толико, у колико се при закључивању његовом није могао одређивати ни завршни рок ни раскидни или резолутивни услов;[1] иначе пак полазило се са тог гледишта, да сваки брак, чим постаје узајамном вољом супружника, мора престајати кад год нестане тога битног елемента, па шта више и код сакралног акта за ступање у брак — конфареацијо брак је могао престати сакралном дифареацијом.[2] Развод брака могао се постићи или добровољним пристанком оба супружника (divortium ex consensu, divortium у ужем смислу, ἀποστάσιον), или само једностраном вољом једнога супруга (divortium ex rationabili causa, repudium, διαζύγιον). И један и други облик развода, изузев брак с конфареацијом, није био везан ни за какву одређену форму[3] те је то баш и било узрок многих лакомислених развода, који су у време Христовог доласка довели били породични живот римског народа, до коначног распадања.

Чистоту породичних врлина и јачину брачне везе нису ценили у то доба шта више ни угледнији римски грађани. Тако например, Цезар, који се изузев моралне особине у свему другом одликовао био, развео се са својом женом само зато, што је посумњао био у њену верност, изговарајући се да на жену Цезарову не сме шта више ни сумња пасти. Цицерон је своју жену Теренцију отерао од себе, у намери да миразом друге жене исплати дугове. За Катона Утичанина, честитог грађанина римског, Јулије Цезар прича да је своју жену Марцију уступио био своме пријатељу Хортензију, да би тим начином дошао до имања његовог. И доиста Хортензије после своје смрти сву своју имовину завештао је Марцији, коју је Катон поново затим узео за жену. Валерије Максим наводи најразноврсније узроке због којих су се мужеви разводили са својим женама, као на пример, за то, што је жена излазила у друштво гологлава, или што је разговарала на улици с распуштеницом, која је извикана била као неваљала, или за то, што је ишла у позориште без мужевљег знања или на супрот његовој забрани и т. д. Неки мужеви опет нису ни сматрали за потребно да објашњују са ког узрока се разводе са својим женама. Тако например кад су

1 Zhishman S. 96.

2 Салковски, стр. 169.

3 ib. стр. 163.

Павла Емила, познатог војводу римског, питали о узроку његовог развода са паметном, племенитом и лепом Папиријом он је одговарао: „Ципеле су моје нове, лепо су израђене, па ипак морам да их променим; нико не зна где ме жуље“. У једној сатири Јувеналовој приликом саопштавања жени воље мужевље о разводу брака с њом наводе се ове речи: „Скупите, госпођо, ваше прње па се торњајте; ви сте нам постали несносни, шмрчете на нос врло често; одлазите што пре, сад ће доћи друга, чији је носић чистији од вашег“. Многи су мењали жене само ради задовољења своје телесне страсти. Од њих највише се прославио Мецена пријатељ Августов својим небројеним браковима и свакидањим разводима. Промена жена била је тако обична појава, да су за прво време Царства почели одавати хвалу оним мужевима, који би, као Германик, провели цео живот у једном браку.

С друге пак стране, пошто је брачна заједница зависила искључиво од узајамне воље супружника, није се могло ни жени порећи право развода са својим мужом. Угледајући се на мужеве ни жене римске нису у погледу развода брака иза њих много изостајале. И жене су читавим масама напуштале своје мужеве. За основ развода служили су им сви могући узроци. Једна жена је напустила свога мужа у јануару месецу, чим је он ступио био у преторску службу и то само на том основу што је та дужност била скопчана с великим трошковима. По речима Сенекиним жене су се разводиле само за то, да би се поново удале, а удавале су се да би се поново разводиле. По његовом казивању чувеније жене римске рачунале су своје године не по броју консула, већ по броју мужева. Да ово у више случајева није преувеличавање показују нам до нас очувани податци о таквим примерима жена, које су мењале своје мужеве до седам пута, а св. Јероним казује, да је он лично био на пратњи једне жене у Риму, која је имала 23 мужа, а своме последњем мужу она је била 21. жена. О брзој и лакомисленој промени мужева сведочи најбоље особита похвала оних жена, које су за свога живота само једног мужа имале. Такве жене — једнобрачне или једномужне (uni nupta, univira) биле су тако ретка појава, да ако је која за живота имала само једног мужа, онда су јој то у надгробним споменицима уписивали као нарочиту заслугу.[1]

[1] Види Friedlaender Ludvig, Darstellung aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonine, 6. Auflage I Theil

При овако неограниченој слободи развода брак је разуме се врло ретко престајао природним путем т. ј. услед смрти кога од супруга, него обично и готово једино услед развода.

На супрот овој слободи развода, где поглавито лични рачун и тренутни прохтев представља разлог за промену брачног друга, у тренутку када је лабавост брачне везе дошла била готово до крајњих граница, јавио се Христос са својим учењем. Он с највећом одважношћу захтева да се строго извршује стари но давно заборављени закон нераскидљивости брака. По Христовом учењу брак се састоји у потпуној и нераскидљивој заједници супружника, који као чланови брачне заједнице не само да су један поред другог у подједнаким правима и обавезама, него један с другим сачињавају једно тело и једну крв. Отуда по речима Св. Писма када муж и жена путем божанске благодети и благослова постану једно тело, постигну сједињење, у колико оно одговара божанском циљу, не може се више човечјом вољом растављати или у пређашњи положај повраћати. То је једно стање, чије егзистирање по својој унутрашњој природи не може бити прекраћено, такво јединство, које услед једном створене физичке и психичке заједнице не допушта више слободно раскидање саставних делова. Ово начело нераскидљивости брака изражено је довољно јасно у овим речима Св. Писма: „А ја вам кажем да сваки који пусти жену своју, осим за прељубу, наводи је те чини прељубу; и који пуштеницу узме прељубу чини“.[1] „Тако нису више двоје, него једно тело; а што је бог саставио човек да не раставља“.[2] „А ожењеним заповедам не ја, вели апостол Павле, него Господ да се жена од мужа не раздваја и муж да не пушћа жене“.[3]

Међутим, овај захтев хришћанског учења, ма колико строг изгледао, не треба разумети у апсолутном смислу. Пре свега не подлежи сумњи да смрт кога од супружника раскида све његове везе са онима, који га преживљују, па раскида разуме се и најјачу од тих веза — брачну везу. Смрћу брак престаје

Leipzig 1888. L. 477 ff.: Азаревичъ Дмитрій, Брачные элементы и ихъ значеніе Ярославль 1879. гл. III стр. 32—43.; Красноженъ М, О разводѣ въ Россіи 1899. стр. 4, 5., Hauck Albert, Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche V. Band, стр. 186.

[1] Мат. V, 32; XIX, 9;

[2] Мат. XIX 6; Марк. X, 11.

[3] I Кор. VII 10. 11.

сам по себи, остављајући потпуну слободу прежвелом супругу да ступи ако хоће у нови брак. „Жена је, каже апостол Павле, привезана законом докле јој год живи муж, а ако јој умре муж, слободна је за кога хоће да се уда“.[1] Што је казато овде за жену то исто важи и за мужа. Дакле, смрт свакојако раскида брачну везу. Што се тиче пак других узрока, због којих би брак за живота оба супружника могао престати или раскинути се, т. ј. оних узрока, који од њихове воље зависе, Христос је указао само на један једини узрок. На питање Фарисеја: „може ли човек пустити жену своју за сваку кривицу?“ Христос им је одговорио: „Мојсеј вам је по тврђи вашега срца допустио пуштати своје жене: а из почетка није било тако. Него ја вам кажем, ако ко пусти своју жену осим за прељубу, и ожени се другом, чини прељубу, и који узме пуштеницу чини прељубу“.[2] На том основу са строго црквеног гледишта развод брака може бити допуштен само из једног узрока, а тај је дакле прељуба. Христос је признао да постоји моћ раскидања брака само у акту прељубе, јер се тим актом раскида јединство тела мужа и жене („биће двоје једно тело“).[3]

Ову заповест Христову о разводу, на супрот господарећој тада у многобожачком свету потпуној слободи развода, црква је према хришћанском друштву строго испуњавала готово за све време од почетка хришћанске ере па до IV века. Од тога доба, када је црква ступила била већ у везу с државом и од када су хришћани упоредо са црквеним законом морали водити рачуна и о постојећим тада државним законима о браку, заповест Христова почела је губити пређашње своје значење. Главни узрок томе било је државно законодавство, које је у овом питању представљало крајњу противност, тако, да је измена његова морао бити један од првих послова хришћанских царева. Но у колико је, с једне стране, државна власт, за време првих хришћанских царева, поклањала пажњу цркви и њеном учењу, старајући се да прекрати слободу развода и установи одређене, законске узроке са којих би се брак могао разводити, у толико је опет и црква, са своје стране, била принуђена да пристане на извесне измене. Друштвене прилике и однос према

[1] I Кор. VII, 39; Рим. VII, 2, 3.

[2] Мат. XIX, 8, 9.

[3] I књ. Мојс. II, 24. Мат. XIX, 5.

државн захтевали су од цркве да у неколико одступи од пређашњих својих прописа о разводу, који су се показали сувише строги, а после онолике разузданости готово непримењиви. Као ресултат овога узајамног попуштања између цркве и државе јавили су се врло строги закони противу слободног развода, који су међутим ипак допуштали развод и то разуме се не само због прељубе, већ и због других законом одређаних узрока.

(Наставиће се)

ФРЕГАТА ПАЛАДА

ПУТОПИСНЕ ЦРТЕ

И. А. ГОНЧАРОВА

(ПРЕВОД С РУСКОГ)

I

Руси у Јапану

(НАСТАВАК) (2)

Као у чуду гледам ове миле обале, саздане као у игри: непријатно ми је гледати овај сан, ово одсуство покрета. Људи се ретко виђају; животиње још ређе; свега једанпут сам слушао лавеж паса. Нема људске вреве; мало је трагова од живота. Осим лађа — стражарица, све остале плашљиво промичу крај обалâ: свака са два-три гола веслара, и с каквим балавим дечком или оштрооком девојчицом.

— Зар су тако насељене ове обале? Куд се здедоше становници? Зашто се они не крећу у гомилама по овим обалама? Зашто се не види рад и посленост, зашто се не чују хука, галама, узвици, песме; једном речи зашто не ври живот? како би рекао песник. Зашто ширином ове воде не плове горе доле пароброди, него се вуче по каква неугледна велика лађа, застрвена плавим, белим, црвеним тканинама? Из даљине чујеш једноставан звук: бум-бум-бум, јапанскога добоша, — то, рећи ће вам, кнежеви Физенски, или Сатсумски, обилазе своје кнежине.

Ви знате да је Јапан подељен на округе, који су у зависности Сијогуновој, плаћају му данак и издржавају војску. И

град Нагасаки њему припада, а околина спада у владавине кнежева.

— Зашто су, велим ја, тако пусте и без живота ове дивне обале? Зашто је тако досадно гледати их, да те мрзи и из кајуте да изиђеш? Да ли ће се ово скоро населити, оживети?

Питамо о томе Јапанце, зато смо и дошли, али никако да добијемо одговора. Чиновници веле: „Питајте губернатора“, губернатор шиље у Једо да питају Сјогуна, Сјогун шиље у Мијако да се упита Микадо, син неба; сад самиреците, кад ћемо добити одговора!

Сви стојасмо на палуби са својим мислима; сви држимо догледе у рукама. Једни се забављаху скупљањем једрила, други марљиво проучаваху мапу, а међу овима беше и дед, који с карте одлажаше ограде а од ограде карти, па и ако је врчао на њену нетачност, на неизвесност места, — ипак је био задовољан што се рад његов завршује. Други су просто мислили о томе, што су видели, и гледали тамо амо; у том броју бејах и ја. Мене ако је и занимала промена положаја, и ако сам прожет лепотом природе што нас окружава, — опет сам осећао и слутио досаду. Ја бих драге воље заменио Јапан Манилом, Бразилијом, Сандвичким острвима, или којим било другим местом. Зар није досадно гледати толики залог природних сила, богатстава, свакојаких дарова у неискреним, или боље рећи неслободним рукама, спутаним некаквим непотребним везама!

Но, зар је само мени досадно? Ено и П. А. тужно уздише, не знајући како да нас исхрани: да ли ће му Јапанци дати провизије, да ли ће му довозити свежу воду, и ако и даду, то по коју цену итд. Од конзервâ многи „окрећу нос“, вели он.

Ах, о конзервама: о њима чини ми се не рекох ни речи. То су зготовљена и херметички затворена у судовима разна јела: супе, меса, зелени итд. Корисан проналазак — нема се шта говорити! Али ствар је у томе, да ту провизију понекад не можеш окусити: продавци злоупотребљавају поверење купаца, а проверити их не можеш: нећеш ваљда отварати сваки сандучић онако јако затворен и заливен оловом. А тек после, на мору, осетиш, да је говеђина по укусу налик на телећину, телећина — на рибу, риба — на зеца, и све скупа — ни на шта. Често пута све то има једну боју и један мирис. Кажу да Французи праве најбоље конзерве; ја не знам. Ми смо ове купили у Енглеској.

Ено и других, којима је досадно. С. не зна да ли ће бити угља, да ли ће допустити да се дрва секу, да ли ће пустити људе на обалу да се освеже? — Б. се натмурио, мислећи о томе, да ли ће му испасти за руком да види бар женскиње... Он је већ мотрио и на све јапанске чамце, не би ли међу оним голим телесима запазио тело, не тако црвено и сурово, као што је у веслара. Косе и одећа мушкиња доводила га је понекад до горке заблуде...

Јапанци одоше. Настаде вече; заискрише звезде, и као додатак, међу њима се указа комета. Ми је посматрамо већ треће вече, на хоризонту, али на брзу руку, јер се рано губи.

Нас окружују из даљине, тако од сто хвати, лађе стражарице, размакнуте једна од друге на растојање, и јако осветљене разнобојним ватрама из великих, округлих, обојених фењера, начињених од рибље коже; на неким лађама беху чак и смољана бурад. Чим зађе сунце, на височима плану ватре и као сјајни лист опашу врхове хумова. Немогућно би било нарочито приспремити величанственију илуминацију, у част гостију, него што је Јапанци приредише од страха да их гости не нападну. На све стране чујеш довикивање стражара; лађе само броде напред и назад. Веслари веслају стојећи, и вичу: осиљан, осиљан, да би сложније радили. По брдима, по шумама, ватре као звезде, спуштају се и дижу по степеницама хумова: видело се да су свуда постављене страже од људи, да нас гледају хиљаде очију и прате сваки наш покрет.

На бродовима нашим све се полако стишавало. Одсвирана је химна: Коль славенъ нашъ Господь въ Сіонѣ и матрози полегаше. Многи од нас нити су чај пили, нити вечерали: све су гледали на обале и њихову сенку у води, на илуминацију, на лађе, предсказујући успех или неуспех ствари и градећи досетке о карактеру овога народа. Затим се и разиђоше један за другим. Ја остадох прислушкивајући лупу ковача̑, што се чула с обале и тихо пљескање таласа; гледао сам игру фосфорних искара у води и дањи одсев обалских ватри̑ у огледалу залива. Овде нема буруна, силнога ветра, што тугу у душу усађује, као ни Бонин-симу; ту се одсев муње пара над хумовима. И ја најпосле одмах и легох, али ми се још задуго привиђаше Јапанци, њихове косе и доламе, њихова женска лица и приседање; и у сну ме је гонио узвик: „осиљан, осиљан", што долеташе до мојих ушију.

Хи! Хи! Хи! чујем у суседној кајути кад се пробудих у јутру; затим тих шапат, и с времена на време изненадно повишавање гласа на понекој речи. Фађејев стоји иза мене с чајем.

— Је си ли одавно ту?

— Од почетка седмога сахата в. в.

— А колико је сад?

— Па ето, чујеш, ваљда. У то време удари добош, засвира музика, значи осам сахати.

— А шта је ту, у суседној кајути? запитах ја.

— Свакојако неки Јапанац, одговори он.

— Шта ће овде?

— А ко би га знао.

— Могао би да упиташ.

— А како да га упитам? Разумели би се као свиња и кокошка...

Јапанци заседи па не дају маћи: сваки дан, од јутра до вечера долазе по неколико пута. И каквих их нема: опер-банноси, ондер-банноси, опер-тоаки, ондер-тоаки, а за њима још гомила пробисвета — њихова свита. Добро ће бити да причам по реду што је значајније.

На дан-два после посете тумача̑ доплове три-четири лађе, украшене заставама, заставицама, знацима, грбовима и копљима све атрибути ратних бродова, и ако на лађицама беху они исти голи веслари, а ниједнога војника. Нама је овде било још све ново, и ми с нестрпљењем очекивасмо шта ће ово значити. Лађе ове, мало налик на сељачке разваљене колебе: широке су, доле пљоснате, с отвореном крмом. Начињене су од бела дрвета. Весла у веслара дугачка, састављена из два дела, и везана по средини. Весло свезано за лађу, и веслар стојећи трза га себи и гура од себе. Веслара бива, према лађи, од 4 до 8 па и до 12 људи. Њихова лађа, то је кућа што плови. Ту има свега: мало огњиште за кување, и сва домаћа потреба. На лађама — стражарицама редом дежурају чиновници, те мотре шта ми радимо. Овај поредак је у њих од старина, према свима страним бродовима.

На палубу се попеше најпре тумачи. „Опер-банноси“, говораху они шапатом, с поштовањем, показујући лађе, а сами се поврсташе у ред. Затим се појавише и узиђоше горе на палубу два Јапанца, нешто угледнији и одевенији од осталих. Тумачи

их предусретоше положивши руке на колена и поклонише се скоро до земље. За њима дође једно двадесет људи, у свити.

Један од опер-банпоса беше пријатна лика, мршав, с већом горњом вилицом, чељусшћу и великим зубима, као и у многих Јапанаца. Други беше ровињав од краста, паметна лика, али имађаше чељусти као и први. На њима поврх црног кафтана од ланене материје и дуге свилене хаљине, беху још неке, свилене, шарене сукње, с разрезима на боковима и свиленим кићанкама. Под пазухом, по обичају, стојао је цео дућан од свега и свачега: ту је, лула, потес, марама за брисање зноја, и гомила листића од танке, али врло јаке хартије, на којој они пишу, чупајући лист по лист, у коју се они ушмркују, и у коју најпосле завијају све оно што им треба. Они приклекнуше, ставише руке на колена т. ј. поклонише се нашима.

Њих зову јапански х о к е ј н е и. Они су, после губернатора и његових секретара, највеће старешине у граду. Поведоше их у кајуту за примање: ту хокејнси седну, остали отказаше столице, указујући с поштовањем на прве. Донеше чај, конфекте, двопек и слатке колаче. Они испише чај, пушише, пробаше конфекте, и завише по једну у своје хартије, да носе собом: чак су стрпали под пазухо по комад хлеба и двопека. Чаливку су испијали са задовољством.

Кад је дошло време да их запитамо зашто су дошли, онда један гојазан и роав тумач, по имену Љода, стаде пред хокејнсе, ниско се поклони и оставши у овом положају, преведе наше питање. Хокејнс тихо, скоро шапатом, а брзо узе говорити, нагнувши се преводиоцу; сви остали, тумачи и други хокејнс и један део свите, такође се нагнуше и слушаше.

— Хи, хи, хи! тврдио је преводилац разговетно, докле му је хокејнс одговарао. Реч, х и значи одобравање, налик на наше: д а, р а з у м е м. Ту реч говоре само млађи кад слушају старије. После, кад је хокејнс свршио, Љода удану ваздух у се, и на мах, исправивши се пред нама, рече, да су они дошли да учине неколика питања.

Он је говорио обичним гласом, а понекад је наједанпут повишавао глас до узвика, махао главом и смејао се. Остали тумачи су ћутали: у њих је правило, кад старији говори, млађи ћуте и пажљиво слушају; тако они проверавају један другога. Та система узајамне шпијунаже личи нешто на језуитску. Тако је њихов тумач С а д а г о р а — који је за чудо лично на стару девојку по својој

седој коси, недостајало му је само наочара и чарапе у рукама, — ћутао, кад говори Љода, а кад није ту Љода, онда говори Садагора, а ћути Нарабојоси итд.

— Што сте ви, — запиташе они извадивши хартију исписану јапанским словима, — рекли на фрегати да је брод изашао из Камчатке у мају, а на корвети сте опет казали — да је брод пошао у јулу?

— Зато сам обилазио два месеца, — зачу се од једном глас из позадине (то говораше командант брода) — да не би било зановетања и распитивања: где смо били и шта смо радили?

Сви се на то осмехнуше а П. нешто рече и у додатак.

Корвета је заиста пошла из Камчатке у мају, али је свраћала на Сандвичка острва. Ми запитасмо Јапанце: нашто то питање?

— Шта се вас тиче, где смо ми били? За вас је важно то што смо дошли.

Да би се изгладила та разногласица, Љода нам предложи да кажемо, да је корвета пошла из Камчатке а ми из Петрограда у исто време.

— Боље ће бити, рече он, да кажете да сте стигли у исто време, за три месеца.

Али њему показаше карту и објаснише, да се из Камчатке може стићи за две-три недеље, а из Петрограда за по̄ године. Он се збуни и узе се подсмевати сам себи.

Том приликом покажемо им Русију и Јапан. Опазивши како је Јапан мали према Русији, они се добродушно насмејаше.

Напоменуше им, да узалуд терете и себе и друге овим питањима.

— Ваља послати извештај у Једо, одговорише они.

Затим је дошло друго и треће питање, све у том смислу.

— Треба ли то слати у Једо?

— И то, и све, рече Љода и повуче ваздух у се.

— Онда они у Једу имају много посла! рече неко иза мојих леђа. Сетивши се каквим су питањима засипали Јапанци од јутра до мрака нашега знаменитог заробљеника Галовнина, — учини ми се да та питања нису баш ни глупа. Они одоше касно у ноћ уз осмејке, приседање и клањање.

Међутим опет дође вече са огњевитим шптима по хумовима, са одблеском обала у води, с фосфорским одсевом мора, с лупом ковача̄ и виком веслара: „осиљан, осиљан!“ — Сад нас је све то већ мало забављало: навикли смо се и упознали

с околином, зато је палуба опустила онога часа, чим гостионичари Јанцен и Витул зазвонише чашама, а весници гологлави узеше прилазити овом-оном с позивом на чај.

Банносима рекоше на растанку да има два писма: једно губернатору, а друго — веће, како би он за прво послао чиновника а друго — примио са̑м.

— Казаћемо губернатору, одговорише они.

У жељи да сазнају прави узрок нашега доласка, они још запиташе: да нисмо довезли какве Јапанце што су страдали на мору, и — да ли ће нам требати провизије и воде, — а то су две ствари, које Јапанци дају сад странцима, кад им дођу, па и то тек после оклевања. А раније, као што се зна, нису они примали никад у Јапан чак ни своје рођене Јапанце, ако пострадају на мору у бродолому. „Ви сте отишли из Нипона, говораху они, и сад идите куда хоћете". Са странцима су поступали још строже: њих су држали у невољи.

Али време је учинило своје, и Јапанци већ нису сад то, што су били пре четрдесет, педесет и више година. Према нама су врло љубазни: питали су нас за имена, чинове и дужности и све су записивали малом кичицом, умоченом у мастило. Кичицом владају вешто. Ја сам пробао да једном оперба̀нносу запишем своје име том кичицом, напоредо с јапанским потписом, па сам се осрамотио: латинска слова не могаху се ни разазнати.

Прођоше два дана. У том року дано је на знање Јапанцима, да нам треба место на обали и провизија. Они нам пошаљу нешто провизије на дар, а за место рекоше, да га не смеју дати без одобрења из Једо-а.

Трећег дана затим дођоше два банноса. Један беше и прошли пут код нас, то је пријатељ наш Баба Городзајмон, који се већ знао с нама, умео се наћи на фрегати: он се шалио с нама, звао нас по именима, питао за назив свему што је спазио, и записивао. Он беше изгледом врло добар, жив и дружеван. — Други се звао Самбро. Немојте мислити, да у појмовима, речима и манирима Јапанаца (осим ушмркивања у хартију, и смотавању конфета; али сетите се како се ушмркују две трећине рускога народа, и како су ту недавно наше госпође бацале своје ручне торбице, набијене конфетима с туђих ручкова и вечера), има што дивље, чудно, што би изненађавало Јевропљанина. Тога нема: само костим, па она ружна фризура, јако боду очи. У свему осталом, то је народ доста

развијен, одрешит, пријатан у опхођењу, и до краја занимљив по свом особитом васпитању. О томе ћемо говорити доцније.

Банноси доведоше собом тумаче: Љоду и Садагору. Њих прими најпре П-т, затим адмирал, у својој кајути. Банноси посадише у масивне наслоњаче, неколико људи из њихове свите — позади, на столице. Адмирал се посади на диван, према њима, а нас четворица на дугачки диван крај прозора. Љода и Садагора стојаху погнути, тако да им се лица не виђаху, и само штапови штрчаху у вис. Баба Городзајмон саже се мало к води, и тргнувши у се ваздух, стаде говорити шапатом, брзо и надугачко. Он има врло пријатан манир у говору: говори као жена, тако да су и његови откази и опорицања умекшана тим тихим, ласкавим гласом. „Хи-хи-хи“, оштро и усрдно понавља Љода, коме се плећа нервно кретаху, а зној у млазевима струјаше низ слепочњачу. У кајути запара; напољу 20^{0} топлоте.

Кад је Љода све саслушао, исправи се и окрете к П-ту, који сеђаше за банносима, па рече, да губернатор моли, да му се пошље писмо, адресовано на њ. За друго писмо, које је требало послати у Једо, вишим властима, рече, да ће оно бити примљено с пуним церемонијалом, али тај церемонијал, он, губернатор, није у стању сам да одреди, па је за то јавио у престоницу и тражио објашњења?

— А колико треба путовати тамо и натраг? запитасмо их, и ако смо знали, да за тај пут треба три недеље, или, како вели Белчер, енглески путник, — две недеље. На ово питање Баба одговори, да ће за одговор требати једно тридесет дана. Ово је правдао тим, што ваља смислити одговор; но адмирал је настојавао, да се одговор пошље брже. Тада Садагора рече, да ће курир полетети као птица.

Један из свите све се мучио с неким сандучетом, завезаним у мараму. А кад Баба Городзајмону предадоше писмо, он одреши древени лакован сандучић, стави га на сто, узе писмо обема рукама, подиже га у знак поштовања челу, метну у сандуче и опет свеза мараму, украшену губарнаторским грбовима. Затим га обмота гајтаном, узе испод пазуха мали печат па га метну на гајтан и предаде сандуче своме чиновнику, рекавши при томе нешто тумачу.

— Хи-хи-хи! понављаше овај, па се окрете нама и рече, да ће се писмо поуздано предати коме треба истога дана.

Адмирал понуди Јапанце да доручкују у његовој кајути. оставивши нама да будемо домаћини, а сам остаде у гостинској соби. Ми се посадисмо за велики сто. По обичају донеше нам чај, и разне слаткише, што Јапанци особито воле, — затим колаче, вино, наливку и конфекте. Гости су загледали све, од свега пробали помало и завијали у хартије час конфекту, час парче торте, а Љода томе додаје и слаткога, па све скупа стрпа у свој дућанчић под пазухом, рекавши нам да је то „за децу". Гостима беше врућина у кајути, једни вадише мале мараме од хартије и утираше зној, а други, особито други баниос, ушмркивали се у хартије па их трпаше у рукав, хладећи се лепезама. — О. А. Г. навије сандуче што свира, и на једанпут зачу се тихо grâee, grâee — из Реберта. Али то није имало јака дејства. Баба рече да има две кутије с музиком: донели му Холанђани. — У углу беше постављен други сто за свиту. Баба није пио вина: рече нам, да га побољева глава и од „тога" — додаде — као што видите, не може ми ни глава да се избрија глатко". Понудише му да се о томе посаветује с нашим доктором, али он захвали и одрече.

Уопште старали смо се да будемо љубазни с гостима, показивали смо им после доручка слике, а међу овима и цртеже Зибладове из Јапана. Они замолише да покажемо фрегату једном баниосу, који је тада први пут био код нас. Поведоше их по палуби. Они загледаху топове, пушке, и пажљиво слушаху објашњења о пушкама с новим шипанима, што су купљене у Енглеској. Све их је забављало и у оној радозналости беше много наивнога и детињскога, премда се уздржаваху да буду сасвим отворени.

Задржаше се скоро до мрака. Њихова свита и послуга лутала је по палуби и забезекнуто загледала сваку ствар. По фрегати се разлегало пуцкарање сламних сандала и без прекида чуло шуштање свилених сукања... По неке физиономије су невероватно глупе.

Беху ту, међу осталима, два три старца у чакширама, т. ј. ноге им беху завијене у неку плаву материју; на ногама чарапе исте боје као и у других, и затим — сандале.

— Какви су то људи? запитамо ми.

— Солдати! одговорише нам.

Солдати! Према нашим појмовима о војнику не може се замислити контраснија слика. Они се једва држаху на ногама

од старости, а рђав им је и вид. Сед перчинић, од три длаке, не могаше лежати на темену, већ је штрчао у вис; кроз ретку косу провирује ћела, црвена као црвени бакар.

Уопште се не види ни једне мушке, енергичне физиономије, премда мудрих и лукавих има много. Па и да има, овако зачешљана коса и глатко избријано лице мало их чине мушкарцима.

Са чамаца наврвело на брод силество голих, полуголих и подераних веслара. На некима је само плава дугачка долама и — више ништа: ни чакшира, ни појасева, ни обуће. О капи ја не спомињем, зато, што тај део одеће овде не постоји. На југу, у Китају, видео сам да носе малене зимске капице; летом, неки носе ћошкасте малајске шешире од сламе, налик на поклопац од чиније; овде пак не видиш ни једног Јапанца с капом. Шта више, они ретко покривају главу ва̂лом као Китајци. С времена на време видиш лађу и у њој неколико људи: сунце им удара право у теме: зраци се играју на глатко избријаном темену, као на позлаћеном кубету какве куле, и на свакој глави пламти по једна огњена тачка. Чудиш се, како не умру, или бар не полуде од такве шетње под сунчаним зрацима, и то још под овдашњим зрацима, који као бакарне шипце продиру у главу!

Баба обећа да нам збави ретко задовољство: кошуље из холандске факторије. Најзад јапански гости кренуше. Један од њих викну ме и дохвати за руку.

— А Баба — Adieu!

— Adieu! понови он.

(Наставиће се)

Г. В. РАБЕНЕР И Ј. СТ. ПОПОВИЋ

Откако је, нарочито од појаве Доситијеве, ојачао у књижевности нашој утицај немачке, опажа се он у делима готово свију књижевника наших: како оних, које по невољи зовемо тако, а имена им наћи можемо тек у Новаковићевој Библиографији или у Грчићевој Историји Књижевности Српске: тако и у делима оних, о којима ова последња уме нешто и више рећи. Негде је он, доцније, само утицај, у оном смислу како га данас помимамо; негде, раније, и више нешто, оличен у искључиву превођењу, прерађивању, „посрбљавању", доста често да је то под видом оригинална рада, у руху националном. Па још тај утицај богата немачка књижевност није обично вршила угледним делима својим, него напротив, осредњим, слабим па и најслабијим.

И у књижевном раду Јована Ст. Поповића опажа се утицај немачке књижевности, те поготову у свему, ако не више — према ономе што сад знамо — а оно бар у тону, у маниру писања. То се на пр. лепо осећа код већине милобрукâ његових, па баш и кад би се, после узалудна трагања, доказало да су оригиналан рад Поповићев; па у Роману без романа, и другде. Поповић и није много оригиналан, нарочито у почетку рада свога; али о томе више другом приликом. Немачку је књижевност Поповић добро познавао. У Лажи и паралажи на пр. цитира Гетеове стихове, а зна, свакако и боље још Коцебуа, Лафонтена, Клаурена и др. Па је, без сумње, и утицај других јевропских књижевности, што је запажен у његовим делима: француске (Молијера, по Ј. Ристићу у Гласнику Срп. Уч. Друштва VIII и П. Поповићу у Срп. Књиж. Гласнику),

енглеске (Шекспира, по П. Поповићу, онде, и Ј. Живановићу у Предговору Задругином издању Драматских Списа Ј. Ст. Поповића, књ. I), шпанске (Сервантеса) — дошао не непосредно, него преко немачке књижевности, која тако обилује и преводима. Колико је могао познавати немачку књижевност, и колико му је била блиска, показивало би можда већ и то, што је и сâм оставио неколико рукописа на немачком језику. (Милићевић, Поменик).

Међу књижевницима немачким, које је Поповић нарочито ценио, радо читао, био је и сатиричар Готлиб Вилхелм Рабенер (1714—1771), до чијих је Сатирâ Поповић у толико лакше могао доћи, што су им два издања штампана у Бечу, седамдесетих година осамнаестог века. Рабенер ни иначе није био непознат књижевницима нашим. У Наставнику прошле године показао сам, у белешци Рабенер и Рељковић, како је овај могао знати за Рабенерове Сатире, читати их, па се у нечем и послужити из њих у предговору другом издању Сатира свога. Читали су га, колико још знам, и Мушицки, и М. Светић; и други можда. У Поповића је пак та лектира оставила највише трага, што и хоћу да искажем чланчићем овим, у колико сам могао опазити, прелиставајући само Сатире Рабенерове.

Тако, у Роману без романа, где као нарочито хоће да покаже колико му је богата и разнолика лектира, спомиње Поповић неколика пута „прил-Рабенера, поред других, које је нарочито ценио (Блумауер, Виланд, Штерн, Бутлер, Лесаж, Сервантес, Овид и др.), па из њих овда онда и цитира по нешто.

Из Рабенера (Antons Panssa von Mancha Abhandlung von Sprüchwörtern, wie solche zu verstehen, und zu gebrauchen sind; бр. 2. Kleider machen Leute — Satiren, IV Theil.), да би показао „колику силу лепе аљине имаду“ преводи и цео спев, „нов комплиментирања начин, који је исти пријатељ наш (Рабенер) изнашао“. („Ја желим вашем изрезаном фраку добро јутро“ и т. д. на стр. 33 у Браће Јовановића Народној Библиотеци, бр. 193.). Исто тако преводи даље, на стр. 40., и доказ Рабенеров да су лепштине корисне јер унапређује трговину.

Али осем на два та овећа места у Роману без романа, где је навео и аутора (на првом поименце споменуо и наслов сатири), биће да се Поповић и на другим местима, где не ка-

зује извора, послужио којим од других му књижевника туђих, понајпре опет Рабенерем; јер замерке што их чини друштву, већином више — доликују туђинском, немачком, него ли нашем, и ондашњем, ма колико га замишљали удешеним, намештеним, „по моди“. Поповићу се наиме, читајући туђе сатиричаре, свиделе понеке лепе замерке њихове, запамтио их па их, ако му се и најмање учинило да их може применити на нас, и примењивао, остављајући међутим неку можда и јачу махну друштва нашега, коју је требало са̂м да уочи и исмеје. Или, да окренемо боље по њега: њему се главном махном друштва нашега чинило угледање, силом намештање према „финијој“ туђини (то и узима на нишан у комедијама Лажа и паралажа, Покондирена тиква, Београд некад и сад, и другде), па, желећи да се српско друштво очува у строгој чистоти (каоно Бранко у Путу), буни се и против најмање ствари што би је опазио налик туђинској, те, и нехотице, исмева онако, како је запамтио из лектире своје, и тако, у самој ствари, и са̂м чини оно што осуђује. Тако се свакако, да не наводим редом свију, могу разумети први приговори његови у Роману без ро̂мана (на стр. 8): „Колико их пашге се дознати, колико зрна кукуруза на месец цела Европа троши, а своју њиву напуштају, те се мишеви легу. Гледе, какви духови по атмосфери пребивају, а не знају траву, која им увек у очи пада. Знају, колико је фамилија великих и малих и средњих богова код Грка и Римљана било, а не познају средства, која би њихов и њихових ближњих срећу подигла и потхрањивала. Говоре о стварима и језику, који се само у књигама находи, и свађају се, је л' царствовало дебело јер пре тисућу година у славенској литератури или не, а васпитање своје деце слушкињама остављају“. Последњу махну исмева и доцније (на стр. 16): „Пошто се торжество крштења сврши, Роксанда узме своје Томанче у наручја, однесе га кући... Она почне своје дете сама дојити. — Немојте се узнемиравати, госпоја Предићка, ја знам шта ви хоћете, и одобравам, али шта можете захтевати од једне паорке? Истина, она, која роди, а не доји, као што Стојковић (Атанасије) вели, јест само полак мати, та мода је највећа госпођа, ви знате и ја знам, и ко се њој не покорава није ништа друго него невоспитана клада. Ви се тешите само, што сте добро васпитани и што децу вашу дојкињама препоручујете, а паорке оставите, нека паорски раде!“ Та је ето за-

мерка могла постати и према Рабенеровој у Memoires d' Amourette oder Lobschrift auf Amouretten ein Schosshündchen (Sat. I. Theil): ...Sie ward von ihrer Mutter geliebt, welche sie auch nicht einmal einer Amme anvertrauen wollte, sondren es für ihre Schuldigkeit hielt, sie selbst zu säugen.

Налик на Рабенерово тумачење, пословицâ у споменутој већ збирци: (Abhandlung von Sprüchwörtern etc.) тумачи и Поповић у Роману без романа (на стр. 14—15) пословицу нашу крпеж кућу држи. Слично Рабенерову таксирању љубави једнога младожење (Sat., IV Theil) има и Поповић своје „степене, како се иста љубав разликује" у другом делу Романа без романа (стр. 44—45). С утицаја Рабенерова можда је и оно „поштовање" које у Роману без романа уживају Санчо Панса и његово магаре. У Рабенера на почетку спомињате већ збирке Abhandlung von Sprüchwörtern etc. има Zueignungsschrift an des grossen Sancho Panssa grossen Esel; Поповић је пак направио поведики екскурс о магарету а Санчу би он дао у трећем делу Романа без романа, да га је написао, и сасвим извео на сцену, како га је на крају другог дела (стр. 50—52) већ и представио читаоцима у лицу Агана, те би се и тако већ видело, да је и Роман само копија славног ритера сантиљанског.

Нису ми при руци друга шаљива дела Поповићева (Милобруке, нпр. у колико их нема већ у Роману без романа: о сузама, о лепом имену, нешто о љубави — и др.), те не умем рећи има ли и онде понешто, чему би се могло наћи трага у Рабенеру. Нисам пак ни његових дела нарочито проучавао, него само прегледао, прелиставао Сатирâ, те да бих јаче и тачније могао истаћи сличности између Поповића и Рабенера, која се некако сама собом нуди, а могло би се најбоље видети већ и по томе: које махне запажа у друштву свом и исмејава један, које други. На једну ћу ипак указати и овде, напомињући да се ипак не мора за Поповића узети као подражавање, а то је: што се обојица често, Поповић много чешће и више, обраћају непосредно читаоцу, упуштају се као у разговор с њим, диспутују...

Али можда се Поповић само за младости, само у првом периоду рада свога, у који би улазио и Роман без романа (г. 1832, први део) — поводио за туђим угледима, радио више или мање несамостално? Да видимо и то, овде, у колико се тиче Рабенера.

Има међу рукописима Поповићевим, што су сада на чувању у Матице Српске у Новом Саду, кратка једна „милобрука“, нештампана досад, с натписом Крупнице језикословне. Постала је свакако после године 1838, које је Милош Светић штампао познате Ситнице језикословне, авангарду својих утукâ. Поповић ту, у виду речничке грађе (како ју је и збиља скупљао и штампао у Гласнику друштва Српске Словености: Пределне речи), тумачи сатирички, ако се не варам (преписа немам) речи: дужност, верност, љубав и др. онако само краће, као Рабенер у сатири у Versuch eines deutschen Wörterbuchs (Sat. II Th.) речи: Compliment, Eidschwur, evig, ehrwürdig, gelehrt, Menschenfeind, Pflicht, Verstand.

Па и у поезији Поповићевој, која је већином „поезија зрелога човека“ (како рече Љ. Стојановић у предговору Даворју) имаће на једном месту трага у угледању на Рабенера. С угледом наиме на једну Рабенерову сатиру у везаном слогу са слиховима: Beweiss dass Reime in der deutschen Dichtkunst unentbehrlich sind (Satiren, II Theil, штампана прво г. 1747) испевао је и Поповић своју Похвалу слику, штампану у Даворију, год. 1854. Код обојице је оваку сатиру изазвала сувремена им борба око форме песмине: песме у класичном размеру без сликова и песме са сликовима; обојица исмевају претераности ове друге, обојица хвале сликове у иронији. Само је Рабенер имао више права на то куђење, јер сâм, осем те песме, није их писао више, ни без сликова; док је Поповић писао песама и са сликовима, и то чешће него оних других. Код Рабенера је иронија и у томе, што је и он написао песму са сликовима. Већ би се и тако, по форми, по тенденцији, могло видети угледање Поповићево на Рабенера, али се оно опажа и у садржини Похвале слика и Beweissa.

У првој половини XVIII века немачка се песма тако рећи изметала у пусто преклапање, са неукусним пребирањем лепих речи, у јалову стихоклепанију. Тада јој се као опозиција јавља достојанствено проста, мисаона, уметничка песма Клопштокова у античком размеру, без отужних сликова; и поче се препород немачке поезије. Није се ту радило само о форми песминој, него и о садржини, и уопште о целом правцу у књижевности немачкој: он се мењао, препорађао настајао је новији, напреднији, „псевдокласички“. Рабенер радом својим потпуно припада новом правцу, стога исмејава и сликове у песми, ко-

јима се жртвовало оно што је главно, садржина, мисао. И ту употребљава обично оружје сатира својих, иронију — хвали слик, доказује неопходност његову за песму.

Не може, вели, више трпети безобразлука оних, што нападају сликове:

Ja gar, o Frevelthat!... ja gar, ach, soll ich 's sagen!...
Den Reim, den edlen Reim will (der freche Schwarm) aus den Versen jagen.
Eilt, Musen! Reisst den Blitz aus euers Vaters Hand!
Der Schwarm wird mächtig. Eilt, eh' er uns übermannt:
Und kommt, und kämpft, uud siegt, und schlägt die Feinde nieder,
Und schützt den werthen Reim, das Hauptwerk deutscher Lieder.

Denkt, Freunde, die ihr noch die Musen redlich liebt!
Jhr, denen bloss der Reim die ganze Grösse giebt;
Die ihr durch ihn allein die Zierden Deutschlands heisset,
Und euch vop Hunger schützt, denkt was man euch entreisset!

— — — — — — — — — — — — — — —

У одговор на прекоре оних, што слик сматрају оковом (Zwang, der das Gedicht entseelet), и истичу муке при грађењу стихова (...so mancher sitzt, und vol Verzweifelung... schvitzt, Ein Dutzent Federnkant, und Hände kläglich ringet...). истиче опет он:

Wie oft, wie glücklich zert des Reims geheime Macht
Den schönsten Einfall her, an den man nie gedacht!
Gestzt, es schlösse sich des erste Vers mit Wonne,
So fällt ein kluger Kopf gleich auf die liebe Sonne.
Er denket weiter nach; er folgt der edlen Spur,
Beschreibt den ganzen Bau der wirkenden Natur и т. д.

На стотину година за тим настаје и у српској књижевности препород, јавља се нов, здравији, напреднији правац; па с њим и промене у форми песме; место отужне, профанисане оде, јавља се песма разнолика, слободна метра, и са сликовима. Поповић, који такође радом својим не баш и почетним, представља већ напреднијег, модернијег књижевника, него што беху ранији — види се сад, поред новијег кога књижевника, премашен, постигнут; осећа се некако ближи оним старим. И кад није њих, устаје он, да од „несташних зоља“ брани старину Даворијем, које наштампа и црквеним писменима, узносећи у њему значај старијих књижевника и непосредно: одама П. Соларићу, М. Видаковићу (којега је и са̂м раније несташно исмејао у Роману без романа), па и Алексију Везилићу.

Против слика, једне од формалних ознака новије песме, ударио је Поповић и непосредно, каоно пре стотину година Рабенер, ироничном Похвалом слику. Он вели:

Немој, друже, навлаш себи ружну славу тећи,
Безобзирно из песама стихове гонећи.
Тко ће ползе избројати, које слик нам носи;
Зато, веле, без сликова стихови су боси.
Када перо зубма грискаш, мучан, шта ћеш рећи,
Слик запитај, па ће мисли ко река потећи.

Одмах затим наводи и очигледне примере, од којих је нарочито први карактеристичан:

Хоћеш песму да саставиш, не знаш каквом грађом,
Каквим цвећем да искитиш, слик ти вели „крађом“.
Пишеш оде меценату, сумњаш, шта ту треба,
Слик за лебји проговара „стихотворцу хлеба“.
Кажеш ли му да је врли српски родољубац,
Слик потајно уздишући вели „родогубац“ и т. д.

Ређа тако још осам парова, у којима други стих — слик — казује истину. Завршује:

Тако мисли растројене слик удесно крпи,
Те из њега невешт певац песме ласно црпи.

Дословног слагања и нема толико, а није га управо, баш у језгру песме, ни могло бити због разлике у нашим и немачким речима које се лако сликују; али оно што је главно, слагање у мислима, истиче се лепо. Поповићеви су обрти у примерима по себи духовитији него Рабенерови, али су баш због те духовитости некако промашили циљ: — да хвалећи куде; јер, право рећи, баш хвале, и кад би било онако, не и без разлога.

Оно пак што је Рабенер хтео показати својим примерима, илустровао је Поповић, и нехотице, боље можда нешто натегнутим паром:

Тко ће ползе избројати које слик нам носи;
Зато, веле, без сликова стихови су боси.

Највећа је пак разлика између Рабенера и Поповића у томе, што се први сатиром својом показује за своје време као прогресиста, док напротив Поповић за своје као конзервативац.

Брижљивим систематским истраживањем наћи ће се и више и бољих знакова карактеристичних за однос Поповићев према Рабенеру; чланчић је овај само хтео истаћи, — да је Поповић читао све четири књиге Рабенерових сатира̂, и да је под утицајем те лектире био — до краја рада свога.

Д. Костић.

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

На ту помисао њу је спопао такав страх и тако јој дође жао, да је за тренутак гледала у будућност веома престрављено. Дође јој да се сита наплаче. Да је било ту г-ђе Емилије то би она исто учинила у њену наручју. Толико је била обузета тежином окривљавања себе саме, да би сматрала као сушту лаж кад би дошао когод и стао је уверавати како је она: „невина као голуб“ — она би то сматрала као нешто што не стоји у истини. У тој њеној душевној пометњи најстрашније је било то да јој се у првом тренутку учинило да је странпутица неизбежна и да јој се учинило да ће у напредак бити све горе и горе, да ће је „Стах“ све мање волети, и да ће бити у праву да је све мање воли; једном речи: није знала како да се помогне.

Логика јој је говорила: сад је још све добро у поређењу с оним што може бити сутра, прексутра, кроз који месец, кроз годину дана... А у питању је цео њихов век.

Стаде напрезати своју сироту главицу да пронађе ако не пута а оно бар какву стазицу којом би се могло изаћи из тог врзиног кола од несрећа. Најзад после дужега напрезања, после силних суза, учини јој се да види пред собом неку светлост.

И та светлост бивала јој је у толико јача, у колико се она више загледала у њу.

Било је нешто што је јаче од логике несрећине, нешто важније од учињених кривица и увређенога божанства, које се умело само срдити — а то је милосрђе Божје!

Она је скривила, и она ће поправити. Треба својега „Стаха“ да воли тако да он нађе у њој све што је њему у срцу нестало. Треба јој бити стрпљивом, те не само не нарицати због овакве своје судбине, него још захвалити Богу и „Сташи“, што је та судбина таква, као што је. Наиђе ли тешка туга и брига, сачувати је у срцу, и истрајати много, врло много, ма то ишло на године, док не стигне Божје милосрђе.

Сад се та стазица стаде ширити у прави царски друм. „Нећу залутати!“ — говорила је у себи Марина. Дође јој да се заплаче од силне радости, али није хтела то себи да допусти. Сем тога Стах може сваки час бахнути, па треба да је затече са сухим очима.

Замало па ето и њега. У први мах Марина умало не обисну о врат, али је осећала да је у погледу на њега толико скривила, да је задржа нека нагла несмелост.

Он је пољуби у чело па запита:

— Нико није долазио?

— Била Емилија, али није могла остати дуже. Доћи ће у идућу недељу.

А он се на то узнемири:

— Ах, Боже мој! А тако бих волео да сам се видео с њом; што ми то није јавила? Знала си где сам. Што нисп помислила и на мене?

Она пак као дете, кад се правда, стаде зборити са сузама у очима и гласом, који дрхти, али и поуздано:

— Није тако, Сташо; живота ми мога само сам о теби мислила!

XXII

— Био сам тамо, госпођо Бигјелова и господине Бигјеле, — говораше весело Завиловски код куће ових — гледали су на ме помало као на пантера, а понешто и као на вука, али сам се ја показао веома припитомљеном зверком. Нисам радио ништа, одговарао сам више мање присебно. Одавно сам запазио: да се с људима може много лакше живети него што из-

гледа, и само у први мах долази ми да утечем. Али су оне даме, право да вам кажем, много слободне.

— Немојте, молим вас, само од нас да бежите, испричајте нам све како је било — рече г-ђа Бигјелова.

— Како је било? Па ето прво сам отишао по адреси у вилу, па тамо нисам знао шта ћу ни куда ћу, нити где станују Основски, а где Броничова, и да ли да их обоје походим у исти мах. или свако посебно.

— Свако за себе — рече Полањецки. — Броничова станује у засебном одељењу, и ако имају један салон, који сматрају као заједнички.

— Еле, нађем их све у том салону и г-ђа Основска ме сама извуче из забуне, рекавши да ће ме поделити с г-ђом Броничовом те да ово рачунају у две посете. Тамо застанем и госпођу Машкову господина Коповскога, а то је неки особито леп човек да би требало да носи кутију на челу с аксамитом у средини, као што носе јубилари. Ко је тај Коповски?

— Један глупак! — одговори Полањецки. — У том му је и име и његово држање и занимање и особити знаци. Друго му што не треба записати ни у путној исправи.

— Сад разумем — рече Завиловски — и неке речи, које сам чуо, сад су ми јасне. Он се био удубио, а оне га сликале. Г-ђа Основска га сликала с лица у мрсној боји, а госпођица Кастели у акварелу с профила. Обе су имале велике запрегаче од цица преко хаљина, и обе су изгледале дивне. Види се да се г-ђа Основска тек сад учи, али госпођица куд и како вештије ради.

— А о чем сте говорили?

Завиловски се окрете Марини:

— Прво су ме питале оне о вашем здрављу, а ја сам рекао да изгледате сваки дан све лепше.

Није рекао да је при том био поцрвенео, као какав ђачић, и да се утешио тиме само што је мислио да су све оне биле занете око сликања, и да то није нико опазио, у чем се, разуме се, варао.

И сад се мало нешто збунио и да би то прикрио настави:

— После, разуме се, било је речи о сликању и портретима. Ја сам рекао госпођици Кастели: да је нешто смањила главу господину Коповскому, а она ми одговори: „Нисам ја, природа је то учинила!“

— То је духовита девојка!

— И то је изговорила гласно. Ја се стадох смејати, а и сви други па с њима и сам Коповски. Мора да је и он лака роба. Рече: ако сад изгледа лошије него обично то је стога што се није испавао, и што би радо у Орфејева наручја.

— Орфејева!

— Да. Господин Основски поправи га без церемоније, али он не пристаде на поправку, говорећи: да је бар десет пута био на Орфеју, а да се добро сећа. Даме мало терају шегу с њим, али је он тако леп човек да га радо сликају. Али какав је вештак само та госпођица Кастели! Кад ми је стала показивати кичицом поједине пластичности и линије на почетом портрету господина Коповскога само је узвикивала: „Какве су само то линије! „Какви тонови!“ Морам јој при том признати: да је изгледала као права муза. Говорила ми је како од свега највише воли да ради портрете, да о сваком лицу мисли напред као о моделу и да снива оне главе у којима има чега необичнога.

— О, па то ће она и вас прво да сни, па ћете јој после бити модел, сигурна сам — одговори Марина; — и то ће бити добро.

Завиловски пак одговори непоузданим гласом:

— Рекла ми је до душе и то: да она то крије од својих познаника: мени се пак обратила са том жељом, и да није било госпође Броничове, не би било ни речи о том.

— А је ли госпођа Броничова заменила музу? — упита Полањецки.

А Марина понови:

— Баш ће то бити добро.

— За што, госпођо? — упита Завиловски.

Он погледа у њу погледом и покорним и узнемиреним. Стаде га тиштати и испуњавати страхом помисао: да она навлаш иде да његово обожавање скрене према другој, зато што погађа шта се збива у његову срцу.

— Па ето зашто: ја госпођицу Линету у самој ствари и не познајем, и ценим је само по првим утисцима и по оном што о њој слушам, али ми се чини да то није обична природа и да има нечега необичног у њеној природи и да има нечега дубокога у њену срцу, те је добро што сте се познали.

— Па и ја исто тако судим по првим утисцима — одговори умирени Завиловски — и мени се она чини мање површ-

ном, него што је госпођа Основска. То су у опште лепе и умиљате даме, само ја можда не умем то да представим, јер не познајем свет, али кад сам од њих изишао тако сам се осећао: као да сам био у вагону са особито пријатним странкињама, које се врло духовито забављају, разговарају, али ништа више. Осећа човек код њих ипак нешто обично. Например, госпођа Основска вам је прави каћунак. Цвет примамљив, леп, али некако обичан. Госпођица Кастели тако исто. Да!... ни у ње нема ничега властитога. Човек поред ње не осећа да је из истог народа, да га је иста киша росила и исто сунце грејало.

— Какве су само интуиције у овога песника! — рече Полањецки.

Завиловски тако живахну да се на његовом нежном челу јасно указаше жиле налик на писме Y. Осетио је да је у његовом пребацивању оним дамама у исто време и похвала за Марину и то га учини разговорним, те настави:

— Притом постоји неки инстинкат којим се погађа права вредност у људи. Али ту се ништа не може да погоди. Оне су љупке, снисходљиве, али је то све по изгледу и због тог мислим, да се ту може много да превари искрен човек, који лако прионе уз људе. А то је гадно и за човека и то тако човека понижава кад друштвену плеву узима за зрно! Што се мене тиче, ја се баш због тога и бојим људи: јер и ако господин Полањецки држи да ја имам интуиције, ипак знам да сам наиван. А те ме ствари јако тиште. Моји нерви просто не могу то да поднесу. Још кад сам био дететом опазио сам да су људи друкчији према мени кад су ту и моји рођаци, а друкчији, кад ови нису ту; то ме између осталога веома тиштало у детињству мојем. Чинило ми се то одвратно и тако ме јело, као да сам ја сам учинио што гадно.

— Зато што сте по природи честити — одговори госпођа Бигјелова.

Он опружи своје дуге руке, којима је имао обичај махати, па заборави на своју несмелост и проговори гласно и слободно:

— Ах, искреност! То је и у животу и у вештини једина добра ствар!

Ну Полањецка поче бранити оне госпе. Људи у опште, а нарочито баш људи често су неправедни, и своје суђење и претпоставке узимају за стварност. Што се тиче госпође Основске и госпођице Кастели, како би могао човек да помисли да су

оне извештачене. Веселе су, добре, снисходљиве, а откуда може истицати та снисходљивост, ако не из искрена срца.

После се обрте Завиловскому и стаде се с њим препирати што у шали, што у збиљи:

— А ви нисте онакав, како за вас вели госпођа Бигјелова, јер оне вас хвале, а ви њи оговарате!...

Но ту је Полањецки прекиде својом обичном жустрином:

— А ти си пука добричина и све цениш према себи. Упамти ти ово: оно што изгледа доброта и љубазност могу проистицати из егоизма, којим се иде на то да човеку буде само добро и пријатно.

После се окрете Завиловскому.

— Ако се ви тако дивите искрености онда ево вам узора.

— Знам ја, знам — рече ватрено Завиловски.

— А зар би хтео да ја будем друкчија? — упита смејући се Марина.

— Не; не бих хтео, али опет каква ми је то срећа нпр. што ниси и сувише мала и што ти не треба да носиш папучице, јер кад би их носила имала би сталну бубу у глави да вараш људе.

Марина виде да се погледи Завиловскога упутили право њеним стопалима, преко воље је скрила своје ноге под сто и окрете разговор на друго, рекавши:

— А ваша ће књига изаћи ових дана?

— Већ би била изашла, али сам додао још једну песму и то је задржало књигу.

— А можемо ли знати наслов песме?

— Лилија.

— Да не буде то Лилија — Линета?

— Не, госпо. Није то.

Марина се уозбиљи. Лако јој било из одговора да дозна да је то била песма њој и о њој, и дође јој непријатно што то разумеју само она и Завиловски, и што међу њима настула нека врста тајне, коју само они знају. Учинило јој се да је то некако незгодна ствар, таква искреност, о којој је мало час било речи, и да је то једна врста греха према „Стаху“. Први пут сад опази до каквих душевних тешкоћа може да дође женска, ма колико да воли својега мужа и ма колико да је невина, ако само падне на њу неравнодушни поглед туђега човека. А опет да упозна мужа с оним што она назире учинило јој се не-

згодно. Први пут је сад обузе гнев против Завиловскога, а он осети то свим нервима човека вештака, као што барометар осети промену у ваздушну притиску, али као човек без икаквога искуства узе ствар сасвим са трагичне стране. Дође му на памет да ће му Марина затворити врата, да је неће моћи виђати и цео свет му се приказа у црној боји. У његовој души, једнога вештака, била је права мешавина од егоизма, фантазије и праве осетљивости, скоро женске, којој је требало топлоте и љубави. Кад је познао г-ђу Полањецку пришио се уз њу правим егоизмом Сибарита, којему је такво осећање драго, и који ни о чем другом не мисли: затим га је његова фантазија подигла на поетске висине, и, стократно увеличавши њене истинске чари, створила му од ње надземаљско биће, или бар сушту осетљивост, за коју су осамљеност и недостатак срца, које би јој било блиско, били истински бол. Њу је тако ганула та доброта, која се у њему видела, да је из свега тога поникло нешто што по свему личи на љубав. Само је том осећању недостајало реалне основе. Завиловски, а у осталом — сви вештаци, поред својства да се занесу за свим што је најидеалније, каква им је у осталом и сама душа, био је мало сатиричан. Само је та особина овог пута у њему дремнула. Он је оденуо Марину с толико сјаја, с толико светлости, да је није пожелео. А да је она против сваког разлога обисла њему о врат, не би она више била за њега у естетичном погледу оно, каквом би је он хтео да буде, то ће рећи лице без махна. Сад је у толико више држао да би могао себи допустити такво осећање, и у толико му је више сад било жао на занос, који му је на тако захвалан начин нанео мисли и испуњавао празнину живота. Толико је био у том блажен да је по повратку кући непрестано гледао пред собом женску прилику, пред којом се његова душа дубоко клањала, те је имао о ком сањати и кому писати песме. У исто време појмио је и ово: ако г-ђа Полањецка прозре јасније што се догађа у његовој души, и ако сам он не успе да боље то скрива, него што је досад чинио, онда њихни односи неће моћи да остану дуже тако и она некадања празнина у срцу поново ће овладати њиме. Стаде већ напрезати своју главу: како да се ископеља из тога, и како би учинио не само да не изгуби ништа од досадање среће, него да се с Марином виђа још чешће. У његовом бујном уображењу било је доста средстава, те пошто

их летимице размотри, изабра једно које ће по његову мњењу довести најкраћим путем до циља.

— Заљубићу се, например, у г-цу Кастели — рекао је у себи — а оној ћу се поверовати о својој невољи. То не само да нас неће отуђити једно од другога, него ће нас још више приближити. Учинићу од ње своју покровитељку.

И одмах приступи уређивању те ствари, као што би приступио дотеривању своје песме. Уобрази да се заљубио у ону „успавану краљеву кћер“, да је несрећан, и да поверава своју тајну Марини, која га слуша оборених очију, влажних образа, којима га жали и као истинска сестра меће му руку на чело. Та игра његове фантазије тако му се учинила стварном, а његова упечатљивост тако великом, да је већ припремио и изразе, којима ће се Марини исповедити — а изнашао их је простих, али који срце парају — а чинио је то тако својски, да се просто умало сам не расплака.

Враћајући се кући са својим мужем и Марина је размишљала о песми: „Лилија“, због које се задоцнило издање његових песама. Као ваљаној жени било јој је мало занимљиво, а мало се и плашила тога. Бојала се уопште и тешкоћа, које су могле поникћи доцније из тих односа према Завиловском.

Под упливом тих осећаја рече:

— Знаш шта ја мислим? Она Линета била би велика срећа за Завиловскога.

— Реци ти мени — њој ће опет Полањецки — а шта је теби толико стало до тога Завиловскога и оне талијанске ђидије?

— Па ја, Сташо, нисам већ почела наводити, него само онако као велим, да не би било ружно. Анета Основска је мало усијана глава, то је истина, али је она жива, као веверица.

— Ћакнута мало, а не жива; али, веруј ми, није она тако наивна као што се чини, и за све има она свој нарочити план. Мени се чини да се ње госпођица Кастели толико исто тиче, колико и мене и да она у свој тој комедији има сасвим другог нечега.

— А шта би то могло бити?

— Не знам, а не знам за то можда што ме се то мало тиче. Уопште не допадају ми се та створења.

Даљи разговор им прекиде Машко, који је ишао правце ка њиховој кући, па кад их виде убрза кораке, и рече Полањецкому:

— Добро што смо се нашли, јер сутра одлазим на који дан, па како је данас рок, доносим ти новце.

После се окрете Марини:

— Баш сам био код вашега оца. Добро изгледа, али ми је говорио, да тужи за селом и земљорадњом, те да све смишља: да ли да купи какво имањце ту до града. Рекао сам му ако добијемо парницу, онда може да остане при Плошову.

Марини није био пријатан тај разговор, у којем је било у осталом и нешто пропије, те га није хтела ни прихватити. Мало после Полањецки одведе Машка до својега кабинета.

— Па, све иде добро? — упита га.

— Ево суме коју теби имам давати, буди тако добар потврдити ми пријем.

Полањецки седе за сто и написа признаницу. Машко пак поче:

— Сад другу једну ствар. Продао сам ти пре ону шуму у Кремјењу под погодбом да је могу откупити ако ти вратим цену и уговорен проценат. Ево ти цене и уговорена процента. Надати се да нећеш имати ту никакве примедбе, а ја ти могу само захвалити, јер си ми у своје време учинио велику услугу — и ако ти кад затреба моја помоћ, молим те дођи ми без икакве церемоније. Имаш на то право. Услуга за услугу! Ти знаш да ја волим да будем захвалан.

— Та тај мајмун почиње ме већ протежирати — помисли Полањецки. И да није био у својој кући он би му то и гласно казао, а овако се уздржа и рече:

— Немам ништа да приметим, јер је био такав уговор. То још нигде нисам увео као свој посао.

— У толико више умем то да ценим — одговори Машко ласкаво.

— А како онако у опште код тебе? — упита га Полањецки. — Видим да си разапео сва једра. Како иде са парницом?

— Добротворне заводе заступа неки младић, именом Шлец. Леп назив, је ли? Кад би мачку тако назвао три би дана маукала. Али ћу ја тог Шлеца запаприти и пролупати. Питаш ме како иде с тим. Ето тако: кад се све то сврши моћи ћу да се оканем тада адвокатуре, која у осталом као занимање и није према мојим склоностима, па да се настаним у Кремјењу.

— С готовином у џепу?

— Да, и то са поголемом! Сит сам адвокатуре. Уосталом ко је изишао из земље, њега земља вуче к себи. То се наслеђује заједно са крвљу. Али сад доста о том. Као што ти рекох сутра полазим и препоручујем вам моју жену, у толико више што је госпођа Красловска отишла у Беч до окулисте. Отићи ћу још и до Основских да их замолим: да се и они ње сете.

— О с драге воље! — одговори Полањецки.

Тада му паде на памет разговор са Марином, те ће запитати.

— Знаш ли се ти с Основскима?

— Доста одавно. Ну моја их жена зна још боље. Он је трули газда, имао је једну једину сестру, која му је умрла, и једног теципару стрица, од којега му је остало силно богатство. А што се тиче ње шта да ти кажем? Још је девојком читала што год јој до руку дође, била је уобразила да је умна да има артистичку жицу, једном речи уобразила је била све што се може лепога уобразити, а у последње време била је заљубљена у Коповскога; то ти је она сва.

— А госпођа Броничева и госпођица Кастели?

— Госпођица Кастели више се допада женскињу, него мушкарцима. Уосталом ништа о њој не знам више до то што се говори: да се тај Коповски или врти око ње, или беше да се вртео. А госпођа Броничева...

Ту Машко, удари у смех:

— Госпођу Броничеву је кедив лично водио на Хеопсову пирамиду, а покојни Алфонсо шпански краљ говорио јој је сваки дан у Кану: „Bonjour, madame la comtesse!“ Мисе јој је писао 56-те године стихове у албум, а Молтке седео код ње на куферу у Карлсбаду! Једном речи: она је у својем уображењу била на свим крунисавањима. Али од како је госпођица Кастели прирасла, или управо ижђикала на пет стопа и не знам колико палаца, тетка „Сладунка“ врши та уображена путовања не за свој рачун, него за рачун сестричине,, у чем јој од неког доба особито усрдно помаже госпођа Основска, и то тако: да је човеку тешко разумети у каквом то циљу чине. Толико о њима, а ако би хтео да ти кажем што о покојном Броничу, који је умро пре шест година, од непознате болести, јер госпођа Броничева сваки пут налази другу, додајући између осталог и то: да је он био последњи од Руриковића, а не додајући да је претпоследњи, њен свекар, био настојатељ код Рутковских, и да је код њих занмао. Ну, ја сам готов... Суета вся-

ческоја... Буди ми здраво, држи се добро, и на случај потребе рачунај на мене. Кад бих знао да ће то скоро бити навалио бих на те да ми даш реч да нећеш никому другому прићи, него само мени. До виђења!

Говорећи то Машко стеже руку Полањецкому врло ласкаво и изађе, а Полањецки само мачe раменима па рече:

— Добро што ме није још потапшао по рамену... Сујета, сујета! Тако паметан човек, а не види саму ту празнину у себи, коју исмејава у других. Како је само пре врло кратког времена био друкчији! Умало није сасвим престао правити се оно што није; ал чим опасности нестаде њега опет куси узео на своју руку.

Ту му паде на памет оно што је некада Васковски говорио о лености о комедијашењу, а за тим помисли:

— Па ипак таквима у нас добро иде!

XXIII

Госпођа Основска била је тако савршено заборавила на своје „флорентинско-римске“ вечери, да се сама зачудила кад јој то муж једном поменуо. Какви вечери, њој као да ни на сну то није долазило. Сад се она бави нечим другим, што се зове „освајање орла“. „Ако ко не види да су о р а о и Линета као створени једно за друго, то, да опрости њен муж и господин, тај дотични не види даље од носа, али ту му нема помоћи. Мушки уопште масу ствари не знају, јер не могу да осете! Можда је Завиловски у том погледу изузетак, али кад би му Марина Плавицкова рекла, онако с пријатељске стране и да се мало брижљивије одева — да пусти браду, то би онда било дивно! Кастелинчица је скроз и скроз естетична, да њу ма шта било дирне, а с друге стране опет он њу узбуђује, него то је само речено, он њу просто хипнотизује!... А код онакве њене природе није ни чудо!“

Господин Основски слушајући такав цвркут просто се топио од милине и користећи се приликом дочепа женину руку да је покрије пољупцима од врха прстију чак до лаката. А једном јој зададе сасвим природно и просто питање које је и Полањецки Марини задао.

— Кажи ти мени шта ти је то толико стало до тога?

Госпођа Анета му кокетно одговори:

— La reine s'amuse! Није бозна шта писати књиге. Мало таленга и то је све, то је доста. Али у живот уводити оно што пишу књиге, далеко је већа вештина, а при том: како је то забавно.

После мало додаде:

— Можда у том имам и какав нарочити циљ, и ако га имам онда га ти, мој драги Јозо, погоди.

— Хоћу, али на ухо.

Она му поднесе ухо с шеретском мином жмиркајући при том својим граорастим очима.

Основски се толико приближи да је пољуби и тајанствено пољуби:

— La reine s'amuse!

И то је била сушта истина. Госпођа Основска могла је имати својега нарочитога циља у зближењу Завиловскога и г-це Кастели, а то опет стварање романса веома је занимало, као и улога малога привиђења.

С тим плановима често је одлазила до Марине Полањецке, да дозна што било о „орлу“, а враћала се веома умирена, јер је Завиловски, да би отклонио сумње Маринине, све више говорио о госпођици Линети. Испало је да је његова дипломатија била тако успешна да једном, кад је г-ђа Основска запитала отворено Марину: да ли се Завиловски није заљубио у њу, она одговори смејући се:

— Морамо се с тим помирити, моја Ането, ни у мене ни у тебе. Јабука је досуђена Линети, и нама не остаје ништа друго до или плакати или тешити се како знамо и умемо!

Г-ца Кастели опет допуштала је да је кљукају таквим осећајима и мислима, за које је упућивало њено самољубље да се не затвара. Од рана јутра до мркла мрака слушала је како се тај орао са широким крилима заљубио у њу, да је пред њом на коленима, и да тако одабрана, тако изабрана девојка не може бити неосетљива. То је и сувише поласкало да она може бити неосетљива. Сликајући Коповскога она се истина и сувише задивила „ванредној пластичности“ на његову лицу, и волела га јер јој је давао прилике за разне изреке, које су се понављале као доказ њене духовитости и ума. Волела га из различитих разлога, али свакојако ни Завиловски није био ружан човек, и ако није носио браду, нити се бриљиво одевао.

А сем тога ту се толико говорило о његовим крилима и о том: како таква душа, као што је њена, ваља да га разуме. Сви су јој то говорили, а не само Анетка! Госпођа Броничова која некада није могла разумети да се може неко не заљубити у њу, преносила је доцније ту несрећну увереност у своје драже и на своју сестричину, и на тај начин и сама пришла у помоћ г-ђи Основској, китећи ту основу реалности потком својега властитога уображења. Сад им приђе г. Основски. За љубав женину он је волео и „Кастелку“ и госпођу Броничову, а готов је био заволети све и свакога, што би имало више или мање додира с његовом „Анетком“, те се својски одаде том послу. Завиловски му је био симпатичан. Све што је о њему могао дознати лепо је звонило. А дознао је уопште о њему само ово: да је особењак, славољубив и истрајан у оном што науми... а сем тога ћутљив и веома даровит. А кад се онима све то допало, тада отпоче и он сасвим озбиљно размишљати „Да ли би то било добро?“

Заљубљење Завиловскога давало је права да се то узме озбиљно у рачун. Он је од неког времена почео чешће походити „заједнички салон“ и још више разговарати с госпођицом Линетом. Оно је прво до душе чинио на силно наваљивање г-ђе Основске, а друго је долазило од саме његове воље. Госпођа Основска притом је запазила и ово: како се његов поглед врло често задржава на златножутој коси и полуотвореним капцима госпођице Кастели, а он би је пратио очима, кад би кроз салон пролазила. А у самој ствари он је и отпочео боље загледати, нешто из пређе наведеног плана, а нешто и од радозналости.

Ствар дође као сасвим озбиљна кад изађе прва свеска његових песама. Његове су песме и пређе обраћале пажњу на се, и о њима се дуже говорило, али значај њихов умањивао се што је од појаве једне до друге пролазило много времена. Сад се књига појавила као метеор. Било је у њој и сјаја и снаге и искрености. Језик је био чист и звонак као метал: а сем тога био гибак, мек, те добијао све могуће облике. Утисак је бивао сваког дана већи. Ускоро се похвала развила у урнебесно клицање, и као што обично бива сад је хваљено и колико вреди и колико не вреди, и у младом се песнику већ гледао будући велики слављеник. Из редакциских соба пређе његово име у салоне. О њему се стаде свуда говорити, свуда

се стадоше интересовати за њега и признавати га, а раздраганост је била у толико већа што је баш мало био познат. Стари богаташ пан Завиловски, отац г-це Јелене, који је имао обичај рећи, да има две невоље на свету: костобоља и осиромашени рођаци, сад је говорио свима, који су га питали: „Mais oui, mais oui; c'est mon cousin!“ а то је, боме, за већину имало више ваге, а нарочито за г-ђу Броничову.

(Наставиће се)

СКУПИ ЧАСОВИ

А. П. ЧЕХОВ

Незнање туђих језика причињава образовану човеку велику неугодност. Воротов је то јако осећао кад је свршио универзитет и кад се као свршени кандидат отпочео занимати научним радом.

— То је баш страшно, рече он задихавши се, те је ужасно! Не познавајући језика мени је као птици без крила. Просто морам тражити учитеља.

И он се реши, да пошто пото победи урођену леност и изучи француски и немачки језик, те поче тражити учитеља.

Једнога зимскога дана по подне, кад је Воротов седео у своме кабинету и радио, лакеј му јави, да га тражи нека госпођица.

— Нека изволи ући — рече Воротов.

У кабинет уђе млада, по најновијем кроју кокетно одевена госпођица. Представи се као учитељица француског језика, Алиса Осиповна Анкет, и рече, да је дошла по препоруци једнога од његових другова.

— Врло ми је пријатно, седите, рече јој Воротов задихавши се и прикривајући оковратник своје ноћне кошуље. (Да би лакше радио, он је увек седео у ноћној кошуљи). Вас је упутио мени Петар Сергијевић? Да, да, ја сам га молио... Врло ми је пријатно.

Разговарајући се са г-цом Анкет он је стидљиво и с љубопитством посматраше.

То је била права, врло лепа Францускиња и још врло млада. По тамно бледом лицу, по кратко таласавој коси, по не-

природно танком струку, могло би јој се одредити највише 18 година, али гледајући њена широка, добро развијена плећа, лепа леђа и строге очи Воротов помисли, да јој је зацело најмање 23 године а може бити и свих 25. Израз њенога лица био је хладан, озбиљан, као у човека који је дошао да говори о новцу. Она се ниједном не насмеши, не намрши само у једном тренутку показа јој се на лицу недоумица, кад сазнаде, да ће учити не дете но одрасла, дебела човека.

— Дакле, Алиса Осиповна, — рече јој Воротов — ми ћемо се свакога дана занимати од 7—8 часова у вече. Што се тиче ваше жеље, да добијете по рубљу за час, ја немам ништа против: рубља, рубља...

Затим је запита, хоће ли чаја или кафе, какво је време на пољу и добродушно насмехнувши се поглади руком чоху по столу, другарски се распита ко је она, где је учила и од чега живи.

Алиса Осиповна са хладним и озбиљним изразом одговарала му је, како је свршила курс у приватном пансиону, да има права да буде домаћа учитељица, да јој је отац скоро умро од шарлаха, мати јој жива и прави цвеће, а она, г-ца Анкет, до подне предаје у пансиону а после ручка до саме вечери даје по угледним кућама часове.

Она оде, оставив за собом лаки, врло нежни мирис женскога одела. Воротов дуго за тим није ништа радио, но седећи за столом гладио дланом зелену чоју и размишљао. Врло је пријатно видети девојку, како зарађује себи парче хлеба, мислио је у себи, с друге пак стране врло је непријатно гледати, како невоља не штеди ни тако фине и лепе девојке, као што је ова Алиса Осиповна, што мора да се бори за опстанак. Невоља.

Он никад није видео моралне Францускиње с тога поче мислити, да тако лепо одевена Алиса Осиповна са лепо развијеним плећима и прекомерно танким струком мора се, по свој прилици, сем часова и другим чим занимати.

Другога дана у вече, кад је било још 5 мин. до 7 дође Алиса Осиповна, румена од зиме, она рашири Margot-а, кога је собом донела и отпоче, без икаквог предговора:

— Француска граматика има 26 слова. Прво се слово зове А, друго Б...

— Извините, прекиде је Воротив насмехнувши се. Трабало је, да вас предупредим госпођице, да ћете што се мене тиче,

морати унеколико изменити ваш метод. Ствар је у овоме, што ја добро знам руски, латински и грчки језик, изучио сам упоредну граматику свију језика и мени се чини, да би ми могли оставити Margot-а и право да приступимо читању каквога аутора.

И он објасни Францускињи, како одрасли људи изучавају језике.

— Један мој познаник, рече он, желео је да изучи нове језике, ставио је преда се француско, немачко и латинско Јеванђеље, читао их је паралелно, притом је, до ситнице, размишљао о свакој речи и шта је било? Он је постигао свој циљ за непуну годину. Да радимо и ми тако. Узмимо каквога аутора и читајмо га.

Францускиња га у недоумици погледа. Изгледа да јој се предлог Воротовљев учини наиван и глуп.

Кад би тај чудновати предлог изнео какав малолетник, она би се зацело наљутила и викнула, ну како је ту био одрастан човек, и то врло дебео, на кога је немогуће викати, она само неприметно смагну раменима и рече:

— Како хоћете.

Воротов извуче из ормана за књиге једну похабану француску књигу.

— Може ли ова? запита је.

— Свеједно.

— Онда хајте да почнемо у име Божје. Да почнемо од наслова... Mémoires.

— Успомене, преведе госпођица Анкет.

— Успомене понови Воротов.

Добродушно осмехнувши се а тешко дишући, он се четврт сахата мучио око речи Memoirés а тако исто и речцом de. То је уморило Алису Осиповну, одговарала је на питања споро, бунила се, и као што се видело рђаво је разумевала свога ученика и није се ни трудила да га појми.

Воротов јој је постављао питања а међутим је погледао на њену плаву косу мислећи: „ове таласаве власи зацело нису такве од природе, мора бити да их увија. Чудновато, ради од јутра до мрака и још има кад да их увија!

Тачно у 8 часова она се подиже и рекавши сувопарно, хладно „Au revoir monsieur“, оде из кабинета, а за собом остави онај нежни, слаби, узбуђујући мирис. Ученик опет дуго ништа није радио, седео је код стола и мислио.

Идућих дана он се увери, да је његова учитељица мила, озбиљна и тачна госпођица, али да је необразована и да не уме да предаје одраслима, стога се реши, да узалуд не троши време, но да се с њом растане и да узме другога учитеља.

Седмога дана он извади из џепа коверат са седам рубаља и држећи га у рукама збуњено поче:

— Извините, Алиса Осиповна, потребно ми је да вам кажем, ја сам доведен у незгодан положај.

Погледавши на коферат Францускиња се сети у чему је ствар и први пут од како је отпочела часове њено лице задрхта а а хладни и озбиљни израз ишчезе.

Лако зарумеривши се обори очи и поче нервозно чупкати прстима свој танки златни ланчић.

Воротов смотри њену збуњеност и разумеде колико јој је скупа рубља и како би јој било тешко растати се од те зараде.

— Потребно је да вам кажем промрмља он збунивши се још више а у грудима му нешто задрхта; он брже стрпа коверат у џеп и продужи:

— Извините, ја... ја вас остављам за једно 10 мин.

И начинив се да јој није хтео отказати но само замолити за дозволу да је на кратко време остави, уђе у другу собу, и поседе десетак минута. За тим се врати још више збуњен; он се сети, да је тај кратки излазак она објаснила како је хтела и њему би незгодно.

Час отпоче опет.

Воротов је сад радио без икакве воље. Знајући да од овога занимања неће имати никакве вајде, даде Францускињи потпуну слободу, не хтеде је ни о чем питати нити је прекидати. Она је преводила како је хтела, по десет страна за један час он је није слушао, но тешко дишући, незнајући шта да ради посматрао је час њену таласаву косу, час врат, после опет нежне беле руке и удисао мирис њенога одела.

Понекад му се јављале рђаве мисли, од којих га је било срамота; каткад је осећао нежност или горчину и досаду што се она према њему држала тако хладно и озбиљно као с учеником, никад се не насмеја и као да је се бојала да је се он случајно не би дотакао. Све је мислио, како би јој улио повереље, упознао се с њом изближе, па да јој за тим помогне, скрећући јој пажњу како бедница рђаво предаје.

Једном дође Алиса Осиповна на час у парадном, ружичастом оделу с малим изрезом, од ње је долазио такав мирис, да се чисто чинило да је замотана облаком, па само да дунеш а она да одлети или да се растури као дим. Она се извини и рече, да ће се задржати само пола часа јер ће одатле ићи право на бал.

Он је разматрао врат и оголићена плећа и сад му се учини као да разумеде, за што Францускиње имају репутацију лакомисленог женскиња и што су тако лако склоне паду; он је био утонуо у том облаку од мириса у тој лепоти и наготи, а она не знајући његове мисли, а по свој прилици и не интересујући се њиме, брзо је прелиставала стране и журећи се преводила.

„Mémoires“ су били давно свршени и сад је Алиса преводила неку другу књигу. Једном дође она на час читав сат раније, извинивши се, да у 7 час. мора ићи у „Мали театр“.

Пошто је после часа испрати, Воротов се обуче и сам оде у позориште.

Њему се чинило као да иде мало да одахне и да се разоноди а о Алиси није ни мислио. Он није никако могао допустити, да он, озбиљан човек, који се спрема за научну каријеру, спор и тежак на раду, може оставити посао и ићи у позориште само зато, да би се састао са девојком тако мало познатом, не баш паметном и са тако мало интелигенције.

Али зашто му је срце тако било, он то не примети, али је ипак као дечак јурио по фоаје-у и коридорима нестрпљиво тражећи некога и њему би досадно кад се одмор сврши; а кад је смотрио познато ружичасто одело и лепа плећа под тулом срце му се стегло и тада се осећао срећан, радосно се осмехну и први пут у животу осети знаке љубоморе.

Алиса је ишла са двојицом ружних студената и једним официром. Она се гласно смејала, говорила и кокетирала, такву је никад није видео Воротов.

Јасно је да је она била срећна, задовољна. Зашто? Због чега? Може бити због тога, што су јој ти људи блиски, из круга из кога је и она...

И Воротов осети страшну пропаст између себе и тога круга Он се поклони својој учитељици, а она га хладно отпоздрави и брзо прође мимо њега, као да јој беше непријатно да њени кавальери сазнаду да она има ученика и да по нужди даје часове.

После састанка у позоришту Воротов разумеде, да је заљубљен. На часовима је гутао очима своју лепу учитељицу, није се више борио собом и давао је пуну вољу својим чистим и нечистим мислима.

Лице Алисе Осиповне и даље је било хладно и у осам часова сваке вечери она је спокојно говорила „au revoir, Monsieur", он је јако осећао, да је она равнодушна према њему и да му је положај без икакве наде.

Неки пут у сред часа отпочиње сањати и надати се, скрајао је планове и приправљао љубавну изјаву, помишљајући како су Францускиње лакомислене и поводљиве те да не може остати равнодушна, но чим би је погледао у лице, његове би се мисли угасиле.

Једном, опијен, заборави на све, био је као у бунилу, не могаде издржати, но кад је она пошла из кабинета, он јој препречи пут у предсобљу и задихавши се поче јој говорити о својој љубави!

— Ви сте ми драги, ја... ја вас љубим, дозволите ми да говорим.

Алиса побледе, по свој прилици, из страха, да после тога објашњења неће моћи долазити а тиме изгубити рубљу за сваки час. Она га поплашено погледа и јако викну:

— Ах! то је немогуће! Не говорите молим вас, немогуће је.

После тога Воротов није спавао сву ноћ, стид га је мучио, љутио се на самога себе.

Њему се чинило, да је својом исповешћу увредио девојку и да му зато неће више доћи, стога се реши да сазна њену адресу и да јој се преко писма извини, али Алиса је дошла и без писма. Првих неколико тренутака осећала се незгодно, но затим поче брзо и лако преводити као и увек. Она и до данас долази. Превела је већ четири књиге а Воротов ништа друго не зна сем речи „Memoire". Кад га запитају о његовом научном раду, он мане руком, не одговара на питање и почне говорити о времену.

С руског превела

Савка Радичевићева.

ХРОНИКА

ПОЛИТИЧКА ХРОНИКА

Никада, у ери обновљеног уставног живота Угарске, нису били тако бурни моменти, који би више слутили какву државну кризу, какав велики потрес, као што су били они, када је прошле године министарство Селово дало оставку. Не могавши да реши питање о националном карактеру војске, министарство Селово повукло се испред још неостварљивих захтева маџарских. И на политичкој позорници Угарске појави се толико пута раније помињани и очекивани гроф Куен-Хедервари — као човек о коме је била створена репутација да може све, да уме све. Онако као што је у Хрватској могао да сузбије националне тежње и да их скрене с пута здравога развића, тако се веровало да ће моћи и у Угарској успешно борити се противу струје, која хоће потпуно маџарско обележје свију државних институција. Али државнички таленат грофа Куена, „документован“ у Хрватској, није могао издржати тешку пробу у Угарској. Подлегао је раније и брже него што су то и најљући противници грофови могли очекивати. Министарство Куеново свршило је мизерно, осуђено и жигосано у име политичкога морала, коме се он цинички кезио у Хрватској. И ако Маџарска није земља моралних скрупула у политици ипак се и у њој може да побуни злостављани морал, када је реч о интересима маџарског племена. Тако је бедно свршио своју државничку каријеру гроф Куен.

Али пад његовог министарства, човека, који је уживао пуно поверење круне и у кога се толико надало, значио је

почетак једне дуге министарске па и државне кризе. Састав новог министарства није био лак посао. Ново министарство имало је или да попусти захтевима маџарског народнога расположења и онда да национализира војску, т. ј. да створи маџарску војсту или опет да сузбије то маџарско народно расположење у границе државнога разлога. Прво није хтела круна; другоме се, разуме се, противило исто народно расположење, расположење маџарског јавног мњења. Али баш и да се нађе министарство, које би имало куражи да узме на себе тај неблагодаран и непопуларан задатак, њему би први дани не само загорчани но и критични били, јер је пред њим стајала још свежа и за борбу ваљана опструкција. И успела је била да онемогући доношење закона о регрутима и примање буџета. Тада је наступило тако звано ex lex — стање, да је маџарски држављанин плаћао порез ако је хтео а не што је морао, јер је егзекуција била немогућна, а у војску није такође морао ићи и ако би обвезник био. Такво стање не може се назвати нормално. Из њега мора изаћи држава, која не мисли да се одрече свога опстанка. Или — или, тек се у томе несносноме провизоријуму није могло остати.

И после дугих порођајних мука, после ваљда најдуже министарске кризе у историји европске парламентарности, јер је трајала неколико месеци, поникло је министарство грофа Стефана Тисе. Име грофа Стефана Тисе значило је само собом програм. Гроф Стефан Тиса — веран своме породичном имену остао је веран и систему које за њ везано. Дуализам мора остати интактан — то је сав програм. И онда о каквим уступцима народној маџарској струји не може бити ни речи. А о његовој одлучној, несаломљивој вољи и несумњивој куражи и моћи да истраје у својим плановима и одлукама није се никада ни сумњало. Он успе да састави такво министарство, које је истога уверења ког и он. И сад је још млади и неопробани државник, а познати парламентарац, имао прса у прса да се ухвати у коштац са расположењем маџарског елемента и опструкцијом у Парламенту.

Доста је био тежак, скоро несавладљив посао, како се то веровало. А куд и камо још непопуларнији! Јер је без сумње опозиција, борећи се у парламенту за маџарску војску, била само верни тумач жеља маџарскога народа. Одавно је већ силна тежња у свима слојевима маџарског друштва да све државне

институције имају маџарско обележје. Међутим тежњама на прво место долази — да Угарска има своју маџарску војску. Држава, у данашње доба, без своје, народне војске, тешко се може замислити. А не може ни најватренији поборник дуализма у Маџарској одрећи да је најинтимнија и најмилија жеља маџарског племена да има потпуно своју самосталну државу, која ће равноправно, као засебна државна индивидуа, ући у коло европских великих сила. Као неопходни прелази томе крајњем циљу маџарских народних тежњи су: народна, маџарска војска; царинска засебна област; па онда засебно дипломатско заступништво; и напослетку персонална унија, — имагинарна веза са Аустријом, која се увек може прекинути. Докле су некада ове тежње биле сматране као уверење крајњих елемената, неспособних за владу, уверење немогућно за озбиљне људе, а камо ли за какву политичку групу, која претендује да влада, да управља земљом, сада се све то изменило. Сада има политичких група, које отворено и без зазора већ уз одобрење јавнога мњења маџарског и маџарског народа исто то траже, за исто се то боре. Та је борба тако популарна тако типски израз најинтимнијих и најпространијих тежњи маџарских, да она постаје заразна чак и за странке и људе, које су биле ван домашаја таквих радикалних струја. У борби око обновљења државне погодбе између Аустрије и Угарске маџарски озбиљни државници не устручавају се да наговесте аустријским меродавним круговима, како ће они тражити, истина принуђени, маџарску царинску самосталност. Ово нису били демагози и неозбиљни надриполитичари но државници чија су имена позната и призната и ван Угарске. Ни сам бивши министар председник Сел није крио, да је за царинску самосталност, ако не буде могућности да се повољно сврши државна погодба.

Када је питање о царинској страни погодбе бар провизорно повољно свршено, онда опозиција није хтела пропустити друго важно питање а да не акцентира народне маџарске тежње. То је било питање о војсци — тражећи маџарску војску, маџарску команду, маџарски језик. Борба која је око тога постала а у којој је још у почетку часно пало министарство Селово, била је не само значајна и интересна као борба између владе и њене странке с једне и опозиције с друге стране, већ значајна и интересна што је то био први јаван, организован по-

кушај за остварење тих интимних тежњи мађарског племена, значајна и интересна као први моменат у даљој борби за стварање самосталне мађарске државе. Значајна још и у томе, што је симпатички поздрављена и подржавана од мађарског јавног мњења, и што су својим симпатијама уз ту народну струју стали и озбиљни елементи, имена државника и политичара. Та борба била је искушење, проба за дуализам, на колико је солидној основи сазидан, кад се после двадесет и толико година почиње сам рушити. Победа опозиције имала је да значи ликвидацију дуализма. Аустро-Угарска не би више била ни велика сила, ни једна држава, било би од тада Аустрије и Угарске!

Стога је круна тражила човека, који ће ослонац дуализма либералну странку, растројену и бескуражну опет дићи, који је познат као одани поборник садашњег државног система и као човек одан династији, — тој јединој центрипеталној сили Аустро-Угарској што држи оно шаренило од народности њених. И круна се није преварила у Стефану Тиси. Он је жилаво, са самопоуздањем и самоуверењем, ишао полако корак по корак своме циљу, — прелазећи преко омањих неуспеха и пораза у парламенту. Напослетку је он успео. Када је он после толико-месечне упорне борбе остао при своме и на послетку био решен да, повративши дисциплину и једнодушност у либералној странци, која има импозантну већину, наметне парламенту нови пословник, по коме нема више опструкције, — опозиција је легла. Она силна агитација опозиције, одлучност и кураж њена — све се то бедно срозало пред енергичним Стефаном Тисом. Опозиција је покушала да се не наметне нови пословник обећавајући да ће, за тај уступак Тиси — изгласати закон о регрутима и буџету. Тиса је тргао свој предлог а опозиција је одржала своју реч. Ex-lex, — стања више нема, опструкција је угушена, и у Угарској је повраћено нормално стање.

Ових дана свршени су и последњи предлози владини, који су повратили нормално стање и парламенат поново увели у правилно функционисање. Као да свега онога чуда од агитација, делегација и ратоборних изјава није ни било, као да је све то била каква позоришна слика, све афектирано, ништа озбиљно! Па ипак не: варали би се у озбиљности тежња мађарског народа, који би тако мислили. Борба је одложена — јер мађарски народ, по свом урођеном политичком инстинкту, осећа да је још далеко моменат за победу. Можда у души то осећа чак и велика множина владине странке! Љ.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Јован Грчић: **Историја српске књижевности** према наставном плану за средње школе; потпором високог краљ. угарског министарства богочасти и јавне наставе. У Нов. Саду. Српска Штампарија Браће М. Поповића. 1903. Цена 4 круне. Велика 8^0 стр. 290.

И ако имамо спремних људи, ипак још немамо добре историје књижевности: а уџбеници по којима се учи књижевност у нашим средњим школама, врло су површни и рђави, шта више пуни су и којекаквих погрешака. Узрок је томе наша леност и немарност. Ми чекамо да нам напише историју књижевности какав Рус или Пољак или чак и какав Немац.

Кад се појавила ова Грчићева Историја Српске Књижевности, надао сам се да ће задовољити наше потребе. али на жалост преварио сам се у нади.

Цела књига износи 290 страна. а подијељена је овако: Увод стр. 1—8; I. прва периода: Стара српска књижевност стр. 9—25; II. друга периода: Књижевни рад у Далмацији; У Босни: Међу Кајкавцима: и У Славонији стр. 26—59; III. трећа периода: Новија српска књижевност. први одсек: Од Доситија до Вука стр. 60—74. други одсек: Од Вука до Бранка и Даничића стр. 74—110; додатак другом одсеку треће периоде: Илирски покрет стр. 111—122: трећи одсек: Од Бранка и Даничића до наших дана стр. 123—216. I. Додатак: Кратак преглед научне књижевности у Срба за последњих педесет година стр. 217—237; II. Додатак: Књижевност у Хрвата од илирског покрета амо стр. 238—244; Регистар стр. 245—290.

То је преглед те „Историје срп. књижевности,“ и сад ћемо поћи од периода до периода, од одсека до одсека, да их детаљније прегледамо. У уводу говори г. Грчић о старословенском језику и вели: „Стари словенски језик био је језик засебнога народа, који је у VI. веку после Христа живео на левој страни Дунава у данашњој Румунији и Ердељу... Стари словенски језик је после X. века изумро са живих уста, остало је од њега само историјских споменика...“ Из ових речи не знамо ништа и ништа не можемо закључити, т. ј. не можемо рећи ни откуд потиче стари слов. језик, јер нам се ништа поближе не каже о том народу, „који је у VI. веку после Христа живео на левој страни Дунава, у данашњој Румунији и Ердељу“ и где је тај народ био до X. века. Осим тога, откуда се зна, да је стари словенски језик, језик баш тога народа? И где се тај језик говорио до X. века? Из овога што нам г. Грчић рече о старословенском језику не видимо ништа, до то, да није читао темељитога дела Јагићева: „Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache“, а овамо хоће да пише и о њему.

Даље се говори о сачуваним споменицима старословенског, бугарско-словенског, српскословенског, и руско-словенскога језика. Ту није споменуо, а требао је споменути Вуканово еванђеље, које је писано концем XII. века у Рашкој; даље је требао споменути Гајтлеров Euchologium и Psalterium Sinaiticum. После срп-словенског еванђеља спомиње повеље Кулинову и Ст. Њемање. Ове повеље не спадају овде, али кад их је већ споменуо требао их је ставити пре еванђељâ као најстарије ћирилицом писане споменике српске, што су нам се сачували; а уз то је требао споменути и натпис, на гробу цара Самуила из године 993, као најстарији за ћирилицу уопште.

За Никољско еванђеље вели Грчић, да га је издао Даничић у III. књизи Starina, а то није истина. Даничић је издао то еванђеље у Београду 1864., а у III. књизи Starina говорио је Даничић о т. з. „Хваловом рукопису,“ што се чува у Болоњи и штампао је неке изватке из тога рукописа. „Никољско еванђеље“ и „Хвалов рукопис“ није једно те исто, већ два дела, и ако је обадва писао **Хвалъ крьстıанинъ**.

Истом после овога говори Грчић о почетку писмености код слов. народа, о хришћанству и о Ћирилу и Методу. По каквој је то методи, не знам? Свакако требало би најпре говорити о том, па онда о старословенском језику и споменицима. Што се тиче садржаја, Грчић нам није ништа ново рекао, већ скратио оно, што је рекао Шурмин у својој „Povjesti književnosti.“ Шта више, ми по Грчићу

не знамо ни каквим су се писмом служила св. браћа, јер нам Грчић вели: „удесили су буквицу за словенски језик.“ Каква је то буквица?

Сад прелазимо првој периоди, где се говори о старој српској књижевности. Ту се најпре говори о Св. Сави и његовом књижевном раду. Грчић се држи старих података о Св. Сави. Види се да није читао Гласа XLIV. где је Љуба Јовановић у својој расправи: „Прилошци хронологији живота Стевана Немање и Св. Саве“ јасно доказао, да се Св. Сава није родио 1169, већ 1176, и према томе није отишао у Св. Гору 1186, него 1192. Уз то нам Грчић набраја шест посебних дела Св. Саве, а у ствари нема већ четири дела. Прво би дело било „Типик карејски“, друго „Служба Св. Симеуна“, треће „Типик хиландарски и студенички“ и четврто „Биографија св. Симеона“. Типик хилендарски разликује се врло мало од Типика студеничкога и не можемо то узети као два посебна дела. Св. Сава је написао најпре типик за манастир Хилендар и после кад је требао да напише типик за манастир Студеницу, он је једноставно преписао типик хилендарски са врло малим изменама и овом је типику додао животопис свога оца. О том у Грчићевој историји нема ни спомена и ако доле у опасци наводи монографије Вуловића и Гавриловића. Према том се чини, да није читао литературе, коју у опаскама наводи. Даље Типик хилендарски није — како Грчић рече — штампан у Споменику XXI. већ у Споменику XXXI. Под бројем 5. Савиних дела наводи Грчић неко дело под именом: „**Књга иже о прѣподобныимь сьдѣла**“. Ово дело до данас није било познато, па били би захвални г. Грчићу, да нам докаже, да то дело у истини постоји. Боље би било да је Грчић споменуо оно писмо Св. Саве, што је штампано у IV. књизи Starina, а да је то ново дело, које не постоји, оставио. После Св. Саве говори о осталим књижевницима старе српске књижевности. Потом, спомињући Законик цара Душана, вели да је најбоље издање у Pamatky-ma од Шафарика, а не зна да је најбоље издање Новаковићево од год. 1898. За обадва Новаковићева издања вели: „издао га је **и** Новаковић“. По овим би речима човек мислио, да су Новаковићева издања слаба и сувишна. То је такођер доказ да Грчић није читао оно о чем говори. А не спомиње ни оне красне расправе проф. К. Јиречека „о Душановом Законику“ што је штампана у Јагићевом Архиву.

Даље говори о летописима, старим писмима, о богумилској и апокрифној књижевности и о лепој књижевности, где нам је врло мало рекао. О Богумилима нам је такође хтео нешто рећи, па вели: „Пре Немање је по српским земљама јако била распрострањена Ари-

јина јерес, по свој прилици онакова какву су учили попови Богумили". Пре свега није добро речено, да је то било пре Немање, већ и у време његово, јер знамо, да се он много борио против богумилства, као и синови му после, и да га је требио из своје земље. Осим тога није истина да је богумилство „Аријина јерес", већ је то секта, која се развила из манихејскога дуализма, а потиче из Мале Азије. Основ богумилске науке јесу два принципа: принцип добра и принцип зла; а Аријина је наука нешто друго и сасвим противна овој. Даље није истина, да су ту веру учили попови Богумили, јер богумилска вера није имала попова.

Потоме говори г. Грчић о старим српским штампаријама, где нам не рече готово ништа осим неколико имена, и ако имамо неколико монографија о старим српским штампаријама.

Што се тиче целе ове прве периоде, може се рећи, да је врло површно, а како видесмо и погрешно израђена и то опет скраћено преписано од Шурмина. То се види из тога, што, говорећи о једном писцу, мисли теку истим редом и у Грчића и у Шурмина; а то није могуће, ако се не преписује. Осим тога има и реченица потпуно истих. Тако н. пр. ја сам летимично опазио: Грчић стр. 18 говори о Конст. Фил.: „за кога мисле, да је био на челу читавој школи ресавских манастира, а особито Манасије, која је оживила књижевну радњу у Србији, под окриљем деспота Стефана Лазаревића. У Шурмина стр. 233—234.: „Za nj misle, da je bio na čelu nekoj čitavoj školi resavskih manastira, a osobito Manasije, za vlade despota Stefana." Даље има идентичних реченица у Грчића на стр. 13 са Шурмином на стр. 230., а кад би то човек помно успоредио нашао би и више. Ово никако не може бити случајно. А да је Грчић једноставно преписивао, увериђемо се још боље, кад мало ниже почнемо упоређивати Грчића и Петрачић—Милера.

У другој периоди говори Грчић о књижевном раду у Далмацији, у Босни, међу Кајкавцима и у Славонији. После врло слабога и површнога говора о развитку поезије у далматинским градовима, одмах прелази на књижевни рад у Сплъету, где говори о Марку Марулићу. Грчић нам није окарактерисао рада Марулићева, већ је само набројио дела његова.

После тога говори нешто о књижевном раду Луцића и Хекторовића на отоку Хвару, где спомиње и „Приказања". Иза тога долази на књижевни рад у Задру, где спомиње Шиму Будинића, Јурја Бараковића и Петра Зоранића. Истом после тога говори о књижевном раду у Дубровнику. Готово никако није нам окарактерисао

дубровачке књижевности. Ту спомиње само имена тројице најстаријих песника: Марина Кристичевића, Шишка Менчетића и Ђора Држића. О светројици је написао само 14 редака, где није ништа рекао.

И ако Грчић спомиње код свакога писца литературу, која о њему говори, ипак не спомиње Јиречекове расправе о Менчетићу, што је штампана у Archiv-у XIX. Да је Грчић читао ту расправу, заиста би нам много више рекао о Менчетићу и његовом времену.

После Менчетића говори о осталим дубровачким песницима 16. века, где набраја кад се који родио и шта је писао, а не карактерише нам њихове појезије.

Овде је Грчић, као што смо видели, ставио књижевни рад у Задру пре онога у Дубровнику, а, како се у новије доба доказало, не долази ни Сплет пре Дубровника, а камо ли Задар.

Даље наставља Грчић и говори о дубровачкој књижевности XVII., XVIII. и почетком XIX. века. Нешто више рекао је о Гундулићу, Палмотићу, Бунићу и Ђорђићу, а иначе је бележио само гола имена писаца и књига. Тим он свршава историју дубровачке књижевности, о којој човек себи никаквога суда, по његовој књизи, не може створити. Једино зна неколико песничких имена, неколико година (као датуме рођења) и то је све. Овај је део своје књижевности (а и онај део међу кајкавцима и у Славонији) радио Грчић по Петрачић-Милеровој „Čitanci" из које је преписивао и скраћивао. И ово сам летимично упоређивао с Čitankom и нашао сам осим заједничког реда мисли и множину истих изрека, што доказује, да је г. Грчић отворио Петрачић-Милерову Čitanku, метнуо је на сто преда се и почео **писати** историју дубровачке књижевности.

Пошто простор листа не допушта, да наведем сва та идентична места, навешћу само једно, а за остало ћу назначити само стране. За Хекторовићево „Рибање" у Грчића стоји на стр. 31. „Намера је томе делу да и забави и поучи. Песник лепо црта простодухи карактер сиромашних, али поштених и чедних рибара, који су вазда добре воље и задовољни са својом судбином". У „Čitanci" на стр. 39. стоји: Namjera joj je (пјесми) da zabavi i pouči. Lijepo pjesnik crta prostodušni značaj ubogih, ali poštenih i čeduih ribara, koji su uvijek dobre volje i zadovoljui svojom sudbinom." Даље: Грч. стр. 28. — Čit. стр. 36; Грч. 34. — Čit. 89.; Грч. 34. — Čit. 62.; Грч. 37. — Čit. 121.; Грч. 39. — Čit. 137.; Грч. 43. — Čit. 139; и т. д. Из овога се јасно види колико је Грчић самостално радио. И ако у предговору вели да се осим осталих извора служио и монографијама, које је у опаскама навео ипак се готово једино држао Шурмина и

Петрачић-Милера. Споменуо сам напред да он неких монографија није читао, а после ће се видети то још јасније.

Иза књижевног рада у Дубровнику спомиње Грчић неколико писаца и из остале Далмације, где говори мало опширније о једином Качићу. По том је споменуо књижевни рад у Босни XVI., XVII., и XVIII. вијека, о којем нам није ништа рекао. О Кајкавској књижевности рекао је исто толико као и о оној у Босни, а није боље ни више рекао ни о књижевном раду у Славонији.

Тим смо прегледали две периоде Грчићеве „Историје срп. књижевности“, а сад прелазимо на трећу периоду у којој се говори о новијој срп. књижевности. Изгледа, као да је Грчић овоме делу хтео посветити много већу пажњу и тај део што темељитије обрадити; али по моме мишљењу тај је део обрађен слабије и површније него прва два.

О почетку новије књижености није нам Грчић ништа рекао. Набацао је неколико имена од чега немамо користи. Требао је бар о знаменитијим људима тога доба проговорити неколико речи. Тако н. пр. о знаменитом, за то доба, Захарији Орфелину не рече ништа. Даље у опасци вели: „О Орфелину су писали: „Димитрије Руварац: Захарија Орфелин у X. Споменику.“ Одмах иза тога: „Иларион Руварац: Захарија Орфелин, животописно-књижевна црта, у X. Споменику“. Ово показује, да Грчић монографија, које наводи, није ни у рукама имао, а камо ли читао. О Орфелину је писао у X. Споменику само Дим. Руварац. Међу овим првим срп. књижевницима требао нам је Грчић бар споменути и знаменитога Гаврила Стефановића, којега књижевни рад пада између 1725.—1745. год. Дакле он је писао пре него се Доситије родио, а писао је чистим народним говором и изгледа да је био као нека опозиција онима, који су писали „славено сербски“, јер вели у једном свом говору: „**Просто вам ово говорим вашим србскым ѥзиком, а не по книжки сакривено, ни по лѣш'кін, помаучи ли шмапим, да се коме ругам за ѥзик и мегю вама у црькви шпотѹ да збіам и чиним.**“ Гаврилов је језик готово исти као и данашњи и требао нам је Грчић бар његово име споменути, ако ништа друго.

О Доситију нам Грчић није ништа више и ништа боље рекао, него што налазимо у Шурминовој Povjesti. Шта је Доситија потакло да пише и како је постао књижевником, о томе нема ни спомена. После Доситија долазе ови писци: Павле Соларић, Јован Мушкатировић, Емануило Јанковић, Алексије Везилић, Глигорије Терлајић, Гаврило Ковачевић, Вићентије Ракић, Константин Маринковић, Атанасије Стојковић, Павле Кенгелац, Аврам Мразовић, Стефан Рајић,

Јефрем Лазаревић, Јован Атанасијев Дошеновић, Лука Милованов Георгијевић и Михаило Витковић. Како је Грчић овај део књижевности обрадио, најбоље ће се видети, кад се каже, да је о свима овим књижевницима написао само четири странице своје историје, т. ј. о њима није ништа написао, већ су њихова имена и имена њихових дела заузела четири странице. По том говори нешто о Јовану Рајићу и одмах прелази на Вука. Овај даље део Грчићеве историје интересантно би било упоредити осим са Шурмином и Петрачић—Милером још и са Симићевим „Лекцијама“ (којих немам при руци) јер ми изгледа, да је и отуд преписивао и држао се онога реда.

О Вуку је много лепше казано у Čitanci Петрачић-Миłеровој. О народној појезији Грчић говори у опаскама т. ј. он не говори ништа, већ преписује и скраћује оно, што се налази у Čitanci на стр. 401. до 409. Тако у опаскама говори, али врло мало, и о осталом народном благу. И ако наводи доста литературе, која говори о народној српској појезији, инак се и ту држи не свога личног налажења него Čitance. Из тог се види да оне литературе, што наводи није читао. — Иза Вука спомиње Димитрија Давидовића, па онда говори о оним књижевницима, који спадају у т. з. „славено-сербски“ период, а од њих је већина почела свој књижевни рад пре Вука. Не само то, него откуда н. пр. Лукијан Мушицки после Јоакима Вујића и Милована Видаковића, кад знамо да је Лукијан радио од 1798. до 1837, а Вујић је почео свој књижевни рад године 1805; а Видаковић и доцније. Ови „славено-сербски“ књижевници требали су доћи пре Вука и о тој „славено-сербској“ књижевности требало је нешто више рећи, а не овако говорити о књижевницима без икаква реда и то после Вука. О неколицини ових књижевника нешто је проговорио, а иза тог је навео голих 35 књижевничких имена с њиховим делима и то непотпуно и опет без икаква реда. Иза тог, споменувши алманахе и периодичне листове, прелази на т. з. „илирски покрет“. Тај део преписао је из Петрачић-Милерове Читанке и то знатно скратио. Од 28 страна у Čitanci он је начинио само 12 страна.

По том долази трећи одсек треће периоде, где се говори о срп. књижевности од Бранка и Даничића до наших дана. Истом у овом одсеку требао је Грчић да говори о Вуку, јер се ово доба срп. књижевности не да ни замислити без свога оца и творца Вука. Овде се говори најпре о филолозима Ђури Даничићу, Јовану Бошковићу и Стојану Новаковићу, а уз њих се спомињу још неколики, те се онда прелази на Бранка Радичевића. По том говори о осталим песницима, али опет само нешто из биографије и библиографије, без икакве

оцене њихове појезије и то без икаква реда. Ту спомиње и неколико имена, која не заслужују, да се спомену у историји књижевности. Даље не знам, откуда је Грчић могао ставити Суботића после Бранка, кад знамо да је Суботић пре Бранка почео радити, и представљао, према њему, старији правац. Тако исто није смео доћи после Бранка ни Његуш ни Никанор Грујић.

И ако знамо хрпу имена песника и непесника, опет ништа не знамо о српској појезији. Не знамо како су се развијали, нити којим су правцима ишли наши песници и колико им појезија вреди.

Истом иза Шапчанина говори Грчић о српским приповедачима Богобоју Атанацковићу и Стјепану Љубиши. Уз њих спомиње још 25 имена међу којима налазимо и име Милана Милићевића, о којем нам је Грчић требао нешто рећи и то не само о њему него такођер и о Кости Руварцу, Владану Ђорђевићу и Ч. Мијатовићу. Много би боље било да је Грчић одабрао оне људе који нешто вреде за српску књижевност, па да нам је о њима што год казао, него што је набрајао само гола имена књижевника и некњижевника. У опште Грчић не зна разликовати књижевнике од некњижевника. По овој његовој историји изгледа, да он мисли да је књижевник сваки онај, који је написао ма какву рђаву књигу. Све, што спада у каталоге књижарске и у библиографију, не спада у историју књижевности, као што г. Грчић мисли.

Даље је Грчић говорио Л. Лазаревићу, С. Матављу и И. Вукићевићу. О овом последњем говори као о главном представнику најновије срп. приповетке. И ако је И. Вукићевић врло добар приповедач, он ипак није главни представник нов. срп. приповетке, већ Јанко Веселиновић и Стеван Сремац. А о овој двојици није нам Грчић ништа рекао, т. ј. рекао нам је толико, колико о неком Свет. Магдаленићу, Новаку Ковачевићу-Граовском и другим таквим писцима.

У овој хрпи, где се налази име Веселиновића и Сремца, налази се још 72 књижевничка(!) имена. То су све Грчићеви књижевници а по мом мишљењу нема међу њима ни десеторица вредних, да дође у историју књижевности. Ту је покрај Јанка и Лаза Комарчић, покрај Св. Ранковића и Душан Рогић, покрај Бор. Станковића и Благоје Кечкић, покрај Ст. Сремца и Михајло Милановић и т. д.

Код Бор. Станковића спомиње његове две збирке приповедака од год. 1899. и то: „Прве ноћи“ и „Из старог еванђеља.“ Станковић нема никакве збирке под именом „Прве ноћи“. А то је Грчић узео из Станковићева огласа од 1899. г., где је јављао да ће издати под горњим насловом своје приче, а после их је издао под насловом „Из

старог еванђеља". И тако је Грчић забележио и ону збирку, која није никада на свет изашла. Осим тога Грчић не зна ни псеудонима. Тако на стр. 190. бележи неког књижевника под именом Селимир Трковић, којега на свету нема; а не зна да је то Сретен Пашић. Ко добро не познаје новије српске литературе, по овој се историји не може оријентовати, јер ту су, како рекох, и књижевници и некњижевници. Па није само то доста, него после таквога некритичнога и силнога набрајања вели Грчић: „и још многи, који се као приповедачи јављају, било по часописима, било у засебним књигама и код којих ће од истрајности и напретка у раду зависити, да ли ће извојевати себи стално место у историји српске приповедачке књижевности, или ће им све делање бити и остати ефемерне вредности". Овде ћемо стати и упитати г. Грчића: да ли сви они које је он набројао заслужују да се спомињу у историји српске књижевности, као приповедачи, и да ли радови тих многих његових приповедача нису од ефемерне вредности? Ја сам уверен да многи и многи радови, које је г. Грчић навео, нису ни ефемерне вредности и њихови писци не заслужују, да се спомену у историји срп. књижевности.

Иза овога великога библиографског и некритичног набрајања долази господин Грчић те говори о кнезу Николи I. Откуда да се говори о овоме песнику истом овде, кад знамо да је почео певати око 1858. године? Он спада међу старије песнике и то негде код Лазе Костића, а не овде после и оних који су лани почели писати.

После тога говори нешто о Милану Јовановићу-Морском, а иза њега набраја 36 имена оних људи који су писали драме. Од тих силних имена једва би човек изабрао тројицу, који заслужују, да се спомену у историји књижевности. И уз Косту Трифковића набраја 23 писца, између којих би човек изабрао једва двојицу. По том говори о новијим срп. лиричарима и то о Војиславу Илићу и Владимиру Јовановићу (Владимир треба да дође пре Војислава), а иза њих спомиње 36 људи, који пишу песме и наводи њихове збирке. Ту је споменуто и више стиховотвораца, чији стихови нису штампани у збирке, већ се јављају амо тамо по нашим листовима. То је хрпа песничких и непесничких имена. Ко позна нашу најновију лирику, мора се стидити, кад погледа шта је све Грчић унео у историју књижевности.

Даље набраја епске песнике и њихове песме и хумористе и њихова дела. Из обе те гране споменуо је 24 књижевника, а једва би човек узео тројицу у историју. После тога долази 41 путописац чији радови имају врло мало вредности, а неки баш никакве. По том долази библиографија часописа, алманаха, календара и превода: па

онда научна литература за последњих 50 година. Ту се спомиње свашта и не даје ништа. Прегледније би то нашао у Стајићевом „Каталогу српских књига."

После те велике библиографске збрке долази један овакав наслов: „Књижевност у Хрвата од илирског покрета амо." И шта мислите, ту немате ништа после једне хрпе имена и непотпуне библиографије. Цела хрватска литература од илирског покрета стрпана је на шест страна. А из те целе хрпе имена не знамо баш ништа о хрватској књижевности. Овде се опет не зна ко је књижевник, а ко није. Ту је покрај А. Шеное и неки Јосип Драженовић, покрај Ђалскога и Иван Криниц, покрај Краљчевића и Људ. Варјачић и т. д. И за што ће нам онда та несређена и непотпуна библиографија?

Још долази најзад регистар и некакав нацрт појезије и науке и тим се свршава та знаменита Грчићева Историја српске књижевности.

Пре свега, овде морам да напоменем, да Грчић ништа више није рекао о српској књижевности од Шурмина; само што је набројао многа имена писаца, који не заслужују да се помињу у књижевности. И како он није ништа више рекао од Шурмина, него шта више о неким партијама и мање, а о дубровачкој књижевности мање него је Čitanci Петрачић-Милеровој, онда су сасвим смешне његове речи у предговору, где вели: „... да и не говоримо о Петрачић-Милеровој Čitanci и Шурминовој Povjesti književnosti hrvatske i srpske, у којима је баш српска књижевност обрађена доста маћејски." По овим речима мислио би човек да ће он српску књижевност обрадити много боље од Шурмина, али на жалост није могао ни корака даље корачати.

И ако он у уводу вели за историју књижевности, да је „наука, која казује, како се развијала књижевност," ипак би човек, кад би његову историју књижевности научио, имао врло тамне, готово никакве, сасвим збркане појмове о развитку срп. књижевности. Историја књижевности се пише сасвим на други начин и у њу се узима само оно, што је вредно, а не зове се историјом хрпа имена без реда, као што је ова Грчићева. Ова је књига намењена школи и већ је (као што нам сам писац рече у предговору) заведена као уџбеник у новосадској гимназији. Оваква књига не би смела бити уџбеником, јер више личи на какву несређену библиографију или на какав каталог, него на историју књижевности.

Оне књиге које су писане и штампане ортографијом пре Вукове, требало је онако и оставити, а не транскрибовати као што је учинио Грчић. И онако нам није нигде ништа рекао о правопису ни код

Гаја ни код Вука, а о свему томе могло се кратко и лепо рећи, али ваљда није имао времена, тражећи по каталозима књиге, које су у последње доба изашле.

Грчићу би се у овој књизи могло похвалити једино то, што је наводио литературу, која говори о појединим књижевницима, али боље би било да нам је написао прегледно и јасно историју књижевности, него што је бележио литературу, које није читао.

Овом књигом српска литература није ништа добила. И ми остајемо с нашом историјом књижевности где смо и пре били.

Докле ћемо тако?

У Бечу, јануара 1904.

Васо Глушац.

Kanitz Felix. **Das Königreich Serbien und das Serbenvolk** von der Römerzeit bis zur Gegenwart. Erster Band, Land und Bevölkerung. Вел. 8⁰, стр. 1—654. (Monographien der Balcanstaaten, I, herausgegeben von Dr. Wilhelm Ruland). Leipzig, Verlag von Bernh. Meyer, 1904.

Ово је прва свеска од великога дѣла о краљевини Србији и о њеном становништву. Имају да изиђу још две, и тако ће оне укупно чинити једну огромну књигу. Наравно да се коначни суд о тој књизи може изрећи тек пошто она буде цела готова, али овде можемо бар засад приказати њену прву свеску.

Писац овог дела, сад већ покојни Феликс Каниц (умро је баш пред крај прошле године) био је један од најбољих страних пријатеља Србијиних. Још од 1859. године он је с времена на време путовао по разним крајевима Србије, по Бугарској и Црној Гори. Главни му је задатак свуда било археолошко истраживање, али га је поред тога занимало и све што се односи на народни живот и на његову прошлост. О свему је томе распитивао а што је главно знао је и српски, познавао врло добро нашу књижевност и много из ње прочитао. То се у овој његовој књизи види на сваком кораку. — Своја археолошка испитивања је објавио раније у добро познатим, већ ретким књигама: „Serbiens byzantinische Monumente“ (Wien, 1862), „Serbien“ (Leipzig, 1868) и „Römische Studien im Königreich Serbien“ (Wien, 1892). У овом пак новом раду износи сва своја опажања са дугогодишњих путовања по Србији, допуњена врло обилатим подацима из наше књижевности. Ова прва као и друга свеска

намењене су „земљи и народу“, а трећа ће говорити о „држави и друштву“, и она ће нема сумње бити и најважнија и најинтересантнија.

У првој свесци је Каниц поделио своја разматрања према правцима и главним тачкама својих путева. Тако нпр. најпре говори о Београду, затим о „Топчидеру, манастиру Раковици и Авали“, даље о „Смедереву и околини“, о путовању „од Дубравице преко Орашја ка Пожаревцу, Љубичеву и Костоцу“ итд. Пошто је у овој свесци тако описана једна, северо-западна, половина Србије, у другој ће свесци, зацело на исти начин, бити описана и друга, југо-источна. У својим описима Каниц се у опште држи топографског реда: описује места и пределе једно за другим, како је на које наилазио, и том приликом саопштава све, што је о коме било вредно казати. Обично се повише задржава на старинама — преисториским, римским и старосрпским — али су му ипак ови археолошки описи више популарни, без многог стручног удубљивања, јамачно с обзиром на задатак саме књиге, да послужи ширем читалачком кругу. Још више него археолошких има историских података. Старија прошлост већином је згодно спојена са догађајима и личностима из новије српске историје. Могли бисмо само рећи, да тих података има и сувише и да је Каниц понегде унео сасвим непотребне појединости, које мало отежавају прегледност. Причање је често зачињено и занимљивим народним предањима. Описивању природних лепота дато је такође доста места. Али је од особите вредности, што је велика пажња обраћена на привредно богаство наше земље и на њене привредне установе и напретке. Пуно је и препуно бележака о рудницима негдашњим и садашњим, о трговачком промету, о саобраћајним средствима, о производњи земљорадничкој и сточарској, о капиталима и о кредитним заводима, о појединим особитим производима овог или оног краја или места, о лепим изгледима за будућност итд. И то су све поуздани податци, које је Каниц црпао из наше статистике, по надлештвима и од најпозванијих личности на самом месту.

Свеколикој овој, тако разноврсној грађи додат је врло велики број слика и цртежа, а на првом је листу и лепо израђена слика нашега Краља Петра I. Слике у књизи истина нису фотографије (изузев неколико) него цртежи, али су врло добре и јасне. Многе од њих имају у толико више вредности, што их је Каниц радио још на својим првим путовањима, те представљају старије стање неких места, зграда и др. Већ саме собом дају ове многобројне слике приличан појам о ранијој и садашњој Србији о њеном културном напредовању.

Према свему овоме јасно је, шта је главни смер овом лепом, популарном делу. Њиме се хоће да представи страном свету Србија и њено становништво што опширније а уз то верно и поуздано; да се покаже многоструки интерес, који може Србија да пружи и научнику и каквом богатом предузимачу и обичном путнику; да послужи уједно и као згодан путевођа, у коме су показани главни и најподеснији правци за путовање и побележене све потребне и занимљиве појединости за сваки предео и место. Ова тако похвална намера заслужује у толико више признања, што је добро изведена и што је извео човек, који је био не само одличан познавалац српских прилика него и потпуно непристрастан посматрач. Да му је шта више српски народ био врло симпатичан, о томе даје често доказа. И нама, који смо навикли, да нас нарочито аустриски писци лажно представљају свету, ова појава истинског пријатељства и праве човечности мора бити два пут више драга. Да наведемо ради боље представе само ова места.

Стр. XII предговора: „Ко је год, као ово писац, од Милошева времена па до Александрова пропутовао ову земљу од плодних посавских крајева и шумовитих подунавских округа па до аустро-угарске пограничне страже код Новог Пазара, и ко је осим Београда више пута у разним годинама походио и свих 15 окружних вароши као и 56 од 72 среска места, морао је, непристрасно посматрајући, запазити у јавном животу краљевине често пута доиста необично повољан обрт, који се нарочито огледа у пуном пожртвовања унапређењу војске и школе, у напредовању науке, вештине, индустрије, земљорадње и рударства као и уопште побољшаним животним угодностима. Народ је остао у језгру здрав, а Србијино земљиште скрива још неначета природна блага сваке врсте, која му, кад се жељезничка мрежа буде даље извела, обезбеђују сјајну привредну будућност.“

Стр. 100. „Пошто сам речма, сликама и бројевима, који искључују сваку сумњу, изложио необични напредак Београда у свима правцима, оправдано је доиста питање: На коме би ступњу била ова варош, која је данас већ снабдевена свима установама Запада и улепшана радовима поново пробуђене домаће вештине, да није Србија под Обреновићима стресла са себе турско-азијатско суверенство и сизеренство? Зар не би Београд онда стојао на истом ниском ступњу, на коме су Руси и Аустро-Угри још 1878. године затекли Софију, Пловдив, Рушчук, Сарајево, Мостар и друге велике турске вароши?“

Стр. 418: „Без страха, као што приличи слободним људма, приступаше а приступа и данас Срби своме владару и његовим чи-

новинцима. Природним говором, јаче наглашавајући свако место, којим мисли да учини нарочити утисак, излаже он своју ствар. Имао сам често прилике, да се дивим урођеном говорничком дару овог народа и његовом брзом схватању чак и за њ необичнијих ствари, и дошао сам при том до упоређења, која нису увек испадала у корист западних суседа.“ — и т. д., и т. д.

Као што је познато, Каниц је највише заинтересовао европске научнике за римске и остале старине у Србији. Особито се много занимао остацима римских насеља и путева у нашем Подунављу и у околини Пожеге. Од колике су научне вредности ова његова проучавања, то ће казати археолози. У овој књизи за врло многа средњевековна српска утврђења и насеља тврди, да имају римску основу. Може бити, да није свуда у праву.

Историју српску знао је врло добро. Што понегде — истина врло ретко — спорна питања узима према свом нахођењу или народна предања прича као историју, то је за књигу овакве врсте од споредног значаја. С друге стране има Каниц и саопштења, којима исправља податке наших писаца. Да поменемо ово. Милићевић тврди, да се кнез Милош родио у Средњој Добрињи. А Каниц каже (стр. 519), да је учитељ Симо Церовић погрешно известио Милићевића. Отац Милошев, Теодор Михаиловић, живео је најпре у Горњој Добрињи, где му се и родио Милош. Ускоро затим је Теодор убио једног Турчина и морао бежати одатле. Старац Вукајло Лазић (који је имао преко 100 година, кад је недавно умро) причао је Каницу, да је његов отац нашао на Теодора са малим Милошем у колевци, где се одмара код извора Божињковца, и да се Теодор затим настанио у Средњој Добрињи, где су му се родили синови Јован и Јеврем.

Пријатно је видети у целој књизи правилно написана српска имена свима местима и осталим географским предметима. Каниц врло често наводи и целе српске реченице, нпр. поздраве, карактеристичне изразе и др.

Ако и друге две свеске, које ће према објави издавачке књижаре ускоро изићи, буду равне овој првој, можемо се заиста појави овог дела радовати. Оно ће покојном Каницу бити најбољи споменик а захвалност српског народа и његових пријатеља најлепши благослов.

Да је наша дужност припомоћи што више успеху и ширењу овог дела, није зацело потребно доказивати. Учинимо то, јер је у нашем интересу!

Јован Ердељановић.

Школски рад вођен у..... разред..... школе 190... 190... год. приредио Павле М. Љотић, шк. надзорник. Издао Срећко Јовичић, књижар у Шапцу. Беог. 1904. штамп. Дим. Дим. цен. 4 дин. стр. 52, фолио.

Према једном распису Министра просвете у народним се школама води свакодневни дневник рада, т. ј. онога, што се ког дана предаје или ради с децом у школи. Тачном вођењу тога рада и намењена је ова књига, у којој се налази 14 чистих страна са рубрикама за поједине предмете кроз 40 школских недеља. У тим ће се рубрикама водити тачно по недељама дневник рада из свију предмета. Зато је пред тим непопуњеним дневником дат оглед за једно 5 недеља у попуњеним рубрикама, да се види како ће се заводити оно, што је урађено, а тако исто и како би и колико грађе наставне ваљало прелазити поступно из недеље у недељу. На тај се начин показује учитељима и распоред градива и записивање онога, што се прешло.

Пред свим овим приређивач је у предговору објаснио значај и корист ове своје радње, коју је приготовио по школском плану од Полака и Кремера и помоћу рада у школи од Кера и Амброза. За овим је пружио кратке „важније педагошке и методске напомене уопште“, па онда мало опширније „важније напомене за Наставне предмете понаособ“, где је проговорио о циљу и средствима за сваки наставни предмет. Затим је исписао „Распоред часова“ за неподељену и подељену основну школу. После „Школскога дневника“ изнео је врло оскудан и нетачан списак књига за учитељеву, школску и ђачку књижницу.

На крају су „важније напомене о чувању здравља у школи“ и правила о раду у школи. Две су чисте стране за примедбе школскога надзорника, а затим неколико страна за „Школски летопис“ и важније податке о школској згради и ученицима.

И ако у књизи има напомена корисних за учитеље, опет треба знати, да се сличне ствари налазе у разним педагогикама и наставничким стручним књигама а претпоставља се, да су стручно образованим наставницима познате, те их није требало и овде поново, нарочито у овако великом и незгодном за руковање формату излагати, као што је и чиста артија за „дневник рада“ ваљало да буде издвојена и засебно сашивена, што врло јевтино стаје. Овако је ова књига и сувише скупа а мало и незгодна за обрт, пошто је пружа школски надзорник, чији се наставници у округу морају, хтели не хтели пожурити, да је набаве.

С.

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

Песме. — Пијетро Косорић. Ужице. Књижара и штампарија Л. Ђ. Тришића, Стр. 70 цена 0,80 динара. — О овој симпатичној збирчици донећемо нарочиту оцену; засад пак препоручујемо је пажњи читалаца.

Дјела Авда Карабеговића Хасанбегова. — Књига I. Чист приход овијех књига намјењен је споменику А. Карабеговића Хасанбегова. Цена 60 фил. Издање и штампа српске штампарије Владимира Бајића — Суботичанина. Сомбор 1903 г. — У овој књижици је највећи део заузела критичка биографија Авдина коју је написао Стеван Бенин-Вршчанин.

Песме. — Милутин Јовановић. 1899—1903. Штампарија Д. Димитријевића. Београд 1904 г. Цена (?).

Једно љето четовања. — По причању харамбаше Стојана Ковачевића и другим изворима написао Ристо Т. Проковић—Невесињац. Прештампано из Годишњице Чупићеве Задужбине Књ. XXIII Цена 1 динар или круна.

Црте из историје ослобођења Србије. — Написао проф. Андра Гавриловић. Издање дворске књижаре Мите Стајића у Београду. Цена 1 динар. У књизи су ове цртице: Сеча кнезова — Српски упад у Топлицу и Лаб 1806 — У очи нове Године 1809 — Биографски прилози — Буна Карафејзића.

Радикална странка у Србији. — Социјално-политичко и философско излагање, написао Evolutinist. Ниш, Нова Трговачка Штампарија М. Карића. 1904. Цена 0,80 динара. О овој књизи у једној од идућих свезака донећемо повећи приказ.

С планине и испод планине. — Петар Кочић. Књига друга. Загреб, Српска Штампарија. Цијена 1,30 круна. — У овој су књизи ових пет приповедака: Јелике и Оморике — Кроз свјетлост — Кроз Маглу — Мрачајски прото — Јазавац пред судом. — Издање је веома укусно и лепо. И о овим ћемо причама опширније проговорити.

Хоћемо ли у социјалисте? — Написао Јаша Томић прештампано из „За-

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање послати уредништву овога листа.

ставе". Цена 10 потура Штампарија Д-ра Свет. Милетића Н. Сад.

Учитељски календар за 1904. — Уз пријатељску сарадњу уредио Богдан Ж. Ђорђевић учитељ. Календар је веома пажљиво и лепо уређен. У њему има неколико ваљаних педагошких прилога од наших најбољих педагога. Донео је и фотографије првака педагошких у Српству. Сем свега лепа му је страна што има, и ако не баш потпун, а оно бар приближно потпун шематизам учитеља у српским крајевима. Ми топло препоручујемо учитељима овај календар.

Пуница, Свекрва. Слике из сеоског живота — написао Јанко М. Веселиновић. Издање дворске књижаре Мите Стајића. Београд 1904. Цена 1,50 дин.

Књижевне слике написао професор Андра Гавриловић са овим прилозима: Добровски — Копитар — Шафарик — Јунгман — Колар — Штур — Слатковић — Калинчак, Београд. Нова електрична штампарија Петра Јоцковића, 1904. Цена 2 динара.

Књиге Књижевне Задруге. — Изишло је и ово коло Задругиних књига и у њему су ове књиге:

1. Драматски Списи Јована Ст Поповића књига друга.
2. Песме Бранка Радичевића.
3. Причање Вука Дојчевића, скупио и сложио Стјепан Митров Љубиша, Књига друга.
4. Светле слике, написао Драгутин Ј. Илић.
5. Са острва, приповетке Иве Ћипика.
6. Приповетке Алфонса Додеа, с францускога превео Душан Л. Ђокић.
7. О Херојима, написао Тома Карлајл с енглеског превео Б. Кнежевић.

Ову одабрану лектиру препоручујемо сваком српском читаоцу.

Данашње стање геологије Балканског Полуострва. — Предавање које је Тула држао на IX. интернационалном геолошком конгресу у Бечу, оштампано је под насловом: Der gegenwärtige Stand der geologischen Erforschung der Balkanhalbinsel und der Orients. Einleiten, der Vortag für die Behandlung dieses Gegenstandes bei dem IX. Jnternationalen Geologen-Kongres in Wien am 27. August 1903. Von Franz Toula in Wien. Mit zwei Kartenbeilagen. Wien 1904.

Рад је подељен у два одељка. У првом се одељку излаже данашње стање геологије Б. Полуострва и Истока, а у другом је преглед геолошке литературе Б. Полуострва са Морејом, Архипелага са Критом и Кипром, Мале Азије, Сирије и Палестине. Овај је преглед рађен хронолошки, а не по писцима. Први је рад наведен из год. 1703., па је редом, даље, доведено до 1903. године. Од наших стручњака и уопште геолошких писаца помињу се Ј. Цвијић, Ј. Жујовић, С. Радовановић, С. Урошевић, М. Живковић. П. С Павловић, Д. Ј. Антула, Ј. Панчић, М. Кишпатић, М. Ђ. Милићевић, А. В. Поповић, В. Илић А. Станојевић, Ђ. Јовановић, Ц. Петковић, М. Ст. Динић и Ђ. Мелентијевић. — На карти приложеној уз овај рад ограничене су нарочитим линијама области главнијих испитивача Балканског Полуострва и ближег Истока, међу којима су ограничене области, које су испитивали Ј. Цвијић и Ј. Жујовић.

ЧИТУЉА

† **Драгомир Брзак.** — 4. марта у четвртак, у $4^1/_2$ часа после подне, испустио је своју душу, после дужег боловања овде у Београду, Драгомир Брзак. Има нешто више од тридесет година како је то име познато у српској књижевности, а мало и више у

у српском, а нарочито београдском друштву у коме је вазда играо видну и отмену улогу. Ведар, весео, духовит, вазда оран за шалу и друштво, он је оставио по себи такав спомен да ће дуго, и после његових савременика, живети приче и анегдоте о њему. Родио се 21 фебруара 1851 године, свршио је школе у Београду, провео неко време на страни и ступио у државну службу као телеграфиста, у којој је струци и остао правећи каријеру до чина инспекторског, па је 1900 године стављен у пенсију. Од то доба остао је у пенсији до своје смрти. Али је, сем службеног посла радио на књижевности и радио с успехом. Као младић, занесен идејама отпочео је, у оно време ентузијазма, позориштем. Што је тада могао то је чинио. Будући музички образован он је, са неколико својих пријатеља, свирао у позоришном оркестару бесплатно кад је отворена зграда Народног Позоришта. Ступивши у Београдско Певачко Друштво он му је, као дугогодишњи секретар преводио песме страних песника од којих је и данас позната: „Кад љубав твоју имам“... Онда се бацио на поезију и његове, нарочито виниске и љубавне песме певаху се свуда. Али су му од песама најлепше патриотске: Синђелићев гроб, Рајић, Хајдук Вељко које су као одлични састави ушли већ и у Читанке. Радио је и у прози. Ту видно место заузимају његове приче: У Комисији које су најпре излазиле у „Бранковом Колу“ а после одштампане у „Малој Библиотеци“ Пахера и Кисића у Мостару. Интересантан је и пун лепота путопис С Дунава на Босфор камо је ишао с Београдским Певачким Друштвом. Радио је и за позориште. Његови комади Паланачке новине, Олуја и Кроза зид пуни су лепе шале. Сем тога радио је, по једној немачкој новели, једну конверзацију Мило за драго која је такође представљана. Са Јанком Веселиновићем радио је Ђиду: превео је либерта за оперете Гејшу и Лутку, које су толико пута даване, а тако исто и за оперу Кармен који је пред саму смрт предао Управи Позоришта. — Радио је доста и радио с успехом. Свој век није провео непроизводно него је дао колико је имао и умео и дао свесрдно. Бог нека га прости и лака му земља!

ЧИТАОЦИМА

У редакцији *Дела* може се добити **„Дело“** из ранијих година како у комплетима од целе године тако и у појединим свескама. Цена је: За Србију и то: за прву, 1894 годину 30 динара, а за остале године обична цена, 16 динара. За иностранство од 1894 године 40 круна, за остале године 20 круна. А за поједине свеске 2 динара.

Власник и уредник **Др. Драгољуб М. Павловић**
(Дубровачка ул. бр. 17).
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Маћедонска улица бр. 40)

78222